

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

132. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2019. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János, Phd, tudományos munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum); *Balla Péter*, PhD-hallgató (Eszterházy Károly Egyetem); *Balogh Máté*, főelőadó (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Bene Krisztián*; PhD, intézetigazgató egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem); *Botlik Richárd*, PhD, történész (Szirakúza, Olaszország); *C. Tóth Norbert*, az MTA doktora, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézet); *Horváth Miklós*, az MTA doktora, egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus egyetem); *Kemény Krisztián*, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Lenkefi Ferenc*, kandidátus, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Markó György*, kandidátus, nyugállományú ezredes; *Mohácsi Zoltán*, könyvtár-informatikus (Hadtörténeti Könyvtár); *Marschal Adrienn*, PhD, tudományos munkatárs (RETÖRKI); *dr. Nemes István*, főorvos (Vas megyei Markusovszky Egyetemi Kórház); *Polgár Balázs*, régész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Prohászka László*, művészeti író

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, *Balla Tibor*, *Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *Czigány István*, *Csikány Tamás*, *Dombrády Lóránd*, *Germuska Pál*, *Hermann Róbert* (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós*, *Kedves Gyula*, *Kelenik József*, *Kiss Gábor*, *Kovács Vilmos*, *Lenkefi Ferenc*, *Mészáros Kálmán*, *Okvách Imre*, *Pollmann Ferenc*, *Szabó Péter*, *Szakály Sándor*, *Varga J. János*, *Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, *Hajdu Tibor*, *M. Szabó Miklós*, *Markó György*, *Pálffy Géza*, *Sallay Gergely Pál*,
Erwin A. Schmidl, *Vladimir Segeš*, *Tóth Ferenc*, *Urbán Aladár*

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

BALLA PÉTER

IV. BOGDÁN VAJDA LÁZADÁSA A LENGYEL–OSZMÁN DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK TÜKRÉBEN (1568–1572)

Az oszmánok és a lengyelek a XV. századtól kezdve folyamatosan küzdöttek a Moldva feletti uralomért, s mindkét állam, valamint a Magyar Királyság is, arra törekedett, hogy a számukra legmegfelelőbb személy kerüljön a vajdaság élére. Ebből adódóan folyamatosak voltak az uralkodócserék, főleg azt követően, hogy Moldva az Oszmán Birodalom részévé vált. Ekkortól a lengyelek azon munkálkodtak, hogy lehetőleg lengyelbarát vajda kerüljön az ország élére. Később aztán olyan helyi erők is befolyásolták Moldva politikai életét, mint a krími tatárok és a kozákok, akik rendszeresen zavart keltek a régió életében. A XV. század során, például Ștefan cel Mare idejében, a Magyar Királyság is igyekezett kiterjeszteni a hatalmát Moldvára, ezt később „megörökölték” a magyar koronát megszerző Habsburgok is.

Magyar kutatók már a XIX. században felfigyeltek Erdély, Moldva és Havasalföld egymáshoz, illetőleg a lengyelekhez és az oszmánokhoz fűződő kapcsolatrendszerére.¹ A kutatás a következő évszázadban teljesedett ki,² s napjainkig komoly eredményeket produkált.³ A három állam oszmán kapcsolataival a román turkológia szintén sokat foglalkozik.⁴

A kora újkori román történeti kutatás kiemelten tárgyalja a vajdaságok és a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) viszonyát.⁵ Jelen tanulmányunk is ehhez a témakörhöz kíván kapcsolódni, s Moldva e két hatalom közötti mozgásterét igyekszik bemutatni Bogdán vajdává való kinevezésétől megbuktatásán át egészen 1572. április közepéig, amikor a lengyel–litván állam támogatásával időlegesen visszaszerezte hatalmát. Köztudott, hogy eddig kevés olyan tanulmány született, amelyik elsődlegesen Moldva XVI. századi lengyel vonatkozásaira reagált. Akkor került reflektorfénybe a vajdaság, amikor az Erdélyi Fejedelemséggel épített ki szoros kapcsolatot. Írásunkban első lépésben röviden felvázoljuk a Kelet-Európát befolyásoló két jelentős állam, a Rzeczpospolita és az Oszmán Birodalom korabeli hatalmi törekvéseit, majd megvizsgáljuk, hogy a térségben bekövetkezett változások hogyan befolyásolták Moldva helyzetét, s azt, hogy a fiatal Bogdán hibás politikai döntései miképpen befolyásolták mindezt.

¹ *Kultsár* 1805.

² *Veress* 1929–37.; *Benda* 1943.

³ *Hegyí* 1983.; *Papp* 2002.; *Păun* 2012.; *Jakó* 2016.; *Kármán* 2007.; *Kármán* 2008.; *Kármán* 2012.; *Kármán* 2013.

⁴ *Guboglu* 1958.; *Guboglu* 1969.; *Maxim* 2001.; *Panaite* 2000.

⁵ *Panaite* 1930.; *Corfus* 1979.

Előzmények

A Moldva és a Lengyelország közötti kapcsolat a középkorig nyúlik vissza. Ennek kezdete az Arany Horda megroppantásának idejére vezethető vissza, pontosabban 1340-re, amikor III. Kázmér lengyel király magyar katonai segítséggel hadjáratot indított a Horda ellen Galícia megszerzésére.⁶ 1349-ben, Volhínia megszállásával Lengyelország és a később létrejövő Moldva szomszédok lettek (ekkor még a későbbi oszmán vazallus vajdaság nem létezett). Ehhez szükség volt arra is, hogy I. (Nagy) Lajos király alattvalóját, egy bizonyos Dragoșt nevezzen meg az új hűbéres állam, Moldva új urának, aki az első vajdaként ismeretes.⁷ Pataki József szerint Moldva létrehozásának katonai jelentősége volt, hiszen megalapítása után puffer zóna lett a Magyar Királyság és az Arany Horda között.⁸ Ugyanakkor Lajos király törekvései sokkal inkább a lengyel–litván relációban értelmezhetők. Az uralkodó Galícia megszerzését tűzte ki célul, ami Kázmér halála után szállt rá, és az 1370-es évektől meginduló litván hadjáratai is ezt célozták.⁹

A tatár fennhatóság az évszázad végére megszűnt, s ebben fontos szerepet játszottak Lajos király keleti hadjáratai, illetve Algirdas litván nagyfejedelem (1345–1377) hatalmas győzelme a Fekete-tenger közelében (kék vizek csatája, 1362).¹⁰ A közös lengyel–moldvai határ nagy lehetőséget rejtett magában, hiszen Krakko megszervezhette a biztonságos kereskedelmi útvonalakat a fekete-tengeri kikötőkhöz.¹¹

Moldva folyamatos belső csatározások, dinasztiai harcának helyszíne lett, az erős bojárok gyakran ütték el az éppen uralkodó vajdát. Ezért a vajdák és a trónra törő bojárok is szövetségeket kerestek. Két hatalom jelentkezett: a Magyar és a Lengyel Királyság. A magyar királyok Kumániára hivatkozva próbálták meg kiterjeszteni hatalmukat a kicsi északi vajdaságra, az ellenpárt pedig a lengyeleket hívta segítségül, először I. Péter (1375–1391) ismerte el hűbérurának II. Ulászlót (1386–1434). Ettől kezdve Moldva hovatartozása komoly konfliktusforrássá vált a két állam között, amihez időnként társult a moldvai–havasalföldi szembenállás is. A határ menti – főként ortodox – lengyel és litván nemesek beszivárgása a moldvai politikai ügyekbe teljesen hétköznapi volt, és a lengyel állam is próbálta Moldvát hűbéreseként kezelni. Ez a folyamat ugyanakkor visszafelé is működött. Több olyan moldvai bojárcsalád ismert, melynek tagjai megszerezték a lengyel nemességet.

Ezt a regionális konfliktust az oszmánok bekapcsolódása csak fokozta. A moldvai vajdák közül 1455–1456-ban elsőként III. Péter (1451–1457) vajda fizetett adót II. Mehmed szultánnak,¹² és ezt a gyakorlatot folytatta III. (Nagy) István (1457–1504) is, aki 1481 előtt hódolt be a Balkán-félszigeten rohamosan terjeszkedő hatalomnak.¹³ Ezzel kezdődött meg az a hosszú, négy évszázadot felölelő időszak, amikor Moldva az Oszmán Birodalom vazallusává vált. Ennek eredményeként a szultán előre meghatározta, kik kerülhetnek a

⁶ Sedlar 1994. 380. o.

⁷ Eagles 2014. 10. o.

⁸ Pataki 1944. 40–41. o.

⁹ Rábai 2010.

¹⁰ Sedlar 1994. 380. o.

¹¹ Eagles 2014. 12. o.

¹² Papp 2008. 304. o.

¹³ Papp 2008. 305. o.

vajdai méltóságba, s milyen kötelezettséggel tartoznak a Porta irányába. A szultán szigorúan tiltotta, hogy a vajdák szoros kapcsolatot tartsanak fenn keresztény hatalmakkal, cserébe viszont belpolitikai kérdésekben szabadabb kezet adott nekik.¹⁴ Az oszmánok elvárásainak igen nehéz volt megfelelni, mivel Moldva politikai és kulturális téren egyaránt sok szállal kötődött a Lengyel Királysághoz. Nem meglepő, hogy a vajdák körében időről időre megfogalmazódtak olyan elképzelések, hogy az oszmán igát lerázva lengyel főség alá adják magukat. Ezek a tervek a török katonai túlerő, a Habsburgok passzivitása és a lengyel állam kül- és belpolitikai helyzete miatt rendre meghiúsultak. Ennek ellenére akadt néhány nagyhatalmú lengyel főúr, aki politikai és katonai segítséget nyújtott a hozzá folyamodó vajdáknak, de legtöbb esetben – kiváltképpen, ha a Porta háborúval fenyegetőzött – később visszavonta támogatását. A politikai és diplomáciai küzdelem egészen 1621-ig folytatódott, amikor is moldvai igényeikről a lengyelek hivatalosan nem mondtak le.¹⁵

A Lengyel Királyság, majd a vele szorosan összekapcsolódó Litvánia 1410-ig nem is gondolhatott arra, hogy összeütközzön az oszmánokkal a fekete-tengeri kereskedelem feletti uralomért, hiszen előbb a Német Lovagrendet kellett megtörniük, amely Grünwaldnál sikerült is (1410).¹⁶ Jan Długosz lengyel középkori krónikáíró szerint Luxemburgi Zsigmond 1414-ben a konstanzi zsinatról levelet küldött Ulászlónak, amelyben katonai segítséget kért tőle a szultán elleni harcához. Ulászló katonákat nem, de az imáját felajánlotta, és elküldött két követet a szultáni udvarba, hogy kifejezzék, mennyire fontos lenne a béke a két fél között, amit I. Mehmed nagy örömmel támogatott.¹⁷ A Porta nem felejtette el a lengyel király jóindulatát, cserébe 1439-ben követség érkezett Krakkóba, amelynek célja az volt, hogy megnyerjék Ulászlót egy Magyarország-ellenes szövetség tervéhez,¹⁸ de mivel a lengyel királyt ekkor már élénken foglalkoztatta, hogy megszerezze a magyar trónt, a terv kudarcba fulladt.¹⁹

A Jagelló–Oszmán kapcsolatok azt követően, hogy Ulászló elfoglalta a magyar trónt, jelentősen átalakultak. A magyar előkelők (az ország érdekében) azt követelték, hogy az uralkodójuk komoly lépéseket tegyen az Oszmán Birodalom ellen. A korabeli kapcsolatok mélypontjának tekinthető az 1444. évi szegedi békeszerződés megsértése keresztény oldalról, és a várnai csata, amelyben Ulászló is elesett. A lengyel–magyar perszónalunio felbomlása után a két hatalom más területeken hódított. Az oszmánok bevették Konstantinápolyt, legyőzték Velencét, a lengyelek nyugati irányba terjeszkedtek.

Az első komoly konfliktus Péter Áron moldvai vajda adófizetése és utóda, István vajda katonai akciói voltak. 1475-ben az oszmán hadak megostromolták és bevették Kaffát, de Moldva behódoltatása elmaradt. A következő évben a szultán bosszúhadjáratot tervezett, de a lengyel követ, Marcin Wrocimowski közreműködésével sikerült megóvni Istvánt a hadjáratától. Ez a lengyelek érdeke is volt, mert fennmaradt a két hatalom közötti békés viszony.²⁰ Mindez II. (Hódító) Mehmed szultán (1451–1481) halálával megváltozott.

¹⁴ Sugar 1996. 113. o.

¹⁵ Kolodziejczyk 2000. 385. o.

¹⁶ Kolodziejczyk 2000. 99. o.

¹⁷ Długosz 1877. 181–83. o.

¹⁸ Kolodziejczyk 2000. 100. o.

¹⁹ A témában sok újdonsággal szolgál: Pálosfalvi 2005.

²⁰ Kolodziejczyk 2000. 110. o.

II. Bajezid (1481–1512) 1484-ben hódításba kezdett, elfoglalta Akkerman és Kilia moldvai kikötőket. Ugyanebben az évben a lengyelek segélycsapatot küldtek, de ez sem volt elég a győzelemhez. Ennek ellenére a lengyelek Mikołaj Firlej vezetésével 1489-ben két évre békét kötöttek.²¹ Az újabb fordulat 1497-ben következett be.

I. János Albert (1492–1501) nem tett le arról a törekvéséről, hogy a fekete-tengeri kijárót a két moldvai kikötő visszaszerezze. Figyelem elterelésül szövetségbe küldte Mikołaj Strzeżowskit, hogy tárgyaljon a békéről, miközben készült a háborúra. Az oszmánok se bíztak a békében, ők is készülődtek.²² A gyenge felszereltségű csapatok és István átállása miatt a kozmini csatában a lengyelek megsemmisítő vereséget szenvedtek, és ezt követően egy évszázadig nem próbálkoztak támadással.²³ 1501-ben sikerült megkötni az időleges békét, amit I. János öccse, Sándor király (1501–1506) megkoronázása után öt évre meghosszabbítottak. 1503-ban Bajezid sikeresen stabilizálta addigi szerzeményeit a térségben: a lengyelek kérésére 1502-ben megerősítette a fegyverszünetet, amit Sándor 1503-ban ratifikált, s ugyanebben az évben hét évre szóló békét kötött Velencével és II. Ulászló magyar királlyal, Sándor fivérével.²⁴

Az 1506-ban trónra lépő III. (Öreg) Zsigmond (1506–1548) tanult elődei hibáiból és nem törekedett a fegyveres konfliktusra Konstantinápolyval, sőt, kapcsolata Szulejmán birodalmával igen szívélyes volt hosszú időn keresztül.²⁵ A béke fenntartása érdekében mindig törekedett a fegyverszünet meghosszabbítására. 1525-ben a Lwów közelében portyázó krími tatárok, a török háború hazai népszerűtlensége miatt és attól való félelmükben, hogy az Oszmán Birodalom szövetségre lép Moszkvával, Zsigmond és köre egy új fegyverszünetet kötött, de ez csak fél siker volt Krakkó számára. A lengyelek el akarták érni, hogy ez hat évre terjedjen ki, és mind Lengyelországra, mind Magyarországra legyen érvényes. Szulejmán szultán (1520–1566) ugyanakkor csak három évet biztosított a lengyeleknek, de a magyaroknak ennyit sem.²⁶ A mohácsi csatát követően a lengyel és az oszmán érdekek megint találkoztak: I. (Szapolyai) János (1526–1540) királysága lett a közös pont. Szulejmán nem titkolta, hogy Jánost tartja törvényes uralkodónak Ferdinánddal szemben, és annak erejét növelte, hogy a lengyel király, Zsigmond a lányát, Izabellát adta hozzá feleségül. Annak ellenére, hogy az oszmán fél sürgette a lengyel uralkodót: lépjen közbe János érdekében (amit a hazai nemesség is támogatott), nem avatkozott be katonailag, ugyanis attól tartott, hogy ezzel megalapoz egy Habsburg–Rurik szövetséget, amely halálos fenyegetést jelent Lengyelországnak, és amelyre a múltban már volt példa.

Mivel az Oszmán Birodalom megszilárdította hódításait Kelet-Európában, a lengyel diplomáciának szüksége volt doktrínák kialakítására, a kapcsolatok intézményesítésére az új muszlim szomszédal. Hogy ne kelljen évente a fegyvernugvást meghosszabbítani, és mivel a szultán érdekei is azt kívánták, hogy a lengyelek ne veszélyeztessék határaikat,

²¹ *Kołodziejczyk* 2000. 110. o.

²² *Kołodziejczyk* 2000. 111. o.

²³ Uo.

²⁴ *Kołodziejczyk* 2000. 112. o.

²⁵ *Kołodziejczyk* 2000. 113. o.

²⁶ *Kołodziejczyk* 2000. 116. o.

megkötötték az első „örökbékét”. Az 1533. évi béke egyik másolata már nemcsak a két uralkodót sorolta fel, hanem a trónutódlásra kijelölt két fiút is.²⁷

1553-ban következett a második „örökbéke”, ami II. Zsigmond Ágost (1548–1572) uralkodásához köthető. Az újdonság, hogy kiáll a határok sérthetlensége mellett, tiltja a tatár betöréseket az ukrajnai végek vidékére, cserébe a lengyel királynak éves ajándékot kell küldenie a tatár kánnak.²⁸ Ezt követte az 1568. évi béke, amely több mint két évtizedre alapvetően meghatározta a két hatalom egymáshoz fűződő viszonyát.

Habár a Moldvai Vajdaság már a XV. század második felében adófizetőjévé vált az Oszmán Birodalomnak, a török–lengyel békeokmányokban ennek elismerésére még nyolc évtizedet kellett várni: csak az 1533. évi békébe került be a passzus, amely kimondta, hogy „Kara Bogdan és Havasalföld a mi alattvalóink és adófizetőink”.²⁹ Ettől kezdve minden békeszerződésben megtalálható a kitétel, mely szerint a moldvai vajda a szultán alattvalója, és minden olyan gonosztevőt, aki Moldvából lengyel területre menekül, ki kell adni a Portának. A lengyel diplomák azonban szerettek megfélemleni arról, hogy Moldva az Oszmán Birodalom vazallus állama, de a lázadók kiadására vonatkozó tételt – kiegészítve azzal, hogy ha Moldva felől támadás éri a lengyel területeket, azt az oszmánoknak kell megtéríteni – mindig feltüntették. Ezzel a gyakorlatban mégis elfogadták a tényleges helyzetet. Sőt, amennyiben alkalom nyílt rá, a lengyel követ mindig olyan személy vajdává emelését igyekezett kijárni a Portán, aki némi hajlandóságot mutatott a lengyel ügyek iránt. Hasonló elvet követtek a lengyelek 1568-ban is, amikor éppen a nagy rendezések évében a Szokolli Mehmed pasa nagyvezír által irányított Oszmán Birodalom kiegyezett a Habsburgokkal.

A szultán úgy érezte, meg kell erősítenie a békét a Rzeczpospolitával, hogy annak uralkodóját szövetségesei között tudja a Moszkva elleni hadjáratához, hiszen mindkét hatalom érdekkellentétben állt Moszkvával: az oszmánok Asztrahán, a lengyelek Livónia és bizonyos litván területek feletti fennhatóságát vitatták Iván cárnak. A XVI. században jelentős változások álltak be a térség életében. Lengyelország–Litvánia a Német Lovagrend legyőzése után megszilárdította hatalmát, amelynek jelentős eredménye Poroszország vazallusi sorba kényszerítése volt (1525). Északon Dánia gyengülésével egyre inkább Svédország vált meghatározó erővé. IV. (Rettegett) Iván saját, illetve elődei sikeres politikájának köszönhetően lerázta a tatár igtát és sikeres háborút indított az általuk elfoglalt területek visszaszerzéséért, melynek következtében jelentősen kiterjesztette hatalmát.

Ivánnak a hatvanas évek jelentős sikereket hoztak. 1562-ben megkötötte a mozsajszki békét a svédekkel, így biztos lehetett benne, hogy az északi királyság nem fog beavatkozni a lengyelek oldalán, ha ő nyugati irányba támadna. Ezt a békét 1564-ben még hét évre meghosszabbították. Miután biztosította magát, támadásba lendült a cár: elfoglalta Polockot (1563), és ugyan vereséget szenvedett az ulai (1564) és a czaszniki csatában (1567), de a helyzetet a litvánok nem tudták kihasználni, és sorra estek el az erődök. Ennek egyenes politikai következménye volt a grodnói unió (1567). Ekkor már tárgyalásokat folytattak, hogy létrejöjjön a lengyel–litván unió, amely 1569-ben a Rzeczpospolita létrejöttéhez vezetett.

²⁷ *Kolodziejczyk* 2000. 117–18. o.

²⁸ *Kolodziejczyk* 2000. 119. o.

²⁹ „Del Cara Bogdan e Vlachi che son nostri schiavi e trabutari...” *Kolodziejczyk* 2000. 231. o.

Tehát a béketárgyalások megkezdése mind a szultán, mind a lengyel király elemi érdeke volt. Éppen a tárgyalások közepette halt meg IV. Sándor moldvai vajda (1552–1561, 1564–1568), akinek politikáját a továbbiakban röviden vázoljuk.

Moldva a lengyel–oszmán tárgyalások árnyékában

IV. Bogdán moldvai vajda mint a Lăpușneanu család leszármazottja tartott igényt az uralkodásra. Apját, Sándort követte a vajdai székben, aki 1552 és 1561, majd 1564 és 1568 között irányította a vlach államot. Sándorra úgy tekintettek Isztambulban, mint az Oszmán Birodalom hűséges alattvalójára. Uralkodása alatt komoly nézeteltérései támadtak a Lengyel Királysággal. A hatvanas évek elején egy görög származású, ámde evangélikus hitű kalandor, név szerint Heraklides (1561–1563), II. Miksa német-római császár és a protestáns lengyel nemesség támogatásával elűzte Moldvából és átvette az állam irányítását. Mivel Heraklides Moldvából egy protestáns mintaállamot kívánt szervezni, a népharag hamarosan elsöpörte, bukása után az oszmánok rövid időre VII. Istvánt (1563–1564), majd ismét Sándort nevezték ki vajdának. Visszatérése után a régi-új uralkodó nyilvánvaló neheztelése ellenére nyitott ugyan a lengyelek felé, ennek ellenére részt vett abban az 1566-ban szervezett rabló hadjáratban, melynek során tatár és moldvai egységek pusztították és dézsmálták a határ menti lengyel településeket. Mindamellett a vajda – a moldvai nagyszámú katolikus miatt – kapcsolatban állt a pápával³⁰ és szívélyes viszonyt ápolt a kelet-lengyelországi ortodox lakossággal, amit ékesen bizonyít, hogy ő finanszírozta a lwówi Istenanya elszenderedése ortodox templom felújítását.³¹

Moldva ura 1568 tavaszától egyre betegbb lett, ezért hozzálátott a trónutódlás megszervezéséhez. Olyan megoldást talált, amely egyszerre szolgálta az oszmánok és a családja érdekeit: azt kérte a török hatóságoktól, hogy halála után a fia kaphassa meg az ország vezetését. Az Oszmán Birodalom vazallus államaiban azt tartotta optimális választásnak, ha az uralkodói család legközelebbi tagjai közül kapja meg valaki az uralkodói jogkört. Ha ilyen személy nem akadt, akkor a távolabbi rokonok közül kellett kijelölni a jövőbeni vezetőt.³² Adamo Franchi genovai állandó követ 1568. április 10-én kelt levelében így tájékoztatta a német-római császári udvart: „Sándor, Bogdania³³ vajdája azzal a kéréssel fordult a szultánhoz, hogy életében erősítse meg a pozíciójában elsőszülött fiát, aki alkalmas és kész az uralkodásra, s küldje el neki a zászlót és a hatalmi jelvényeket.”³⁴ A kérés megértő fülekre talált Konstantinápolyban, s Szinán agát április elején a császári zászlóval elküldték Drinápolyból Moldvába.³⁵ A vajda május 5-én elhalálozott, így valóban aktuálissá vált az új uralkodó kijelölése.

³⁰ 1561-ben, nem sokkal az elűzése előtt, IV. Pius pápa levélben kérte a moldvai vajdát, hogy küldjön követeket a trentói zsinatra. *Hurmuzaki* 1891. 388. o.

³¹ *Słownik* 1884. 520. o.

³² Erre a figyelmemet Papp Sándor professzor úr hívta fel, segítségéért nagyon hálás vagyok.

³³ Moldvát több forrásban, az államalapító Bogdánról, sok esetben Bogdaniának hívták, az ország török neve is Bogdan.

³⁴ „Alessandro il Vaivoda di Bogdania ha intercesso à questo gran Turco di metter in stato suo figliolo primogenito in vita sua, restando lui impotente della vita et abile, et così li su concesso e se li mando il stendardo e l'autorità, però li costa cara tal rimessa.” *Hurmuzaki* 1891. 578. o.

³⁵ „Quidam Sinaan Aga, inter Ianitores secundus, sub initium Aprilis ex Adrianopoli cum vexillo Imperatorio missus fuerat in Moldaviam...” *Hurmuzaki* 1891. 580. o.

A muszlim nagyhatalomnak ebben az időben elemi érdeke fűződött ahhoz, hogy vazallas államaiban béke és stabilitás uralkodjon, hiszen újabb háborúra készült. Szokollu Mehmed nagyvezír azt tapasztalta, hogy a nyugati hadjáratok felemésztik a birodalom erőforrásait, de a Habsburgok ellen átütő sikert nem képesek elérni, ezért inkább kelet felé fordult. A hadjáratra való felkészülés jegyében először békét kötött a Habsburgokkal és a Lengyel Királysággal, s az is segítette a nagyvezírt, hogy ebben az időben a perzsák sem mozdolódtak.³⁶ Úgy vélte, hogy egy keleti offenzíva az Oszmán Birodalom számára lényegesen kevesebb pénzügyi ráfordítást és sokkal látványosabb sikereket eredményezhet. A szultán keleti riválisa, Moszkva ura, IV. (Rettegett) Iván folyamatosan növelte a területeit, s az expanzióknak sorra estek áldozatul a szultán szövetségesei, a tatár kánságok is. A Kazanyi és az Asztrahányi Kánság az 1550-es évek orosz támadásaitól megroppant, Asztrahány megszerzésével pedig Iván cár a keleti kereskedelem áruforgalmából jelentős bevételre tett szert. A birodalmi ügyeket ténylegesen irányító nagyvezír szerint eljött az idő, hogy megregulázzák Moszkóviát. Mehmed pasa azzal is számolt, hogy Asztrahány elfoglalásával a keleti kereskedelemről származó haszon visszakérül Konstantinápolyba, amellyel a nyugati hódítások során megszerzett területek költségeit lehetne csökkenteni, azaz javulna a birodalom pénzügyi mérlege. Egy korabeli forrás szerint a kereskedőváros rendkívül fontos volt: „azokon a helyeken népes piac van, amely, ha török uralom alá kerül, annál könnyebben juthatnak el az északi és a keleti árucikkek Konstantinápolyba.”³⁷ A nagyvezír grandiózus tervet dédelgetett: csatornát szándékozott építtetni a Don és a Volga között, hogy azon keresztül utánpótlást lehessen szállítani az Asztrahányt ostromló erőknél. A hadjáratához hozzá kellett járulnia a két vajdaságnak, Moldvának és Havasalföldnek is. A Portán szolgáló francia rezidens azt jelentette IX. Károly királynak, hogy moldvai és havasalföldi utászok is részt vettek a hadjáratban,³⁸ s ők minden bizonynyal a csatorna építésében segítettek. Ugyanakkor katonai segélyhadakat is kellett küldeniük, hiszen a Kászim pasa által vezetett hadsereget mintegy nyolcezer moldvai harcos segítette.³⁹

A lengyel–moldvai kapcsolatok szorosabbra fűzése

Bogdán vajda helyzete a Portán 1568 és 1571 között viszonylag stabilnak mondható. Ez főként azzal magyarázható, hogy az ifjú uralkodó kiskorú lévén nem kaphatta meg a kormányzáshoz szükséges jogokat (1568-ban még csak 15 éves volt), ezért egy háromtagú régenstanács került az ország élére. Ennek tagjai Bogdán anyja, Roxanda, Gavriil kancellár és Dimitrie ajtónálló voltak, de a valódi hatalom az özvegy kezében összpontosult, aki szűk három éven keresztül irányította a vajdaság ügyeit.⁴⁰ A korszak egyik krónikája szerint, amelyet Azarie szerzetes vetett papírra – de információit érdemes fenntartásokkal kezelnünk, hiszen a munka az 1570-es években V. (Sánta) Péter moldvai vajda

³⁶ *İnalcık* 1948. 371. o.

³⁷ „...celebre in illis locis emporium, Turcico subiugetur Imperio, quo mercimonia tam septentrionalia quam orientalia commodius Constantinopolim deportari queant.” *Hurmuzaki* 1891. 588. o.

³⁸ *Hurmuzaki* 1886. 23. o.

³⁹ *Hurmuzaki* 1891. 589. o.

⁴⁰ *Bogdan* 1909. 154. o.

megbízásából készült⁴¹ – Bogdán irgalmas, művelt, kegyes és bátor ember hírében állt, hasonlóan apjához. De a szerzetes szerint úgy hajlott a rossz dolgok felé, mint a fa férgé az édes gyümölcsre.⁴² Úgy látta, hogy minden rossz akkor kezdődött, amikor Bogdán trónra került.

A régenstanács ugyanakkor nemcsak Konstantinápoly irányába volt nyitott. Bogdán 1569 októberében titokban hűséget fogadott a lengyel királynak, amit okiratba is foglaltak. Az okmányok aláírását előkészítő tárgyalásokra 1569. február 6–18. között Lwówban kerülhetett sor. Legalábbis erre enged következtetni az a lista, amely a Lwówban tartózkodó moldvai követség ellátásához szükséges termékeket (élelmiszerek, tűzifa stb.) és azok árát sorolja fel.⁴³

A hűségeskűben részletesen meghatározták a két ország viszonyrendszerét, a határok sérthetetlenségét, a malomjogokat, vagy éppenséggel a tolvajok kiadatását. A legérdekesebb mégis a dokumentum első fejezete, amelyben Bogdán elismerte maga felett a lengyel uralkodó főségét. A behódolást deklaráló rész így szól:

„Én, Bogdán Alexandrides, Moldva és Havasalföld vajdája minden előkelőmmel és előbb említett földjeim bármely más alattvaló lakóival együtt a Mindenható Istenre és az összes szentre esküszöm, s ígérem, hogy a felséges és igen hatalmas fejedelemmel és úrral, Zsigmond Ágost úrral, Lengyelország királyával, Litvánia főhercegével s igen kegyelmes védnökével és urával, valamint a szent királyi felség Lengyelország királyutódaival s a híres Lengyel Királyság és az ezen királysághoz tartozó valamennyi tartomány összes lakójával kötött békét és örök szövetséget minden rokonommal és alattvalómmal egyetemben meg fogom tartani, neki és országának mindenkor hűséget is, tiszteletet, engedelmességet és mindenfajta szívességet fogok tanúsítani, s mindazokat a dolgokat, amelyek a jó, hűséges és engedelmes alattvalónak osztályrészül jutnak, buzgón teljesíteni fogom. Ezenkívül fogadom, hogy mindazokkal [ti. feladatokkal], amelyekkel egyrészt Őfelsége és utódai, másrészt a Lengyel Királyság szenátorai és tanácsosai is megbíztak és felruháznak, valamennyi utódommal és alattvalómmal egyetemben szorgalmasan el fogom végezni, és végre fogom hajtani.”⁴⁴

Az idézett szövegből világosan kiolvashatók Bogdán vajda rövid és hosszú távú politikai elképzelései. Ezek közé tartozott a dinasztiaalapítás, valamint az, hogy Moldvát a lengyel korona égisze alatt biztosítsa családja számára. Mivel még nem volt házas, a hűség-
esküért cserébe lengyel feleséget kérhetett magának. Ez előnyös lett volna mindkét fél számára. A lengyeleknek azért, mert magukhoz köthették a moldvai uralkodót, Bogdán

⁴¹ Enciclopedia 1978. 42. o.

⁴² *Bogdan* 1909. 154. o.

⁴³ *Corfus* 1979. 310–311. o.

⁴⁴ „Ego Bohdanus Alexandrides terrarum Moldaviae et Valachiae Palatinus una cum omnibus meis proceribus, ac aliis quibusvis subtitis terrarumque mearum praefatarum incolis iuro Deo Optimo Maximo et Sanctis omnibus, polliceorque, me una cum fratribus et omnibus subditis meis pacem, et foedus perpetuum cum serenissimo ac potentissimo principe et domino, domino Sigismundo Augusto Rege Poloniae, magni duce Litwaniae, et domino ac patrono suo clementissimo, cumque suae sacrae Maiestatis Regiae successoribus Poloniae Regibus, ac omnibus inclyti Regni Poloniae et omnium provinciarum ad hoc idem Regnum pertinentium incolis servaturum, fidem quoque, honorem, obedientiam et omne genus officiorum eidem et suo Regno semper exhibiturum, ac ea omnia, quae boni, fidelis et obedientis vasalli partium sunt, diligentiae praestaturum. Promitto insuper, me cum omnibus meis successoribus atque subditis illa omnia, quaecunque mihi a sua Maiestate et successoribus eiusdem, tum etiam a Senatoribus et Consiliariis Regni Poloniae mandabatur et iniungentur, studiose adimpleturum et executurum.” *Theiner* 1861. 742. o.

vajdának pedig azért, mert így esélye nyílt volna arra, hogy lengyel nemessé váljon. A másik hosszú távú politikai koncepció – Moldva és Havasalföld egy uralkodó alatti egyesítése – a lengyel főség elismerése, szintén nem volt új keletű gondolat. A három oszmán vazallus állam (Erdély, Moldva és Havasalföld) egyesítésének Moldva általi gondolatát ismereteink szerint elsőként Heraklides vajda vetette fel, így a fiatal uralkodó voltaképpen csak „leporolta” apja ellenlábasának ötletét.⁴⁵

Az elképzelés írásba foglalása ugyanakkor felvet egy érdekes kérdést. Mivel az Oszmán Birodalom valószínűleg semmilyen körülmények között sem engedélyezte volna, hogy a három alávetett államai közül bármelyik a másik kettőt magába olvassza, a moldvai politikai vezetésnek azt kellett gondolni, hogy az oszmánok annyira megroppantak Szulejmán halála óta, hogy a lengyel–litván állam katonai úton képes kiűzni a törököket Délkelet-Európából. Másképpen nem is értelmezhető Moldva hozzáállása a lengyelek politikájához. Ha pedig azt gondolnánk, hogy ez csak egy túlságosan optimista hozzáállás volt a bojárak és a régenstanács részéről, érdemes megvizsgálni a havasalföldi uralkodó álláspontját is. Pár évvel korábban még mereven ellenálltak bármiféle moldvai terjeszkedésnek, de a moldvai bojárak után a havasalföldi előkelők is hűséget fogadtak Bogdán vajdának és a lengyeleknek.⁴⁶ A behódolás tényét természetesen mindkét fél titkolta, hiszen ha kitudódott volna, a törökök részéről azonnal ellenlépésekre lehetett volna számítani, mivel mind vazallusuk hűtlenkedését, mind a két vajdaság egyesítését provokációnak tartották.

A fent vázolt terveket azonban a törökök kiűzése nélkül aligha lehetett volna megvalósítani. Sokatmondó, hogy olyan hiteles iratot, amely a háborúra vonatkozna, nem találtunk. Véleményünk szerint a lengyel politikai vezetők semmilyen elképzeléssel nem rendelkeztek egy törökellenes háborúhoz, híján voltak azoknak az erőforrásoknak, amelyekkel esélyük lett volna legyőzni a Szokollu Mehmed által vaskézzel irányított birodalmi haderőt. A lengyel diplomácia pedig nagyon kétes szerencsejátékba kezdett: miközben maga mellé gyűjtötte az oszmán igát lerázni készülő vajdaságokat, szövetségre lépett a „török császárral” a közös ellenség, IV. (Rettegett) Iván cár ellen. Azt gondoljuk tehát, hogy Varsó azért próbálkozhatott meg ezzel a kettős játékkal, mert nem tulajdonított nagy jelentőséget egy olyan uralkodónak, aki még el sem érte a felnőtté váláshoz szükséges életkort, másrészt bízott benne, hogy a nagyvezír nem értesül a moldvai és havasalföldi hűtlenkedésről, s így nem változik meg a két ország kapcsolata. Harmadrészt a közös ellenség elleni háború lehetőséget teremthet a lengyeleknek, hogy tárgyalásos úton meggyőzhessék az oszmánokat Moldva státusának újragondolásáról.

Roxanda és a moldvai vezetés arra törekedett, hogy Konstantinápoly semmit se érzékeljen az eseményekből, másrészt kiaknázták a behódolásból adódó lehetőségeket. Ennek egyik bizonyítéka lehet a havasalföldi belpolitika befolyásolásának eshetősége. Miután az addig uralkodó Pétert elmozdították és minden családtagjával a birodalom belsejébe „internálták,”⁴⁷ az új vajda az Aleppóban élő Sándor lett. Adam Franchi szavai szerint

⁴⁵ Sommer 1987. 9. o.

⁴⁶ Hurmuzaki 1891. 591. o.

⁴⁷ I. Péter (1559–1568) havasalföldi vajda, aki apját követte a trónon, de fiatal kora miatt az anyja, Chiajna látta el a régensi feladatokat. 1568-ban, a megváltozó belpolitikai helyzet következtében Aleppóba deportálták egész családjával együtt. A vajda, mérgezés következtében, még Konyában meghalt. A döntésben – eddigi

„17-én minden részről megerősítették, hogy Alexandru lett Havasalföld új vajdája, de jelenleg a nép nem fogadja el; egy szpáhi csapatot bíztak meg, hogy legyen a segítségére.”⁴⁸ Persze arra nem találtunk bizonyítékot, hogy azért álltak ellen az oszmánok új jelöltjének, mert a bojárok hűségesebbek lettek volna Bogdánhoz, mint a szultánhoz, de nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy ez is szerepet játszott a kezdeti ellenállásban. Ez az időszak Moldva számára pozitív mérleget mutatott. Havasalföld élén olyan uralkodó állt, aki nem tudta biztosítani kellőképpen a hátszágát,⁴⁹ másrészt II. (Szapolyai) János Zsigmond halálával Erdélyben egymásnak feszült a két legerősebb politikai csoportosulás, az egyik Báthori István, a másik Bekes Gáspár körül csoportosult, így kevésbé tudtak ártani.⁵⁰

A moldvai konfliktus kezdete

Miután Roxanda meghalt, az időközben nagykorúvá vált Bogdán vajda átvette az ország irányítását. Ahogy hozzálátott a napi ügyek rendezéséhez, úgy erősödött Iaşiban a lengyel orientáció. Már 1571. január 18-án egy névtelen forrás arról értesítette a spanyol uralkodót, hogy „...a moldvai uralkodó eltökélte, hogy nemcsak nem küldi be a töröknek a szokásos adót, de hasonlóképpen felhagy az engedelmességgel...”⁵¹ és arra készül, hogy fegyveres ellenállást szervez.⁵¹ Moldva katolikus uralkodója azonban egyelőre kerülte a nyílt összetűzést az Oszmán Birodalommal. Decemberben ezt követően megírta Bécsbe, hogy „minden részről összeszedte az embereket, és jelezte felém, hogy a török ellen lázad.”⁵² Mi vehette rá az ifjú vajdát, hogy fegyverrel forduljon Szelim szultán ellen? Minden bizonnyal több tényező játszott szerepet a döntésben. Az egyik valószínűleg a lepantói ütközet végkimenetele volt, amelynek stratégiai jelentőségét jócskán túlértékelték a kortársak. Ráadásul nem is ez volt az első vereség: az oszmánok 1570-ben Asztrahán alatt is kudarcot vallottak.⁵³ Ez a csatavesztés minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt a moldvai renegátokra, hiszen az ostromra küldött segélyhadak saját szemükkel láthatták, hogy miként győzik le a nagyvezír és Kászim pasa erőt a városvédők. Másrészt

ismereteink szerint – szerepet játszott, hogy elvesztették konstantinápolyi segítőiket, illetve a család mérhetetlen gazdagságát.

⁴⁸ „Alli 17. del corrente parti da questa citta Alessandro creato di nouo per Vaivoda de la Valachia; e si presente che i popoli no lo volono, quali si osteranno di accetario nel governo; de qui vogliono mandare un buluc di Spahi suo soccorso.” *Hurmuzaki* 1891. 584. o.

⁴⁹ II. Sándor (1568–1574). Az újonnan kinevezett vajda nehézségekbe ütközött, amikor hatalmát akarta megszilárdítani, mivel a bojárok nem fogadták el uralkodójuknak, és folyamatosan lázadtak az új vezetőjük ellen. Ezért a belső rend megszilárdítása sok időt és energiát igényelt Sándortól.

⁵⁰ II. (Szapolyai) János halála után két csoport próbálta megszerezni a hatalmat: az egyiket az unitárius Bekes Gáspár, János egykori bizalmasa vezette, a másikat a Báthori-fivérek, közülük is Báthori István emelkedett ki. Az új uralkodó ugyan Báthori lett, de Bekes folyamatosan aláasta a hatalmát, és arra készült, hogy megbuktassa. Ez megakadályozta abban Báthorit, hogy a megnövekvő moldvai befolyást megtörje vagy megfékezze, amely mindvégig az erdélyi doktrína részét képezte Moldvával és Havasalfölddel szemben. Mivel Erdély és a fejedelmek magukat mindvégig Moldva és Havasalföld elé sorolták, mindent megtettek, hogy a Portán keresztül növelni tudják befolyásukat a két vajdaság felett, hol több, hol kevesebb sikerrel. *Szilágyi* 1859.

⁵¹ „S'intende ch' il Principe di Valachia è risuloto non solamente di non dar lo tributo solito al Turco, ma anco levar la obdienza...” *Ciorănescu* 1940. 52. o.

⁵² „...ma che faceva gente per ogni parte, et si tiene per fermo che si sia rebellato al Turco...” *Ciorănescu* 1940. 54. o.

⁵³ A témához kapcsolódó magyar irodalom: *Vásáry* 2007. és *Vásáry* 2015.

nem tudta tovább titkolni lengyelbarátságát a Porta előtt, mint ahogy azt sem, hogy szultáni engedély nélkül kért feleiséget a lengyelektől.

Bogdán korábban azzal próbálta megnyugtatni a Portát, hogy csak saját országa biztonságáért tartja fenn és színleli jószomszédi viszonyt a lengyelekkel. Az oszmán vezetők bizonyítékot szereztek az árulásról, legalábbis erre enged következtetni egy, 1572. január 1-jén íródott levél. Ebben Báthori István II. Miksa császárt tájékoztatta a moldvai fejleményekről: „Az a hír járta, hogy a moldvai [ti. Bogdán], aki bár azelőtt is állítólag színlelésből meghitt és baráti viszonyt ápolat a lengyelekkel, gyanúba keveredett és egyúttal a török császár méltatlankodását váltotta ki.”⁵⁴ Erdély uralkodója mindezt Havasalföld kincstárnokától tudta meg, aki arról értesítette, hogy a szultán megbízta Sándor vajdát, hogy őrözze Bogdánt és készítse elő az országot egy rodoszi renegátnak, egy bizonyos Jánosnak, akit a törökök új uralkodónak szemeltek ki. Céljuk elérése érdekében a havasalföldiek mellett az oszmánok is mozgósították néhány szandzsák haderejét. Báthoritól követe által azt kérte a vajda, hogy biztosítsa Havasalföldet, amíg távol van. A havasalföldi csapatok, egyesülve a török segélyhadakkal, 1572 februárjában sikeresen verték ki Bogdánt, aki már azelőtt Lengyelország felé menekült teljes rokonságával, hogy a támadók elérték volna országa határait. János 1572. február 15-én átvette Moldva irányítását. Az események ezt követően felgyorsultak. Varsóban a minden évben összeülő általános szejmben is megtárgyalták a moldvai helyzetet. Január végén érkezett meg a híre, hogy háromszáz janicsár vonult be Havasalföldre, akiknek a feladata Moldva biztosítása és János helyzetének stabilizálása volt.⁵⁵ A szejm érdeklődése nem meglepő, hiszen Bogdán befogadásával a lengyelek megsértették a békeokmány azon kitételét, mely szerint minden lázadót ki kell szolgáltatni, aki a másik országába menekül.

A kialakult válságért egyértelműen a tapasztalatlan Bogdánt terheli a felelősség, ugyanakkor a hatalomból való eltávolítása túlmutat a hűtlenség vétkén. Asztrahány sikertelen ostromát, majd a lepantói csatát követően megingott az Oszmán Birodalom erejébe vetett hit. A csorbát Szokollu Mehmed a lehető leghamarabb ki akarta köszörülni, amire jobb lehetőséget keresve sem találhatott volna, mint Moldva és a Lengyel–Litván Köztársaság megregulázása. Ezzel együtt komoly politikai haszonnal kecsegtetett a lengyelek defenzívába kényszerítése és kiszorítása Délkelet-Európa politikai életéből, hiszen a törökök egy számukra előnyös alkuval elérhették, hogy a reszpublika többet ne avatkozzon be a moldvai ügyekbe.

Nem egyértelmű, hogy amikor Bogdán és köre Lengyelország felé vették útjukat, a szultán haragja előtt menekültek-e vagy akciójuk egy tervezett, titkos utazás volt-e. Ami biztos, hogy az 1569-es hűségesküben foglalt házassági tervet igyekezett érvényre juttatni. Az országából előzőtt vajda úgy gondolhatta, hogy ha sikerül egy előkelő, nemesi családból származó lengyel nőt feleségül vennie, az mindenképp növelné befolyását és támogatókat szerezhetne hatalma visszaszerzéséhez. A gyakorlat nem volt ismeretlen a családjában. Apja, az egykori Sándor lányainak szintén lengyel férjket keresett, minden bizonnyal saját pozícióinak erősítése érdekében. Ennek ellenére teljesen érthető, miért

⁵⁴ „Quamvis enim et antea ob familiaritatem et amicitiam, quam cum Polonis Moldavus colere dicebatur, in suspicionem ac simul indignationem Imperatoris Turcarum incurrisse fama ferebatur.” *Hurmuzaki* 1891. 613. o.

⁵⁵ *Hurmuzaki* 1891. 614. o.

nem támogatta Bogdán házassági tervét a Porta, és miért nem támogatta, hogy nővérei lengyel nemesekhez menjenek nőül. Véleményünk szerint Konstantinápolyban úgy látták, hogy az anyai ágon születő gyermekek semmilyen törvényes jogot nem formálhattak a vajdai címre, hiszen megszületésük pillanatában lengyel nemesnek számítottak. A Bogdán és egy lengyel nemesi család lánya frigyéből származó fiúgyermek már az atyai örökség révén magának követelhetné volna a vajdai címet (nagyon elképzelhető, hogy egy ilyen esetben Bogdánt nemesítették volna), ami szembement az addig alkalmazott politikai közmegegyezéssel, miszerint a moldvai uralkodó csak a padisah akaratóból foglalhatta el trónját. A vajda házassági terve tehát egyszerre jelentett bel- és külpolitikai veszélyeket az Oszmán Birodalomra és Moldvára nézve, ahogy ezt Bogdán esetében is látjuk. Elhatározásában megerősíthették a sógorai, de erre az általunk ismert források nem adnak választ, és kutatásunk jelenlegi állásában arra se tudunk választ adni, hogy a sógorok mennyire voltak befolyásosak a republikában.

Az viszont kizárható, hogy a lengyel nemesek egy része azért támogatta Bogdánt, hogy háborút provokáljanak a muszlim nagyhatalommal. Ezt az érintettek már csak azért sem akarhatták, mivel a reszpublika komoly belpolitikai krízist élt át akkoriban. Zsigmond Ágost király ugyanis súlyos betegségben szenvedett. Az ország nagyurai hatalmuk további növelésében voltak érdekeltek, míg a litvánok a lublini unióval elvesztett befolyásuk visszaszerzéséért küzdöttek.

Miután megszerezte a lengyel király hozzájárulását a házassághoz, Bogdán vajda elindult Lwówba, hogy összeházasodjon „egy nővel, aki rokoni engedéllyel tartózkodott a Ruszban.”⁵⁶ A kiszemelt lengyel mátká Valenty Dembiński főkancellár lánya volt. Ennek hírért még az elindulás előtt nagy öröm fogadhatta Iaşiban, hiszen a házassággal Bogdán az államigazgatás második legfontosabb személyével került volna rokoni kapcsolatba. A lengyel királyi udvarral való közvetlen összeköttetés pedig bármikor Moldva hasznára válhatott. Az eljegyzést már 1571 tavaszán felvethették Zsigmond Ágost királynak. Legalábbis erre enged következtetni Cyrus apát birodalmi követ Krakkóból március 28-án a császári udvarnak szóló jelentése, miszerint a moldvai vajda követét a lengyel király titkos kihallgatáson fogadta. Annak tartalmáról és az ott elhangzottakról nem tudott érdemi információt közölni.⁵⁷ A következő hónapokban semmi érdemlegeset nem írt a lengyel–moldvai kapcsolatokról, egészen szeptemberig, amikor a következőképpen fogalmazott: „Itt van a moldvai vajda úr követe is, hogy fejedelme és a főkancellár, Valenty Dembiński, lánya között házasságot hozzon létre.”⁵⁸ A két fiatal tervezett egybekelése kisebbfajta botrányt okozott, hiszen Dembiński már odaigérté lánya kezét egy özvegy nemesnek. Nagy valószínűséggel állítható, hogy a feleségét elvesztő főúr vagy maga Krzysztof Zborowski, egy befolyásos lengyel nemesi család gyermeke, vagy valamelyik rokona volt. Bár a kiköszarozott személy kilétét a források nem fedik fel, annyi bizonyos, hogy az érintett nem-

⁵⁶ „...la muger que con licencia del avia tomada en Rusia.” *Ciorănescu* 1940. 54. o.

⁵⁷ „Pridie vero eius diei auditus fuit et palatini Moldaviae nuntius, qui quadriduo ante advenerat...” *Veress* 1929. 297. o.

⁵⁸ „Adest etiam hic domini palatini Walachiae nuntius, conciliandi matrimonii causa inter suum principem et cancellarii magni, Valentinii Dembinskii filiam.” *Veress* 1929. 304. o.

tetszését fejezte ki „Olbracht Łaski⁵⁹ úr mesterkedéseivel kapcsolatban.”⁶⁰ Ezzel a királyi udvar (az utolsó Jagelló uralkodó ekkor már olyan beteg volt, hogy valószínűleg nem vett részt a titkos Tervek kidolgozásában) is deklarálta álláspontját. Sokatmondó ugyanakkor, hogy a moldvai vezetők között is sokan elleneztek a menyegzőt, mivel félték a törökök bosszújától.⁶¹

Februárban arról értesültek Varsóban, hogy Bogdán alig kelt át a Dnyeszteren (ennek pontos dátumáról nincs tudomásunk), Krzysztof Zborowski megtámadta, megsebesítette, majd foglyul ejtette. A vajdát mindaddig rabságban tartotta a főúr, amíg az nem fizetett váltságdíj gyanánt tizenkétezer tallért, és megígérte, hogy még tizenhárom ezret ad fogva tartója sógorának.⁶² Bogdán kiszabadulása után értesült országa elvesztéséről. Ennek tudatában végül úgy döntött, hogy a királyi udvarban meglévő kapcsolatait kamatoztatva fegyveres segítséget szerez Krakkóból.⁶³ További reménnyel kecsegtetett, hogy az uralkodó mellett szolgálatot teljesítő tisztségviselők mellett jelentős volt a helyi potentátok (például a vajdák) támogatása is, akik politikai céljaik elérése érdekében sorakoztak fel a letett vajda mellé, aki talán le is fizette őket, bár erről egyelőre nem rendelkezünk forrásokkal. Közülük is az egyik legfontosabb személy Olbracht Łaski volt, aki már korábban is megpróbálta kiszakítani Moldvát az Oszmán Birodalomból. Nagyon fontos pártfogónak számított még Konstanty Wasyl Ostrogski, aki az egyik leghatalmasabb ortodox mágnásként, Ruthenia uraként jelentős szerepet játszott a lengyel belpolitikai életben és vallási hovatartozása miatt igen jó kapcsolatokat ápolt Moldva bojárjaival. A leváltott uralkodó katolikus hite miatt nehezen tudta maga mellé állítani az országa előkelőit, ugyanakkor Ostrogski támogatása révén a moldvaiak biztosítékot láthattak hitük megvédésére (ez a Heraklidesz-féle „evangélikus affér” után fontos lehetett a szemükben). Összekötetésben állt a litvánokkal is, akiknek a segítsége a Moldva ellen készülő hadjáráshoz tűnt elengedhetetlenül fontosnak.

Az előzőtt vajda támogatói tisztában voltak vele, hogy a lengyel–litván állam döntéshozói túlságosan megosztottak Bogdán támogatásának kérdésében, ezért titkos diplomáciai csatornákon keresztül megpróbálták rábeszélni a német-római császárt a moldvai uralkodó támogatására. Cyrus apát titkos, négyszemközti tárgyalásán Ostrogski hercegnek elmondta: azon igyekszik, hogy az országból elmenekült ifjú hűséget fogadjon Miksa császárnak.⁶⁴ A mágnás azzal érvelt a császári követnek, hogy Moldva keresztény befolyás alá kerülése a Habsburgok érdekeit is szolgálná, hiszen mégiscsak egy jelentős államról van szó, nem is beszélve arról, hogy most mindezt pénz és vér nélkül lehetne megszerezni.⁶⁵ Kérdéses, hogy a követ levelét olvasva a császári udvart magával ragad-

⁵⁹ Befolyásos lengyel főúr, aki azon dolgozott, hogy a lengyelek kiterjesszék hatalmukat Moldvára. Az 1575. évi királyválasztáson a Habsburgok mellé állt, majd Báthori István egyik leghangosabb ellenzője lett.

⁶⁰ A forrás ugyan nem közöl részleteket arról, hogy miként sikerült elérni a lengyel főúr és a Dembiński lánya közötti frigyet, de kétséget kizáróan minden követ megmozgatott, hogy ez ne sikerüljön. „de domini Alberti a Lasko machinationibus” *Veress* 1929. 297. o.

⁶¹ *Ciorănescu* 1940. 57. o.

⁶² *Ciorănescu* 1940. 54. o.

⁶³ *Ciorănescu* 1940. 55. o.

⁶⁴ „...brevi effecturum, ut dictus Walachiae palatinus, se se totum dedat et penitus subiiciat clientelae Vestrae Sacrae Maiestati Caesariae.” Uo.

⁶⁵ „Non neglandam esse istiusmodi occasionem acquirendae, sine sumptu et sanguine, tantae provinciae asserens.” Uo.

ta-e az optimizmus, hiszen Miksának éppen a hatvanas években kellett megtapasztalnia, hogy egy Oszmán Birodalommal folytatott háború mennyire kétes kimenetelű vállalkozás, még akkor is, ha a muszlim impérium éppen válságban van. Másrészt az 1568. évi drinápolyi békével egy hosszútávra szóló megállapodást sikerült tető alá hoznia, ami viszonylagos nyugalmat teremtett az ellenfelek között. Nagyon is kétséges tehát, hogy a császárnak megérte volna nyíltan háborúba keverednie a szultánnal a Moldva feletti befolyás megszerzéséért. Ostrogski is érezhette, hogy Bécsben nem talált megértő fülekre felvetése, ezért nem sokkal később a Cyrusszal történt újabb egyeztetése után már azt javasolta, hogy tartsák titokban a császárnak szóló hűségesküt, ugyanis ha kitudódik, az újabb konfliktusokat fog szülni az oszmánokkal.⁶⁶

Bogdán visszatér

Időközben a törökök is hozzáálltak moldvai uralmuk biztosításához. Miután Rodoszról megérkezett Drinápolyba a kijelölt utód, 500 janicsárt és 300 szpáhit adtak mellé, akiknek az volt a feladata, hogy letörjék az ellenállást. Megparancsolták a havasalföldi vajdának, a tatároknak és a Moldvát körülvevő szandzsákoknak, hogy helyezték harckészültségbe katonáikat, ha a lengyelek esetleg megtámadnák a vajdaságot.⁶⁷ János először arra törekedett, hogy megszilárdítsa helyzetét a Portán. Ebből a célból Szokolu Mehmed nagyvezírnek kétszázezer, míg a főudvarmesternek és az elöljáróknak húszezer dukátot ígért meg. A bonyolult szituációt tovább nehezítette, hogy ekkor már nemcsak Bogdán és köre veszélyeztette „Örmény”⁶⁸ János hatalmát. Havasalföld akkori vajdája, II. Sándor, aki a Dracul család tagja volt, fivérét, Pétert tette meg a Moldvát megszálló had fővezérének, amely megszállta Moldvát és kapcsolatba lépett portai támogatóival, akiket arra próbált meg rávenni, hogy Szelim változtassa meg döntését és a rodoszi renegát helyett Pétert nevezze ki Moldva első számú vezetőjének. A terve az volt, hogy a két államot a család kezében összpontosítsa. A próbálkozás hiábavalónak bizonyult, mert a birodalmi érdekek és János vajda ígéretei az újdonsült vajda pártjára állították az oszmán tisztviselőket, amit Karl Rym, a Német-római Birodalom követe is megerősített.⁶⁹

A törökök a katonai biztosítás mellett nagy gondot fordítottak a diplomáciai nyomás-gyakorlásra is. A szultán már egy 1572. januári levelében arra hívta fel Zsigmond Ágost figyelmét, hogy fenn kell tartani a két hatalom között a nyugalmat és a békét. Bogdán szereplését e tekintetben károsnak tartotta, mivel a lengyel kancellár lányával kötendő frigyről nem értesítette a Portát, és nyílt provokációnak vélte azt is, hogy Łaski katonai egységekkel vonult fel a moldvai–lengyel határra. Megírta továbbá, hogy a Moldvába nyomuló csapatok, amelyek a szomszédos szandzsákokból érkeztek, lengyeleket fogtak el.⁷⁰ Ezt a hivatalos lengyel politika ugyan mindvégig tagadta, de elképzelhető, hogy a vajdát pártfogásukba vevő, főként kis-lengyelországi és litván főurak az udvar beleegyezésével és támogatásával katonákat és tanácsosokat küldtek Iaşiba. Egy ugyanazon napon

⁶⁶ Veress 1929. 299. o.

⁶⁷ Hurmuzaki 1891. 615. o.

⁶⁸ Nevét a származásáról kapta. Rodoszon, mielőtt vajdának nevezték volna ki, Rodoszon kereskedőként dolgozott.

⁶⁹ Hurmuzaki 1891. 615. o.

⁷⁰ Corfus 1979. 318. o.

kelt, Szokollu Mehmed nagyvezírnek a lengyel királyhoz intézett levelében a lengyeleket hibáztatta a kialakult helyzetért, és felszólította Krakkót, hogy tegyenek meg mindent a két ország közötti béke visszaállítására. A vajda leváltását és az állam katonai úton való megszállását szerinte az váltotta ki, hogy Bogdán nem akarta a békét fenntartani, s szultáni hozzájárulás nélkül folyamatosan a saját szándékát igyekezett érvényre juttatni, majd amikor látta, hogy a törökök nem támogatják, lengyel főurakat keresett meg. Ez utóbbiak még mindig támogatják, sőt a szökevény közvetlen környezetében tartózkodnak. A lengyel tanácsadók között minden bizonnyal ott volt Łaski is, de erre nem találtunk bizonyítékokat. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a trónfosztott fiatalembert segíthették lengyel rokonai, hiszen egyik nővérének férje egy bizonyos Panoński volt, aki valóban menedéket adott neki, miután kiszabadult Zborowski fogáságából.⁷¹

Az oszmán vezetés próbálta rávenni a lengyel királyt és környezetét, hogy a megkötött béke értelmében szolgálta ki Bogdánt és fivéreit. Hogy nyomatékot adjanak követelésüknek, mozgósították a tatárokat: parancsba adták, hogy néhány török egységgel együtt vonuljanak Magyarország és a vajdaságok irányába, útközben pedig fogjanak el annyi embert, amennyit csak tudnak, legyen barát vagy ellenség, és küldjék el gályarabnak őket a flottához.⁷² Rym úgy értesült, hogy azok a moldvaiak, akik Bogdán bukását követően Lengyelországba menekültek, csatlakozni kívántak a királyi sereghez, hogy ők is harcolhassanak a feljükk tartó tatárok ellen.⁷³ Február hatodikán már csak tíznapi járóföldre voltak a Dnyesztertől, a határt jelentő folyótól.⁷⁴ Bár a krími tatárok vélhetően nagy pusztítást vittek végbe, a lengyel politikai vezetés terveit mégsem tudták megváltoztatni. Ennek következtében 1572. március elején egy csasz érkezett Krakkóba, hogy tárgyaljon a királlyal. A lengyelek azt remélték, hogy a tatárok pusztításáról esik majd szó, ezzel szemben a török megbízott – minden bizonnyal Turgut csasz, aki ebben az időben az Oszmán Birodalom kelet-európai „felelőse” volt – inkább a moldvai fejleményekről kívánt beszélni, és felhánytorgatta, hogy sok lengyel küzdött Bogdán seregében.⁷⁵

Az egész ügy nagy politikai vihart kavart országszerte, és a márciusi országgyűlésen be is került a megvitatandó témák közé. A szokásos módon bíraskodással és szentmisével kezdődő szejmben a jelenlévők legfőképpen arról tanácskoztak, hogy a moldvai helyzet valóban okot szolgáltat-e a szultánnak egy újabb háború kirobbantására. A lengyel nemesek egy része elismerte, hogy „e föld vajdája sokkal inkább keresztény, mint a törökök adófizetője,”⁷⁶ de ekkorra már eltávoztak azok a szenátorok, akikkel egy esetleges katonai beavatkozásról lehetett volna tárgyalni, vagyis akiknek valódi befolyásuk volt az ügyek menetére

A politikai helyzet március–áprilisra megváltozott. A Portán elterjedt a hír, hogy komoly keresztény összefogás készül. Esteban Lopez de Avila, aki tizenhárom évig raboskodott Konstantinápolyban, jelezte a spanyol királyi udvarnak: a szultán tanácsosai attól tartanak, hogy Iván cár, Zsigmond Ágost király és Bogdán vajda tizenötezer lovast

⁷¹ *Hurmuzaki* 1891. 619. o.

⁷² *Ciorănescu* 1940. 54. o.

⁷³ *Hurmuzaki* 1891. 614. o.

⁷⁴ *Ciorănescu* 1940. 54. o.

⁷⁵ „...et che si lamentava ancora col Re perchè molti Polacchi havessero servito contra di lui sopra l' armata christiana.” *Ciorănescu* 1940. 55. o.

⁷⁶ „Vaivoda de aquella tierra y tributario del Turco, mas christiano.” *Ciorănescu* 1940. 55. o.

és harmincezer gyalogost számláló hadseregével akarja megtámadni a lengyel területekkel szomszédos szandzsákokat, s elsődleges tervük, hogy a német-római császárt is megnyerjék ügyüknek.⁷⁷ Mindeközben az új moldvai vajda hatalma is megingott. Jánosnak menekülnie kellett, mivel a „moldvaiak elhagyták.”⁷⁸ Egy forrás szerint erre azért került sor, mert sok moldvai bojárt meggyilkoltatott.⁷⁹ A belső feszültségek miatt a Duna túlsó oldalára, közvetlen török felségterületre húzódott vissza, ahonnan levélben szólította fel a lengyel királyt: adja ki elődjét az oszmánoknak, máskülönben a tatárok és a törökök egyesült haderejével kell szembenéznie, „és a király lelkén fog száradni azok vére, akiket ezen okból ölnek meg.”⁸⁰

Ennek ellenére a lengyelek folytatták a felkészülést a hadjáratra, s tervük végrehajtásához számításba vették a moldvai belpolitikai változásokat is. A podóliai vajda jelentéséből ismeretes, hogy már kora tavasszal készen álltak a moldvai–lengyel egységek a vajdaság visszaszerzésére. A hazatérését előkészítő Bogdán március 14-én közel háromezer, Snatimnál gyülekező katonával rendelkezett. Mikołaj Mielecki podóliai vajda „úgy értesült valakitől, hogy virágvasárnap indulnak Moldvára.”⁸¹ Az offenzívában már tizenötezer harcos vett részt.⁸² A lengyel hadvezetés – többek között Mikołaj Mielecki, Olbracht Łaski és Jerzy Jazłowiecki főhetman – tervének középpontjában Chocim erődje állt, amely Bogdán támadásának kiindulópontja lett. A törökök és János nem is tartották szükségesnek elfoglalni ezt a várat, ami így Bogdán és támogatói kezén maradt.⁸³ A határ menti erősség megszerzésével bárkinek alkalma nyílt Podólia lerohanására, de ugyanígy biztosíthatott egy Moldva ellen irányuló offenzívát is. János és az oszmánok hatalmas stratégiai hibát követtek el, amikor ellenfelük kezén hagyták Chocimot, hiszen ez a hely lett Bogdán támadásának kiindulópontja.

A támadás sikeres volt, a lengyel–moldvai haderő rövid időn belül elfoglalta Moldva stratégiai pontjait. A forrásokból és adatokból következtettünk arra is, hogy mennyi időt vehetett igénybe az ország okkupálása. 1572-ben virágvasárnap március 30-ára esett, tehát tizenhat nap telt el a snatimi gyülekező és a támadás megindulása között. Ebben a bő két hétben kellett gondoskodni a csapatok utánpótlásáról, s feltérképezni, hogy milyen katonai erővel kell majd szembenézni, illetve mustrát is kellett tartani. Cyrus apát április 11-én jelentette Varsóból, hogy Bogdán vlah katonák segítségével visszaszerezte a hatalmat Moldva felett.⁸⁴ Ezek szerint a fontosabb hadműveletek tizenegy napig tartottak, ami azt jelenti, hogy a támadók nagyobb ellenállás nélkül hódoltatták meg Moldvát. Igaz, Jánost nem győzték le, mivel ő már március derekán kivonult az országból, s biztonságos helyen húzta meg magát.

⁷⁷ *Ciorănescu* 1940. 56. o.

⁷⁸ „...los Valacos dexado...” Uo.

⁷⁹ *Veress* 1929. 310.

⁸⁰ „...y que el Rey tuviese piedad de la sangre que por esto se derramaría.” *Ciorănescu* 1940. 56. o.

⁸¹ „...se hallaría allí en persona, para entrar el Domingo de Ramos en la Wallachia.” *Ciorănescu* 1940. 57. o.

⁸² Uo.

⁸³ „...con ayuda de los Turcos se a apoderado de la provincia, excepto de la fortaleza de Cozym.” *Ciorănescu* 1940. 55. o.

⁸⁴ „Bogdanus nuper deiectus palatinus Moldaviae per nobilitatem Russiae his diebus in palatinatum suum etiam munitis plerisque Walachis restitutus scribitur.” *Veress* 1929. 309. o.

Keresztény oldalon Bogdán győzelmét hatalmas optimizmus követte, főként az egyház és a kis-lengyelországi nemesek üdvözölték a Lapușneanu család legifjabb férfitagjának a sikerét. Amíg Róma egy újabb keresztény liga születését látta a katolikus ifjú győzelmében, addig a lengyel és litván nemesek saját befolyásuk növekedését várták. Az újra hatalomra került vajda nem tudta annyira stabilizálni a Moldva feletti uralmát, mint ahogy azt sokan várták, és a moldvaiaknak fel kellett készülniük a törökök válaszára is, amely nem váratott magára sokáig. Az Oszmán Birodalom erőforrásai az előző évek kudarcai ellenére is még kifogyhatatlannak látszottak, és a nagyvezír nem is fukarkodott János támogatásában. Habár a lengyel–moldvai egyesített seregek kezdetben igen sikeresek voltak, nemcsak elűzték János hadait, de megerősítették a határ menti Chocimot. Ebből a sikerből politikai tőkét is kovácsoltak: a zarnoki módon uralkodó Jánostól a bojárok Bogdánhoz csatlakoztak. De a nagyszámú török–tatár csapatokkal Mielecki katonái már nem tudták felvenni a harcot, és előre eltervezett, a törököknek jelentős veszteségeket okozó visszavonulással kivonták a harcoló alakulatokat Moldva területéről, Bogdánnak ismét Lengyelországban kellett bujdosnia. Karl Rym császári portai követ megjegyzi, hogy Bogdán a vejénél (a már korábban emlegetett Panoúskinál) bujkált azt követően, hogy visszatért a hadjáratból.⁸⁵ A lengyelek nem kívánták felrúgni a törékeny, de mégis fennálló békét az oszmánokkal, ezért Bogdán bukása kegyvesztetté tette az ifjút Krakkóban, katonai segítséget nem kapott. Ugyanakkor a lengyel–oszmán viszony hosszú évekre mélypontra süllyedt.

Összegzés

Tanulmányunk megírásának az volt a célja, hogy egy eddig kevésbé ismert esemény bemutatásával hívjuk fel a figyelmet arra, milyen fontos szerepet kapott Moldva a XVI. századi Délkelet-Európa had- és diplomáciatörténetében. Bogdán vajda, miután hazájából elmenekült, befogadókra talált a lengyel államban. Az éppen csak megszületett Lengyel–Litván Köztársaság nem állt készen egy elhúzódó török háborúra, és az ország ingatag belpolitikai helyzete miatt – haldokló király, vallási küzdelmek, litván megmozdulások – egyes főurak a menekülő vajda pártját fogták. Ebben szerepet játszottak az előkelők frakcióinak érdekei éppúgy, mint a korszakban egyáltalán nem ritkaságszámba menő korrupció is. Az Oszmán Birodalom sorozatos kudarcai elhittették a lengyel politikai elit egy részével, hogy a meggyengült muszlim hatalommal szemben képesek akaratukat érvényesíteni és egy lengyelbarát vajdát helyezni Iașiba.

Bogdán rövid uralkodása és sikertelen próbálkozása ugyanakkor nyomot hagyott a moldvai külpolitikai gondolkodásban, és ettől kezdve minden moldvai vajda körültekintőbb kapcsolatot tartott fenn a lengyel–litván állammal, illetve a nagy befolyással rendelkező lengyel és litván mágnás családokkal. Később is voltak olyan vajdák, akik kalandor politikájukhoz próbálták megnyerni a lengyeleket, de akadtak köztük olyanok (ide tartozik Sánta Péter és a Movilă család), akik országuk és saját gyarapodásuk érdekében a lengyel és az oszmán félnek egyaránt megfelelő kapcsolatot építettek ki Varsóval, a Movilák még lengyel nemességet is szereztek. Az viszont a fentebbi források segítségével bizonyí-

⁸⁵ *Hurmuzaki* 1891. 619. o.

tást nyert, hogy a lengyelek nem kívántak harcba bonyolódni az Oszmán Birodalommal egy-egy vajda merész vállalkozása kapcsán.

Szintén lényeges ponttá nőtte ki magát a lengyel családi kapcsolatok erősítése. A XVII. század során több családi kapcsolat is született (például Vasile Lupu lányát Janusz Radziwiłł vette feleségül), de nem próbálták meg túlfeszíteni azokat a kereteket, amelyeket a szultán jelölt ki számukra.

BIBLIOGRÁFIA

- Benda* 1943. *Benda Kálmán*: Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI. és XVII. században. Magyarok és románok II. k. Szerk. *Deér József – Gáldi László*. Budapest, 1943. 35–73. o.
- Bogdan* 1909. *Bogdan, Ioan*: Letopiseșul lui Azarie. Extras din: Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXXI. București, 1909.
- Ciorănescu* 1940. *Ciorănescu, Alexandru*: Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancaș. București, 1940.
- Corfus* 1979. *Corfus, Ilie*: Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea. București, 1979.
- Enciclopedia 1979. Enciclopedia istoriografiei românești. Coordonator științific: Ștefan Ștefănescu. București, 1978.
- Guboğlu* 1958. *Guboğlu, Mihail*: Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album. București, 1958.
- Guboğlu* 1969. *Guboğlu, Mihail*: Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques. Paris, 1969.
- Eagles* 2014. *Eagles, Jonathan*: Stephen the Great and Balkan Nationalism. Moldova and Eastern European History. New York, 2014.
- Hegyí* 1983. *Hegyí Klára*: Török berendezkedés a meghódított országokban. Világtörténet, 5. (1983) 2. sz. 19–41. o.
- Hurmuzaki* 1886. *Hurmuzaki, Eudoxiu de*: Documente privitoare la Istoria Românilor. Suplement I. Volumul I. București, 1886.
- Hurmuzaki* 1891. *Hurmuzaki, Eudoxiu de*: Documente privitoare la Istoria Românilor. Volumul II. Partea I. București, 1891.
- İnalçık* 1948. *İnalçık, Halil*: Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569). *Bellefen*, 12. (1948) 46. sz. 349–402. o.
- Jakó* 2016. *Jakó Klára*: Moldva és Havasalfölde viszonya az Erdélyi Fejedelemséghez az államközi szerződések és a külügyi levelezés tükrében. In: Művészet és mesterség I. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk. *Horn Ildikó* et al. Budapest, 2016. 271–294. o.

- Kármán* 2007. *Kármán Gábor*: Báthori András ahdnáméja. *Fons (Forráskutatás és Segédtudományok)*, 14. (2007) 339–348. o.
- Kármán* 2008. *Kármán Gábor*: „Átkozott Konstantinápoly”: Törökkép Erdély 17. századi portai követségén. In: *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó*. Budapest, 2008. 29–48. o.
- Kármán* 2012. *Kármán Gábor*: Mihnea támogatói: egy havasalföldi trónkövetelő kapcsolathálója Konstantinápolyban, 1654–1657. *Korall*, 50. (2012) 7–29. o.
- Kármán* 2013. *Kármán Gábor*: „Sovereignty and Representation: Tributary States in the Seventeenth-century Diplomatic System of the Ottoman Empire.” In: *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Eds. *Kármán Gábor – Kunčević, Lovro*. Leiden–Boston, 2013. 155–185. o.
- Kołodziejczyk* 2000. *Kołodziejczyk, Dariusz*: Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th century). An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents. Leiden, 2000.
- Kultsár* 1805. *Kultsár István*: Krónika a’ mohátsi veszedelemtől a’ bétsi békülésig Magyar Országban, Erdélyben, Havasalföldön, és Moldovában történt dolgokról. Pest, 1805.
- Maxim* 2001. *Maxim, Mihai*: Romano-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives. Istanbul, 2001.
- Pálosfalvi* 2005. *Pálosfalvi Tamás*: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest, 2005.
- Panaite* 2000. *Panaite, Viorel*: The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers. New York, 2000.
- Panaitescu* 1930. *Panaitescu, Petre P.*: Călători poloni în Țările Române. București, 1930.
- Papp* 2002. *Papp Sándor*: Keresztény alattvalók az Oszmán Birodalom északnyugati határainál. *Aetas*, 17. (2002) 1. sz. 67–96. o.
- Papp* 2008. *Papp Sándor*: Stefan Cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 2. sz. 303–325. o.
- Pataki* 1944. *Pataki József*: Anjou királyaink és a két román vajdaság. Kolozsvár, 1944.
- Păun* 2012. *Păun, Radu G.*: Belső ellenségek: Hatalmi kapcsolathálók és oszmánellenes katonai lázadások a 16–17. századi Havasalföldön és Moldvában. *Korall*, 13. (2012) 48. sz. 62–89. o.
- Rábai* 2010. *Rábai Krisztina*: Nagy Lajos litvániai hadjáratai. *Belvedere Meridionale*, XXII. (2010) 3–4. sz. 67–96. o.
- Sedlar* 1994. *Sedlar, Jean W.*: East Central Europe in the Middle Ages, 1000–1500. Seattle, 1994.

- Słownik* 1884. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Tom V. Wyd. *Filip Sulimierski – Brwonisław Chlebowski – Władysław Walewski*. Warszawa, 1884.
- Sommer* 1987. *Vita Jacobi despotae Moldavorum*, Wittenbeg, 1587. Ed. *Kőszeghy Péter, Pirnát Antal* tanulmányával. Budapest, 1987.
- Sugar* 1996. *Sugar, Peter F.*: Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804. Seattle, 1996.
- Szilágyi* 1859. *Szilágyi Sándor*: Békés Gáspár versengése Báthory Istvánnal (1571–1575). In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve*. 1. k., 1. füzet. Kolozsvár, 1859–1861. 107–115. o.
- Theiner* 1861. *Theiner, Augustin*: *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*. Tomus Secundus. Romae, 1861.
- Vásáry* 2007. *Vásáry István*: *Turks, Tatars and Russians in the 13th–16th Centuries*. Aldershot, 2007.
- Vásáry* 2015. *Vásáry István*: *The Tatar Factor in the Formation of Muscovy’s Political Culture*. In: *Nomads as Agents of Cultural Change. The Mongols and Their Eurasian Predecessors*. Eds. *Reuven Amitai – Michal Biran*. Honolulu, 2015. 252–270. o.
- Veress* 1929–1937. *Veress, Andrei*: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. I–XI. București. 1929–1937.
- Veress* 1929. *Veress, Andrei*: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. Vol. 1. *Acte și scrisori (1527–1572)*. București, 1929.

Péter Balla

THE REBELLION OF VOIVODE BOGDAN IV IN THE MIRROR OF POLISH–OTTOMAN
DIPLOMATIC RELATIONS (1568–1572)

(Abstract)

Voivode Bogdan IV escaped from Moldva in January 1572, since the Ottoman Porte got angry with him. The ruler of Moldva became disloyal to the Sultan and prepared to organize an anti-Turkish league, involving the pro-war Polish political and military elite. The proposal of the – otherwise Roman Catholic – leader of the state inhabited by mainly Orthodox Christian population found a sympathetic ear in Krakow. He married the daughter of the Chancellor of Poland, but neither the Polish nor the Habsburgs – despite the mediation of the Holy See – support his goals, since they considered the open confrontation with the Ottoman Empire too dangerous. In our research paper we try to find the answer to the question how the Polish-Lithuanian Noble Republic (*Rzeczpospolita*) that was in a deep internal crisis due to severe the illness of Sigismund Augustus attempted to extend its influence to Moldva that was part of the Ottoman Empire. Who supported

the exiled Voivode to reclaim his power? How did the Ottoman Empire the authority of which weakened after the Battle of Lepanto stabilize its position? Our article introduces an interesting period the Polish-Ottoman relations that has been considerably researched in Hungarian historiography.

Péter Balla

DER AUFRUHR DES WOIWODEN BOGDAN IV. IM SPIEGEL DER POLNISCH-
OSMANISCHEN DIPLOMATISCHEN BEZIEHUNGEN (1568–1572)

(Resümee)

Der Woiwode Bogdan IV. floh im Januar 1572 aus Moldau, weil er den Hass der Pforte auf sich gezogen hatte. Der Herrscher der Woiwodschaft war untreu zum Sultan geworden und wollte unter Einbeziehung der polnischen politisch-militärischen Elite, die dem Krieg gegenüber freundlich gesinnt war, eine anti-türkische Liga organisieren. Der Vorschlag des römisch-katholischen Oberhauptes des mehrheitlich von Volksgruppen orthodoxen Glaubens bewohnten Staates traf in Krakau auf offene Ohren. Er hielt auch mit Erfolg um die Hand des polnischen Kanzlers an, aber weder die Polen noch die Habsburger unterstützten – trotz der aktiven Vermittlung des Heiligen Stuhls – seine Bestrebungen, da sie den offenen Bruch mit dem Osmanischen Reich für viel zu gefährlich hielten. In der vorliegenden Studie suchen wir Antwort auf die Frage, wie die Adelsrepublik Polen-Litauen (Rzeczpospolita), die infolge der schweren Krankheit Sigmund Augusts in eine interne Krise gelangt war, ihren Einfluss auf Moldau, das einen Teil des Osmanischen Reiches bildete, auszuweiten versuchte. Von wem wurde der vertriebene Woiwode bei der Zurückerlangung seiner Macht unterstützt? Wie stabilisierte das nach der Schlacht bei Lepanto an Ansehen verlorene Osmanische Reich seine Situation? Die Studie stellt einen interessanten, aber in der ungarischen Historiografie wenig erforschten Zeitraum der polnisch-osmanischen Beziehungen vor.

Péter Balla

LA RÉVOLTE DU VOÏVODE BOGDAN IV À LA LUMIÈRE DES RELATIONS
DIPLOMATIQUES POLONO-OTTOMANES (1568–1572)

(Résumé)

En janvier 1572, le voïvode Bogdan IV a fui la Moldavie, car il s'est attiré la foudre de la Porte. En effet, il n'était plus loyal envers le sultan et s'appretait à mettre en place une ligue contre les Turcs avec l'élite politico-militaire polonaise belliciste. Cracovie a accueilli favorablement la proposition du chef de l'État de religion catholique romaine dont le pays était habité principalement par des peuples orthodoxes. Malgré son mariage avec la fille du chancelier polonais et l'intervention du Saint-Siège, ni les Polonais, ni les Habsbourg n'ont soutenu ses ambitions, car ils ont estimé qu'il serait trop dangereux d'entrer ouvertement en conflit avec l'Empire ottoman. Dans cette étude, nous tentons de répondre à la question de savoir comment la République nobiliaire polono-lituanienne (Rzeczpospolita) en crise

à cause de la maladie grave de Sigismond Auguste a essayé d'étendre son influence sur la Moldavie qui faisait alors partie de l'Empire ottoman. Qui a aidé le voïvode chassé de son pays à reconquérir son pouvoir ? Comment l'Empire ottoman a-t-il stabilisé sa situation après le revers subi à Lépante ? Notre écrit présente une période intéressante des relations polono-ottomanes qui est pourtant peu étudiée par l'historiographie hongroise.

Петер Балла

МЯТЁЖ ВОЕВОДЫ IV. БОГДАНА В ЗЕРКАЛЕ ПОЛЬСКО–ОСМАНСКИХ
ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ (1568–1572)

(Резюме)

Воевода IV. Богдан бежал из Молдовы в январе 1572-ого года, так как ему удалось навлечь на себя гнев Порты. Правитель Воеводства стал неверным к султану и готовился к тому, чтобы организовать антитурецкую лигу с вовлечением польской военно-политической элиты сторонников войны. Предложение правителя государства – населенного в большинстве своими народностями ортодоксальной веры, но в остальном римско-католической религии, было услышано с пониманием в Кракове. Он добился и руки дочери польского канцлера, но ни поляки, ни Габсбурги – вопреки эффективному ходатайству Святого Престола – не поддерживали его стремления, поскольку они считали это слишком опасным для разрыва с Османской империей. В нашем исследовании мы ищем ответ на тот вопрос, каким образом Польско-Литовская Дворянская Республика (*Rzeczpospolita*), которая впала во внутренний кризис из-за серьезной болезни Августа Сигизмунда, пыталась распространить свое влияние на Молдову, являющаяся частью Османской Империи. Кто поддерживал прогнанного воеводу в восстановлении своей власти? Каким образом Османская империя с пошатнувшимся своим авторитетом стабилизировала своё положение после битвы при Лепанто? Наша работа представляет один из интересных периодов польско-османских отношений, однако менее изучаемого в венгерской историографии.

KÖZLEMÉNYEK

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

LUX ELEK ELSŐ VILÁGHÁBORÚVAL KAPCSOLATOS PLASZTIKAI ALKOTÁSAI

A Szepességben, Szepesváralján¹ felvidéki szász (cipszer) szülők gyermekeként 1883. december 18-án látta meg a napvilágot Lux Elek, a XX. századi magyar szobrászat egyik jelentős, napjainkban azonban méltatlanul keveset említett alakja. Tanulmányai során először Bártfára² került a Hölzel-féle oltárépítő szakiskolára.³ Ezt követően a budapesti Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában Mátrai Lajos (1875–1965) tanítványa volt. Hazai iskolái után 1906-ban a müncheni Akademie der Schönen Künste, majd több mint három évig a brüsszeli Académie Royal des Beux Arts et École Décorative növendéke,⁴ ahol Paul Du Bois (1859–1938), Victor Rousseau (1865–1954), Charles van der Strappen (1843–1910) voltak a tanárai. Nyugat-európai tanulmányút után 1911 őszén tért haza, és 1912-ben kibérelte első hazai műtermét.⁵

Az első világháború kitörését követően behívták katonának. 1915. február 15-én vonult be a császári és királyi eperjesi 67. gyalogezredbe.⁶ Füzesabonyról 1915-ben tisztii kiképzésre vezényelték. Losoncon⁷ tartalékos tisztii vizsgát tett, 1916. március 1-jei ranggal népfelkelő hadnaggyá léptették elő.⁸ A kiképzés alatt megbetegedett, súlyos gyomorbetegséggel szerezte. „Conditioim tovább romlott úgy hogy végül mégis orvoshoz kellett fordulnom. Az orvosok Karlsbadba küldtek curázni” – jegyezte fel naplójában betegségéről.⁹ Testvérenek, Viktornak írt 1916. május 6-án kelt képeslapja szerint is Karlsbadba¹⁰ utazott gyógykezelésre.¹¹ A művész visszaemlékezései szerint innen visszatérve Ungvárra¹² került. A városparancsnok, Horváth ezredes kezdeményezésére a városparancsnokságra került hadiemlék-tervet készíteni. Több vázlatot elkészített, de kivitelezésre nem volt pénz.¹³ Közben megmintázta Horváth ezredes mellszobrát. A katonai anyakönyvi nyilvántartása szerint

* A szerző ezúton mond köszönetet *Bierbrunner Annelie* úrnőnek a kutatómunkához nyújtott segítségért.

¹ Szepesváralja: ma Spišské Podhradie, Szlovákia.

² Bártfa: ma Bardejov, Szlovákia.

³ *Bálint* 1927. 458. o.

⁴ In memoriam Lux Elek. *Szépművészet*, 2. (1941) 4. sz. 109. o.

⁵ *Bálint* 1927. 459. o.

⁶ *Csiffáry* 2002. 220. o.

⁷ Losonc: ma Lučenec, Szlovákia.

⁸ HM HIM HL AKVI 44.306. sz.

⁹ *Lux* visszaemlékezése.

¹⁰ Karlsbad: ma Karlovy Vary, Csehország.

¹¹ A képeslap magántulajdonban, másolata a szerző birtokában.

¹² Ungvár: ma Uzshorod, Ukrajna.

¹³ Két emlékmű tervének fényképe Győrben magántulajdonban található.

hivatalosan Uzsokon¹⁴ a hadisir-építő részlegnél volt szolgálati beosztásban,¹⁵ ez azonban nem zárja ki, hogy munkáját ténylegesen Ungváron végezte. Nem érezte jól magát: alkotni komolyan nem volt lehetősége, lógni nem akart. Ezért – több tisztársa megrökönyödésére – kérte visszavezénylését a harctéren küzdő 67. gyalogezredéhez.¹⁶ Áthelyezték és 1917. február 10-étől szakaszparancsnoki beosztást kapott egy menetszázadban.¹⁷ 1917. május 10-étől a keleti hadszíntéren a 67. gyalogezred 9. századában szakaszparancsnok.¹⁸ (Frontszolgálatára tekintettel megkapta a Károly Csapatkeresztet, a háború után pedig az 1929-ben alapított Magyar Háborús Emlékérmet a karddal és sisakkal.)

Bárhová került új védőállásba, első dolga volt a fedezék átépítése, megerősítése. A biztonság mellett alapvető szempontja volt katonái számára elviselhetővé tenni a hétköznapi létet a lövészárokokban. Biztonságos és – a körülményekhez képest – élhető fedezékeinek hamarosan híre ment, feljebbvalói példaként mutatták szemlék alkalmával. 1917-ben kelt felterjesztés alapján 1918-ban Legfelsőbb Dicsőítő Elismerésben részesült, megkapta a Bronz Katonai Érdemérmét (Signum Laudis) hadiszalagon, kardokkal.¹⁹ A felterjesztésben írt indoklás a rábizott védőállások, fedezékek magas szintű kiépítését, a hozzá beosztott alakulat példamutató kiképzését, valamint frontszolgálatára teljes ideje alatti elkötelezett helytállását emelte ki.²⁰

A fronton csapattisztként szakaszparancsnok volt. Sem kedve, sem ideje nem volt komolyan alkotni. „Ha tartalékban voltunk, unszolásra mintáztattam. Tudomást szerzett az ezredparancsnok Táborosky százados kis mellszobráról. Meghívást kaptam az ezredparancsnoktól” – írta a művész naplójegyzeteiben.²¹ Ezredparancsnokként először felkérte egy ezredes portréjának elkészítésére, amelyet látva, arra kérte, hogy mintázza meg őt is. Sajnos a portrék további sorsáról nincs adat. Ezek a művek nem kerültek haza a művészhez, minden bizonnyal a modellt ülő tisztteknél maradtak.

1917 nyarán Münchenben élő festőművész barátja, Kubinyi Sándor (1875–1949) próbálta rábeszélni az alkotásra, még anyagot is adott a mintázásra. Lux megrökönyödött, de a plasztilin olyan silány háborús minőségű volt, hogy kidobta az egészet. Az egyik új fedezékben viszont csodálatos agyagfalra bukkant. Ebbe az oldalfalba hat méter magas domborművet mintáztott; csak akkor akadt meg a munka, amikor az oroszok elfoglalták az állást. Amikor visszafoglalták a fedezéket, folytatta a munkát...²²

Ha az Osztrák–Magyar Monarchiában a Nagy Háború idején egy művész katonai szolgálatot teljesített, gyakran felkérték alakulata sapkajelvényének elkészítésére.²³ A császári és királyi 67. gyalogezrednek is készült fekvő téglalap alakú jelvénye, amelyen középen katona áll, szuronyos puskával. A háttérben Eperjes, a környező hegyekkel, fent az ezred 67-es száma. Az 1917-ben, ezüstözött tombakból készült jelvény szignálát-

¹⁴ Uzsok: ma Uzsok, Ukrajna.

¹⁵ HM HIM HL AKVI 44.306. sz.

¹⁶ Lux visszaemlékezése.

¹⁷ HM HIM HL AKVI 44.306. sz.

¹⁸ Uo.

¹⁹ *Rendeleti Közlöny* a Magyar Kir. Honvédség számára. Személyes ügyek. 1918. március 2. 32. sz., 831. o.

²⁰ Lux Elek hadnagy kitüntetési javaslata (*Belohnungsantrag*). ÖStA KA tisztí kitüntetési javaslatok 217 496. sz.

²¹ Lux visszaemlékezése.

²² *Bálint* 1927. 459–461. o.

²³ *Sallay* 2010. 27–30. o.

lan, szerzője ismeretlen.²⁴ Mivel Lux Elek 1917-ben ennél az alakulatnál szolgált a harctéren, nem lehet kizárni a szerzőségét. Ugyanakkor persze, bárki más is készíthette a – sajnos szignó nélküli – jelvényt.

1917-ben Magyary Zoltán (1888–1945) barátja biztatására a művész kérvényezte áthelyezését a császári és királyi Sajtóhadiszállás (k. u. k. Kriegspresssequartier – KPQ) Művészcsoporthoz (Kunstgruppe) állományába.²⁵ 1917 szeptemberében a Vallás- és Közoktatási Minisztérium nyomtatékosan javasolta a Sajtóhadiszállásra történő beosztását. „Lux Elek, miként már említeni szerencsém volt, a fiatalabb művész generáció *legkíválóbb* tagjainak egyike s igen nagy súlyt vetek arra, hogy kivételes képességeit a hazai művészet javára a sajtóhadiszállás művészeti csoportjában érvényesíthesse” – írta 1917. szeptember 16-án kelt, a Sajtóhadiszállás parancsnokának címzett felterjesztésében a miniszter rendeletére eljáró elnöki osztályfőnök.²⁶ Az előterjesztés sikeres volt: a művész 1918. januárban már a Sajtóhadiszállás állományába tartozott.²⁷ Jövendőbeli feleségének a harctérről 1917. november 19-én írt tábori levelezőlapja, amelyen valamennyi tisztára aláírása szerepelt,²⁸ már valószínűleg a búcsút jelenthette a fronttól és bajtársaitól.

Budapesten várta be a menetparancsot. E szerint 1918. április végén a Sajtóhadiszálláson főhadnagyként szolgáló Zádor István (1882–1963) festő- és grafikusművész, valamint két osztrák festő, Rudolf Böttger (1887–1973)²⁹ és Oskar Laske (1874–1951) társaságában a keleti hadszíntéren lévő császári és királyi 2. hadsereg (1918. májustól új nevén császári és királyi Keleti Hadsereg – Ostarmee) csapatainak³⁰ megszállási területén Odesszát³¹ kellett felkeresnie. Mivel a művész-különítmény mind a négy tagja tiszti rendfokozatot viselt, tiszti szolgálók is velük tartottak, így összesen nyolcan utaztak. 1934-ben megjelent első világháborús visszaemlékezéseiben Zádor István is beszámolt közös útjuk néhány részletéről. A galíciai Tarnopol és Lemberg³² városában már tudtak dolgozni – igaz Lux szobrászként inkább csak a vázlatkönyvébe rajzolgatott.³³ A német megszállás alatt álló Kijevben³⁴ is csak festeni volt lehetőség. Lux a fennmaradt naplójegyzetei szerint sokat rajzolt, akvarelleket is készített.³⁵ Odesszába érve találkozott az ott állomásozó Dunai-hajóhad fekete-tengeri különítményének ide vezényelt hadihajóival,³⁶ amelyek legénysége és tisztikara jelentős hányada magyar volt. Ezt a különítményt 1918. április elején állították fel Wulff Olaf (1877–1955) korvettkapitány parancsnoksága alatt. Az Odesszában állomásozó és onnan járőröző hajó-osztag tagjai a BODROG, KÖRÖS,

²⁴ Hermann – Szanyi 2015. 137. o.

²⁵ A Sajtóhadiszállásról lásd Balla 2005. 141–149. o.

²⁶ Minisztériumi fejlődés papíron, géppel írt levél, olvashatatlan aláírással, 14491/917. eln. iktató számmal (az ÖStA KA Lux Elek 35. számú személyi dossziéjában).

²⁷ Ybl 1941. 122. o.

²⁸ A levelezőlap Lux Elek özvegyének hagyatékából származik, másolata a szerző birtokában.

²⁹ Zádor István 1934-ben megjelent memoárjában (Zádor 1934.) tévesen Karl Böttger néven szerepel az osztrák művész.

³⁰ Szűj – Ravasz 2000. 357. o.

³¹ Odessza: ma Odesza, Ukrajna.

³² Tarnopol: ma Ternopil, Ukrajna; Lemberg: ma Lviv, Ukrajna.

³³ Zádor 1934. 211. o.

³⁴ Kijev: ma Kijv, Ukrajna.

³⁵ Lux visszaemlékezése.

³⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia megszálló tevékenységet ellátó hadihajóiról lásd Wulff 1936.

SZAMOS, BOSNA monitorok, valamint a BARSCH és WELS őrnaszádok voltak.³⁷ A művészeket Odesszában fogadta Wulff Olaf korvettkapitány, akinek Lux elkészítette a portréját,³⁸ sajnos ennek az alkotásnak a hollétéről sincs további adat. Odesszában egyébként Lux Elek szobrászatra alkalmas műtermet kért és kapott, sőt a mintázáshoz szükséges anyagokkal is ellátták.³⁹ Wulff Olaf portréján kívül, elkészítette az Ostarmee parancsnoka, Alfred Krauss (1862–1938) gyalogsági tábornok mellszobrát.⁴⁰ Az a tény, hogy a Monarchia keleti megszálló csapatainak legmagasabb beosztású vezetői ültek modellet neki, tehetségére utal. A tábornoki portrék – az akkori szokásoknak megfelelően – a megörökített személyhez kerültek. Ezek további sorsa jelenleg ismeretlen, de elvben nem kizárt, hogy valahol felbukkan egy ilyen alkotás.

Odesszában egy orosz önkéntes ápolónő fejszobrát is elkészítette.⁴¹ „Sajátos egyesülése valami lebegő gráciának, a tisztelenek, amely az ápolónő köntösének kijár” – írta később erről az alkotásról Bálint Lajos.⁴² Ez a szobor tehát hazakerült, a *Magyar Művészet* folyóirat egyik száma 1927-ben a címlapon,⁴³ 1928-ban a *Budai Napló* cikk melletti fotóként⁴⁴ közölte fényképét. Lux hagyatékának 1950-ben történt szétzilálódása során vesztett nyoma.

Zádor István visszaemlékezéseiből megtudhatjuk, hogy 1918. júniusban Lux az osztárak Rudolf Böttger társaságában néhány hetet töltött a Krímben is.⁴⁵ Lux naplójegyzetei és Zádor István visszaemlékezései különösen fontosak. A hazai szakirodalom jelentős része nagyjából 1917-ig tartja számon a Sajtóhadiszállás személyi állományába tartozó magyar nemzetiségű művészeket,⁴⁶ ennek megfelelően Lux Elek, aki csak 1918 elején került ide beosztásra, tényleges feladatot (vezénylést) pedig csak 1918 áprilisában kapott, ezekben nem szerepel. Ludmann Mihály szélesebben merített az első világháborúban a katonai szolgálatot teljesített művészek körének bemutatásakor: 2015-ben megjelent könyvében szerepel Lux Elek rövid szakmai életrajza és néhány háború alatti beosztása.⁴⁷

Lux Elek főhadnagyként szerelt le⁴⁸ 1918. november 1-jén Eperjesen, és hazatért Szepesváraljára.⁴⁹ Szülőhelyét hamarosan cseh és szlovák csapatok szállták meg. Mivel nem akart idegen impérium alatt élni, 1919. augusztus elején végleg Budapesten telepedt le. Az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola tanára lett.⁵⁰ Több mint két évtizeden át oktatott itt, 1919-től először csak esti előadóként, majd 1927-től kinevezett rendes tanárként.⁵¹ 1922-ben megkapta a rangos Szinyei-jutalmat.⁵² 1924-től a Szinyei Merse Pál

³⁷ Daruka 2014. 91–92. o.

³⁸ Zádor 1934. 222. o.

³⁹ Zádor 1934. 227. o.

⁴⁰ Bálint 1927. 461. o.

⁴¹ Ybl 1941. 122. o.

⁴² Bálint 1927. 461. o.

⁴³ *Magyar Művészet*, 1927. 7. sz. Címlap.

⁴⁴ Lux Elek szobrászművész. *Budai Napló*, 1928. február 12.

⁴⁵ Zádor 1934. 230. o.

⁴⁶ Például: Róka 2014.

⁴⁷ Ludmann 2015. 148–151. o. (Lux pesterzsébeti szobrát – tévesen – soroksári hősi emlékműként említi.)

⁴⁸ Lux Elek. *Magyar Iparművészet*, 1941. 3. sz. 31. o.; Szablya-Frischauf 1942.

⁴⁹ Csiffáry 2002. 221. o.

⁵⁰ Az Iparművészeti iskola új tanárai. *Magyar Iparművészet*, 1919. évi összevont szám, 106. o.

⁵¹ Tóth V. 2010.

⁵² Kontha 1985. 73. o.

Társaság,⁵³ valamint az Országos Magyar Iparművészeti Társaság és a Benczúr Társaság tagja volt. Dinamikus táncosnő-szobrokkal és kiváló portrékkal tűnt ki,⁵⁴ és komoly közönségsikert vívott ki itthon és külföldön (elsősorban Olaszországban, Angliában és a skandináv országokban). Kisplasztikák mellett porcelángyáaraknak is készített szobormintákat.

A magyar Országgyűlés már az 1917. évi VII. törvénycikkben elrendelte a világháborúban elesett hősök emlékének méltó megőrkítését:

„1. § Mindazok, akik a most dúló háborúban a hadrakelt sereg kötelékében híven teljesítették kötelességeiket, a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké. Órizzze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékezetét, akik életükkel adóztak a veszélyben forgó haza védelmében.

2. § Minden község (város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel.”⁵⁵

Az „örökíti meg” szóösszetétel a jogi nyelvről a hétköznapi beszédre lefordítva annyit jelent: „köteles megőrkíteni”. De nem a törvényi kötelezésen volt a hangsúly. Minden település – a legkisebektől a nagyvárosokig – valóban szívügyének érezte elesett polgárai nevének megőrzését. 1917 és 1944 között nagyjából ezerkétszáz hősi emlékművet emeltek Magyarországon.⁵⁶ Lényegében szinte minden helység állított emléket a Nagy Háborúban elesett hőseinek. A legtöbb emlékművet természetesen a fővárosban avatták. Lux Elek is több jelentős hősi emléket készített.

József királyi herceg (1872–1962) védnökségével, a HEMOSZ és az Országos Iparművészeti Tanács rendezésében 1927 augusztusában kiállítást tartottak a Műcsarnokban a hősi emlékművek pályaterveiről. Lux Elek a kiállításon egy dr. Lechner Jenővel⁵⁷ közösen készített emlékmű-tervvel szerepelt. Erről az alkotásról a következő évben a *Magyar Iparművészet* folyóirat is megemlékezett: „Az ebben a füzetben közölt hadiemléktábla Lux Elekkel közös műve, amely úgy építészeti része érdekessége, lelkes magyaros szelleme, mint a szobrászi részek finomsága miatt megérdemelné, hogy az ország egyik legszebb helyén örökítse meg a magyar hősiességet.”⁵⁸ Az emlékmű-terv fényképét több folyóirat közölte.⁵⁹ Fotója szerepelt az OMF Magyar Építészeti Múzeumában 1990-ben rendezett, Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962) és Kismarty-Lechner Loránd (1883–1963) építészek munkásságát bemutató tárlaton.⁶⁰

Lux és Lechner közös alkotása nem került kivitelezésre, ugyanakkor érdekesség, hogy a kompozíció központi része – a lovas katona és szoborcsoportja – jelentős hasonlóságot mutat Pásztor János (1885–1945) és Hikisch Rezső (1876–1934) 1929-ben Székesfehérváron a püspöki székesegyház hátsó falán felavatott hősi emlékéhez.⁶¹

⁵³ A Szinyei Társaság díjai. *Pesti Hírlap*, 1924. február 2.

⁵⁴ *Éber* 1935. 60. o.

⁵⁵ CJH 1917. 25. o.

⁵⁶ Kovács 1991. 111., 117. o.

⁵⁷ Munkásságáról lásd *Kismarty-Lechner* 1990.

⁵⁸ (R): Dr. Lechner Jenő munkássága. *Magyar Iparművészet*, 1928. 3–4. sz. 65. o.

⁵⁹ *Képzőművészet*, 1927. 2. sz. 11. o.; *Magyar Iparművészet*, 1928. 3–4. sz. 60. o.

⁶⁰ *Kismarty-Lechner* 1990. 47. sz. 47. o.

⁶¹ *Entz* 2007. 217. o.

1926-ban készítette terrakottából *Gyalogos katona* című kisplasztikáját, amely magántulajdonban lévő alkotásként szerepelt az Ernst Múzeumban tartott kiállításon.⁶² Sajnos erről az alkotásról sem fénykép, sem leírás nem maradt fenn. Lehet, hogy a művész egy későbbi emlékmű-tervéhez felhasználta a kompozíciót.

Székesfehérvár városa az 1920-as évek végén monumentális emléket akart állítani az első világháborúban elesett hősöknek. 1926-ban meghívásos pályázatot tartottak, amelyen Pásztor János és Hikisch Rezső ma is látható – korábban említett – alkotása nyert.⁶³ Lux pályaműve második helyezést ért el.⁶⁴

Budapesten számos tanintézet állított első világháborús emléket. Ezek sorában a Fasori Evangélikus Gimnázium 1927-ben Lux Elekkel készíttetett hősi emlékművet,⁶⁵ amelyet a tanintézet első emeleti központi előterében helyeztek el. Központi része háromalakos bronz dombormű, amelyen középen rohamsisakos tiszt mutat előre bal kezével. Jobb kezét a mellette álló rövidnadrágos diákfú vállán nyugtatja. A háttérben rohamsisakos gyalogos képe látszik. Az alkotás – némileg patetikus hangvételű – üzenete: a katonaként szolgáló tanár harctéri bátorsága lelkesíti a tanuló ifjúságot.

A felépítményen fent jobbra és balra az 1914 és az 1918 évszám, középen felül a koronás magyar címer, kardokkal, alatta a PRO PATRIA felirat látható. Kétoldalt összesen ötvennyolc hősi halált halt egykori tanuló neve olvasható. A dombormű alatt felvett szöveg idézet a Szózatból:

AZ NEM LEHET, HOGY ANNYI SZÍV
HIÁBA ONTA VÉRT...

Az 1929. május 29-én felavatott emlékjel javarészt dr. Szigethy Lajos (1863–1940) nyugalmazott tanár, egyházi író adományából valósult meg,⁶⁶ a hiányzó összeget közadakozásból, volt növendékek gyűjtötték össze.⁶⁷ Az emlékmű fényképét a gimnázium 1926/27. tanévi értesítője közölte a belső címlap után.⁶⁸ Szerencsére az épületen belül elkerülte az 1945 utáni szoboreltávolításokat, ma is teljes épségben, eredeti helyén áll.⁶⁹

A fasori gimnázium emlékművén látható háromalakos plasztika került 1940-ben a II. kerület Jurányi utca 30. szám alatti iskola Görgey Artúr (ma Varsányi Irén) utcai falára. Lux Elek lakása a közelben, a Görgey Artúr utca 10-ben volt.⁷⁰ Talán a helyi közelségből eredő, valószínűsíthető ismeretség eredményezte, hogy a másodpéldányt 1940-ben a közeli iskolának adta. Ez a mű elpusztult 1944–45-ben.⁷¹

1927-ben az erőd védelmében részt vett tisztek elhatározták, hogy Przemysl⁷² hős védőinek emlékművet emelnek Budapesten. Szoborbizottság alakult, amely azzal a kikö-

⁶² Ernst 1928. 14. o., 151. sz.

⁶³ Látogatás egy művésznél és két szobornál. *Pesti Napló*, 1928. december 25.

⁶⁴ *Gyöngyösi* 1932. 14. o.

⁶⁵ *Evangélikusok Lapja*, 1927. szeptember 4.

⁶⁶ *Bánkúti* 1940. 141. o.; Évkönyv 1940. 5–6. o.

⁶⁷ *Értesítő* 1927. 26. o.

⁶⁸ *Értesítő* 1927. 2. o.

⁶⁹ *Zomboryné* 2000. 38–39. o.

⁷⁰ *Szombathy* 1938. 64. o.

⁷¹ *Rajna* 1989. 120. o., 1363/1. sz.

⁷² Przemysl ma Lengyelországban található.

téssel írta ki a pályázatot, hogy csak hadviselt művész pályázhat.⁷³ Tizennyolc művész vett részt, és a beküldött anyag a korabeli sajtó tudósítása szerint a szokott változatosságot mutatta: „birkózó oroszlantól a szuronyos honvédig, a koronás bástyafoktól a turulmadárig, vagy koszorús Hungáriáig”.⁷⁴ Lux is pályázott, de műve nem került be a szűkebb pályázatra meghívott hat művész közé.⁷⁵ Végül Szödy Szilárd szobra nyert, ma is az ő – sikerültnek mondható – alkotása áll a Margit híd budai hídfőjénél.⁷⁶ Lux Elek hagyatékában fennmaradt egy fénykép a saját pályaművéről. Erről az alkotásról a sajtó is adott rövid leírást: „liliomos kiképzésű oszlopot mintázott, alatta egészen mereven ülő vitézzel”.⁷⁷ Lux műve egyébként a két világháború közötti emlékművek átlagos szintjét meghaladó, jó színvonalú alkotás volt.

1929-ben a Szegedi Ügyvédi Kamara kívánt hősi emlékművet állítani a Nagy Háborúban elesett ügyvéd kollégáknak. A plasztika elkészítésére Lux Elek, az építészeti rész tervezésére pedig a neves műépítész, a szegedi születésű Szivessy Tibor (1884–1963) kapott megbízást.⁷⁸ A hősi emléket az 1929. június 29-én Szegeden tartott országos ügyvéd-kongresszuson avatták fel.⁷⁹ A kamara régi székháza a Tisza-parton, a Stefánia sétányon volt, az épület DISZ-, majd KISZ-székház lett, végül a Magyar Televízió és a Magyar Rádió helyi stúdiója működött benne, ezek megszűnése óta zárva van.⁸⁰ Az emlékjelet 1945 után lebonthatták vagy elfalazhatták. A Szeged szobrait és domborműveit (a lebontott alkotásokat is) a teljesség igényével feldolgozó kötetben⁸¹ nem szerepel az alkotás. Az emléktábla szövegét 2000-ben a Szegedi Ügyvédi Kamara Gutenberg utca 4. szám alatti épületében új márványtáblára felvéve ismét felállították.⁸² Az elesett hősök neve így ismét megőrkítést nyert, az 1929-ben felállított Lux és Szivessy alkotta emlékjelet talán a korábbi kamarai székház fala rejti. Talán egyszer előkerül ez is.

Szivessyvel egyébként Szeged után is megmaradt a munkakapcsolata Luxnak. A pest-szenterzsébeti hősi emlékműre 1930-ban meghirdetett pályázatra beadott szobor-tervhez Szivessy készítette az építészeti terveket.⁸³ (Ezen kiemelkedő fontosságú alkotása a későbbiekben kerül részletes ismertetésre.)

A Nagy Háború után emlékművet emeltek az egyes települések (ezekből volt a legtöbb). A fővárosban a nagy cégek (MÁV, BSZKRT, Magyar Királyi Posta) mellett természetesen emlékművet kaptak egyes alakulatok, sőt egész haderő-, fegyver- és csapatnevek is. Így lett emlékműve a magyar fővárosban a haditengerészeknek, a lovastüzéreknek, a gépkocsizóknak, a műszaki katonáknak, a híradóknak, a katonaorvosoknak, a kerékpárosoknak.⁸⁴ A fegyveres testületnek számító Csendőrség és a Pénzügyőrség ugyancsak megemlékezett hősi halottairól. Ezeken kívül oktatási intézmények, kórházak, különböző

⁷³ Liber 1934. 419–420. o.

⁷⁴ (-io): A Przemysl Emlékmű pályázatainak kiállítása. *Pesti Napló*, 1930. március 7.

⁷⁵ *Prohászka – Ravasz* 2007. 72. o.

⁷⁶ Liber 1934. 420. o.

⁷⁷ (Kézdi): Przemysl budapesti emléke. Szoborpályázat. *Pesti Hírlap*, 1930. március 7.

⁷⁸ Hősi emlék. *Magyarság*, 1929. május 7.

⁷⁹ Az ügyvédek a forgalmi és kereseti adó leszállítását sürgették a szegedi vándorgyűlésen. *Magyarság*, 1929. június 29.; Az ügyvédek vándorgyűlése Szegeden. *Pesti Hírlap*, 1929. június 29.

⁸⁰ Ujszászi Róbert közlése a szerzővel 2018-ban.

⁸¹ Tóth A. 1993.

⁸² Ujszászi Róbert közlése a szerzővel 2018-ban.

⁸³ *Bogyirka* 2000. 163–164. o.

⁸⁴ A budapesti köztéri emlékművekről lásd Liber 1934.; Medvey 1939.

szakmai szervezetek (jogászok, mérnökök) is állítottak emlékjelet hősi halott kollégáiknak, tanítványaiknak.

1929–30 körül készíthette az Országos Kaszinó hősi emlékművének tervét. A szobor fényképe fennmaradt a hagyatékában. Hungária ülő alakja, kissé előrehajtott fején a magyar Szent Koronával. A nőalak maga előtt babérkoszorúval ékesített kardot tart. A nyugalmat és méltóságot sugárzó agyagminta nem vázlat, hanem teljesen kidolgozott mű. A kartonpapírra ragasztott eredeti fénykép fölött a művész saját kezű írásával: *Az Országos Kaszinó részére készített Hősök emlékszobor terve.*⁸⁵ Végül nem Lux alkotása, hanem Zala György kétalakos kompozíciója került az Országos Kaszinóba (1945 után eltávolították, 1993 óta az újpesti tanoda téren áll.⁸⁶)

1933. június 24-én a budapesti Vas utcai Gróf Széchenyi István Felsőkereskedelmi Iskola (ma BGSZC Széchenyi István Kereskedelmi Szakgimnáziuma) első világháborúban elesett növendékeinek emlékművét József királyi herceg avatta fel.⁸⁷ A Lajta Béla (1875–1920) tervezte, 1913-ra felépült oktatási intézményben a bejáratától balra lévő falon elhelyezett emlékművön a Lux Elek mintázta dombormű látható. A relief fiatal, féltérden álló fiút ábrázol, amint két kezével a magasba tartja babérkoszorúval ékesített kardját. Lábán csizmát visel, dolmányának hátoldalán magyaros minta. A relief alatt huszonnégy hősi halált halt diák neve szerepel a táblán. Alul külön táblán a szöveg:

PRO PATRIA 1914 – 1918

HŐSI HALOTTAINAK EMLÉKÉRE EMELTE BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS
KÖZSÉGI VAS-UTCAI GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN FELSŐKERESKEDELMI
FIÚISKOLA ÖNKÉPZŐKÖRE, GYORSIRÓKÖRE
ÉS SEGÉLYZŐ EGYESÜLETE, 1932.

Fent még egy további emléktábla:

SZENT HIVATÁSTOK ISKOLAPADTÓL HŐSI RAJOKBA KÜZDENI VITT EL.
KARDOTOK ÉLE VÉDTE HAZÁNKAT, TISZTA SZIVETEK VÉRZETT
TÁVOLI TÁJON

LELKETEK SZÁRNYALT ÉGI MAGASBA, GLÓRIÁS VÉRTANUK BÜSZKE
FIÚK! NEVETEK ÉLJEN ÖRÖK IDŐKIG! JUTALMATOK: E KÖBEN A HÁLA.

Ennek a felső emléktáblának a tetejét Budapest Székesfőváros címere díszíti. Az emlékjel szerencsére eredeti épségben, ma is a helyén áll. A helyszínen megtekintve a meglehetősen árnyékos helyen lévő – egyébként impozáns méretű – emlékművet, annyi megállapítható, hogy a kompozíció plasztikája kevesebb szöveges emléktáblával talán hatásosabban érvényesülne.

A Vas utcai iskolában lévő dombormű másodpéldánya Debrecenben, a Péterfia utca 45. szám alatti egyemeletes lakóházban található. Az épület a 20. század elején létesült, tiszti szállónak használták. Egykor a Péterfia laktanya tisztjei szállása volt, ma civil lakó-

⁸⁵ Másolata a szerző birtokában.

⁸⁶ *Szatmári* 2014.

⁸⁷ *Pesti Hírlap*, 1933. június 25.

ház. A lépcsőházban lévő alkotást a falakkal együtt fehér színűre lefestették.⁸⁸ Érdekes módon a plasztikai részletek itt jobban érzékelhetők, mint a Vas utcai iskola félhomályos előterében.

A fővárosi háborús emlékművek sorában jelentős monumentum volt a Műszaki hősi emlékmű, amelynek pályázatára 1933-ban hetven terv érkezett.⁸⁹ Lux is készített mintát, kifejezetten magas színvonalút, de nem az ő pályaműve nyert. Ugyanakkor a bíráló bizottság által 200 pengővel megvételre ajánlott nyolc pályamű között volt Lux alkotása is.⁹⁰ (A Márton Ferenc [1884–1940] és Siklódy Lőrinc [1876–1945] szerzőpáros nyertes alkotását 1939 után állították fel az újlipótvárosi Szent István parkban, 1944–45-ben elpusztult.⁹¹) Lux pályaműve azonban nem vezett teljesen kárba: néhány évvel később, a pestszenterzsébeti emlékműnél használta fel a plasztikai elképzelését – alapvetően módosított építészeti háttérrel.

A kerékpáros csapatnem már az első világháború előtt létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia hadrendjében. A tábori vadászszázaljakból egy önálló kerékpáros zászlóaljat szerveztek, de a Nagy Háború alatt a magyar királyi Honvédségben is alakítottak kerékpáros századokat.⁹² A kerékpáros hősi halottak emlékművét 1937. október 3-án avatták fel⁹³ a Hadimúzeum közelében álló Helyőrségi (korábbi nevén Mária Magdolna, később Kapisztrán) templomban.⁹⁴ A vitéz Rapaich Richárd (1881–1973) lovassági tábornok, a magyar királyi Honvédség főparancsnok-helyettes részvétele mellett tartott ceremónián Folba János (1880–1967) tábori főesperes celebrált szentmisét.⁹⁵ Az ünnepi beszédet vitéz Schönner Odilo (1877–1958) nyugállományú altábornagy mondta, aki 1914. augusztustól 1917. december elejéig századosként a tábori vadászszázadokból álló kerékpáros zászlóalj parancsnoka volt.⁹⁶ A bronz emléktábláról Lux hagyatékában fennmaradt az eredeti fénykép, amelyet a *Képes Pesti Hírlap* is közölt.⁹⁷ A bronz dombormű alakzatban álló kerékpáros egységet ábrázol, az előtérben kürtjét fújó kerékpáros katonával. A mészkőből faragott keret alsó részén, kétoldalt az 1914 és az 1918 évszám olvasható. A dombormű alatt a posztamensen lévő kétsoros felirat:

A VILÁGHÁBORÚBAN HŐSI HALÁLT HALT
KERÉKPÁROS BAJTÁRSOK EMLÉKÉNEK.

Az avatóünnepséget követően a kerékpáros zászlóalj díszmenetben vonult el Rapaics Richárd lovassági tábornok előtt.⁹⁸

⁸⁸ https://www.kozterkep.hu/~25563/Peterfia_utcai_egykori_honved_tiszti_szallo_dombormuve_Debrecen.html/photos/207522 (A letöltés időpontja: 2018. szeptember 8.)

⁸⁹ Eldölt a műszaki emlékmű-pályázat. *Pesti Napló*, 1933. december 12.

⁹⁰ A katonai műszaki csapatok emlékműpályázatának díjnyertesei. *Pesti Hírlap*, 1933. december 12.; A Műszaki emlékmű. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1933. 51–52. sz. 291. o.

⁹¹ *Rajna* 1989. 417. o.

⁹² *Babucs* 2005. 197. o.

⁹³ Leleplezték a kerékpáros katonák emléktábláját. *Pesti Hírlap*, 1937. október 5.

⁹⁴ A templomról lásd: *Szebeni – Végh* 2002. (A tanulmány felsorolja a templomban egykor elhelyezett hősi emlékeket, de a kerékpárosokét nem említi.)

⁹⁵ *Magyar Országos Tudósító*, 1937. október 4. 226. sz.; *Sallay* 2018. 186. o.

⁹⁶ *Németh* 1940. 72. o.; *Prohászka* 2017. 578–579. o.

⁹⁷ *Képes Pesti Hírlap*, 1937. október 5. 2. o.

⁹⁸ Leleplezték a kerékpáros katonák emlékművét. *Az Est*, 1937. október 5.

A Helyőrségi templom a budai Vár 1944–45-ös ostromakor súlyos, de helyreállítható sérüléseket szenvedett. Újjáépítés helyett azonban a Magdolna torony, az előcsarnok, az északi és a déli kápolna kivételével 1952-ben lebontották.⁹⁹ Az épületben található hősi emléktáblák további sorsa ismeretlen, minden valószínűség szerint elpusztultak.

Kevésbé ismert, hogy a művész az 1930-as évek második felében megmintázta vitéz Kiss János (1883–1944) tábornok mellszobrát, amelyet ma a Magyar Nemzeti Galéria őriz.¹⁰⁰ Az első világháborúban többször súlyosan megsebesült tisztet hősiek helytállásáért – többek között – a Lipót Rend lovagkeresztjével és a Tiszti Arany Vitézségi Éremmel tüntették ki. Az 53,7 centiméter magas portrén egy tábornoki csillagot visel. Ebből azonosítani lehet, hogy a bronzból öntött mellszobor Kiss János tábornoki kinevezése (1936. május 1.) után és altábornagyi kinevezése (1938. november 1.) előtt¹⁰¹ készült. Luxnak ezen az alkotásán is látszik milyen kiváló portréista volt. Egyenruhájának részletei, kitüntetése – ellentétben a két világháború közötti hasonló művek aprólékosan részletező historizáló, neobarokk manírjaival – csak jelzésszerűen látszanak. A karakteres alkotás határozott vonalakkal, ugyanakkor finom eleganciával emberközeli hiteles portré a tábornokról. A szobor azért is megérdemli a megkülönböztetett figyelmet, mert az 1944. december 8-án mártírhalált halt Kiss János altábornagyról kevés hiteles szobor-portré készült.

Pestszenterzsébeten¹⁰² már 1924-ben tervezték egy első világháborús hősi emlék létesítését. Az erre alakult szoborbizottság azonban csak 1930-ban tartotta első ülését. Nyilvános pályázatot hirdettek a Szent Erzsébet téren felállítani tervezett emlékműre, 1930. július 31-ei határidővel.¹⁰³ A pályázatra ötvenhárom pályázó hetven pályaművet adott be. Ezek mindegyikét kiállították, hogy a helyi lakosság megtekinthesse. A vélemények – ahogy az ilyen esetben általában lenni szokott – erősen megoszlottak. Ezért újabb, szűkebb körű pályázatot írtak ki, amelyen 1939. februárban Lux Elek és Szivessy Tibor pályaműve nyert,¹⁰⁴ így ők kaptak megbízást a kivitelezésre,¹⁰⁵ a helyszín azonban már a Hősök (ma Emlékezés) tere volt. A helyi sajtó 1939 tavaszán már az emlékmű nagy tömege miatti beton-alapozásról számolt be.¹⁰⁶ Ugyanez a cikk még más jellegű domborművekről írt, mint amelyek felkerültek az emlékműre. A pestszenterzsébeti Hősök terén felállított hősi emlékművet hivatalosan 1940. október 6-án avatták fel.¹⁰⁷

Az emlékmű méretei impozánsak voltak: a bronzszobor magassága 2,2 méter, a mészkő talapzat magassága 4,3 méter, a domborműves fal 16 méter széles és 2,3 méter magas.¹⁰⁸ A hatalmas bronz alakot Krausz Ferenc budapesti ércöntődjében öntötték. A talapzatba keresztet véstek, ez alá a pedig a következő, pátoszméltos felirat került:

⁹⁹ Horler 1955. 370–379. o.

¹⁰⁰ MNG ltsz.: 8720.

¹⁰¹ Szakály 1984. 387. o.

¹⁰² Pestszenterzsébet ekkor önálló település volt. 1950. január 1-től Pesterzsébet és Soroksár Budapest XX. kerülete. 1994-től – Soroksár önálló, XXIII. kerületé alakulásával – a XX. kerületet csak Pesterzsébet alkotja.

¹⁰³ Pályázat hősök emlékművére. *Magyarország*, 1930. június 8.

¹⁰⁴ *Vállalkozók Lapja*, 1939. február 16.

¹⁰⁵ *Bogyirka* 2000. 163–164. o.

¹⁰⁶ Egy délelőtt Lux Eleknél. *Pestszenterzsébet*, 1939. július 22.

¹⁰⁷ Felavatták Pesterzsébet hősi emlékét. *Pest*, 1940. október 7.

¹⁰⁸ *Gádor* 1955. 40. o.

†
PRO PATRIA
1914 – 1918.

A két, 16-16 méter hosszú domborműves fal menetelő katonákat ábrázolt. Bal oldalon összesen nyolc, párban, egymás mellett haladó, rohamsisakos katona látható, előre szegezett szuronyos puskával. A jobb oldalon ugyanennyi katona domborműve, csak vállon hordott puskával. Lux Elek hagyatékában fennmaradt egy füzet a művész ceruzarajz-vázlatával a pestszenterzsébeti emlékmű domborművének vonuló katonáiról. Ugyancsak Lux hagyatékában található egy fénykép a baloldali katona-párok egyikéről. Pátoszmentes, remek plasztikai ábrázolás – érezhető, hogy aki készítette, maga is volt katona. (A menetelő katonák úgy tűnik, kedveltek lehetnek az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején. Hasonló megoldás volt látható az egykori császári és királyi 12. gyalogezred Pátzay Pál [1896–1979] által 1938-ban készített, 1941-ben felavatott, majd 1945-ben lebontott észak-komáromi,¹⁰⁹ illetve Kisfaludi Strobl Zsigmond [1884–1975] a volt császári és királyi 38. [Mollináry] gyalogezred 1943-ban felavatott kecskeméti¹¹⁰ emlékművén.)

Elmondható, hogy Pestszenterzsébet modern felfogású, mind építészeti, mind plasztikai megjelenésében különleges, a korszak hősi emlékműveinek színvonalát messze meghaladó monumentummal gazdagodott. „Ez a hősi emlékmű nem a háborus öldöklést, hanem a nemes áldozatkészséget hangsúlyozza, amely életét adja hazájáért. Nem a testi, hanem a lelki erőt emeli ki, menetelő katonáinak szelíd arcélén, fegyelmezett mozgásán, a kőfal stílszerű domborművén az elszántság tükröződik vissza” – méltatta az alkotást a neves szakíró, Ybl Ervin.¹¹¹

Lux alkotását 1945 után – sok más emlékjellel együtt – utolérték a politikai változások, amelynek során – főleg a nagyvárosokban – minden indok nélkül, jó néhány első világháborús emlékművet elmozdítottak, lebontottak.¹¹² A pesterzsébeti hősi emlékmű is erre a sorsra jutott. Van olyan kiadvány, amely szerint 1946 után ennek a helyén létesült a szovjet emlékmű,¹¹³ de ez nem helyes adat. Egy 1955-ben kiadott szakkönyv szerint még biztosan a helyén állt.¹¹⁴ A Pesterzsébetről szóló helytörténeti kiadványok egyike az emlékmű 1957-es állapotát rögzítő fotót közöl.¹¹⁵ Ezen látszik, hogy Lux alkotása szinte teljesen ép, mindössze a jobb oldali dombormű-sort érte gépfegyver-sorozat a katonák térdmagasságában, továbbá egy burkolólap hiányzik. Az emlékmű lebontására tehát 1957 után kerülhetett sor – minden ésszerű műszaki vagy esztétikai indok nélkül.

A főalakot egyes források szerint 1963-ban,¹¹⁶ mások szerint 1966-ban¹¹⁷ állították fel új helyszínen, a Lehel (1992 óta újra Magyarok Nagyasszonya) téren. Ma is itt, a római katolikus templom közelében áll, az eredetinel alacsonyabb talapzaton. Örvendetes, hogy a kerületi önkormányzat 2014-ben szépen felújította az emlékművet. A talapzat azon-

¹⁰⁹ *Bálint* 2017. 150–153. o.

¹¹⁰ Fényképét közli: *Ludmann* 2015. 187. o.

¹¹¹ *Ybl* 1941. 124–125. o.

¹¹² *Kovács* 1991. 119–120. o.

¹¹³ *Nagy* 2000. 63. o.

¹¹⁴ *Gábor* 1955. 40. o.

¹¹⁵ *Bogyirka* 2000. 164. o.

¹¹⁶ *Nagy* 2000. 63–64. o.; *Pesterzsébet*, 2012. 166. o.

¹¹⁷ *Szőllőssy – Szilágyi – Hadházy* 1987. 167. o., 402. sz.; *Tóth V.* 2001.

ban megmaradt az eredetinel alacsonyabb állapotában. Homlokzati részén a kereszt alatt frissen felvésett felirat: PRO PÁTRIA (sic!). Kétoldalt különleges megoldásként egy-egy paravánszerű falsík áll, amely szemből nézve sokat visszaidéz az emlékmű egykori építészeti megjelenéséből. Oldalról és hátulról azonban kissé furcsa hatást nyújt az építmény. Elméletileg nem lenne lehetetlen az eredeti, domborművekkel díszített oldalfalak helyreállítását sem...

Az emlékmű központi alakja, *Kardfelajánló* címmel, már 1940 körül, kisplasztikában is megjelent. Egy bronzba öntött példány magántulajdonban található.¹¹⁸ Feltehetőleg több kisplasztikai példány készült, ezek hollétéről azonban nincs adat. (A Hadtörténeti Múzeum és a bécsi Heeresgeschichtliches Museum képzőművészeti gyűjteménye sajnos nem őriz alkotást Lux Elektől.)

Lux többször panaszkodott, hogy anyagi kényszer miatt csak kisplasztikákat, esetleg portrékat készít, míg a Nagy Háború előtt, Brüsszelben mindig nagy szobrokon dolgozhatott. A művésznek nagyplasztikában az 1930-as évek közepére érett be az a modern felfogást tükröző, erőteljes stílusa, amely leginkább a világhírű horvát mester, Ivan Meštrović (1883–1962) alkotásaihoz állt legközelebb. Ezt az erőteljes nagyplasztikát olyan kiváló köztéri alkotások példázzák, mint Wathay Ferenc várkapitány kétszeres életnagyságú remek ülő bronzalakja Székesfehérváron,¹¹⁹ vagy Luther Márton budapesti szobra.¹²⁰ Ennek a monumentális, erőteljes stílusnak a szakmai csúcspontja a pesterzsébeti Kardfelajánló-szobor. Korai halála megakadályozta Lux Eleket, hogy további nagyformátumú alkotások készítésével művészi pályáját kiteljesítse.

Ötvennyolc évesen, 1941. február 26-án hunyt el Budapesten. Hamvait a Kerepesi úti temetőben a főváros által adományozott díszsírhelyen helyezték örök nyugalomra. Sírját – amely 2004-től a Nemzeti Sirkert része – saját alkotása díszíti.¹²¹

1951-ben Lux Elek özvegyét és a vele élő családtagokat kitelepítették Bodrogkisfaludra. A művészi hagyatékból több alkotás és dokumentum segítő ismerősök révén fennmaradt, de az életmű jelentős részét széthordták, elkallódtak.¹²²

Lux Elek korai első világháborús emlékművei a korszak átlagos színvonalát jelentősen meghaladó művészi alkotások. Pesterzsébeti szobra, a Kardfelajánló pedig az élvonalba tartozók közé sorolható ebben a műfajban. Első világháborús katonai szolgálata és a két világháború között készített hősi emlékei megérdemlik a kiemelt figyelmet, mind a magyar hadtörténet, mind a hazai művészettörténet számára.

¹¹⁸ Bierbrunner Annelie közlése a szerzővel 2018-ban.

¹¹⁹ *Entz* 2009. 260. o.

¹²⁰ A négy méter magas Luther-szobor kőbe faragása elkészült, de csak 1983-ban került felállításra XIV. kerületben az Evangélikus Teológiai Akadémia (ma Evangélikus Hittudományi Egyetem) kertjében.

¹²¹ *Tóth V.* 1993. 465. o.

¹²² Bierbrunner Annelie közlése a szerzővel 2018-ban.

*Lux Elek katonai egyenruhában
(archív)*

*Ápolónő portréja 1918-ból
(archív)*

Az Országos Kaszinó hősi emlékművének terve

*A Vas utcai Felsőkereskedelmi Fiúiskola hősi emlékműve
(archív)*

A Fasori Evangélikus Főgimnázium hősi emlékműve
(a szerző felvétele)

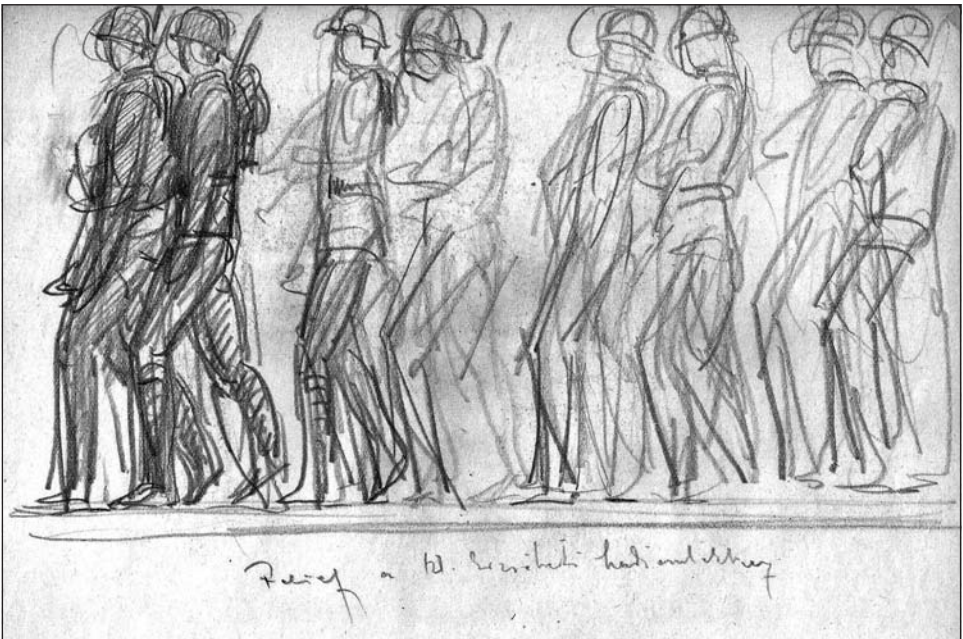
*A Kerékpáros hősi emlék avatása a Helyőrségi templomban
(archív)*

*Lux Elek pályaműve a Műszaki csapatok hősi emlékművére
(archív)*

*A pestszerzsébeti hősi emlékmű eredeti állapotában
(archív)*

*Lux Elek ceruzarajza a pestszerzsébeti hősi emlék tervezett domborművéhez
(a szerző felvétele)*

*A bal oldali oldalfal egyik
domborművének nagymintája
(archív)*

*Katonai tiszteletadás
a pestszenterzsébeti hősi emlékműnél
(archív – FORTEPAN)*

*A pestszenterzsébeti emlékmű mai képe
(a szerző felvétele)*

BIBLIOGRÁFIA

- Babucs* 2005. *Babucs Zoltán*: A magyar kerékpáros csapatnem. In: ...és újfent hadiidők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 2005. 197–200. o.
- Bálint* 1927. *Bálint Lajos*: Lux Elek. *Magyar Művészet*, 1927. 7. sz. 453–463. o.
- Bálint* 2017. *Bálint Ferenc*: Elfeledett komáromi háborús emlékművek. In: Mérföldkövek – Miľniki 2015–2017. Szerk. *Csuthy András* – *Vanya Péter*. Komárom, 2017. 148–157. o.
- Balla* 2005. *Balla Tibor*: Az Osztrák–Magyar Sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 1–2. sz. 141–149. o.
- Bánkúti* 1940. *Bánkúti Dezső*: Dr. Szigethy Lajos. *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1940. 6. sz. 141–142. o.
- Bogyirka* 2000. Pesterzsébet története. Szerk. *Bogyirka Emil*. Budapest, 2000.
- CJH 1917. Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici 1917. évi törvény-cikkek. Budapest, 1918.
- Csiffáry* 2002. Születtem. Magyar képzőművészek önéletrajzai. Szerk. *Csiffáry Gabriella*. 2002. 220–221. o.
- Daruka* 2014. *Dr. Daruka Róbert*: A magyar hadihajózás helyzete az I. világháborúban. *Műszaki Katonai Közöny*, 2014. 4. sz. 81–92. o.
- Éber* 1935. Művészeti Lexikon. Szerk. *Éber László*. Budapest, 1935. II. k.
- Entz* 2009. *Entz Géza Antal*: Székesfehérvár. Budapest, 2009.
- Ernst 1928. Csók István és Márffy Ödön festőművészek és Lux Elek szobrászművész kiállítása. Katalógus. Ernst Múzeum, Budapest, 1928. 13–16. o.
- Értesítő 1927. A Budapesti Ág. Hitv. Ev. Főgimnázium értesítője az 1926/27 iskolai évről. Közzéteszi dr. Hittrich Ödön. Budapest, 1927.
- Évkönyv 1940. A Budapesti Evangélikus Főgimnázium évkönyve 1939/40. Közzéteszi dr. Koch István. Budapest, 1940.
- Gádor* 1955. Budapest szobrai. Szerk. *Gádor Endre*. Budapest, 1955.
- Gyarmati – Palasik* 2018. Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Szerk. *Gyarmati György* és *Palasik Mária* Budapest, 2018.
- Gyöngyösi* 1932. *Gy. N. [Gyöngyösi Nándor]*: Magyar mesterek. Lux Elek. *Képzőművészet*, 6. (1932) 46. sz. 13–15. o.
- Hermann – Szanyi* 2015. *Hermann Attila – Szanyi Miklós*: „Csak előre, édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredék és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Budapest, 2015.
- Horler* 1955. *Horler Miklós*: Budapest műemlékei I. k. Budapest, 1955.

- Kismarty-Lechner* 1990. *Kismarty-Lechner Jenő és Kismarty-Lechner Loránd. Katalógus. Budapest, 1990. 9–72. o.*
- Kontha* 1985. *A magyar művészet története 1919–1945. Szerk. Kontha Sándor. Budapest, 1985.*
- Kovács* 1991. *Kovács Ákos: "Emeljünk emléket hőseinknek!" Az első világháborús monumentumok eseménytörténete. In: Monumentumok az első háborúból. Szerk. Kovács Ákos. Budapest, 1991. 104–124. o.*
- Liber* 1934. *Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, 1934.*
- Ludmann* 2015. *Ludmann Mihály: Művészek a háborúban 1914–1918. Budapest, 2015. 148–151. o.*
- Lux* visszaemlékezése *Lux Elek* füzetbe, kézzel írt visszaemlékezése. (Töredékes, másolat, a szerző birtokában.)
- Medvey* 1939. *Medvey Lajos: Vezető Budapest szobrai megtekintéséhez. Budapest, 1939.*
- Németh* 1940. *Németh Lajos: Aranylapok az egykori magyar táborig vadászszázlójak történetéből. Budapest, 1940.*
- Nagy* 2000. *Nagy Ödön: Pesterzsébet XX. kerület. Budapest, 2000.*
- Pesterzsébet* 2012. *Pesterzsébet értékalapú koncepciója. Budapest, 2012.*
- Prohászka – Ravasz* 2007. *Prohászka László – Dr. Ravasz István: Újjászületett hagyomány – emlékezés a Prsemyśl-szobornál. In: Emlékek a Hadak útja mentén II. k. Szerk. dr. Ravasz István. Budapest, 2007. 72–75. o.*
- Prohászka* 2017. *Prohászka László: A magyar táborig vadász százlójak első világháborús hősi emlékjelei. Hadtörténelmi Közlemények, 2017. 2. sz. 573–600. o.*
- Rajna* 1989. *Rajna György: Budapest köztéri szobrainak katalógusa. Budapest, 1989.*
- Róka* 2014. *Róka Enikő: Művészek a háborúban. In: Művészet és művészek az első világháborúban. Szerk. Róka Enikő – Szűcs György. Balatonfüred, 2014. 58–66. o.*
- Sallay* 2010. *Sallay Gergely Pál: Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények. Budapest, 2010.*
- Sallay* 2018. *Sallay Gergely Pál: „Egy-egy darab történelem, magyar hagyomány”. A Hadimúzeum és a Helyőrségi templom első világháborús emléktáblái. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője különszám. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, 2018. 147–195. o.*
- Szablya-Frischauf* 1942. *Az O. M. Kir. Iparművészeti Iskola évkönyve 1880–1941. Szerk. Szablya-Frischauf Ferenc. Budapest, 1942. 25. o.*
- Szatmári* 2014. *Szatmári Gizella: Fény és árnyék. Zala György pályája és művészete. Zalaegerszeg, 2014. 129. o.*

- Szakály* 1984. *Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1945) hadseregének felső vezetése. Hadtörténelmi Közlemények, 31. (1984) 2. sz. 354–392. o.*
- Szebeni – Végh* 2002. *Szebeni Andrea – Végh András A budavári volt Helyőrségi templom. Budapest Régiségei, XXXV. (2002) 427–459. o.*
- Szijj – Ravasz* 2000. *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán, szerk. Ravasz István. Budapest, 2000.*
- Szombathy* 1938. *Budapesti háztulajdonosok címtára (név- és lakjegyzéke) 1938/1939. Szerk. Szombathy Kálmán. Budapest, 1938.*
- Szöllőssy – Szilágyi – Hadházy* 1987. *Szöllőssy Ágnes – Szilágyi András – Hadházy Levente: Budapest köztéri szobrai 1692–1945. Budapest, 1987.*
- Tóth A.* 1993. *Tóth Attila: Szeged szobrai és muráliái. Szeged, 1993.*
- Tóth V.* 1993. *Tóth Vilmos: A Kerepesi úti temető, II. rész. Budapesti Negyed, 1999. 3. sz.*
- Tóth V.* 2001. *Tóth Vilmos: A Luther-emlékmű mestere. Lux Elek. Népszabadság, 2001. február 26.*
- Ybl* 1941. *Ybl Ervin: Lux Elek. Szépművészet, 2. (1941) 5. sz. 122–125. o.*
- Wulff* 1936. *Wulff Olaf: Az osztrák–magyar dunai hajóhad az első világháborúban 1914–1918. Budapest, [1936]. 119–135. o.*
- Zádor* 1934. *Zádor István: Egy hadifestő emlékei 1914–1918. Budapest, [1934.]*
- Zomboryné* 2000. *Zomboryné Bazsó Rozália: A pesti evangélikus oktatás krónikája 1798–1823–1998. Budapest, 2000.*

RÖVIDÍTÉSEK

AKVI	Tiszti személyügyi anyagok
BGSZC	Budapesti Gazdasági Szakképzési Centrum, Budapest
HM HIM HL	HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
HM	Honvédelmi Minisztérium, Budapest
MNG	Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
OMF	Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest (1992-ben megszűnt)
ÖStA KA	Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien

László Prohászka

STAUES OF ELEK LUX CONNECTED TO WORLD WAR I

(Abstract)

Elek Lux (1883–1941) was a figure of 20th century Hungarian sculpture who has become less known by today. During his studies at first he attended Höltzl's altar-building professional school at Bardejov, then he became the disciple of Lajos Mátrai at the Royal Hungarian School of Applied Arts. Then he was the disciple of the Akademie der Schöne Künste in Munich in 1906, and he also studied at the Academie Royal des Beux Arts et École Décorative at Brussels for three years, where he was taught by Paul Du Bois, Victor Rousseau and Charles van der Strappen. After his return, in 1912 he opened his own studio in Budapest.

Based on contemporary documents, archival records and the fragment of his legacy it was possible to retrace the military service of the artist in World War I. After ten months of service at the Eastern front, Lux was awarded with the Bronze Military Medal (Signum Laudis) With Swords in 1918. From January 1918 he served as a press officer. In the end of April 1918, accompanied by three painters, the Hungarian István Zádor who served as a first lieutenant, and the Austrian Oskar Laske and Rudolf Böttger, Lux had to reach Odessa through Kiev, in the occupation zone of the troops of the Royal and Imperial Army 2 (from 16th May 1918 called Royal and Imperial Eastern Army – Ostarmee). The research paper introduces the artworks of the sculptor made in Odessa (for example, the busts of lieutenant commander Wull Olaf and infantry general Alfred Krauss, and the portrait of a nurse).

After World War I, between 1920 and 1940 Lux created several heroic relics Budapest, for the Vas Utca Male Commercial High School and the Evangelical High School, and he also formed a monument for the Hungarian Bar Association in Szeged. In the then independent settlement, Pesterzsébet (which is today district 20 of Budapest) he also made a grandiose monument of war heroes with the contribution of architect Tibor Szivessy. The article introduces these artworks in detail, and also outlines the plans which Lux handed in to different war monument applications. The bust of general János Kiss made by him after 1936 proves what an excellent portrait-maker he was.

The article, based on the fragmentary legacy of the artist and a considerable amount of footnotes, deals with the career of the artist from the aspects of both art history and military history, by which it becomes possible to understand the statues connected to World War I made by Elek Lux.

László Prohászka

PLASTISCHE WERKE VON ELEK LUX IM ZUSAMMENHANG MIT DEM ERSTEN
WELTKRIEG

(Resümee)

Elek Lux (1883–1941) ist eine heute nur mehr wenig bekannte Persönlichkeit der ungarischen Bildhauerei des 20. Jahrhunderts. Im Zuge seiner Studien kam er zunächst nach Bártfa (Bartfeld), in die Hölztl-Fachschule für Altarbau und war anschließend Schüler von Lajos Mátrai in der Königlich Ungarischen Kunstgewerbeschule in Budapest. Im Jahr 1906 war er Schüler der Akademie der Schönen Künste in München, danach über drei Jahre lang der Academie Royal des Beux Arts et École Décorative in Brüssel, wo Paul Du Bois, Victor Rousseau und Charles van der Strappen zu seinen Dozenten zählten. Nach seiner Rückkehr eröffnete er im Jahr 1912 eine Galerie in Budapest.

Aufgrund zeitgenössischer Dokumente, Archivmaterialien und Fragmente des Nachlasses gelang es, den Dienst des Künstlers im Ersten Weltkrieg zu rekonstruieren. Als Anerkennung seines zehnmonatigen Dienstes an der Ostfront erhielt Lux im Jahr 1918 die Militär-Verdienstmedaille (Bronze) mit Schwertern (Signum Laudis). Ab Januar 1918 wurde er in das Pressequartier abkommandiert. Ende April 1918 musste er in Begleitung dreier Maler, des als Oberleutnant dienenden ungarischen István Zádor sowie der Österreicher Oskar Laske und Rudolf Böttger, über das Besatzungsgebiet der Truppen der an der Ostfront befindlichen kaiserlichen und königlichen 2. Armee (ab dem 16. Mai 1918 kaiserliche und königliche Ost-Armee), über Kiew, Odessa aufsuchen. Die Studie gibt einen Überblick der hier entstandenen Werke des Künstlers (z. B. Büste von Korvettenkapitän *Olaf Wulff* und Infanteriegeneral *Alfred Krauß*, *Krankenschwester-Porträt*).

Im Anschluss an den Ersten Weltkrieg, zwischen 1920 und 1940, fertigte Lux mehrere Heldendenkmäler in Ungarn an. In Budapest schuf er für die Handelsoberschule für Jungen in der Vas utca bzw. für das Evangelische Hauptgymnasium, auf dem Land, in der Stadt Szeged, für die Rechtsanwaltskammer ein Gedenkzeichen. Für die damals noch eigenständige Gemeinde Pestszenterzsébet (die heute unter dem Namen Pesterzsébet der 20. Bezirk von Budapest ist) schuf er ein monumentales Heldendenkmal unter Mitwirkung von Tibor Szivessy. Die Studie gibt einen ausführlichen Überblick über diese Werke und kommt auch auf die Entwürfe zu sprechen, die Elek Lux für die Ausschreibungen der einzelnen Heldendenkmäler eingereicht hatte. Die nach 1936 entstandene Büste des Generals *János Kiss* belegt, welche hervorragende, charakteristische Porträts er schuf.

Die Studie schafft mithilfe des fragmentarischen Nachlasses und des bedeutenden Aufzeichnungsmaterials des Künstlers eine Verbindung zwischen den ungarischen kunsthistorischen und militärgeschichtlichen Bezügen. Nur in gemeinsamer Kenntnis dieser können wir die plastischen Werke von Elek Lux im Zusammenhang mit dem Ersten Weltkrieg wirklich verstehen.

László Prohászka

LES ŒUVRES PLASTIQUES D'ELEK LUX LIÉES À LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE
(Résumé)

Elek Lux (1883–1941), sculpteur hongrois du 20e siècle, est aujourd'hui peu connu du grand public. Il a commencé ses études à Bártfa, à l'école de construction d'autel de Hóltz. Puis, il fut l'élève de Lajos Mátrai à l'École Nationale Royale des Arts appliqués. En 1906, il a étudié à l'Akademie der Schönen Künste de Munich avant de passer plus de trois ans à l'Académie Royale des Beaux Arts et École Décorative de Bruxelles où il fut l'élève de Paul Du Bois, Victor Rousseau et Charles van der Strappen. Après son retour en Hongrie, il a ouvert un atelier à Budapest en 1912.

Des documents d'époque et d'archives et des fragments issus de son héritage ont permis de reconstituer le service militaire de l'artiste lors de la Première guerre mondiale. En 1918, Lux a reçu la Médaille de bronze du Mérite militaire (Signum Laudis) avec épées pour son service de 10 mois sur le front de l'Est. En janvier 1918, il fut envoyé au quartier militaire de la presse. Fin avril 1918, en compagnie du lieutenant hongrois István Zádor et des Autrichiens Oskar Laske et Rudolf Böttger, il a dû se rendre à Odessa, en passant par Kiev, dans la zone d'occupation des troupes de la 2e armée impériale et royale (dénommée Armée impériale et royale de l'Est à partir du 16 mai 1918). L'étude présente les œuvres que Lux a créées là-bas (par ex. les bustes du capitaine de corvette *Wulff Olaf* et du général d'infanterie *Alfred Krauss* et le *portrait d'une infirmière*).

Entre 1920 et 1940, Lux a fait plusieurs monuments aux morts en Hongrie, notamment pour le Lycée évangélique et l'École supérieure de commerce pour garçons de la rue Vas de Budapest et, en province, pour le Barreau de Szeged. Avec l'architecte Tibor Szivessy, il a créé un monument aux morts de très grandes dimensions pour Pestszenterzsébet qui était alors une commune indépendante (aujourd'hui, c'est le 20e arrondissement de Budapest sous le nom de Pesterzsébet). L'étude présente en détail ces œuvres et évoque aussi les projets de monument aux morts que Lux a déposés dans le cadre d'appels à projet. Le buste du général *János Kiss* qu'il a fait après 1936 prouve qu'il excellait dans le portrait.

Basée sur de nombreuses notes et l'héritage fragmentaire de l'artiste, cette publication réunit les éléments d'histoire militaire et d'histoire de l'art qu'il faut connaître pour comprendre les œuvres d'Elek Lux liées à la Première Guerre mondiale.

Ласло Прохаска

ПЛАСТИЧЕСКИЕ СКУЛЬПТУРЫ ЭЛЕКА ЛЮКС, СВЯЗАННЫЕ
С ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНОЙ

(Резюме)

Элек Люкс (1883–1941) в наши дни уже менее известная фигура венгерской скульптуры XX-ого века. В ходе своих изучений он попал сначала в Бардеёв в спецшколу Хельдця по производству алтарей, а затем он был учеником Лайоша Матраи в будапештском Венгерском Национальном Королевском Училище Прикладного

Искусства. В последствии этого, в 1906-ом году, он был воспитанником Академии Изобразительных Искусств *der Шёнен Кюнсте (Akademie der Schönen Künste)* в Мюнхене, затем больше трех лет он был воспитанником Академии Королевских Изобразительных Искусств и Прикладного Декоративного Искусства (*Academie Royal des Beux Arts et École Décorative*) в Брюсселе, где его преподавателями были Поль Дю Буа, Виктор Руссо, Шарль ван дер Страппен. Вернувшись домой, в 1912-ом году, он открыл свою собственную студию в Будапеште.

На основе документов, архивных материалов того времени и остатков наследия удалось реконструировать военную службу художника в Первой мировой войне. В качестве признания его деятельности, проявленной во время службы в течении десяти месяцев на восточном фронте в 1918-ом году Люкс получил награду «Бронзовой Медали за военные заслуги» с саблями (Сигнум Лаудис *Signum Laudis* – знак похвалы). С января 1918-ого года его перекомандировали в штабс-квартиру Военной Прессы. В конце апреля 1918-ого года, в компании трёх художников, венгра Иштван Задор, исполняющего обязанности лейтенанта, и австрийцев, Оскар Ласке и Рудольф Бёттгер ему надо было посетить Одессу, через Киев, находящийся на оккупированной территории группировок 2-ой императорской и королевской армии, расположенной на восточном фронте (начиная с 16-ого мая 1918-ого года Императорская и Королевская Восточная Армия – Остармия *Ostarmee*). В исследовании представлены произведения художника, родившиеся здесь (например бюст корвет капитана *Олаф Вульф* и пехотного генерала *Альфред Краусс*, Портрет медсестры).

После Первой мировой войны, между 1920 и 1940-ими годами, Люкс изготовил множество героических памятников в Венгрии. В Будапеште для Мужской Школы Высшей Торговли на улице Ваш и для Лютеранской Главной Гимназии, а в провинции вылепил мемориальный знак для Палаты Адвокатов в г. Сегед. Для независимого, автономного в то время поселения, Пештсентержебет (ныне называемое Пештержебет, 20-ый район Будапешта), он создал монументальный героический памятник при сотрудничестве строителя-инженера Тибор Сивешши. В исследовании подробно описываются эти работы, а также и проекты, поданные Элеком Люкс на конкурсы по изготовлению героических памятников. Бюст, изготовленный о генерале Янош Кишш после 1936-ого года, доказывает, каким превосходным, характерным портретистом был он.

Статья основываясь на остатки наследия художника и громадного письменного материала сплавляет отношения истории венгерского искусства и военной истории, которые совместно с владением их знаний могут по-настоящему понять пластические скульптуры Элека Люкс, связанные с Первой мировой войной.

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

100

MŰHELY

B. SZABÓ JÁNOS

II. LAJOS HALÁLÁNAK HELYSZÍNE: TÁJ ÉS ORÁLIS HAGYOMÁNY*

2014-ben nagy visszhangot keltett két orvosdoktor írása, akik ismételten górcső alá vették a II. Lajos haláláról szóló forrásokat és feldolgozásokat.¹ Munkájuk múlhatatlan érdeme, hogy a mohácsi csata 490. évfordulójának előestéjén az 1526. évi eseményeknek egy már régen nem tárgyalt elemét állították a vizsgálatok középpontjába, s provokatív állításokat tartalmazó írásukkal számos dolog újragondolására készítették a történész és filológus kollégákat is. Ennek eredményeként született meg Farkas Gábor Farkas szerkesztésében az a tanulmánykötet, amelynek függelékében 1800-ig bezárólag helyett kapott a király halálára vonatkozó összes ismert történeti forrásrészlet is.² Ezek áttanulmányozása vezetett szinte akaratlanul arra az új felismerésre, amelyet vázlatos formában 2016-ban publikáltam először,³ s amelyet itt most bővebben is szeretnék kifejteni.⁴

Hol halhatott meg a király?

Amióta közel 250 éve Losoncy István a *Hármas kis tükör* című tankönyvében megemlítette a Csele-patakot,⁵ generációk egész sorának tanította meg a hazai oktatás, hogy e patakocska partja lehetett II. Lajos király tragikus lovasbalesetének helyszíne. Ez az információ ebben a formában azonban úgy tűnik, hogy csak a XVIII. századra vált széleskörűen ismertté.

Cserei Mihály 1709 és 1712 között írt *Erdély históriája* című művében már az szerepel, hogy „az boldogtalan király futtában a Carassus, kit magyarul Csele-pataknak neveznek, sáros folyóvízben dőle mind lovastól, s ott fullada meg”,⁶ de az adat – mint arra nemrégiben Tóth Gergely felhívta a figyelmet – már korábban, Petthő Gergely (1570–1629) krónikájában is feltűnt, amelynek első kiadása 1660-ban jelent meg Bécsben.⁷ Ám azt

* A közlemény a 2018. november 22-én a *Magyar Politikai Földrajzi Konferencia*. „*Military Landscape Baranyában*” című konferencián elhangzott előadásom bővített változata, amely a MTA Kiválósági Együttműködési Program Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet kutatási projekt keretében készült.

¹ *Nemes – Tolvaj* 2014.

² Nekünk mégis 2016. 177–232. o.

³ *B. Szabó* 2016. 41. o.

⁴ Munkámhoz nyújtott segítségükért e helyen szeretnék köszönetet mondani kollégáimnak: Farkas Gábor Farkasnak, Gyenizse Péternek, Kasza Péternek, Sudár Balázsnak, Szebelédi Zsoltnak, Tóth Gergelynek és Varga Szabolcsnak.

⁵ „Maga-is a Király Csele-patak nevű sáros vízben lovával együtt el-veszett. Kinek teste az után 2. hólnap múlva találtatott meg, és Fejérváron szomorúan eltemettetett.” *Losonczy István: Hármas kis tükör, 1773.*, közli: Nekünk mégis 2016. 231. o.

⁶ Nekünk mégis 2016. 230. o.

⁷ „...ott el vesze a király egy sárban, kit Cselepeataknak hinak...” *Pethő* 1729. 99. o.

csak nemrég derítette ki szintén Tóth Gergely, hogy Sigler (Siegler) Mihály (?–1581) braszó-i iskolarektor, szebeni jegyző⁸ említette valójában először a király halála kapcsán ezt a lokalizációt az általa írt kronológiában. Szerinte egy mocsaras helyen, a Cselepatakapatakban „in loco palustri, in rivulo Czelepataka” találtak rá a király holttestére.⁹ Sigler munkája a XVIII. század közepéig ugyan kéziratban létezett, de ettől függetlenül ismerhette és használhatta azt Cserei is, akinek a műve bár az 1850-es évekig szintén csak kéziratban terjedt, mégis rendkívül nagy népszerűségnek és ismertségnek örvendett.

A 2016-ban megjelent forrásgyűjteményből azonban az a meglepő tény világzott elő, hogy az eseményhez közeli híradások túlnyomó részében nyomát sem találjuk a Cselepataknak. Folyóvíz helyett ugyanis általában valamiféle sáros, mocsaras területet jelöltek meg ezek a tudósítások: Lajos sógora, Ferdinánd főherceg szerint a király a csata után „megpróbált elmenekülni, ám mocsaras részre tévedt és ott megfulladt”, majd hozzátette, hogy egyéb híresztelések ellenére ő maga is ezt a verziót tartja hihetőnek.¹⁰ Szeptember 20-án Pettauból azt jelentették, hogy Lajos „menekülőfélben a veszített csatából egy mocsár felé indult, a lova megbotlott, és ő a nehéz páncél miatt nem tudott onnan kijönni, s ezért ott meg is fulladt”.¹¹ Egy veronai eredetű velencei forrás szerint egy Pécshez közeli mocsaras helyen történt a vereség, ahol a király megfulladt.¹² Egy másik velencei informátor, Fazio de Savoia hasonlóan, de bővebben számolt be a történetekről: „a király lóháton ugratott a mocsárba, ám a ló nyakig elmerült az ingóványban. A király segítségért kiáltott, így leemelték a lóról, majd átsegítették egy másikra, de alighogy elindult, az is elsüllyedt. A király ismét segítséget kért, de mikor leemelték a sisakját, látták, hogy már fuldoklik, és rögtön meg is halt az emberei keze között.”¹³ A velenceiek Boemó álnevű kéme szerint pedig „egy Bába nevű helyre érve” történt az eset, amikor a király át akart gázolni egy mocsáron, ám a túlpartra átérő kamarását követve páncélozott lovával elsüllyedt Trepkával és másokkal együtt a posványban.¹⁴

Maga Szapolyai János vajda nem sokkal az esemény után, november 11-én azt írta a lengyel kancellárnak, Krysztof Szydlowieckinek, hogy Fehérváron „néhai felséges Lajos urunknak, a boldog emlékezetű elődünknek, Magyarország és Csehország stb. királyának minap az iszapból – a már kiszáradt örvényből, melybe vigyázatlanul beleesett – kiásott és a nagyobbik egyházban igen nagy tisztelettel elhelyezett élettelen teste feküdt”.¹⁵ Oláh Miklós pedig 1530-ban azt írta a pápának: „Királyunkat valami balsors, ahogyan menekülni akart az ellenség elől, egy Mohácson inneni [azaz északra fekvő] mocsárba vitte, ahonnan ki nem lábolhatott, mert lova, ahogy megrántotta a kantárt, összerogyott, s ott pusztult el ő nyomorultul, nem lévén segítségére övéi közül senki.”¹⁶

Azon személyek tudósításai, akik épp Mária királyné közelében tartózkodtak amikor megkapta férje halálhírét, némileg árnyaltabban fogalmaztak. A pápa követe, Burgio

⁸ *Lőkös Péter*: Michael Sigler. In: MAMŰL X. 2010. 301–302. o.

⁹ Lásd *Tóth* (kézirat, megjelenés alatt).

¹⁰ Nekünk mégis 2016. 184. o.

¹¹ Nekünk mégis 2016. 186. o.

¹² Nekünk mégis 2016. 188. o.

¹³ Nekünk mégis 2016. 184. o.

¹⁴ Nekünk mégis 2016. 200. o.

¹⁵ Nekünk mégis 2016. 199. o.

¹⁶ Nekünk mégis 2016. 206. o.

bárója szerint „menekülés közben elérték a Duna egy kis ágacskáját, de mikor átkeltek volna, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, Ófelsége pedig, akinek nehéz volt már a páncél és fáradt is volt már, leesett a nyeregből és belefulladt a patakba”.¹⁷ Egy cseh úr minden bizonnyal magára Czetriczre hivatkozva azt állította, hogy Lajos „valamilyen víz felé került, mint hallom a Duna egyik mellékága felé. A víz nagyon megáradt, s amikor át akart ugrani rajta a lovával, leesett és megfulladt.”¹⁸ Thurzó Elek kincstartó pedig a Duna valamely mély kiöntését említette a szerencsétlenség helyszínéeként.¹⁹

A helyszín beazonosításánál tehát többször is visszatér a Duna említése. A Habsburgok humanista tollforgatója, Johannes Cuspinianus szerint „a szétbomlott hadsereg magával ragadta az övéi által rosszul őrzött királyt, aki mindenki várakozása ellenére beleugratott egy tóba, amit a Duna kiöntése alkotott. És most nem voltak, akik a szentséges királyt megszabadítsák fegyverétől, alámerült a vízbe, és a tó elnyelte, mint egykor Decius császár veszett oda hasonló ütközetben.”²⁰ A Duna kiöntését említette a cseh krónikás, Jan Dubravius is.²¹

A legpontosabb lokalizáció azonban kétség kívül a csatában is részt vevő Brodarics kancellár művében maradt fenn: „Mohács fölött fél mérföldnyire egy falucska alatt, melyet Cselének nevezünk, és amely környék akkor a Duna áradása miatt a szokásosnál több víz alatt állt, egy meredélyes szakadéokban találták meg a király testét, akiről némelyek azt mondták, hogy maga is amott esett el, itt fulladt vízbe lovastul úgy, ahogy volt, fegyverben, amely helyen sokan mások is elvesztek, és a közelben megtalálták Trepka András és Aczél István testét.”²² Vagyis itt felbukkan már egy konkrét település, Csele neve is, erről pedig tudható, hogy ez a falu Mohácstól északra, a Duna jobb partján állt egykor.²³

Verancsics Antal esztergomi érsek (1504–1573) történeti iratai között fennmaradt egy rövid magyar nyelvű feljegyzés, ami évkönyvszerű tömörséggel számol be a XVI. század első felének eseményeiről. Eszerint „Lajos király az hadból megfutámik, ki csakugyan ottan Cselénél egy fogban a sárban vesze... János vajda Fejérvárra mene, az Lajos király testét meghozatá az mohácsi mezeiről a sárból, kinek testit az halászok sárban benyomták vala, hogy az terek meg ne találná.”²⁴

A szövegben említett „fog”, azaz fok igen fontos szerepet játszott a régi magyar folyóparti víz- és halgazdálkodásban: foknak hívták azt a vágatot, amin keresztül a víz áradáskor ki tudott lépni a folyómederből, és apadáskor pedig az ártéren rekedt víz vissza is folyhatott. Andrásfalvy Bertalan, a kérdés legjobb néprajzi szakértője így magyarázta ennek rendszerét: „Az évenként felülről, főként a Dunán érkező nagy víztömegeket mesterséges fokok, csatornák segítségével szétvezették a hatalmas ártér minden zugába, a halászó víznek alkalmas tavakba és mélyedésekbe, a kaszáló rétekre, a gyümölcsösök aljába

¹⁷ Nekünk mégis 2016. 176. o.

¹⁸ Nekünk mégis 2016. 201. o.

¹⁹ Nekünk mégis 2016. 190. o.

²⁰ Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez, 1526 vége: Nekünk mégis 2016. 205. o.

²¹ „Azonban a király is lovastul belekeveredett a Duna egyik közeli kiöntésébe, beleesett a vízbe, és mielőtt vezetője észrevette volna a bajt és segítségére siethetett volna, elmerült.” Jan Dubravius, 1552., közli: Nekünk mégis 2016. 213. o.

²² Nekünk mégis 2016. 204–205. o.

²³ Baranya megye 1982. 419. o.

²⁴ Nekünk mégis 2016. 214. o. Lásd ugyanerről egy ismeretlen feljegyzését: Nekünk mégis 2016. 204. o.

és legelőkre, majd az apadás idején lehetővé tették a vizek visszakerülését a mederbe... Azokat a vízkapukat, melyek közvetlenül a folyóvíz medréből nyílnak, elsődleges fokoknak nevezhetjük. Legegyszerűbbek ezek közt is azok, melyek egy lefűződött holtágba, morotvába vezetik a folyó vizét... fokok segítségével feltöltött tavak és medrekéből további területekre, tómedrekbe, alacsonyabb fekvésű lapokba, palékba lehetett vezetni a vizet. Ezeket másodlagos fokoknak nevezhetjük. Gyakran egy fok egész sor tavakká felduzzadó, mélyebb helyet láthatott el vízzel... Síkabb terepen először keskeny árkot (a vízépítés szakkifejezésével vezérárkot) vájtak, majd a víz maga segítette kimosni medrét. Másutt komoly méretű földmunkát végeztek. Börzsöny Pál fokáról mondják, hogy vannak szakaszai, ahol olyan meredek, hogy »nem is lehet benne itatni, mérhetetlen mélysége van«, vagyis a csatorna jelentős magasságú ártéri emelkedéseket vág át... Az ártérben minden tónak tehát volt foka. Gyakran csak a tavat nevezik meg a helynévgyűjtők, a fok említése nélkül, gyakran fordítva, a fokot említik és beleértik a hozzátartozó tavat is.²⁵

Ha a menekülő király 1526. augusztus 29-én az esti felhőszakadásnak köszönhető áradáskor netán tényleg egy ilyesféle időszaki „halastó”, hirtelen felduzzadt vizében lelte volna halálát, akkor már az is érthető lenne, hogy miért épp környékbeli halászok találhattak rá a holttestére. Ezt az elbeszélést támogatja az az 1527. június 4-én kelt oklevél is, amiben az áll, hogy „Báthory István... ezennel tanúsítjuk, hogy nemes mlatoviti Horváth Márton néhai felséges Lajos király úrnak a pecsétgyűrűjét – amelyért felséges Mária királyné úrnő ... küldte el a közelmúlt napokban azokhoz a jobbágyokhoz, akik néhai Lajos király úrnak az öltözékét a mohácsi mezőről magukkal vitték – jelenlétünkben hűségesen átszolgáltatta a királyné öfelségének, amelyet azután öfelsége a tanácsos urak jelenlétében szétvágatott.”²⁶ Vagyis a király pecsétgyűrűjének felkutatása azért járhatott sikerrel, mert már korábban a nyomára bukkantak azoknak a jobbágyoknak, akik magukhoz vették a király holttestén talált értékesebb holmikat.

Erre a lehetőségre – minden egyéb argumentáció nélkül – már 1976-ban felhívta a figyelmet Kiss Béla, aki a *Vigiliában* közölt cikkében megemlítette egy 1323. évi oklevelet is, amiben a nyúlzigeti apácák cselei birtokának kilenc halastaváról esett szó.²⁶ A szerző ezek közül többnek a nyomait is látni vélte, s azt is feltételezte, hogy „ezek bizonyára a[z oklevélben közölt] birtokháborítás után 200 évvel, a mohácsi csata idején már gondozatlanok és a gyakori esőzések következtében mocsarasokká váltak. Sajnos, eddig csak kettőnek elmosódott maradványait találtuk meg.”²⁷

Bár a Csele-patak torkolatához közeli folyópart eróziója jól adatolható már a középkorból is, hisz például 1281-ben Jenő határjárásában említenek egy *Feldwar* nevű helyet, amiről az 1437. évi határjárásban már azt állítják, hogy elnyelte a Duna, azért a környéken azonban számos halastóról maradt fenn tudósítás a török korból is, így valójában nincs okunk feltenni, hogy gondozatlan tavakkal számolhatnánk a térségben.²⁸

²⁵ *Andrásfalvy* 1975. 159–160. o.

²⁶ AkO VII. 1991. 67. o.

²⁷ *Kiss* 1976. 510. o.

²⁸ Baranya megye 1982. 516. o. Gyenizse Péter azonban a pécsi konferencián megerősítette, hogy a számottevő erózió és a kései mesterséges szabályozás miatt a Csele torkolatvidékén a halastavak fekvésének rekonstrukciója ma már nem lehetséges.

Kinek az elbeszélése szerint?

Ha most eltekintünk az utóbbi időben „megszaporodott” spekulatív királyi kísé-
rőktől,²⁹ akkor az ismert forrásokból egy igen kicsi menekülő csapat képe rajzolódik ki
II. Lajos körül. Thurzó Elek tárnokmester úgy tudta, hogy a király sebesülten harmad-
magával hagyta el a csatateret,³⁰ egy Antwerpenből kelt tudósítás szerint pedig a király
négy emberével menekült el az ütközetből.³¹ Mindez lényegében egybevág azzal, hogy a
túlélő Czetritz mellett Brodarics még Aczél István pozsonyi várnagy nevét említette, aki
tudomása szerint szintén itt és ekkor vesztette életét, és a testét meg is találták.³² A velen-
ceiek kéme szerint pedig a király „Trepkával és másokkal együtt” sülyedt el, s őt említi
a király holttestének megtalálásáról beszámoló Sárffy-levél is, ami szerint „egy kicsit
továbbmentünk, találunk egy élettelen testet, melyben felismertük őfelsége udvarmes-
terének, Trepkának [a király lengyel udvarmesterének] hulláját. Ezután még sok holttes-
tet vizsgáltunk meg, de őfelsége testét nem találtuk meg ezek között. Nem messze ettől a
mocsártól végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s az alatt – mintegy isteni útmu-
tatásra – a királyi felség elhantolt holttestét találtuk meg.”³³

Azaz azon a helyen, ahol a király holttestét keresték, Trepka mellett mások is éle-
tüket veszítették – az azonban ebből a levélből nem derül ki, hogy ők is mind a király
kíséretében érkeztek-e ide. Az azonban biztos megállapítható, hogy a király társai közül
háromnak ugyan ismert a neve, közülük azonban biztosan csak egy élte túl a menekülést.
A 2016. évi tanulmánykötet egyik kulcsmondata így kétség kívül Kasza Péter éleslátását
dicsérte: „a történetben Czetritz Ulrich mindenképpen kulcsfigura. Nemcsak az azonosí-
tásban játszik főszerepet, de minden, amit Lajos haláláról tudunk, így vagy úgy az ő tanú-
ságtételére vezethető vissza: ő számol be Máriának a király haláláról és annak módjáról;
ezt a verziót jelenti Rómának Burgio nuncius, és erről tudósítanak a Habsburg-udvar leve-
lei, valamint Brodarics Historiája is.”³⁴

Hogy Czetritz elbeszélése – minden részletében – igaz volt-e, ma már eldönthetetlen.³⁵
Már csak azért is, mert jelenlegi tudomásunk szerint senki nem vette a fáradságot, hogy
ezt az elbeszélést teljes egészében írásban rögzítse, így csupán az elbeszélés kulcsmozza-
natait tartalmazó különféle utalásokra hagyatkozhatunk. Sőt, a Sárffy-levélből az is kitű-
nik, hogy mindaddig, amíg Czetritz útmutatása alapján el nem jutott a kereső csapat a
király halálának helyszínére, s meg nem találták II. Lajos holttestét, valószínűleg kétség
övezte a kamarás beszámolóját: „Legyen róla meggyőződve főtisztelendő uraságod, hogy
mindaz, amit Czettrich annak idején a király haláláról elmondott, a színigazság volt. Mert
mikor ahhoz a helyhez közeledtünk, s még oda sem értünk, már Czettrich ujjával mutatta
meg azt a helyet”³⁶. A túlélő beszámolójának összességben egy kerek és hihető történetet

²⁹ Lásd *Botlik – Nemes – Tolvaj* 2016. 9. o.

³⁰ *Nekünk mégis* 2016. 190. o.

³¹ *Nekünk mégis* 2016. 185. o.

³² *Nekünk mégis* 2016. 204–205. o.

³³ *Nekünk mégis* 2016. 196. o.

³⁴ *Kasza* 2016. 77. o.

³⁵ Maga Kasza Péter is igyekezett mérlegelni tanulmányában ez ügyben az összes felmerülő lehetőséget.
Kasza 2016. Lásd még *Farkas* 2016. o.

³⁶ *Nekünk mégis* 2016. 196. o.

kelltt tartalmaznia a király és kísérete vesztéről: hogy a nyilvánvaló információvesztés dacára lehet-e mód ennek legalább részleges rekonstruálására, arra a következőkben próbálunk fényt deríteni.

A helyi hagyomány jelentősége: a „Horthy-kanyar” effektus

Mivel a Sárffy-levél szerint a király holttestét egyszer már valakik megtalálták és hevenyészve el is temették, s Báthori István nádor 1527. évi oklevele és a *Memoria Rerum* feljegyzése együttesen valószínűsíti, hogy ezek a személyek helyi halászok voltak, számolnunk kell egy, a Czetriz-féle elbeszélésétől lényegében független helyi hagyomány létezésével is, amelynek – ha a király halálának részleteiről nem is tudott, de –, tartalmaznia kellett a helyszínre vonatkozó ismereteket. Mivel a XVI. században Konstantinápoly felé tartó diplomáciai missziók rendre megpihentek Mohácsnál, s ezek tagjai – egyfajta poszt-katasztrófa turistaként – igyekeztek legalább hajójukról megtekinteni az 1526. évi események helyszíneit, több írástudó feljegyzésében szóba is kerülnek ezek a helyi kalauzok által bemutatott helyszínek.

Kérdés, hogy hihetünk-e az 1573-ban erre utazó Stephan Gerlach evangélikus lelkész,³⁷ vagy az 1577-ben itt megforduló Salomon Schweigger német evangélikus lelkész, vagy netán a Mohácsot 1587-ben felkereső Reinhold Lubenau königsbergi gyógyszerész feljegyzéseinek. Néhány kollégám kételkedése ellenére³⁸ magam úgy vélekedem, hogy a XVI. század tekintetében – amikor még biztosan számolhatunk a térségben az 1526 előtti lakosság kontinuus jelenlétével –, igen. Ennek lehetőségét egy XX. századi párhuzammal is meg kívánom világítani.

A családom abonyi, s gyermekkoromban Abonyból Cegléd felé utazva a régi 4-es főút – a mai 40-es út – egy szakaszánál gyakran hallottam édesapámtól, hogy azt a helyet Horthy-kanyarnak hívják, mert Horthy Miklós kormányzó még a II. világháború előtt autóbalesetet szenvedett ott, s ha Horthy akkor netán meghal, bizonyosan másként alakul később a magyar történelem. . . Némi böngészés után kiderült a Magyar Távirati Iroda iratanyagából, hogy 1932 nyarán azon a helyen ténylegesen autóbaleset érte a kormányzót, akinek azonban haja szála sem görbült.³⁹ Az esemény tehát tulajdonképpen teljesen jelentéktelen volt, ezen az alattomos útszakaszon később azonban valóban több súlyos és halálos baleset is történt, ám a helyi szájhagyomány mégis a leghíresebb „áldozatról” nevezte el a helyet, amit 70-80 év távlatából is pontosan be tudtak azonosítani a helyiek –

³⁷ „Aztán megtekintettük a helyet, ahol Lajos király a csatából menekülve átlovagolt a mocsáron. Már átért, azonban lovával elesett, vízbe veszett, megfulladt. Ezt egy öreg magyar mutatta meg nekünk, aki velünk utazott, és maga is részt vett a csatában.” Idősebb Stephan Gerlach, 1573., közli: Nekünk mégis 2016. 219. o.

³⁸ Farkas 2016. 137. o.

³⁹ 1932. június 26. A Magyar Távirati Iroda jelenti: „Nagybányai vitéz Horthy Miklós, Magyarország kormányzója szombatban Budapestről automobilon Kenderesi birtokára utazott. Útközben Cegléd és Abony között a kanyarodónál a gépkocsi, első kerekének gumibroncsa defektust kapott, aminek következtében a gépkocsi az esőtől sikos úton az útszeg könek futott. Az ütdés ereje eltörte a gépkocsi kormánykészülékét. A kormányzót semmiféle sérülés nem érte és ugyancsak teljesen sértetlen maradt a kíséretében lévő Koós Miklós alezredes szárnysegéd is. A kormányzónak a sofőr mellett ülő inasa az odaütdődéskor előrebukott és felső ajka kissé megsérült. A kormányzó a közeli vasúti órházhoz ment és elbeszélgetett a vasúti örrel, amíg a debreceni gyorsvonat megérkezett. A vonatot megállították és a kormányzó kíséretével beszállt a vonatba, ahol egy első osztályú fülkében helyezkedett el”

édesapám is a baleset után négy évvel később látta meg a napvilágot –, jöllehet 1945 után nemhogy „emléktábla” nem hirdette az esemény emlékét, de még magáról a kormányzóról sem volt ajánlatos beszélni, a „híres emberrel” történt „történelmi” esemény emléke mégis töretlenül élt, sőt él tovább napjainkig.⁴⁰ Nem nagyon lehet tehát okunk kétségbe vonni, hogy 1526 után a mohácsiak számára is fontossá válhatott egy valóban történelmi jelentőségű esemény emlékezte...

Rekonstruálhatók-e a fennmaradt töredékekből az egykori narratíva egyes részletei?

A különféle beszámolóknak van néhány figyelemre méltó pontja, melyek segíthetnek jobban elképzelhetővé tenni az egykori szituációt. Reinhold Lubenaunak „egy malom mellett megmutatták a helyet, ahol Szülejmán Lajos királyt 1526 augusztus 29-én megfutamította, a király hadi népét legyőzte, és a király a lovával a malom közelében a mohás helyen felbukott és a mocsárba fulladt.”⁴¹

A király halálának színterét hajóról szemlélő Antonio Pigafetta megjegyezte erről 1585-ben kiadott könyvében, hogy „a király a seregére mért megsemmisítő csapás után a szokott úton Buda felé menekült, és belefúladt egy olyan sekély mocsárba, ahol nyolc döglött ló sem férne el. Ez az ingovány vagy mocsár a csatától egy jó olasz mérföldnyire található, nem messze a Dunától, egy kis domb tövében. A domb és a Duna között, alig egy nyíl-lövésnyi távolságban több áthatolhatatlan mocsaras terület is van, amelyeken csakis egy igen keskeny, a mocsaras területeket összekötő, és a Duna felé vezető fahidacska lehet keresztüljutni. A király, mikor át akart rajta haladni, látta, hogy tele van a csatából menekülő székerekkel és egyéb akadályokkal, mégis megpróbált rajtuk áttörni nagy sietve, így a hid mellett mocsárba ugrott, de balszerencséjére lovával együtt belefűlt.”⁴²

Az eseményről a XVII. század derekán író Ibrahim Pecsevi, aki fiatal kora, tehát az 1580-es évek óta jól ismerte ezt a vidéket, azt állította, hogy „mikor a levert király a csatából elüzetvén menekülés közben a síkság szélén lévő és Királyhíd néven elhíresült mocsaras helyre ért, a menekülő hitetlenek oly sűrűségben torlódtak egymásra előtte, hogy közöttük nemhogy egy ember, egy kutya sem tudott volna átfurakodni. A mögöttük érkezők tömegétől számtalan hitetlen a mocsárba süllyedt, és csak a nemlét országába nyitott utat.”⁴³

Még ha a Csele-patak és a Duna menti fokok kapcsolatát ma már nem is tudjuk pontosan rekonstruálni, a földrajzi kép főbb elemei azért megvannak: a Moháctól észak felé vezető főút, amely a menekülő tömegeit vonzotta a Csele-patak tájékán szűk, vizegyes helyen vezetett keresztül. A XVIII. században készült első katonai felmérés szöveges kommentárjai szerint áradás esetén ez a patak volt a térség egyetlen komoly vízi

⁴⁰ 2012–2013: <http://www.miabonyunk.hu/cikkek.php?cikk=8879>; <http://www.miabonyunk.hu/cikkek.php?cikk=12998>; <https://cegledipanorama.hu/2013-09-17/a-halalfa-halala/> (A letöltés időpontja: 2019. március 5.)

⁴¹ Nekünk mégis 2016. 221. o.

⁴² Nekünk mégis 2016. 220–221. o.

⁴³ Ibrahim Pecsevi történelmi munkájának részlete, 1650 k., közli: Nekünk mégis 2016. 226. o.

akadály, amelyen egy malom mellé épített hídon lehetett átkelni.⁴⁴ A malomgátak híd-szerepe jól igazolható a térségből,⁴⁵ malom pedig már a török korban is volt erre felé a Csele-patakon.⁴⁶

Az pedig, hogy az esőzéseknek köszönhetően a Csele igencsak meg volt duzzadva, a rajta átvezető híd átérésztő képessége pedig igen szerény lehetett, az a szultáni hadi-napló csata utáni feljegyzéséből is kiderül: „Hétfő – miután a várost [Mohácsot]... felgyújtották, megindult a hadsereg és ikindi [a délutáni ima] idején ért az állomásra. Megindult a padisah [Szülejmán] is. Amint egy tavon – melynek vize a ló faráig ért – átkeltek, ott szálltak meg. Mivel csak egy helyen volt egy kis híd s az igás jószágok átke-lésére nem volt alkalmas hely, ma a seregnek csak tized része kelt át.”⁴⁷ Azaz Pigafetta és Pecsevi információja akár helytálló is lehet a menekülők összetorlódó tömegéről, amely akár még az üldöző oszmán lovasság nélkül, önmagában is halálos veszedelmet jelenthet-tett II. Lajos számára, s amelyet a király – elválva a népesebb kíséretétől – csupán néhány híve kíséretében próbált meg sebtében kikerülni.⁴⁸ Így kerülhetett képbe azután a helyi emlékezetben a híd közelében álló malom épülete, s így juthatott II. Lajos kis csapata a hídtól keletre, a Duna felé eső ártéri területre, ahol valószínűleg szintén nem ők próbál-koztak első ízben átjutni észak felé. Legalábbis erre utalhattak később a helyszínen talált egyéb holtestek és Joachim Camerarius beszámolója is, aki arról értesült, „hogy a gáz-lót a menekülők tették tönkre, akik mintegy mélyedést vágtak a mederbe és az így már kevésbé volt járható.”⁴⁹

Vagyis az északra vezető töltésút, az utat keresztező Csele-patak, a rajta átvezető híd, valamint a közeli malom nyilván fontos szerepet játszott az 1526. augusztus 29-ei menekülésben, ami akár az egyes leírásokban szereplő tömeges emberhalálhoz is vezethetett – a király és kísérete azonban ettől nem túl nagy távolságra próbálhatta meg a menekülők kikerülését a Duna árterében. Az erről való tudás pedig még a XVII. században is közke-letű lehetett, mint azt Liszti Lászlónak 1653-ban írt *Magyar Mars avagy Mohach mezjen történt veszedelemnek emlékezete* című eposzának alábbi sorai is világosan érzékeltetik:

⁴⁴ „Csely (vagyis Csele) patak 4 láb széles és 1-2 láb mély, mocsaras. Agyagos és homokos medre van. Északkeleti irányban a Csely patak malmánál álló épített hídnál, szemben azzal egy elpusztult kápolna nyo-mai láthatók, a patak a lovasság és a gyalogság számára is átjárható... A Csele felé vezető országút a legkisebb áradás alól is mentesül, mert mindegyik oldalán csatornákkal a víz levezethető, és az út magasított. Csupán a Csele pataknál, amikor a vize túl erősen ki-önt, lehet nagyon nehezen haladni.” *T. Mérey* 2004. 109–110. o.

⁴⁵ Számos példát hoz rá *K. Németh* 2013. 121–151. o.

⁴⁶ 1552. Miklós deák malma: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*: Tapu 443. 315. o.; A keresztény tulajdonos neve, mint azonosító elnevezés, ez esetben az oszmán hódítás előtti tulajdonosra utalhat. (Sudár Balázs szíves közlése.) A folytonosság lehetőségét erősítik a Tolna-megyei példák is, lásd *K. Németh – Máté* 2014.

⁴⁷ A budai hadjárat állomásainak részletes leírása. In: *Mohács* 2006. 197. o.

⁴⁸ Ez lehet a magyarázata annak is, hogy Aczél István pozsony megyei csapatából Szalay János alispán 150 lovassal épségben hazatért a csata után: *Mohács* 2006. 167. o.

⁴⁹ *Joachim Camerarius*: A Magyarországon, Mohácsnál elszenvedett vereségről es Lajos király haláláról, 1541., közli: Nekünk mégis 2016. 208. o.

„Mohácshoz közelre, csak fél mért földnire, vala egy föld-hasadás,
Kit nagy vízzel töltöt, s ugyan teli öntöt Dunabéli áradás,
Mint egy pasványos víz, avagy mocháros iz, s mint egy Duna szakadás

Cziliche falunál, s ennek határánál, vólt ez az vízbéli ér,
Meredek partyai, s vadnak mély árcai, Duna arja hozzá fér,
Futo Magyarokat, szegényt, s gazdagokat, itt a Török utol ér,

E' föld hasadásba, s víz áradásába, Király mind lovastól hólt,
Minden fegyverestől, és öltözetestől, valamint az harczon vólt,
Sok töb társaival, s futo Magyarival, itt fel-találtatot vólt.”⁵⁰

BIBLIOGRÁFIA

- Andrásfalvy* 1975. *Andrásfalvy Bertalan*: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. (Tanulmányok Tolna megye történetéből 7.) Szekszárd, 1975.
- AkO VII. 1991. Anjou-kori Oklevéltár. Összeállította *Blazovich László – Géczi Lajos*. VII. k. 1323. Budapest–Szeged, 1991.
- B. Szabó* 2016. *B. Szabó János*: A mohácsi vész. (A magyar történelem rejtélyei.) Budapest, 2016.
- Baranya megye 1982. Baranya megye földrajzi nevei I/2. k. Szerk. *Pesti János*. Pécs, 1982.
- Botlik – Nemes–Tolvaj* 2016. *Botlik Richárd – Nemes István – Tolvaj Balázs*: Kétségeink II. Lajos cseh- és magyar király (1506–1526) holttestének azonosításával kapcsolatban. *Orvostörténeti Közlemények*, 62. (2016) 5–21. o.
- Farkas* 2016. *Farkas Gábor Farkas*: II. Lajos király temetési. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. Budapest, 2016. 125–138. o.
- K. Németh* 2013. *K. Németh András*: Vizek és vízgazdálkodás a középkori Tolna megyében: I. Vízimalmok. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, 35. (2013)
- K. Németh – Máté* 2014. *K. Németh András – Máté Gábor*: Szempontok és példák a középkori eredetű malmok és malomhelyek folytonosságának vizsgálatához. In: Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában. Szerk. *Báti Anikó – Csoma Zsigmond*. Budapest, 2014. 47–68. o.

⁵⁰ Nekünk mégis 2016. 226–227. o.

- Kasza* 2016. *Kasza Péter*: Holttest a patakban. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. Budapest, 2016. 69–84. o.
- Kiss* 1976. *Kiss Béla*: II. Lajos halála. *Vigilia*, 41. (1976) 507–512.
- MAMŰL *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. Szerk. *Kőszeghy Péter – Tamás Zsuzsanna*. I–XIV. k. Budapest, 2003–2014.
- Mohács 2006. Mohács. Szerk. *B. Szabó János*. (Nemzet és emlékezet.) Budapest, 2006.
- Nekünk mégis 2016. „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. Budapest, 2016.
- Nemes – Tolvaj* 2014. *Nemes István – Tolvaj Balázs*: II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása. *Orvosi Hetilap*, 2014. március 23. 475–480.
- T. Mérey* 2004. *T. Mérey Klára*: Baranya megye települései az első katonai felmérés idején. Pécs, 2004.
- Tóth* *Tóth Gergely*: A „húszezer magyar mártír” napja. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása). (Kézirat, megjelenés alatt.)

János B. Szabó

THE PLACE OF THE DEATH OF LOUIS II: LANDSCAPE AND ORAL TRADITION

(Abstract)

At least two verbal reports were born about the death of the king. One of them was presented to Queen Mary and the court by an eyewitness, royal chamberlain Ulrich Cettricz, and this one could be source of several later foreign reports, even in the cases where the relation of the report and the source is not clear. The other information package could come from the fishermen who buried the corpse of the king for the first time, and this lives on local traditions. The research paper examines the real bases and the relationship of these two traditions.

János B. Szabó

SCHAUPLATZ DES TODES VON LUDWIG II. (BÖHMEN UND UNGARN): LANDSCHAFT
UND ORALE TRADITION

(Resümee)

Über den Schauplatz des Todes des Königs entstanden mindestens zwei mündliche Berichte. Ein Bericht wurde vom Augenzeugen, dem königlichen Kammerdiener Ulrich Cettritz, der Königsgemahlin Mária und ihrem Hof vorgetragen. Dabei dürfte es sich um die Quelle der meisten späteren ausländischen Berichte handeln, auch in denjenigen Fällen, in denen der Zusammenhang mit der Quelle an sich nicht nachvollziehbar ist. Das zweite Informationspaket dürfte von den Fischern stammen, die den Leichnam des Königs als erste bestatteten. Dieser Bericht lebte wohl in der lokalen Tradition weiter. Die Studie untersucht die Realität und Entsprechung dieser beiden Traditionen.

János B. Szabó

LIEU DU DÉCÈS DE LOUIS II : PAYSAGE ET TRADITION ORALE

(Résumé)

Le lieu du décès du roi a fait l'objet d'au moins deux récits oraux : Le chambellan Cettritz Ulrich, témoin oculaire de l'événement en a parlé à la reine Marie et à la Cour. Ce récit devait être la source de la plupart des chroniques étrangères, même lorsque leur lien avec la source n'est pas évident. L'autre information, qui alimentait la tradition locale, devait venir des pêcheurs qui ont enterré le corps du roi en premier lieu. La présente communication examine la réalité et la compatibilité des deux traditions.

Янош Б. Сабó

Место смерти Лайоша II.: местная и устная традиция

(Резюме)

О месте смерти короля могло родиться по крайней мере два устных отчета. Один из очевидцев королевский казначей Ульрих Цетритц, предоставил королеве Марии и её двору, и это могло послужить источником большинства последующих зарубежных известий, даже и тогда, когда связь с самим источником неясна. Другой информационный пакет, который мог исходить от рыбаков, которые первыми похоронили тело короля, что могло бы тоже выжить в местных традициях. Статья рассматривает возможность реальности дать ответ этих двух традиций.

Hadi és más
nevezetes
történetek

VITA

BOTLIK RICHÁRD – NEMES ISTVÁN

GONDOLATOK AZ 1526. ÉVI MOHÁCSI CSATA TÁVOLMARADÓIRÓL, A HADKÖTELEZETTSÉG TÖRVÉNYEIRŐL ÉS A TÁRGYALT KOR ORVOSI KÉRDÉSEIRŐL*

„Minden úr és vármegye köteles legyen az ő csapatait a decretum értelmében azonnal teljes számban kiállítani és a királyi felség parancsához képest jómóddal felfegyverkezve a szükséges helyekre küldeni és késedelem nélkül útnak indítani.”

(Az 1526. évi rákosi országgyűlés XXIX. cikkelye.¹)

Az 1526. augusztus 29-én lezajlott mohácsi csata a magyar történettudomány és a hazai közgondolkodás érzékeny témája. Jól példázza állításunkat B. Szabó János és C. Tóth Norbert² közös cikke,³ amelyet a *Hadtörténelmi Közlemények* 2018. évi 2. számában publikáltak egy nemrég – Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei” címmel – megjelent, e-bookban közölt statisztika kapcsán.⁴

Megjegyzések a forráshasználat kérdéséről, különös tekintettel a mohácsi csata idején élt, hadköteles személyek tartózkodási helyének rekonstruálása szempontjából⁵

B. Szabó János és C. Tóth Norbert állítása szerint *Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei”* című e-bookban „azt a kérdést, ki vett részt és ki nem a csatában, egy valami döntötte el: szerepel-e Brodarics István *Igaz történet* című munkájában az illető neve, vagy nem.”⁶ A szerzők megállapításával lényegében egyetértek, hiszen a forráshiányos mohácsi csata legautentikusabb leírásának továbbra is Brodarics István visszaemlékezése felel meg.⁷ Ezért meglepő, hogy a szerzők csaknem teljesen – Antonín Kalous történész forráskiadására hivatkozva – Burgio pápai nuncius veszteséglistájára alapozták kritikai dolgozatuk legfontosabb téziseit, elsődleges forrásként alkalmazva a követ jelentését a

* Írásunk válasz B. Szabó János és C. Tóth Norbert kritikai megjegyzéseire. Lásd *B. Szabó – C. Tóth* 2018.

¹ CJH I. 849. o.

² A továbbiakban „szerzők.”

³ *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 287–320. o.

⁴ *Botlik* 2017a. passim. – Tisztelettel köszönjük a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének a lehetőséget, hogy válaszolhatunk a szerzők írására.

⁵ A fejezet Botlik Richárd írása.

⁶ *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 294–295. o.

⁷ Maga a szerző, Brodarics István is a *Leghitelesebb történet* címet választotta munkájának, bár ezt a latin nyelvű mű fordításaiban 2018-ig mindössze „Igaz történet”-nek olvashattuk. Ennek okairól lásd *Botlik – Illik* 2018. 23–33. o.

táblázatoknál.⁸ A pápai nuncius Rómába küldött jelentése kiváló forrás, mégis kellő kritikával szükséges használni, mivel a követ nem tudott magyarul, adatait hallomásból, másodkézből írta le. A szerzők azonban Burgio minden adatát kész tényként kezelték, és emiatt a „ki volt ott és ki nem a mohácsi csatában” kérdés táblázati modellezésekor több szarvashibát is vétettek. Például a 4. táblázatban szereplő vingárti Horváth Gáspár asztalnokmestert – aki a mohácsi csatában II. Lajos egyik királyi istálló mestereként, menekülés esetére friss lovakat tartott készenlétben a második hadrend vonalai mögött – a „nem volt ott” az ütközetben kategóriába sorolták.⁹ Ez a kijelentés azért is meglepő, mivel B. Szabó János 2016-ban megjelent tanulmányában még úgy tudta, hogy Horváth Gáspár ott volt a csatában.¹⁰

Szintén a Burgio irat (néhol tehát téves) listáján olvashatjuk Báthory György királyi lovászmester nevét.¹¹ „A következő távolmaradó” – írta B. Szabó és C. Tóth – „Bátori György lovászmester. Érdekes itt ismét átadnunk a szót Botlik Richárdnak, hiszen ritkán adódik olyan eset, amikor valaki az általa éppen vizsgált témában önként adja írásba meglepő mértékű tudatlanságát.”¹² A szerzők két forrás alapján igyekeztek bizonyítani „tudatlanságomat.” Egyik az előbb említett Burgio-féle lista. A pápai nuncius szerint Báthory György a mohácsi csata idején gyengélkedő (valitudinarius). A másik irat, ami a szerzők szerint Báthory 1526-os betegségét bizonyítaná, egy 1520-ban kelt dokumentum, aminek részletét csak latinul idézték tanulmányukban: „...qui ob corporis imbecillitatem ad nos usque proficisci nequiret.”¹³ Vagyis az irat szerzője, a királyi ítélőmester egy bevalóság miatt kénytelen felkeresni Báthory Györgyöt, „...aki testének gyöngesége miatt hozzáunk utazni eddig nem tudott.”¹⁴ Hol következik ebből a részletből, hogy Báthory járóképtelen, tartós és krónikus mozgásszervi betegségben szenvedett, és hat évvel az iratban közölt részlet után, a mohácsi csata idején is járóképtelen volt? „Bátori György valószínűleg örömmel felpattant volna lovára és testvérével együtt csapataik élén a mohácsi táborba ügetett volna. Ezt azonban nem tehetette, mivel ekkor már évek óta betegeskedett”¹⁵ – állítják magabiztosan. Ugyanakkor éppen C. Tóth Norbert egy korábbi tanulmányából tudjuk, hogy Báthory lovászmester ott volt Pozsonyban Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg magyar királlyá választásán, 1526. december 16-án.¹⁶ Az állítólag járóképtelen, lóra szállni sem tudó lovászmester a létfontosságú mohácsi csatából kimaradt, de télvíz idején Babócsáról – a polgárháború sújtotta Magyar Királyság több vármegyéjén keresztül – Pozsonyba utazott, Ferdinánd királyválasztó országgyűlésére! Járóképtelenség – katonai szolgálatot kizáró ok – létezésére van adat a tárgyalat korszakból: II. Lajos hiteles emberei Fladniczer Videt felkeresték a szalónaki várban, hogy meggyőződjenek betegségéről.¹⁷ A jelentés szerint Fladniczer lóra szállni nem tudott, és járás közben mankó használatára kényszerült.

⁸ B. Szabó – C. Tóth 2018. 297–299., 303., 306. o. Vö.: Kalous 2007. 603–621. o.

⁹ B. Szabó – C. Tóth 2018. 306. o.

¹⁰ B. Szabó 2016. 57. o.

¹¹ Kalous 2007. 613. o.

¹² B. Szabó – C. Tóth 2018. 308. o.

¹³ Documenta 306. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 308. o.

¹⁴ Documenta 306. o. (Botlik Richárd fordítása.)

¹⁵ B. Szabó – C. Tóth 2018. 308. o.

¹⁶ C. Tóth 2009. 173. o.

¹⁷ MNL OL 1526: DL 101 613.

C. Tóth Norbert forráselemzési és adatkezelési gyakorlatát sem tudom elfogadni. Ezt már korábbi munkája kapcsán is jeleztem,¹⁸ miután 2009-es tanulmányában – Szapolyai János királyválasztását összevetve Ferdinándéval – egyre több főurat szerepeltetett a Pozsonyban megjelentek közt. C. Tóth fehérvári prépostnak 2009-ben még Oláh Miklóst írta,¹⁹ ugyanakkor a 2018-as kritikai tanulmányból kiderül, hogy ugyanezre a tisztségre már – Brodarics művére hivatkozva – a csatából elmenekült Kretschmer Lőrincet jelölte szerzőtársával, B. Szabó Jánossal együtt.²⁰ Holott Brodarics mindössze azt írta, hogy a fehérvári prépost (név említése nélkül) ott volt a csatában.²¹ Akit Brodarics fehérvári prépostnak írt, nem Kretschmer volt, őt utóbb nevezte ki erre a tisztségre János király.²² Péterfi Bence 2015-ben publikált bajor kutatásai között is találunk veszteséglistát, ahol a titkos pecsét őrzőjét a mohácsi csatában hősi halált haltak közt sorolták fel, de csak keresztnévét említve: „Conservator Mihael.”²³ Ezért ezt a forrást egy másik irat adatai alapján ellenőrizve jutottam arra a megállapításra, hogy Vitéz Mihály²⁴ lehetett a fehérvári prépost a mohácsi csata idején, aki részt vett az ütközetben, és elesett. Szülejmán szultán Velencébe, Andrea Gritti dózsénak küldött győzelmi jelentésének melléklete bizonyítja ezt az adatot, amire hivatkoztam is a szerzők által kritikával illetett tanulmányomban.²⁵

Kétségeim vannak a kritikai dolgozat I. táblázatában szereplő ispánok névsorát illetően. Noha a Szapolyai fivérek – György és János – valóban hét vármegyét tulajdonoltak és birtokaik nagy számban voltak a Felvidéken, ettől még nem ők a táblázatban felsorolt hét vármegye tényleges ispánjai.²⁶ Nem világos: hogyan osztozhattak ketten a páratlan számú megyéken? Közigazgatásilag Szapolyai János egyetlen megyének, Szepesnek volt örökös főispánja.²⁷ Ugyanígy érthetetlen és történelmietlen II. Lajos király felesége, Habsburg Mária királyné szerepeltetése öt megye ispánjaként.²⁸ Igaz, hogy a királynénak öt vármegyében volt érdekeltsége, de mindegyiknek van külön ispánja. Ezért feleslegesnek vélem a táblázatban Mária királynét a csatában meg nem jelentek közt akár egyszer is ikszelni. Mária királynéval kapcsolatban ugyanakkor a II. Lajos halála utáni levelezésére és pecséthasználataira kérdeztem rá publikációmban, ezért nem érthető, hogy a szer-

¹⁸ *Botlik* 2013. 826–828. o.

¹⁹ C. Tóth 2009. 173–174. o. A mohácsi csata előtt pár nappal, 1526. augusztus 24-én kelt levelében Mária királyné Oláh Miklóst komáromi esperesnek és esztergomi kanonoknak, királyi titkárnak nevezte. A királyné ebben a levelében Oláhot egri nagyprépostnak és kanonoknak javasolta, a veszprémi püspöknek kinevezett Szalaházy Tamás helyére. Nem említette, hogy Oláh fehérvári prépost lett volna a mohácsi csata idején. MNL OL 1526: DL 89 227. Vö.: Thurzó Elek összeírásával, ahol Oláh kapcsán ezt olvashatjuk: „Venerabili et Egregio Nicolao Olah Archidiacono Comaromien[sis] Secretario Regio et regionalii etc.” MNL OL 1526: DF 276 121.; *Botlik* 2017a. 45. o.

²⁰ B. Szabó – C. Tóth 2018. 303. o.

²¹ *Brodarics* 2018. 61. o.

²² MOE I. 99. o.

²³ Péterfi 2015. 137. o. Péterfi a melléklet 78. jegyzetében megjegyezte: „Dacára fontos tisztségének (valószínűleg a titkos pecsét őrzőjéről van szó), személye egyelőre azonosítatlan.”

²⁴ Fehérvári prépost, olvasókanonok, szentszéki bíró és a titkos pecsét őrzője. MNL OL 1524: DF 229 763.; *Botlik* 2017a. 12. o.

²⁵ Szülejmán szultán Nali szpáhi-oglant (a szpáhi elit csapatának egyik vezetőjét) küldte a levéllel Velencébe. A jelentés írója „Praepositus Albensis”-ként említette az elesettek közt a fehérvári prépostot. TNA PRO SP I. 39. fol. 108. Vö.: *Botlik* 2017a. 33. o.

²⁶ B. Szabó – C. Tóth 2018. 297–299. o.

²⁷ Barta 1983. 43. o.

²⁸ B. Szabó – C. Tóth 2018. 297–299. o.

zők miért hivatkoztak a kritikájukban a Mohács előtti királynéi levelekre, amikor nem is erről volt szó.²⁹

A szerzők kritikájában Pozsony vármegyénél Bornemissza János ispán neve alatt zárójelben Aczél István olvasható,³⁰ utóbbi – ha már a Burgio jelentést használjuk – szintén megtévesztő, hiszen Aczél nem ispán, hanem még a szerzők által forrásként használt pápai követ leírása alapján is pozsonyi várnagy: „Stephanus Aczel, castellanus Poseniensis.”³¹ Azt is meglepőnek találtam, hogy B. Szabó János és C. Tóth Norbert a 4. táblázatban mindössze 15 bárót tudott megnevezni. Ennek nem az az oka, hogy az 1. táblázatban, az ispánok felsorolásánál már szerepeltek ezek a személyek, hanem a szerzők állítása szerint mindössze 15 méltóságviselő létezett 1526-ban.³² E tekintetben Barta Gábor, Kubinyi András és Bessenyei József történészek kutatási eredményeit tartom elfogadhatónak, utóbbi gondolatait idézve: „II. Lajos uralkodásának végén 27 fő töltött be országos főméltóságot, a korábban báróságot elnyertekkel együtt körülbelül 55-60 fő tartozott közéjük... Miután a bárók közül sokan, 13-an... a mohácsi csatavesztés áldozatai lettek, a csoport létszáma tovább csökkent.”³³ Könyvemben Horváth Simon „igazi” bárót az elesettek közé soroltam, és több adat egybehangzó állításának ellenőrzése alapján a főurat pohárnokmesternek tituláltam.³⁴ Szerzők ezzel szemben konkrét hivatkozás megnevezése nélkül a következőt állították: „Horváth Simon annak ellenére, hogy Brodaries Istvánnál méltóságviselő báróként szerepel, hasonlóképpen nem viselte a megadott tisztséget.”³⁵ Ezért Horváth – jőllehet ő egyértelműen „igazi” báró – a kritikában nincs felsorolva a méltóságok között. Holott nemcsak Brodaries kancellár visszaemlékezésében szerepelt Horváth pohárnokmesterként,³⁶ hanem még a szerzők által kedvelt forrás, Burgio jelentése is ennek mondta a nemes urat.³⁷ Zavart érzek annak megállapításával kapcsolatban is, hogy Mohács idején kik voltak II. Lajos ajtónállómesterei. A szerzők 4. táblázata szerint Korlátkövy Péter és Trepka András mindketten „ajtónálló- vagy udvarmesterek.”³⁸ Kubinyi 2006-ban közölt munkája ezt határozottan cáfolja, mivel II. Lajos uralkodásának második felében e tisztségek már szétváltak. „Pető halála után Korlátkövi egyedül maradt, bár a lengyel Trepka András személyében udvarmesterként, de ajtónállómesterként nem, társat kapott.”³⁹ A szerzők szerint 1526-ban „Putnoki Imre... még nem volt borsodi ispán,”⁴⁰ és „korábbi munkájában Botlik is 1529-től datálta Putnoki ispánságát.”⁴¹ Ez sem fedi a valóságot. Az általuk hivatkozott korábbi munkámban a következőt írtam Borsod megye ispánjáról: „Leonhard von Pemfflinger 1527-ig tartotta magát a vármegyében, a következő évben nem, csak 1529-től töltötték be e méltóságot (Putnoki Imre

²⁹ B. Szabó – C. Tóth 2018. 305. o.

³⁰ B. Szabó – C. Tóth 2018. 298. o.

³¹ Kalous 2007. 612. o.

³² „4. táblázat: A méltóságviselő bárók aktivitása.” B. Szabó – C. Tóth 2018. 306. o.

³³ Barta 1977a. 1–30. o.; Kubinyi 1988. 147–215. o.; Kubinyi 2006. 288. o. Vö.: Bessenyei 2003. 94–95. o.

³⁴ Barta 1983. 21. o. Vö.: Botlik 2017a. 10. o.

³⁵ B. Szabó – C. Tóth 2018. 305. o.

³⁶ Brodaries 2018. 67. o.

³⁷ „Ex secularibus perierunt... Simon Horwath, magister pincernarum.” Kalous 2007. 612. o.

³⁸ B. Szabó – C. Tóth 2018. 306. o.

³⁹ Kubinyi 2006. 301. o.

⁴⁰ B. Szabó – C. Tóth 2018. 310. o.

⁴¹ B. Szabó – C. Tóth 2018. 138. jegyz.

révén).⁴² Ez a megállapítás nem zárja ki azt, hogy Putnoki a mohácsi csata idején még borsodi ispán volt, majd Szapolyai híveként menekülni kényszerült a vármegyéből, melynek élére majd János király konszolidációját követően, 1529-ben térhetett vissza. Ezt igazolja János király 1527 tavaszán megtartott budai országgyűlése is, ahol Putnoki Borsod vármegye ispánjaként jelent meg.⁴³ Barta Gábor megállapításával értek egyet, aki szerint „viszonylag sok az olyan ‘comitatus’, amelynek vezetésében nem hozott változást 1526. Helyén maradt... Putnoki Imre Borsodban...”⁴⁴ A neves történész 1977-es tanulmányának kérdéses oldalát hivatkoztam a szerzők által idézett, 2005-ös cikkemben.⁴⁵

*Kinek kellett hadba szállnia 1526-ban? A hadkötelezettség törvényekben szabályozott kérdéséről, főként a vármegyei zsoldos bandériumok jogállására nézve*⁴⁶

Szerzők úgy vélik, hogy ha egy „igazi” báró vagy egyházi főméltóság jelen van a mohácsi csatában, akkor automatikusan ott van vele a táblázatban megadott megyének bandériuma.⁴⁷ Ezt szakmai tévedésnek tartom. Ha például Szapolyai György szepesi ispán ott van a mohácsi csatában, nem ikszelhető be egyúttal Liptó vármegye jelenléte is. A törvények értelmében a megyéből II. Lajos kapitánya, esetleg a lipitói alispán – jelen esetben Palugyai György –,⁴⁸ vagy hátráltatása esetén a szolgabíró⁴⁹ vezetésével kötelesek a katonák a királyi sereghez – nem pedig a Szapolyai György által gyűjtött bandériumhoz – csatlakozni. Ugyanígy az egyházi főméltóságok esetében is teljesen egyértelműen rendelkezett az érvényben levő, többször módosított nagy dekrétum.⁵⁰ A fennálló törvények értelmében az érsekek és püspökök – akik egyben egyes vármegyék ispánjai is – saját bandériumot kötelesek gyűjteni. Ez a toborzás független a vármegyei zsoldos bandériumoktól, akiknek közvetlenül a királyi kapitányok parancsoltak. Például Várday Pál egri püspök és hevesi ispán, viszont az általa irányított püspökség területe kilenc királyi vármegyén fekszik. A püspöki bandériumot tehát nemcsak Heves vármegye területéről gyűjtötték, hanem a többi nyolc megyéből is. Amikor tehát Várday Mohácsnál hagyta bandériumát, akkor nem az ispáni, hanem a püspöki bandériuma maradt a király mellett. A Heves vármegyei katonákat nem a püspök toborozta, nekik nem Várday parancsolt, hanem közvetlenül a királynak és az alárendelt kapitánynak tartoztak katonai szolgálattal.⁵¹ A vármegyékben toborzó szolgálatot (is) teljesítő királyi kapitányokról az 1523. évi országgyűlés XLIV. cikkelyében olvashatunk: „A nemeseknek és csapatoknak hadba vitele céljából állítson be a királyi felség az egyes megyékben kapitányokat és lássa el őket illő fizetéssel.”⁵² A kérdés, hogy kik fizették a királyi kapitányokat és a vármegyei zsoldos bandériu-

⁴² Botlik 2005. 51. o.

⁴³ MOE I. 100. o. Bejegyzése: „Emericus de Pwthnok Borsodiensis.” MOE I. 128. o.

⁴⁴ Barta 1977b. 670. o.

⁴⁵ Botlik 2005. 51. o.

⁴⁶ A fejezet Botlik Richárd írása.

⁴⁷ B. Szabó – C. Tóth 2018. 297–300. o.

⁴⁸ MNL OL 1524: DL 69 588.

⁴⁹ Lásd: Pest és Pilis vármegyéket, ahol nincsenek ispánok, ezért a szolgabírók az ottani megyék hatósági képviselői.

⁵⁰ CJH I. 607. o.

⁵¹ Vö. B. Szabó – C. Tóth 2018. 300. o.

⁵² CJH I. 821. o.

mokat. Úgy tűnik, hogy az egyetlen nemesek kivételével – akik fejenként voltak kötelesek hadba szállni – az összes olyan nemes és egyházi személy, akinek jövedelme keletkezett az adott megyében, a vármegyei zsoldosreg felállítására köteles volt fizetni a katonák költségét. 1526 tavaszán, a rákosi országgyűlésen erről is egyértelmű törvénycikk (XXIII.) született: „Minthogy a hadi pénzek összeírása idején némely urak az egyházak javait mindazzal, ami az apátok, szerzetes barátok és apácák tiszttségéhez tartozik, kegyúri jog címén saját javaik közé íratják, aminél fogva a vármegyék zsoldosai több vármegyében megkevesbültek: 1.§ Azért határozták: hogy mostantól fogva jövőre a szerzeteseknek emez összes javai a vármegye közibe írandók össze, hogy a zsoldosok száma is szaporodjék.”⁵³ Azon nemesek köteleességéről, akik nem tudtak 50 lovast számláló bandériumot felállítani, a törvény (1526. XXVII. tc.) még ennél is egyértelműbben rendelkezett: „A nem bandériumos urak és nemesek hadi pénzeit a vármegye kezébe kell adni. Minden úr és nemes, akinek nincs bandériuma (s aki fekvő jószágai alapján legalább is 50 lovast nem tarthat) köteles legyen a hadi pénzeket ama vármegyének nemesei közé adni, ahol az ő javai fekszenek.”⁵⁴

Szerzők értetlenségüknek adtak hangot, amiért például olyan egyházi személyeket, mint Statileo Jánoson, Gerendy Miklóson vagy Macedóniai Lászlón számon kérttem a távolmaradást, állításuk szerint ugyanakkor 1. „semmilyen kötelezettsége sem volt arra, hogy megjelenjen a király táborában.”⁵⁵ 2. „Egyikük sem volt főpap, sem pedig banderiatús úr.”⁵⁶ Ez tévedés. 1. Nem is kellett ahhoz főpappal lenni, hogy egy prépostnak, kanonoknak, apátnak, szerzetesnek katonai hadkötelezettsége legyen 1526-ban. Az 1523. évi XLII. cikkely szabályozta az egyházi személyek hadkötelezettségének kérdését, amennyiben világi birtokjogaik is voltak: „A prépostok, apátok, káptalanok, konventek, szerzetesek, kiknek világi javaik és birtokjogaik vannak... jobbagyaik után nem kevésbé tartoznak katonákat állítani, mint más birtokos nemesek. 2.§ Akképpen, hogy annyi lovast kell küldeni, ahány kanonok van a káptalanban, és ezenfelül a fent említett minden tizedik jobbagyot is tartozzanak elküldeni. 3.§ A világi prépostok és más egyházi személyek azonban, kik kettős javadalmat élveznek vagy méltóságot viselnek, saját főpap uraik meghatározásához képest, személyesen kötelesek elmenni.”⁵⁷ Mivel esetünkben Statileo János, Gerendy Miklós és Macedóniai László egyházi személyként rendelkezett világi birtokokkal, ezért nekik – a jobbagyaik száma után – ugyanúgy katonákat kellett felszerelniük, mint bármely más, világi birtokos nemesnek.⁵⁸ 2. Gerendy Miklóst és Macedóniai Lászlót a Mohács előtt született utolsó összeírás a főméltóságok (prelati) közé sorolta.⁵⁹ Thurzó Elek XVI. századi forrása alapján tehát kettejük – a XXI. századi történelmi vélekedéstől eltérően – a főméltóságok közé kell sorolni.⁶⁰

⁵³ CJH I. I. 847–849. o.

⁵⁴ CJH I. I. 849. o.

⁵⁵ B. Szabó – C. Tóth 2018. 311. o.

⁵⁶ B. Szabó – C. Tóth 2018. 305. o.

⁵⁷ CJH I. 821. o.

⁵⁸ Botlik 2013. 813–816. o.

⁵⁹ MNL OL 1526: DF 276 121.

⁶⁰ „R[e]ver[en]d[i]ssim[o] Ladislao Macedonyay p[re]p[os]ito Quinq[ue]eccl[es]i[as]ien[sis] Secretario etc. [...] Venera[b]ili et Egregio Nicolao de Gherend Custodi Alben[sis] et Secretar[io] etc.” MNL OL 1526: DF 276 121.; Botlik 2017b. 45. o.

*Számháború a mohácsi csata kapcsán*⁶¹

Ha valaki figyelmesen végigolvassa B. Szabó János és C. Tóth Norbert 1. táblázatát, valami rögtön feltűnik: tanulmányuk digitális verziójában 56 megye van felsorolva, de az összesítésben végül 58 szerepel.⁶² Szerzők kijelentették, hogy „a fentiek értelmében tehát a Botlik Richárd által említett hatvannégyes megyeszámot a forrásaink semmilyen módon nem támogatják, vagy négyvel több (68), vagy hattal kevesebb (58) megyével kellett volna számolnia.”⁶³ Ezután közvetlenül a kérdéses táblázat előtti oldalon leírják, hogy „a továbbiakban a maradék ötvennyolc megyével fogunk számolni (lásd az 1. táblázatot).”⁶⁴ Alaposan átnéztem az 1. táblázatot, de ott 56 megyénél többet nem tudtam megszámolni. A 22. vármegye, Kraszna után Liptó következik, de már 24. számozással. Külső-Szolnok, és a megye ispánja, gyalui Vas László hiányzik a táblázatból.⁶⁵ A következő lapozásnál, a 44. Tolna és a 46. Torontál között újfent lemaradt egy megye és ispánja: Torna, élén Szapolyai János vajda közeli rokonával, Derencsényi Miklóssal. A tornai ispán nevét egyszer említettem kritizált publikációmban, a csatában részt nem vettek között.⁶⁶ Szerzők figyelmét teljességgel elkerülte Torna megye és Derencsényi Miklós létezése, a következő állítják kritikájukban: „A Derencsényi családban 1526-ban nem ismert ilyen nevű személy: Imre az 1493-as udbinai csatában hunyt el.”⁶⁷ Azonban nem Derencsényi Imréről, hanem arról a Derencsényi Miklósról írtam, aki részt vett Szapolyai János erdélyi vajda tokaji részországyűlésén 1526. október 17-én,⁶⁸ majd János király 1527. évi budai országgyűlésén is, ahol nevét március 24-én szintén feljegyezték a többi résztvevő nemes úr között.⁶⁹ „Tornában 1518-tól 1526-ig Derencsényi Miklós a megye ispánja... 1518-ban a Szapolyai bandériumban van, ugyanakkor Gömör, 1527-ben Borsod megye országgyűlési követe, 1528-ban szepesi kapitányként adja fel a várat Ferdinándnak”⁷⁰ – írta róla Kubinyi András történész.

„1526-ban a Magyar Királyságnak a források tanúsága szerint 68 működő megyéje volt”⁷¹ – állítja B. Szabó János és C. Tóth Norbert. „Ebből hét – Belső-Szolnok, Doboka, Fehér, Hunyad, Kolozs, Küküllő és Torda – Erdélyben, három megye – Körös, Varasd és Zágráb – Szlavóniában feküdt. A többi ötvennyolc megye a szűkebb értelemben vett Magyarországon terült el.”⁷² Tanulmányomban 1526 kapcsán 64 megyével számoltam, mert a XVI. századi Magyarország alatt Erdélyt is értették, ez nem volt különálló történeti fogalom, mint Trianon után. Szerzők véleménye szerint 1526-ban „Orbász, Szerém és Torontál megyék is a megszűnés határán mozogtak, létezésükre csak közvetett adatok utalnak.”⁷³ Holott az Alsó részek kapitánysága alá tartozó Torontál vármegye neve

⁶¹ A fejezet Botlik Richárd írása.

⁶² <http://real.mtak.hu/80665/> (A letöltés időpontja: 2018. július 29.)

⁶³ B. Szabó – C. Tóth 2018. 296. o.

⁶⁴ B. Szabó – C. Tóth 2018. 296. o.

⁶⁵ MNL OL 1525: DL 56 446. „Ladislaus Vas de Gyalu Comes Co[m]i[t]a[t]is Szolnok Exterioris.”

⁶⁶ Botlik 2017a. 66. o.

⁶⁷ B. Szabó – C. Tóth 2018. 310. o.

⁶⁸ „Nicolaus de Derenchen” néven jegyezték fel a résztvevő nemesek között. MOE I. 10. o.

⁶⁹ MOE I. 101. o.

⁷⁰ Kubinyi 2008. 247. o.

⁷¹ B. Szabó – C. Tóth 2018. 295. o.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

aktív közigazgatási egységként szerepel egy 1522-es adat kapcsán, a C. Tóth Norbert által összeállított Helytartói Oklevéltárban.⁷⁴ Torontál és Szerém megyét 1525-ben, a hatvani országgyűlésen hozott, majd egy évvel később eltörölt XXXVI. törvénycikkben mint az „alsó részek vármegyéit” említették, és a törvény szövege is arra utalt, hogy ezek a közigazgatási egységek egyáltalán nem mozogtak a „megszűnés határán.”⁷⁵ Ugyanígy bizonyítható, hogy a szerzők tanulmányából kimaradt, az első táblázatban nem szereplő Szörény is létezett még 1526-ban: „Az alsó részek nemeseit és különösen a tizenkét vármegyét Szörénytől Pozsegáig, a decretum tartalma szerint meg kell tartani az ő szabadságaikban...”⁷⁶

A vármegyei zsoldos katonák számát az aktuális megye pénzügyi súlyának, nemeseinek, és a megye területén fekvő, világi birtokokat igazgató egyházi előjáróinak száma határozta meg. Így kár azon töprengeni, hogy „a korszakból egyedül Nógrád megye által kiállított bandérium létszámát ismerjük – az 1505 és 1508 közötti időszakban évente csupán 60 lovast számlált.”⁷⁷ Nehéz lenne összehasonlítani Nógrádot például a hasonló méretű, de igen tehető Pozsonnyal. Ezt magyaráznom sem kéne, hiszen a szerzők is pontosan tudhatják e jelentős különbség létét, ha tanulmányukban leírták, hogy „Bornemissza Budán maradt, de csapatát – 300 lovast – elküldte Acél István pozsonyi várnagy vezetésével.”⁷⁸ Tehát a szerzők is érzékelhették volna a nógrádi 60 és a pozsonyi 300 lovas közti létszámbeli különbséget, ami a vármegyék pénzügyi és ezzel összefüggő zsoldos katona toborzási helyzetéből fakadt. Azonban nem lehet egyetérteni azzal az állítással, hogy Bornemissza bandériuma teljes létszámban ott volt Mohácsnál, hiszen a hajlott korú pozsonyi ispán egyrészt 1526. augusztus 31-én 50 gyalogost hagyott hátra Buda védelmére, másrészt a Habsburg Mária királyné és Habsburg Ferdinánd főherceg zsoldosaival vívott, elhúzódozó pozsonyi polgárháború, a pozsonyi vár sikeres védelme is arra utalt, hogy a főúrnak még jelentős, mozgósítható katonai erőforrásai voltak tartalékban.⁷⁹

Szapolyai János erdélyi vajdának a jobbágysai száma után kellett hadsereget felállítania. Erről rendelkezett az érvényben levő és többször módosított nagy dekrétum, az 1498. évi XXII. cikkelye: „...a szepesi terület örökös ispánja, Magyarország nádora és a kunok bírása... jobbágysaik száma szerint kötelesek hadakozni.”⁸⁰ Az erdélyi vajdának ezen kívül egy bandériumot (400 főt) kellett összegyűjtenie Erdély területéről.⁸¹ B. Szabó János és C. Tóth Norbert szerint „...nem az a valódi kérdés, hogy a vajda, a gondjaira bízott tartományt hátrahagyva személyesen vagy akár a 400 fős bandériuma élén meg tudott volna-e jelenni már augusztus 29-e előtt a király táborában, hanem az, hogy mikor is lehetett már akkora a vele tartó haderő, ami valóságos változást eredményezhetett volna az erőviszonyokban, azaz mikor milyen mértékű lehetett augusztusban az erdélyi sereg mozgási-

⁷⁴ Helytartói Oklt. 2010. 233., Függelék, I/19. sor.

⁷⁵ CJH I. 837. o.

⁷⁶ Az 1525. évi hatvani országgyűlés (később eltörölt) XXX. törvénycikkelye. CJH I. 835. o.

⁷⁷ B. Szabó – C. Tóth 2018. 294. o.

⁷⁸ B. Szabó – C. Tóth 2018. 300. o.

⁷⁹ Botlik 2017a. 54–57. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 308. o.

⁸⁰ CJH I. 607. o.

⁸¹ Az 1526. évi IX. törvénycikk megerősítette, hogy a báróknak az 1498. évi dekrétum értelmében kötelességük hadat gyűjteni. Az egyetlen nemesek személyenként kelnek fel, a többi nemes a jobbágyportáik száma szerint.

tása.⁸² Következtetéseink: 1. Szapolyai a bandériuma élén meg tudott volna jelenni Mohácson a csata előtt – ez nem kérdés. 2. Milyen nagyságú lehetett augusztusban az erdélyi sereg – kérdezték válasz és adatközlés nélkül. A szerzők azt állították, hogy még augusztus 11-én sincs együtt az erdélyi sereg.⁸³ Ha ez így megállja a helyét, akkor a következő kérdés okoz fejtörést: mégis mivel akarta Szapolyai János bekeríteni a támadó török sereget Radu havasalföldi vajda támogatásával, ha erre az akcióra 1526. június végén még nem állt készen – az ilyen hadjáratoknál szokásos, és a mohácsi csatában is hatékonyak tartható – 6-8 ezer fős erdélyi sereg? (A kortárs Zermegh János adatai szerint Szapolyai serege augusztusra már több mint 20 ezerre duzzadt.)⁸⁴ Szülejmán szultán „... egyenesen a király ellen nyomul, ők egyesült sereggel betörnének a katonaságtól üresen hagyott”⁸⁵ Bulgáriába – ez volt Szapolyai és Radu vajda közös haditerve.⁸⁶ Ezután „megparancsolták, az erdélyi vajdának... hogy a tervet alaposan átgondolva, tegye azt, amit az állam érdekében jobbnak lát, és ha úgy tartaná hasznosabbnak... erőit és az erdélyiekét a havasalföldi vajdáéval együtt használja azokon a helyeken.”⁸⁷ Vajon milyen katonai erőkről lehetett szó 1526. június végén? Szapolyainak az augusztus elején, a királynak küldött üzenete is a már harcra kész és elindult seregre utalt: „maga az erdélyi vajda üzenté Statileo János által, hogy Erdélyből mind számra, mind katonai erőre nézve olyan kitűnő csapatokkal jön, hogy azokba a király a győzelemnek akár a legbiztosabb reményét is vetheti.”⁸⁸ 1. Ha Szapolyainak jelentős katonai csapata volt már 1526 júniusában, akkor II. Lajos végleges, július 28-án kelt hadparancsának ellenére miért nem tudta – augusztus 29-ig – legalább a Duna vonalát elérni? II. Lajos és a királyi tanács úgy vélhette, hogy a havasalföldi vajdával együtt tervezett akcióra készen áll az erdélyi vajda serege, amit csak át kell irányítani Mohácsra. 2. Ha viszont Szapolyainak nem volt jelentős katonasága és még csak augusztus második felében gyűjti a seregét, akkor korábban füllesztett II. Lajosnak a havasalföldi vajdával tervezett akciójáról, hiszen – hadsereg nélkül – mivel akarta hátba támadni a szultánt? „Nagyrészt ez a dolog okozta azt, hogy maga az erdélyi vajda az ütközet idejére nem érkezhetett meg”⁸⁹ – írta Brodarics. Kérdés, hogy valóban a terv okozta-e Szapolyai távolmaradását vagy pedig az erdélyi vajda okozta-e a tervet, hogy tudatos késlekedésével távol maradjon a mohácsi csatától. János király 1527. január 1-jén birtokadományban részesítette Radu vajda titkárát, aki feltehetően azonos Radunak azzal a „megbízható emberével”, aki eljárt a csata előtt Budán 1526. június közepe táján (mindenfélképpen 18-a előtt) és előterjesztette a bulgáriai hadjárat tervét a királyi tanács előtt, majd Budáról június 25-én távozott.⁹⁰ A titkár akciója előtt, május első felében Radu havasalföldi vajda még Szulejmán szultán fogadásán vett részt – személyesen (!) – Drinápolyban,⁹¹ ezért kérdéses, hogy volt-e ideje sereget toborozni és a hadjáratról egyeztetni Szapolyaival.

⁸² B. Szabó – C. Tóth 2018. 292. o.

⁸³ B. Szabó – C. Tóth 2018. 292. o.

⁸⁴ Zermegh 1662. 8. o. „Iohannes Comes Scepusiensis... qui XX et amplius millia militum, in auxilium Regis collegerat...”

⁸⁵ Brodarics 2018. 46–47. o.

⁸⁶ A terv részletes hátteréről lásd Pataki 1976. 63–84. o.

⁸⁷ Brodarics 2018. 47. o.

⁸⁸ Brodarics 2018. 54. o.

⁸⁹ Brodarics 2018. 47. o.

⁹⁰ Pataki 1976. 76. o.

⁹¹ Pataki 1976. 75. o.

Ráadásul június 18-án Budára érkezett Radu jelentése, miszerint Nikápolynál áll egy török sereg, ami várhatóan Erdélybe fog betörni Havasalföldön keresztül, ezért Radu nem segíthet a magyar királynak!⁹² Radu tiszttában lehetett a maga erejével, mert a szultán támadása előtt kinyilatkoztatta, hogy „nem képes harcba bocsátkozni egy olyan uralkodóval [értsd Szülejmán szultán], aki már oly sok országot hódított meg, és oly sok embere van.”⁹³ Nem érthető, miért küldhették ezek után Batthyány Orbánt Erdélybe, egy közös bulgáriai támadás tervét engedélyezve, ha a havasalföldiek közreműködését Radu már vissza is vonta. II. Lajos július közepén somlyói Báthory Istvánt, a korábbi erdélyi alvajdát, Mária királyné megyéispánját (!) indította Erdélybe azzal a paranccsal, hogy Szapolyai hagyjon fel a támadás tervvel és csatlakozzon a királyi sereghez.⁹⁴ Batthyány Orbánhoz hasonlóan Báthory sem tért vissza a királyhoz, míg a legelső királyi követ, vingárti Horváth Gáspár 1526. augusztus 6-án bizonyíthatóan Tordán írt levelet,⁹⁵ és innen folytatta útját a mohácsi táborba. Mária királyné kancellárja, Gosztonyi János erdélyi püspök leveléből tudjuk, hogy Horváth „szorgalmasan” kézbesítette a királyi parancsot Erdélyben.⁹⁶ Visszatértek Horváth feltehetően tájékoztatta a királyi tanácsot az Erdélyben látott hadikészületekről, ha a keresztény sereg két fővezére az utolsó pillanatig számolt Szapolyai János érkezésével. Ehhez képest meglepő tény, hogy az erdélyi vajda öt nappal a mohácsi csata előtt, augusztus 24-én még Kolozsváron tartózkodott.⁹⁷ B. Szabó és C. Tóth teoretikus érvelése értelmében Szapolyai elszakadhatott az erdélyi seregtől és somlyói Báthory Istvánhoz hasonlóan az erdélyi városba utazhatott, hogy ott megírja a kérdéses levelét. A szerzők ezután Gyalóky Jenő megállapításaira hivatkoztak.⁹⁸ A hadtörténész 1926-os tanulmányában, források megnevezése nélkül – tüzértisztként – ágyúkat is vizionált Szapolyai erdélyi seregébe, és ebben találta meg az erdélyi vajda lassúságának egyik, ha nem a legfőbb okát.⁹⁹ Másrészt Gyalóky személyesen is bejárta a Szapolyai-sereg tervezett útvonalának egy részét, és ez a XX. század eleji gyalogsági menetelés lett – mind a mai napig – a történettudomány hivatkozási alapja arra nézve, hogy az erdélyi vajda miért nem érhetett oda Mohácsra. Gyalóky ugyanakkor 26 napra tette a lovasok által az Erdély és Mohács közötti út megtételéhez szükséges időt, de 1926-ban nem volt tudomása a vajda augusztus 24-ei leveléről, ezért nem ismerhette az indulás időpontját. Több tényező, valamint hiányos források mérlegelése után felmentette Szapolyait a felelősség alól és önmagával ellentmondó állításokba keveredett, amikor azt írta, hogy „Ha csupán lovas hada volt [Szapolyainak], s a negyedik parancsot augusztus 4-e előtt megkapta, akkor minden valószínűség szerint idején eljuthatott volna a királyhoz, feltéve, hogy serege a parancs érkeztekor már indulásra kész állapotban volt.”¹⁰⁰ 1. Basy György július 28-án indult Erdélybe Dunaföldvárról, hat nap alatt megtehetette az utat. 2. Szapolyai növekvő számú seregének indulásra készen kellett állnia, ha 6-8 ezer fős katonaságával már júniusban meg akarta támadni Bulgáriát. 3. Kérdéses, hogy a vajda

⁹² B. Szabó 2006. 58. és 169. o.

⁹³ <http://cercetasi-valcea.ro/de-ce-radu-de-la-afumati/> (A letöltés időpontja: 2018. október 5.)

⁹⁴ Brodarics 2018. 48. o.

⁹⁵ MNL OL 1526: DF 247 834.

⁹⁶ MNL OL 1526: DF 246 298.

⁹⁷ Botlik 2017a. 40. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 293. o.

⁹⁸ Gyalóky 1926. 243–244. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 294. o.

⁹⁹ Gyalóky 1926. 243–244. o.

¹⁰⁰ Gyalóky 1926. 243. o.

gyors szekéren, augusztus 24-én Kolozsvárról elindult-e Mohácsra, és meddig jutott. Szapolyai vállalkozásának csak akkor lett volna értelme, ha legalább serege gyorsabb egységei követik őt, és átkelnek a Tiszán. A szerzők itt rossz hasonlattal éltek kritikájukban: az általuk említett cseh urak Bécsből valóban kocsin siettek előre Mohácsra, de ők időben odaértek, és kíséretük is megérkezett augusztus 29-ig, harci méneikkel és társzereikkel együtt.¹⁰¹ 4. A Szapolyai-párti Drágffy János országbíró Mohácson, augusztus 27-én véglegesített végrendeletében családját az erdélyi vajda gondjaiba ajánlotta.¹⁰² „Ez testamentom... levélnek mását mindjártást vajda uramnak küldjétek Erdélybe”¹⁰³ – írta Drágffy, aki tudhatta, hogy Szapolyai nem vesz részt az ütközetben, és két nappal a csata előtt a távoli Erdélyben elérhető. 5. A fent említett Horváth Gáspár – aki II. Lajos parancsát kézbesítve Tordán bizonyosan látta az erdélyi csapatok készülődését – egyike azon főuraknak, akik később a VIII. Henriknek írt levelükben aláírásukkal is megerősítették, hogy Szapolyai cserben hagyta a királyi sereget, és nem is akart részt venni az ütközetben.¹⁰⁴ 6. Gyalóky fenti, 26 napos számítása alapján az erdélyi csapatok legfeljebb szeptember 18-ra érhetnek volna Mohácsra.

Kritizált munkám fő tézise, hogy az 1526. évi mohácsi csatában felsorakozott királyi sereg kiállása jóval elmaradt a Magyar- és Cseh Királyság tényleges hadipotenciáljától. Az oszmán felső vezetés – beleértve a szultánt is – előzetesen arra számított, hogy Mohácsnál több napig kell majd harcolniuk a magyarokkal. „S az a hír terjedt el, hogy a gyauroknak rendkívül megerősített táboraik vannak, melyek mindegyike ellen több napig kell harcolni.”¹⁰⁵ Ennek kapcsán írtam azt, hogy nem értek egyet a magyar történettudomány legújabb tézisével, amely szerint az ütközet „identitásfejlesztő eszköz” lenne, és az ország akkori vezetői mindent megtettek, de erejükből 1526-ban mindössze annyira futotta, mint a mohácsi csata rövid idő alatt bekövetkezett, és mindannyiunk előtt közismert végeredménye.¹⁰⁶ B. Szabó János szerint „a király személye egyfajta mágnesként vonzotta a táborba a megyei, főúri, főpapi bandériumokat...”¹⁰⁷ Azonban – úgy tűnik – a mágnessel 1526-ban valami baj történhetett. Szakály Ferenc történész kutatása szerint 1521. augusztus 22-én a három – egymástól távol fekvő táborban levő magyar – sereg összlétszáma 60 ezer fő körül mozgott.¹⁰⁸ B. Szabó János – Szakály állítását megerősítve – az 1521. évi tolnai királyi tábor 20 ezer főre taksálta.¹⁰⁹ Két évvel később, az 1523-as bécsújhelyi találkozón II. Lajos király diplomatái 100 ágyút és 60 ezer fős sereget ajánlottak fel egy tervezett törökellenes háborúra.¹¹⁰ Kubinyi András történész alapos számítás készítése utánajárt annak, hogy vajon mekkora lehetett az 50-60 ezer fős magyar

¹⁰¹ B. Szabó 2006. 121. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 292. o.

¹⁰² Botlik 2017a. 39. o.

¹⁰³ MNL OL DL 24 323.

¹⁰⁴ Botlik 2017a. 39. o.

¹⁰⁵ Részlet Szülejmán szultán naplójából. ME 302. o.

¹⁰⁶ Lásd Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet, MTA BTK TTI projekt köszöntője. <https://www.mohacs.btk.mta.hu/> (A letöltés időpontja: 2018. szeptember 13.)

¹⁰⁷ B. Szabó 2016. 56. o.

¹⁰⁸ Szakály 1981. 16. o.

¹⁰⁹ B. Szabó 2006. 46. o.

¹¹⁰ Botlik 2017a. 38. o.

sereg realizálása (a csehek 12-13 ezer fős serege nélkül számítva!),¹¹¹ és arra a következtetésre jutott, hogy valóban ekkora volt a magyar hadipotenciál.¹¹² Hogyan működött a királyi mágnes, ha a korábbi 50-60 ezer fő helyett 1526-ban 25-27 ezer fő szállt szembe Mohácsnál a törökkel?

A XIX. századi tankönyvek teljesen közkeletű vélekedése az volt, hogy a mohácsi csatában résztvevők névsora alapján lehetett volna akár 44 ezer fős is a magyar tábor.¹¹³ 1966-ban Bende Lajos tételesen kimutatta, hogy összesen 39 300 fő volt jelen a mohácsi csatában.¹¹⁴ Húsz évvel később megjelent tanulmányában Perjés Géza is hasonló eredményre jutott (35-40 ezer közé tette a magyar sereg létszámát).¹¹⁵ A források viszont azt bizonyítják, hogy a mohácsi csatában a királyi sereg 25-27 ezer fősnél nem lehetett nagyobb, és ez a szám elfogadott a történettudományban.¹¹⁶ Mi okozza az eltérést? A magyar méltóságok 1526-ban nem gyűjtöttek annyi katonát, amennyit a törvények meghatároztak és amennyit az országban viselt pozícióik és anyagi helyzetük alapján elvártak tőlük, ráadásul a vármegyék aktivitása jóval elmaradt a korábbi évekétől. Nemcsak Szapolyai János, hanem öccse, György is az elvárható szám alatt teljesített 1526-ban. Brodarics visszaemlékezésében kézzelfogható a csalódás, amikor Szapolyai György katonái élén elérte a királyi tábor. II. Lajos éppen Földvárnál állomásozott, mikor „követeket küldenek Györgyhöz, a szepesi ispánhoz, akiről azt mondják, hogy Székesfehérvártól nem messze van ötezer emberrel...¹¹⁷ – írta Brodarics. Tehát 5 ezer katonát reméltek a vajda öccsétől, Szapolyai Györgytől. „Megérkezett György szepesi ispán háromszáz vagy még több nehéz- és könnyűfegyverzetű lovassal és körülbelül ezerkétszáz gyalogossal¹¹⁸ – írta pár sorral lejjebb Brodarics. Vagyis a szepesi ispán, akinek jobbágysai száma alapján kell megjelennie, a remélt 5 ezer helyett megérkezett körülbelül másfél ezer katonával. A szerzők szerint „...a Mohácsnál harcba szálló magyar elittől eltagadni annak elismerését, hogy amikor kellett, kötelességüket szó nélkül teljesítették, több mint tiszteletlenség.”¹¹⁹ Ha valóban teljesítette volna a kötelességét a magyar, horvát és cseh elit, valamint a magyar köznemesség, akkor a mohácsi síkon – beszámítva a seregyűjtés nehézségeit és a számolás esetleges átfedéseit is – minimum 60 ezres seregnek kellett volna felsorakoznia. A távolmaradás okairól Kubinyi Andrásnál jobb összegzést akarva sem lehetne írni: „A főpapok nem mondtak le a tizedről, a nagyurak politikai hatalmukról, és egyikük sem töltötte fel bandériumait. A legszomorúbb képet azonban a köznemesség nyújtja.”¹²⁰ (Burgio nuncius

¹¹¹ II. Lajos cseh királyként számolt a csehek jelenlétével is. 1522-ben például 12 ezer fős cseh sereget lehetett volna gyűjteni a török ellen. *E. Kovács* 2003. 29. o. Kubinyi András 1524 kapcsán 13 ezer harcra fogható cseh katonát említett. *Kubinyi* 1981. 85. és 94. o.

¹¹² 1981-ben, Századokban közölt tanulmányában még Kubinyi András is túlzásnak vélte a 60 ezer fős létszámot, bár megjegyezte, hogy a „60 ezer emberbe be kell számítanunk II. Lajos cseh koronája alá tartozó tartományok seregét is.” *Kubinyi* 1981. 93. o. A történet 2004-re megváltoztatta véleményét. *Kubinyi* 2004. 127–130. o. Vö. B. Szabó állításával: „1523-ban a lengyelekkel és osztrákokkal tárgyalva II. Lajos irreálisan sok katonát, 60 000 lovaszt ajánlott egy közös törökellenes támadó háború esetére.” *B. Szabó* 2006. 86. o.

¹¹³ *Botlik – Illik* 2018. 229–244. o.

¹¹⁴ *Bende* 1966. 543–544. o.

¹¹⁵ *Perjés* 1986. 221. o.

¹¹⁶ *B. Szabó* 2006. 84. o.

¹¹⁷ *Brodarics* 2018. 49. o.

¹¹⁸ *Brodarics* 2018. 50. o. A hat felső-magyarországi vármegye nem lovasokat, hanem puskás gyalogosokat küld az 1518. évi VI. törvénycikk értelmében. *Borosy* 1971. 23. o.

¹¹⁹ *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 313. o.

¹²⁰ *Kubinyi* 1986. 98. o.

szerint 1525-ben, a hatvani országgyűlésen a köznemesség 28 ezer katonát ajánlott fel II. Lajosnak.) Ráadásul ezt nemcsak a Magyar Királyságra, hanem II. Lajos másik országára, a Cseh Királyságra is értem, hiszen „1523 tavaszán a cseh és morva tartománygyűlés veszély esetére megszavazta a nemesség fejenkénti felkelését, ezen felül zsoldosok fogadására is pénzt ajánlott meg.”¹²¹

*Pestises betegek II. Lajos király táborában? A hadkötelesség törvényi szabályozása, illetve egy-két adat a XVI. század elején élt, történelmi jelentőségű személyek betegségeiről, és Habsburg Mária meddőségének kérdéséről*¹²²

„Tehát ezzel a levelünkkel szigorúan megparancsoljuk neked, hogy ne fele részét, hanem az egész jobbagyságot szólítsd mielőbb fegyverbe, s csak a betegek, öregek és harc-képtelenek maradjanak otthon”¹²³ – írta II. Lajos király 1526. augusztus 5-én Batthyány Ferenc horvát-szlavón-dalmát bánnak. Ugyanakkor ki számíthatott igazán betegnek, ha a pestises betegeket is toborozzák 1526-ban? „A pestises betegektől is úgy kívánjuk, hogy azok is fogjanak fegyvert, de táboruk legyen elkülönítve a többiétől, nehogy a többieket is megfertőzzék.”¹²⁴ Magyary-Kossa Gyula felhívja a figyelmet, hogy itt valójában nem pestises betegek (pestilentici – „ragadós nyavalya”),¹²⁵ hanem leprások vagy „syphilitikusok”, vagy mindkettő értendő, dacára a fordításnak, mivel az akkori orvosi nomenklátúra még nem volt kikristályosodva.¹²⁶ 1526-os pestises járványról nincs is adatunk, 1523-ban Budán,¹²⁷ 1529-ben egész Magyarországon¹²⁸ tombolt a pestis. A szifilisz (morbus Gallicus) első biztos magyarországi eseteit csak 1500-ban, Brassóban jegyezték le.¹²⁹ Magyary-Kossa szerint Piotr Tomicki lengyel püspök,¹³⁰ Báthory István erdélyi vajda 1503-ban,¹³¹ és Bakócz Tamás¹³² esztergomi érsek is szifiliszben szenvedett. Tomicki püspököt II. Ulászló és II. Lajos udvari orvos, az olasz Manardus doktor kezelte, akinek a pacientúrájában megtalálható még a két mohácsi mártír, Szalkai László esztergomi érsek és Frangepán Mátyás neve is. Szalkainak fog- és szempanaszok miatt adott tanácsot Manardus 1514-ben, míg a 37 éves Frangepán Mátyást 1516-ban kezelte fogyás, lábödéma, májbaj, végbél vérzés, székrekedés, nehézkes járás (!) miatt.¹³³ Kérdéses, hogy Frangepán mennyire épült fel a csata idejére, egészségét illetően alkalmas volt-e az abban való részvételre – ezt nem tudjuk –, mégis vállalta a súlyos erőpróbát, nem kért felmen-

¹²¹ Kubinyi 1981. 93. o.

¹²² A fejezet dr. Nemes István főorvos írása.

¹²³ Bartoniek Emma fordítása. ME 138. o.

¹²⁴ II. Lajos király levele Batthyány Ferenchez, 1526. július 31-én. (Bartoniek Emma fordításának felhasználásával.) A *Mohács emlékezete* kötet már nem pestises, hanem leprás betegeket említ e helyen. ME. 136. o. Vö. az eredetivel: „De pestilenticis etiam nobis visum est, ut levantur illi quoque, sed habeant castra sua seorsum, ne reliquam partem inficiant.” *Mályusz* 1926. 87. o.

¹²⁵ *Magyary-Kossa* 1929–1940. I. 176. o.

¹²⁶ *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 151. o.

¹²⁷ *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 145. o.

¹²⁸ *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 152. o.

¹²⁹ *Magyary-Kossa* 1929–1940. V. 117. o.

¹³⁰ *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 137. o.

¹³¹ *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 129. o.

¹³² *Magyary-Kossa* 1929–1940. III. 117. o.

¹³³ *Herczeg* 1929. 41. o.

tést, hasonlóképpen a sántító Báthory István nádorhoz. Báthory György viszont gyengélkedett, „nyilván beteg” volt, írta Burgio, ami elég tág fogalom, és aminek a valósága – a hiányos adatok miatt – utólag nem igazolható. A címét névlegesen viselő, de effektív munkát a királyi udvarban nem végző Báthory Györgyöt békeidőben a másik főlovászmester, Batthyány Ferenc helyettesítette Budán,¹³⁴ de utóbbi sem volt a csata előtt a királyi táborban, mert sereget toborzott Szlavóniában. Ezért a Mohácsra vonuló magyar haderő több mint tízezres loállománya mellől hiányzott a vezető, a főlovászmester. Feladatát valószínűleg az a Fekete Mihály látta el, akinek a neve megtalálható a magyar foglyok között Brodarics visszaemlékezésében.¹³⁵ Kérdésesnek tartjuk, hogy meg tudott-e felelni óriási feladatának egy lovászmester, amikor már Érden elpusztult a király kedvenc lova. Lovakhoz értők között ismert tény ugyanis, hogy a lovak takarmányának tisztának és kiválónak kell lennie, mert ha csak néhány marék bogáncs is keveredik abba, akkor a ló kólikában (bélelzáródásban) egy nap alatt elpusztul. Számos növénynek pedig még a levele is mérgező.

Az alábbiakban néhány gondolatot szeretnék megosztani Habsburg Mária feltételezett meddőségének kérdéséről.¹³⁶ „Meddőségről (sterilitas, infertilitas) akkor beszélünk, ha rendszeres, fogamzásgátlástól mentes, gyermeket óhajtó sexualis élet ellenére egy év alatt terhesség nem jön létre.”¹³⁷ Ezek szerint Mária királynét csak akkor nevezhetjük meddőnek, ha igazolni tudjuk, hogy rendszeres szexuális életet folytatott, és ki tudjuk zárni a fogamzásgátlás módszereinek alkalmazását. Előbbi valószínűnek látszik, de az utóbbi kizárása biztosan nem lehetséges, ezért orvosilag kérdéses Mária meddősége, annak ellenére, hogy nem esett teherbe és nem szült gyermeket. A királyné művi meddővé tétele viszont teljesen kizárható, mert a kor orvosi-szakmai színvonala és felkészültsége ezt nem tette lehetővé. Angliai forrásból tudjuk azonban, hogy amikor felmerült a neve VIII. Henrik legújabb házasságkötése előtt 1536-ban, magyarországi Máriát Angliában nem tartották alkalmasnak egy terhesség kihordására.¹³⁸ A szex azonban divatba jött a XV–XVI. századi Európában,¹³⁹ annak minden pozitív és negatív következményével együtt. V. Károlyt, amikor 1520-ban Antwerpenbe bevonult, meztelen leányok fogadták.¹⁴⁰ A középkori szex-tilalomról, anális szexről, abortuszról, bordélyházakról is olvashatunk hazai közleményben.¹⁴¹ Angliában, a Tudor-korszakban a középosztálybeli nők már ismerték a fogamzásgátlás egyes mechanikus módszereit,¹⁴² mint például az ecetes hüvelyöblítést, a hüvelybe helyezett, ecetbe mártott szivacs, vagy a citromkarika használatát. De említhetnénk ókori görög és egyiptomi módszereket is,¹⁴³ vagy a megszakított közösülést, amiről a Biblia is beszámol. Bizonyíték persze nincs arra, hogy a királyi család nőtagjai éltek volna a fogamzásgátlás akkori lehetőségeivel, de például Boleyn Anna esete ilyen írá-

¹³⁴ Fögel 1917. 135. o.

¹³⁵ Brodarics 2018. 67. o.

¹³⁶ Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 309. o.

¹³⁷ Papp 1999. 171. o.

¹³⁸ Licence 2012. 205. o.

¹³⁹ Smith 2006. 59–60. o.

¹⁴⁰ Magyary-Kossa 1929–1940. I. 198. o.

¹⁴¹ <https://mult-kor.hu/szexmentes-hetek-bordelyhazak-bujasag-es-bjt-a-kzepekori-szexualitas-titkai-20171005> (A letöltés időpontja: 2018. november 27.)

¹⁴² Smith 2005. 340–342. o.

¹⁴³ Németh 2001. 125–134. o.

nyú kérdéseket vet fel. A VIII. Henriktől kapott levelei ugyanis – az 1526–1532 közötti időszakban – a király szenvedélyes vonzalmát bizonyítják,¹⁴⁴ de természetesen a szexuális együttlétet nem. Boleyn Anna ekkor még nem esett teherbe, de házasságkötésükkor, 1533-ban már állapotos volt, akkor, amikor VIII. Henrik még nem is vált el Aragóniai Katalintól. Szülése után a király feleségeként is többször esett teherbe, de már nem tudott életképes utódot a világra hozni. Boleyn Anna serdülőkorában ugyanannak a Habsburg Margit, savoyai főhercegasszonynak felügyelete alatt nevelkedett Hollandiában,¹⁴⁵ mint a gyerekkorú Habsburg Mária. Később pedig a francia királyok (XII. Lajos és I. Ferenc) udvarában udvarhölgyként töltött el hosszú éveket, ahol találkozhatott I. Ferenc udvarának prominens udvarhölgyével, az extravagáns magánéletű Diane de Poitiers-vel. Diane 1515-ben, 16 évesen ment feleségül Louis de Bréze-hez, VII. (Valois) Károly unokájához. Két gyereket szült, majd férje halála után szeretője lett I. Ferenc fiának, Henriknek, a több gyermeket nemző, későbbi II. Henrik francia királynak, mégsem esett ezután teherbe.¹⁴⁶ Nem volt meddő, ezért valamilyen módon védekeznie kellett a nem kívánt terhesség ellen. A Poitiers család neve (Catherine) váratlanul felbukkan Mária udvarhölgyei között is, ezért a valószínű rokonság és kapcsolat nélkül is eljuthattak friss nőgyógyászati-szexuális információk Párizsból a budai udvarba. Habsburg Máriát Bécsből az 1515-ös Habsburg–Jagelló örökösödési szerződés megkötése után Innsbruckba, a Neuer Burgba vitték, ahol felkészítették az uralkodói- és – feltehetően a – házastársi feladatokra is. Jóval idősebb udvarhölgyei (Margareta von Rappach Edelsheim Bécsben, Budán pedig 1521-től a belga Madame Bailleul, majd Hans Ungnad¹⁴⁷ báró özvegye, aki 1524-től volt Budán főudvarmesternő) is segíthették őt teherbe esni, vagy éppen védekezni a nem kívánt terhesség ellen. Egyikük, Lukretia de Caballis, aki Mária egyik innsbrucki udvarmesternőjének, a férjezett Paula de Caballinak (Firmian) a rokona volt, a sokatmondó „hálószobai titkos szolgálónője” (ministra secreta in cubiculo) címmel rendelkezett,¹⁴⁸ és aki 1525-ben, a Budáról távozó Brandenburgi Vilmos örgróf, királynéi udvarmesterrel együtt nagyobb pénzeszeget kapott a kincstártól.¹⁴⁹ Mégis milyen hálószobai titkokat kellett megőrizniük?

Egyébként pedig Margareta von Rappach (Edelsheim) felesége volt Georg von Rottalnak, Miksa császár udvarmesterének, és egyúttal a császár szeretője is, édesanyja a Miksától házasságon kívül született Barbara von Rottalnak, akinek a második férje lett – 1535-ben – Sebastian Ulrich von Czettritz (die Burg) Neuhaus, II. Lajos király halálának szemtanúja!¹⁵⁰

Míg II. Lajos királynak született házasságon kívüli, törvénytelen (vagy természetes) gyermeke, neje, Habsburg Mária tehát egész élete során gyermektelen maradt. Többek közt ezért is véljük megalapozott állításnak azt, hogy Habsburg Mária tervei közt nem szerepelt a gyermekvállalás. Ha Szapolyai János feleségül vette volna Máriát, később

¹⁴⁴ Licence 2012. 175. o.

¹⁴⁵ Licence 2012. 173. o.

¹⁴⁶ Tóth István György 1994. 27–32. o.

¹⁴⁷ Ferdinánd osztrák főherceg étékfogója. Főgel 1917. 144. o.

¹⁴⁸ Kubinyi 2005. 16. o.

¹⁴⁹ Habsburg Mária 2005. (Katalógus) 206. o.

¹⁵⁰ <http://www.boehm-chronik.com/geschichteschwarzwalddau/SchAnl3.pdf>; Botlik – Nemes – Tolvaj 2016. 9. o.

kiderülhetett volna, hogy a királyné meddő, és az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés nem végrehajtható (mert a II. Lajos mellé 1521-ben nőül adott Mária királyné képtelen a gyermeket világra hozni). Azonban II. Lajos király kétes körülmények közt bekövetkezett halálával,¹⁵¹ Szapolyai János kiköszarozásával és Mária királyné külföldre távozásával feledésbe merült e közjogi kérdés. Másrészt, ha Mária királyné mégsem volt meddő és feleségül ment volna Szapolyaihoz, az örökösödés útján terjeszkedő Habsburg-család aligha vállalta volna a rizikót, hogy politikai ellenfelének Mária esetleg fiúgyermeket szüljön és a királyné a két országra kötött korábbi szerződéseket ezzel semmissé tegye.

*Gondolatok az 1526. évi mohácsi csata morális kérdéséről*¹⁵²

A mohácsi hősökkel szembeni tiszteletlenség vádját visszautasítom,¹⁵³ és egyszer sem állítottam, hogy „már megint mindenért Szapolyai János a hibás.”¹⁵⁴ Bizonyos kérdések azonban tisztázásra várnak. Például Szapolyai János – ha már Mohácsra nem jutott el – a seregével miért nem vonult Pest felé, vagy az északi Tisza-Maros szögletben állomásozó csapataival miért nem készült fel Szeged és a Tisza vonalának védelmére? 1526-ban nemcsak a Szapolyai-fivérek, a bárók és főméltóságok katonai szervezetlensége, hanem a vármegyei zsoldosok és a köznemességnek nevezett nemesi réteg inaktivitása is visszás. Ha a mohácsi csatában megjelentek 25-27 ezer fős létszámából kivonjuk a lengyel, német, cseh gyalogosok és szlavón katonák, valamint őszentsége zsoldosainak számát, 14-16 ezer (javarészt túlélő) magyar katonánál nem marad több. Brodaries kancellár a mohácsi csata után, szeptember 6-án jelentette Pozsonyból, hogy „a magyar hadsereg zöme még mindig épségben van, megítélésem szerint nem sok lovas veszett oda, nem látták ugyanis érdemesnek, hogy harcoljanak a megszámlálhatatlanul sok ágyú ellen...”¹⁵⁵ Miközben a magyar nemesi elit lovasságának zöme épen megmenekült és – karizmatikus vezető nélkül – szétszóródott az országban, a dunántúli köznemesek¹⁵⁶ egy része helybeli földművesekkel Marótnál rekedt; a közeli várakba (Tata, Komárom, Esztergom vagy Visegrád) nem volt idejük vagy lehetőségük bemenekülni, ezért napokig hősiezen védték a sebtében felállított szekértáborukat. Többségük nem volt képzett katona, mégis komolyabb ellenállást tanúsítottak, mint mohácsi bajtársaik. Hol maradtak tiszántúli társaik és vezetőik, mint az ex-nádor, ítélőmester, királyi személynök,¹⁵⁷ ex-kincstartó Werbőczy István¹⁵⁸ és „kenyeres pajtása”,¹⁵⁹ a köznemesi Szapolyai-párt vezető embere, Szobi Mihály? Úgy véljük, hogy ilyen, és még sok más hasonló kérdést nem tiszteletlenség feltenni, mert a mohácsi csata idején élt nemességnek egyetlen igazi kötelessége lett volna: az ország – „késedelem nélküli” – fegyveres védelme. A török hadsereg útvonalától több száz kilométerre történő hosszadalmas seregyűjtésnek és a feladat nélküli csapatok „senki földjén” való masíroztatásának ugyanakkor nem sok értelmét látjuk.

¹⁵¹ Botlik – Nemes – Tolvaj 2016. (passim)

¹⁵² A fejezet Botlik Richárd írása.

¹⁵³ B. Szabó – C. Tóth 2018. 313. o.

¹⁵⁴ B. Szabó – C. Tóth 2018. 287. o.

¹⁵⁵ Kasza 2002. 131. o.

¹⁵⁶ Köztük a legendás alakká vált Dobozi Mihály.

¹⁵⁷ Főgel 1917. 106. o.

¹⁵⁸ Főgel 1917. 46. o.

¹⁵⁹ Főgel 1917. 37. o.

Végül egy rendhagyó gondolattal szeretném zárni a kritikai megjegyzésekre adott választ. B. Szabó János és C. Tóth Norbert felvetette Botlik Richárdról, hogy „ha valaki professzionális képzettségű történész, aki még a harmincadik évét sem töltötte be, amikor PhD-fokozatot szerzett... hogyan fordíthat háttér tanult mesterségének...”¹⁶⁰ Nyilván a szerzők összetéveszthettek valakivel, mivel én 1977. április 22-én születtem, 2010. május 11-én (33 évesen) védtem a disszertációm, és a Doktori Tanács 2010. szeptember 30-án döntött a fokozatszerzésről.¹⁶¹ Adataim nyilvánosan elérhetők.¹⁶² A nyilvánvaló tárgyi tévedésen túl a szerzők érvelését sem értem, hiszen – remélhetőleg – a tudományos munkák minősége nem azzal mérhető, hogy hány évesen végeztük egyetemi tanulmányainkat.

BIBLIOGRÁFIA

- Barta* 1977a. *Barta Gábor*: Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez.) *Történelmi Szemle*, 20. (1977) 1–30. o.
- Barta* 1977b. *Barta Gábor*: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után: Szapolyai János király kormányzása, 1526. november–1527. augusztus. *Századok*, 111. (1977) 4. sz. 635–680. o.
- Barta* 1983. *Barta Gábor*: A Sztambulba vezető út: 1526–1528. Budapest, 1983.
- Bende* 1966. *Bende Lajos*: A mohácsi csata. *Had történelmi Közlemények*, 13. (1966) 3. sz. 532–567. o.
- Bessenyei* 2003. *Bessenyei József*: Ferdinánd király és a magyarországi arisztokrácia, különös tekintettel Ferdinánd pártjának kialakulására (1526–1540). *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 93–108. o.
- B. Szabó* 2006. *B. Szabó János*: A mohácsi csata. Budapest, 2006.
- B. Szabó* 2016. *B. Szabó János*: II. Lajos király a mohácsi csatában. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Szerk. *Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett*. Budapest, 2016. 55–68. o.
- B. Szabó – C. Tóth* 2018. *B. Szabó János – C. Tóth Norbert*: „Árnyékboksz az árnyéksereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. *Had történelmi Közlemények*, 131. (2018) 2. sz. 287–320. o.
- Borosy* 1971. *Borosy András*: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971.
- Botlik* 2005. *Botlik Richárd*: „De vidua Christiana”. Gondolatok Habsburg Máriáról. *KÚT*, 4. (2005) 4. sz. 29–54. o.

¹⁶⁰ *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 312–313. o.

¹⁶¹ <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=4671>

¹⁶² <http://elte-hu.academia.edu/Rich%C3%A1rdBotlik>

- Botlik* 2013. *Botlik Richárd*: Statileo János diplomáciai küldetése János király (1526–1540) uralkodásának idejéből. *Századok*, 147. (2013) 4. sz. 813–854. o.
- Botlik* 2017a. *Botlik Richárd*: Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei”. Budapest, 2017.
- Botlik* 2017b. *Botlik Richárd*: Egy könyv ürügyén – II. Lajos király halálának körülményeiről. In: Különvélemény: A mainstream magyar történelem határán. Szerk. *Illik Péter*. Budapest, 2017. 11–50. o.
- Botlik – Illik* 2018. *Botlik Richárd – Illik Péter*: A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető? Budapest, 2018.
- Botlik – Nemes – Tolvaj* 2016. *Botlik Richárd – Nemes István – Tolvaj Balázs*: Kétségeink II. Lajos cseh- és magyar király (1506–1526) holttestének azonosításával kapcsolatban. *Orvostörténeti Közlemények*, 62. (2016) 1–4. sz. 5–21. o.
- Brodarics* 2018. *Brodarics István* magyar kancellár és szerémi püspök leghitelesebb története a magyaroknak a törökökkel, Mohácsnál vívott ütközetéről. In: *Botlik Richárd – Illik Péter*: A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető? Budapest, 2018. Ford. *Botlik Richárd*. 35–70. o.
- C. Tóth* 2009. *C. Tóth Norbert*: Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve: adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. *Levéltári Közlemények*, 80. (2009) 1–2. sz. 169–208.
- CJH I. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár I. k. 1000–1526. évi törvénycikkek. Szerk. *Márkus Dezső*. Budapest, 1899.
- Documenta Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. Közzéteszi *Horváth Richárd – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert*. Szerk. *C. Tóth Norbert*. Nyíregyháza, 2011.
- E. Kovács* 2003. *E. Kovács Péter*: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 1–2. sz. 25–44. o.
- Fógel* 1917. *dr. Fógel József*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Budapest, 1917.
- Gyalóky* 1926. *Gyalóky Jenő*: A mohácsi csata. In: Mohácsi emlékkönyv, 1526. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1926. 198–276. o.
- Helytartói Oklt. 2010. Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi *C. Tóth Norbert*. Budapest, 2010.
- Herczeg* 1929. *Herczeg Árpád*: Manardus János (1462–1536) magyar udvari főorvos élete és művei. Budapest, 1929.
- Kalous* 2007. *Antonín Kalous*: Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 2. sz. 603–621. o.
- Kasza* 2002. *Kasza Péter*: Válogatás Brodarics István szerémi püspök levelezéséből. *Palimpszeszt*, 8. (2002) 18. sz. 131–143. o.
- Kubinyi* 1981. *Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. *Századok*, 115. (1981) 1. sz. 66–107. o.

- Kubinyi* 1986. *Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. *Rúzsás Lajos* és *Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 59–99. o.
- Kubinyi* 1988. *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok*, 122. (1988) 1–2. sz. 147–215. o.
- Kubinyi* 2004. *Kubinyi András*: Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban (1490–1526). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. *Zombori István*. Budapest, 2004.
- Kubinyi* 2005. *Kubinyi András*: Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Szerk. *Réthelyi Orsolya* – *F. Romhányi Beatrix* – *Spekner Enikő* – *Végh András*. Budapest, 2005. 13–23. o.
- Kubinyi* 2006. *Kubinyi András*: A Jagelló-kori magyar állam. *Történelmi Szemle*, 48. (2006) 3–4. sz. 287–307. o.
- Kubinyi* 2008. *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. Tomus 13. Fasciculus 3. Miskolc, 2008. 227–265. o.
- Licence* 2012. *Amy Licence*: In bed with the Tudors. Stroud, 2012.
- Magyary-Kossa* 1929–1940. I–V. *Magyary-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek: értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I–V. k. Budapest, 1929–1940.
- Mályusz* 1926. *Mályusz Elemér*: II. Lajos király levelei a herceg Batthyány-család körmendi levéltárában (1526). *Levéltári Közlemények*, 4. (1926) 1. sz. 80–93. o.
- ME Mohács emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1979.
- MOE I. Magyar Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel. I. k. Szerk. *Fraknói Vilmos*. Budapest, 1874.
- Németh* 2001. *Németh György*: Születésszabályozás az ókori görögöknél. *Orvostörténeti Közlemények*, 46. (2001) 1–4. sz. 125–134. o.
- Ortvay* 1914. *Ortvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje 1505–1558. Budapest, 1914.
- Papp* 1999. *Papp Zoltán*: A szülészet-nőgyógyászat tankönyve. Budapest, 1999.
- Pataki* 1976. *Pataki József*: Radu de la Afumati és Zápolya János magatartása a mohácsi csata előestéjén. In: A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Szerk. *Demény Lajos*. Bukarest, 1976. 63–84. o.
- Perjés* 1986. *Perjés Géza*: A mohácsi csata (1526. augusztus 29.). In: Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. *Rúzsás Lajos* és *Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 195–239. o.

- Péterfi* 2015. *Péterfi Bence: A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században – Hungarikumkutatások a müncheni levél- és kéziratárban. Világtörténet, 37. (2015) 1. sz. 113–143. o.*
- Smith* 2005. *Lesley Smith: Sex, Medicine and the Tudors. J Fam Plann Reprod Health Care, 31. (2005) 3. sz. 340–342. o.*
- Smith* 2006. *Lesley Smith: Contraception in the 16th Century. J Fam Plann Reprod Health Care, 32. (2006) 1. sz. 59–60. o.*
- Szakály* 1981. *Szakály Ferenc: A mohácsi csata. Budapest, 1981.*
- Tóth* 1994. *Tóth István György: Gáláns kalandok. Királyi szeretők a francia udvarban. Rubicon, 5. (1994) 6. sz. 27–32. o.*
- Zermegh* 1662. *Ioannes Zermegh: Historia Rerum Gestarum inter Ferdinandum et Ioannem. Amsterdam, 1662.*

RÖVIDÍTÉSEK

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL Diplomatikai Levéltár
TNA PRO SP. I. The National Archives. Public Record Office. Kew, Surrey, United Kingdom. State Papers

VÁLASZ BOTLIK RICHÁRDNAK ÉS NEMES ISTVÁNNAK*

Örvendetes, hogy rövidke írásunkra ilyen tüzetesnek tűnő válasz született, mert ez azt jelzi, hogy a Botlik Richárd könyvében beigért, de el nem végzett munkának nekirugaszkodva, mégiscsak született egy olyan adatbázis, melynek alapján most már olyan részletek, forrásértelmezések is (meg)vitathatóvá válnak, amelyek eredetileg fel sem merültek Botlik művében, pedig az immár egy második, nyomtatott kiadást is megért.¹

Örömmel nyugtáztuk azt is, hogy a mi statisztikáink eredményeit túlnyomó részt rendben találhatta a szerző, mert azokkal kapcsolatban – amelyek tökéletesen ellentmondanak az ő korábbi állításainak – válaszában többnyire nem fogalmazott meg kifogást. Tüzetes vizsgálatának eredménye viszont szembesített bennünket azzal, hogy szövegünkben tévedésből Derencsényi Imre szerepelt Miklós helyett, s ez esetében helytelen konklúzióhoz vezetett.² Valamint azzal is, hogy az általunk elkészített egyik táblázat két sora a tördelés során „köddé vált”³ – így ezt most válaszuk végén a maga teljességében újra közöljük, remélve, hogy így már a táblázat és a hozzá fűzött kommentár is szinkronba kerül. (Lásd írásunk végén!)

Egyet értünk Botlik Richárd zárszavával is, hogy számos nyitott kérdés van még a csatát követő eseménysort illetően is, amelynek valóban lehetne egy külön munkát szentelni. Mi azonban ezeket nem érintettük korábbi írásunkban, ám a későbbiekben még ezekre is sor kerülhet, s így a most feltett „költői kérdések” egyikére-másikára is születet meg nyugtató válasz.⁴

Mivel azonban a Botlik Richárd könyve kapcsán általunk felvetett fontosabb problémákról, a számításokhoz felhasznált háttéradatbázisról, a szerző számításainak metodikájáról, az új kézikönyvek és az elérhető források teljességének fel nem használásáról, illetve ennek alapos indoklásáról, a bulvárlap stílusú „karaktergyilkossági” kísérletekről stb. érdemben nem esik szó a szerző mostani válaszában sem, most csupán néhány, az újabb írásában megmutatkozó „szövegértelmezési” problémára térünk ki:

„A szerzők két forrás alapján igyekeztek bizonyítani »tudatlanságomat«. Egyik az előbb említett Burgio-féle lista. A pápai nuncius szerint Báthory György a mohácsi csata

* A tanulmány a *Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet* című projekt keretében készült.

¹ *Botlik – Illik* 2018. 115–200. o.

² *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 310. o.

³ *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 297–299. o.

⁴ Előzetesen talán csak annyit érdemes megjegyezni, hogy ha már mindenképpen tovább szeretnénk számolgatni, nem igazán szerencsés „a lengyel, német, cseh gyalogosok és szlávón katonák, valamint özsentsége zsoldosainak” tömegét külön-külön kivonni az összlétszámból, mert „özsentsége zsoldosai” – mint azt Botlik Richárd nyilván nagyon is jól tudja – túlnyomó részt épp lengyel és cseh gyalogosok voltak, és talán azt sem árt felidézni, hogy Horvátországgal ellentétben – melyről korábban oly gyakran szólt még a szerző – Szlavónia a korabeli Magyarország integráns része volt, így semmi sem indokolja, hogy a szlavóniai vármegyék felvonultatott katonaságát elkülönítsük, így nyilvánvalóan félrevezető, amit Botlik állít, hogy „14–16 ezer (java-részt túlélő) magyar katonánál nem marad több” (470. o.)

idején gyengélkedő (valitudinarius). A másik irat, ami a szerzők szerint Báthory 1526-os betegségét bizonyítaná, egy 1520-ban kelt dokumentum, aminek részletét csak latinul idézték tanulmányukban...” (456. o.)

Sajnos nem pusztán Báthori György – Botlik által most alaposan tárgyalt – jelenléte vagy nem léte kapcsán került szóba a szerző ismerethiánya, jóllehet a mostani szövege dacára is maradt bennünk „némi” hiányérzet, hogy vajon mi okból ne kéne hinnünk a Burgio-féle lista bejegyzésének, ha egyébként van már korábbi forrás is a lovászmester betegeskedéséről, továbbá, ha a csatában lovon is kell harcolni, utazni viszont kocsin is lehet, s a csata után – Botlik mostani állításával szemben – nem volt még polgárháború, ellenben a törökök portyáztak a Dunántúlon, így célszerűnek tűnhetett előlük elmene-külni.⁵

A Botlik által most idézet mondatunk azonban legalább annyira vonatkozott könyve azon, általa most nem idézett részletére is, amiből kiderült, hogy szerzőnek úgy általában fogalma sincs, hogy mi a lovászok, az istálló-mester feladata, illetve a lovászmester méltóságát betöltő személy helye és dolga a király környezetében.⁶

Talán még ennél is megmosolyogtatóbb az igyekezet, amikor Botlik kijelenti:

„A szerzők azonban Burgio minden adatát kész tényként kezelték, és emiatt a »ki volt ott és ki nem a mohácsi csatában« kérdés táblázati modellezésekor több szarvashibát is vétettek. Például a 4. táblázatban szereplő vingárti Horváth Gáspár asztalnokmestert – aki a mohácsi csatában II. Lajos egyik királyi istálló-mestereként, menekülés esetére friss lovakat tartott készenlétben a második hadrend vonalai mögött – a »nem volt ott« az ütközetben kategóriába sorolták.⁷ Ez a kijelentés azért is meglepő, mivel B. Szabó János 2016-ban megjelent tanulmányában még úgy tudta, hogy Horváth Gáspár ott volt a csatában.⁸” (456. o.)

Ami a „szarvashibánkat” illeti, ez abból fakadna, hogy Botlik és szerzőtársai úgy vélték, hogy „Lajos feltételezett baleseténél mind Aczél István megbízható embereinek, személyes kísérőinek, továbbá Czettritiz társainak, Majláth Istvánnak és vingárti Horváth Gáspárnak is ott kellett lenniük, mivel utóbbiakat Brodarics név szerint, királyi istálló-mestereként (stabuli regii magister) és II. Lajos mögötti, különálló csoportként említi *Igaz leírás* című művében.”⁹

⁵ Batori György személye kapcsán Botlik kitért az 1526-os királyválasztó országgyűléseken részt vett személyekre. Jóllehet nem ez a legmegfelelőbb hely ennek megvitatására, de egyet érdemes tisztán látnia a szerzőnek: minden számolgatás alapjául az elhunyt II. Lajos király által korábban kinevezett méltóság- és tisztségviselők listájának kell szolgálnia, s nem az újonnan megválasztott királyok által kinevezett személyeket kell figyelembe vennünk. Mivel időközben elkészült a korszak bárói, főpapi és megyésispáni archontológiája (lásd adataikat alább), így e kérdés megválaszolása immáron sokkal könnyebb.

⁶ „Békeidőben, de háborús konfliktusok idején pláne fontos szerep hárult a királyi lovászmesterre. A lovászmester feladata volt az uralkodó lovainak felügyelete, friss ló (vagy lovak) biztosítása csata és/vagy menekülés esetére.” *Botlik* 217. 58. o. – Vö.: „Természetesen lovászmestersége, mivel az méltóság és nem tisztség volt, semmilyen konkrét, fizikai és elméleti feladatot nem rótt rá a királyi udvarban. Az istállók takarítását, a lovak gondozását évszázadok óta az istálló- vagy allovászmesterek (*magister stabuli / vicemagister agazonum*) beosztottjai végezték. Ennek megfelelően a király paripáit is a lovászok felügyelték.” *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 308. o.

⁷ *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 306. o.

⁸ *B. Szabó* 2016. 57. o.

⁹ *Botlik – Nemes – Tolvaj* 2016. 9. o.

Nos, az egyikünknek tulajdonított „egyetértés” helyén valójában egy Brodarics idézet fordítását találni, amiben tényleg szerepel egy Horváth nevű „királyi lovászmester” – sajnos azonban a keresztnéve említése nélkül. Azaz a valóságban szó sincs róla, hogy Brodarics vingárti Horváth Gáspárt¹⁰ említené e helyen – így természetesen pusztán e szövegrész idézésével is nehéz lenne bármivel egyetérteni –, mint ahogy valójában arról sincs szó, hogy itt egy füst alatt Czettrit és Majláthot is istállómesternek nevezné Brodarics: ez a titulus a szövegben nem vonatkozik másra, csak erre a Horváthra.¹¹

Botlik tudja, hogy „Brodarics említette, hogy még 1526 nyarán, a mohácsi csata előtt II. Lajos az étekgógmestert „követként” küldte Szapolyaihoz azzal az utasítással, hogy a vajda csatlakozzon a királyi sereghez” s „vingárti Horváth Gáspár 1526. augusztus 6-án bizonyíthatóan Tordán írt levelet”, ám szerinte „innen folytatta útját a mohácsi táborba”, ahol azután „a csatából hiányzó ecsedi Báthory György lovászmester feladatának pótlására – harmadmagával istállómesternek nevezett ki a király a csata előtt.” Így szemtanúja lett volna a király halálának,¹² majd a csata után Szapolyaihoz menekült, s így történhetett meg, hogy „Horváth Gáspár a vajda nősülési szándékának ürügyén 1526 októberében felkereste Pozsonyban Mária királynét, és Szapolyai nevében feleségül kérte Máriát.”¹³

Ez a gondolatment lenne tehát az a kétségbevonhatatlan „bizonyíték”, ami hiteltelenné tenné Burgio báró veszteséglistájának azon bejegyzését, miszerint az asztalnokmester távol volt a csatától, amelyet mi nem átalítottunk hitelesnek tekinteni, mivelhogy ez tökéletesen egybevág a Botlik által felvonultatott, eddig ismert adatokkal, beleértve azt az általa is hivatkozott 1526. augusztus 23-i levelet is, melyet Gosztonyi János püspök intézett a szász dékánokhoz, amiből elég egyértelműnek tűnik, hogy a király számára végzett pénzgyűjtési feladata miatt Horvát Gáspár még ekkor is Erdélyben volt.¹⁴

Szerencsére időközben a bécsi levéltári anyagban végzett kutatások során megkerült annak az istállómesternek a keresztnéve is, aki valóban ott volt Mohácsnál a király mellett: 1559-ben ugyanis a Mohácsnál elesett férj, Horváth György II. Lajos király „vicemagister agazonum”-jának özvegye, Orsolya szegénységére való tekintettel kegydíj iránt folyamodott Ferdinánd királyhoz.¹⁵ Annak eldöntését tehát, hogy vajon ki, mikor és miben is követett el vingárti Horváth Gáspár és a király istállómesterei ügyében „szarvashibát”, azt ezek után inkább olvasóinkra bizzuk.

„C. Tóth fehérvári prépostnak 2009-ben még Oláh Miklóst írta, ugyanakkor a 2018-as kritikai tanulmányból kiderül, hogy ugyanerre a tisztségre már – Brodarics művére hivatkozva – a csatából elmenekült Kretschmer Lőrincet jelölte szerzőtársával, B. Szabó Jánossal együtt.” (457. o.)

¹⁰ Aki egyébként 1526-ban, már januárban és még november végén is asztalnokmester volt. Arch. 1458–1526. I. 117. o.

¹¹ Ebbéli véleményünkben Brodarics szövegeinek egyik legjobb mai ismerője, Kasza Péter is megerősített bennünket.

¹² Habár a Botlik által hivatkozott egyik cseh beszámoló szerint éppenséggel az istállómesterek a csata forgatagában mind a négyen elszakadtak a királytól. *Botlik* 2017. 26. o.

¹³ *Botlik* 2017. 26–28. o.

¹⁴ MNL OL DF 246 298. Az adatra Neumann Tibor hívta fel figyelmünket, amit ezúton is köszönünk neki!

¹⁵ Péterfi Bence által kimásolt regeszta: ÖStA Hoffinanz – Ungarn. r. Nr. 7. Konv. 1559. március fol. 12. 1559. 03. 01.

C. Tóth Norbert az Oláh Miklósról vonatkozó adatot 2009-ben Barta alapján idézte, jól lehet Köblös József kutatásai alapján már 1994 óta ismert lehetett,¹⁶ ráadásul azóta megjelenhet a korszak világi és egyházi archontológiája is – amelyeket vitapartnerünk tanulmányára írásakor, s most sem idézett –, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy Kretschmer Lőrinc volt a „nagyprépost”.¹⁷ (Ráadásul nem Brodarics alapján hoztuk ezt az adatot, amint azt oda is írtuk.) Kretschmer éppenséggel 1513 óta volt fehérvári prépost, míg Vitéz Mihály fehérvári „kisprépostságára” egyes egyedül 1524-ből van adat,¹⁸ conservatorsága – egyelőre – semmilyen okleveles forrásból nem ismert. A történelmi létnek azonban valóban a folyamatos kutatás, forrásfeltárás és azok feldolgozása az egyik ismérve, így semmi kivetni valót nem látunk abban, ha valaki azért változtatja meg egy kérdésben a véleményét, mert új adatok kerültek elő az adott témában. Ha Botliknak igaza van, akkor Mihály fehérvári kisprépost méltóságviselését egészen 1526. augusztus 29-ig meghosszabbíthatjuk és ezek szerint ő volt a királyi titkospecsét *conservatora*.

„Noha a Szapolyai fivérek – György és János – valóban hét vármegyét tulajdonoltak és birtokaik nagy számban voltak a Felvidéken, ettől még nem ők a táblázatban felsorolt hét vármegye tényleges ispánjai. Nem világos, hogyan osztozhattak ketten a páratlan számú megyéken. Közigazgatásilag Szapolyai János egyetlen megyének, Szepesnek volt örökös főispánja. Ugyanígy érthetetlen és történelmietlen II. Lajos király felesége, Habsburg Mária királyné szerepeltetése öt megye ispánjaként. Igaz, hogy a királynénak öt vármegyében volt érdekeltsége, de mindegyiknek van külön ispánja.” (457. o.)

Mivel az írás szerzője korábban nem a régebbi magyar középkorral, hanem az 1526 utáni évtizedekkel foglalkozott, ez esetben talán elkerülte a figyelmét, hogy már az Anjou-kortól ismertek olyan megyék, amelyek ispánságát ketten, sőt hárman viselik egyszerre,¹⁹ tehát ez esetben sem a hét ispánságot kellett „egyenlően elosztaniuk” egymás között. A királynék megyéispánsága pedig már egyenesen az Árpád-kortól adatolható!²⁰

„Azt is meglepőnek találtam, hogy B. Szabó János és C. Tóth Norbert a 4. táblázatban mindössze 15 bárót tudott megnevezni. Ennek nem az az oka, hogy az 1. táblázatban, az ispánok felsorolásánál már szerepeltek ezek a személyek, hanem a szerzők állítása szerint mindössze 15 méltóságviselő létezett 1526-ban. E tekintetben Barta Gábor, Kubinyi András és Bessenyei József történészek kutatási eredményeit tartom elfogadhatónak.” (458. o.)

Úgy tűnik, hogy írásunk 4. táblázatának címét – bár jegyzetben is idézte – sajnos mégsem sikerült helyesen értelmezni, mivel ott nem azt állítottuk, hogy mindössze 15 bárója, hanem azt, hogy 1526-ban 15 *méltóságviselő* bárója volt az országnak. Ma már teljeséggel irreveláns, hogy mit írt a kérdéssről évekkel, sőt évtizedekkel ezelőtt Barta Gábor, Kubinyi András vagy Bessenyei József, mivel 2016-ban megjelent a méltóságviselő bárók okleveles források alapján elkészített adattára, így ezentúl az a mérvadó a kérdésben. Azt is le kell szögeznünk, hogy az egyes személyek tisztségviselését ezúttal sem Brodarics és/vagy Burgio, hanem az előbb említett archontológia alapján tüntettük fel. Ennek megfelelően az általa tárgyalt udvarmesterek és a borsodi ispánok ügyében ismételtlen csak

¹⁶ Köblös 1994. 356. o.

¹⁷ Arch. 1458–1526. I. 61. o.; C. Tóth 2017. 137. o.

¹⁸ Az adatokat lásd Köblös 1994. 376. o.

¹⁹ Vö.: Engel 1996.

²⁰ Vö.: Zsoldos 2005. 148–170.; C. Tóth 2018. 240–245.

az archontológiához tudjuk utalni Botlik Richárdot. Egy ilyen kérdés ugyanis nem azon dől el, hogy „egyértünk-e” Barta Gáborral – vagy bárki mással a nagy elődök közül –, hanem a forrásokon, azokon, amelyeket akkor Barta Gábor objektív okok miatt még nem ismerhetett: ő ugyanis 1977-ben még nem vehette kézbe a korszak megyéspánpánjainak adattárát, ellenben Botlik Richárd már több ízben is megethette volna.

„Szerzők úgy vélik, hogy ha egy „igazi” báró vagy egyházi főméltóság jelen van a mohácsi csatában, akkor automatikusan ott van vele a táblázatban megadott megyéjének bandériuma” (459. o.)

Sajátos, hogy Botlik Richárd milyen könnyen megfélekedzik róla, hogy nem mi járunk el így, hanem azt valószínűsítettük, hogy épp ő maga vélekedhetett így a könyve írása közben – mivel „számítási” módszereit nem osztotta meg sem akkor, de még most sem az olvasókkal.²¹ Mi ezzel ellentétben épp azt jeleztük, hogy ennek ugyan szerintünk sok értelme így nincs, de ellenpróbaképpen, még az ő gondolatmenetét követve sem jöhetnek ki azok az arányszámok, amiket ő minden háttéranyag nélkül most már kétszer is biztos végeredményként közölt olvasóival.²²

Ebből pedig sajnálatos módon az következik, hogy Botlik – bár ez úgy látszik írás közben számára nem volt túl feltűnő – a következő alfejezetben (Kinek kellett hadba szállnia 1526-ban? A hadkötelezettség törvényekben szabályozott kérdéséről, főként a vármezei zsoldos bandériumok jogállására nézve) jó hosszasan vitatkozik 2017. évi énjével.²³ Az egyik példaként hozott Heves megye bandériuma esetében azonban továbbra sem látjuk okát, hogy – ha más esetekben nem tette ezt a főispánokkal – miért kellene kétségbe vonni Várday püspök vezető szerepét, hiszen az egi püspök 1472-től egyúttal a megye örökös ispánja is volt,²⁴ így mind a püspöki, mind pedig a megyei bandérium felett parancsolhatott. Az azonban kétségtelen tény, hogy a most induló vizsgálatok feladata lesz majd, hogy a megyei mozgósítások okleveles anyaga alapján az eddigieknél részletesebb és pontosabb képet próbáljon meg adni mind az 1526. évi erőfeszítésekről, mind az akkori hadállítási rendszerről.

„Szerzők értetlenségüknek adtak hangot, amiért például olyan egyházi személyeken, mint Statileo Jánoson, Gerendy Miklóson vagy Maczedóniai Lászlón számon kértem a távolmaradást, állításuk szerint ugyanakkor »semmilyen kötelezettsége sem volt arra, hogy megjelenjen a király táborában.« »Egyikük sem volt főpap, sem pedig banderarius

²¹ „Botlik Richárd e tekintetben – vélhetően – úgy kalkulált, hogy amelyik megyéspánpán jelen volt Mohácsnál, annak a megyének a bandériuma is ott volt, amelyik nem, azoké természetesen nem volt jelen. A meglepő állításból az talán még elfogadható, ha az ispán megjelent, akkor valószínűleg a megyei csapat is felvonult, az ellenkezője azonban már korántsem magától értetődő, így esetenként bizonyításra szorulna.” *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 300. o.

²² „Ha a teljes megyeszámra vetítve akarjuk megadni az arányokat, akkor azt látjuk, hogy – kerekítve, a Botlik-féle értelmezéssel – a megyei csapatok 69 százaléka megjelent, 12 százaléka nem és 19 százalékáról pedig nem tudjuk eldönteni. Ez – ha az utóbbi kettőt egy kategóriának vesszük (31%), akkor is – pontosan a fordítottja a Botlik Richárd által megadott arányoknak (36–64%). Csakhogy ennek a megállapításnak még ebben a formában sem feltétlenül van köze a valósághoz! *B. Szabó – C. Tóth* 2018. 302.

²³ A tárgykörben tett észrevételeit köszönjük az Index fórum „Turosz” nicknevű fórumozójának, akitől Botlik Richárdnak 2018 őszén sikerült új „tárgyterület merítenie” a megyei alakulatok témaköre kapcsán. Lásd „Turosz” hozzászólásait a 6702 bejegyzésben (2018. október 21.) és a 6741. bejegyzésben (2018. november 20.) <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9111454&la=149804840>. (A letöltés időpontja: 2019. március 6.) Ha „Turosz” majd egyszer a saját neve alatt is vállalja gondolatait, minden bizonnyal lenne értelme és tere is a további diskurzusnak.

²⁴ Arch. 1458–1526. II. 117. o.

úr.« – Ez tévedés. Nem is kellett ahhoz főpapaknak lenni, hogy egy prépostnak, kanonoknak, apátnak, szerzetesnek katonai hadkötelezettsége legyen 1526-ban! ... Mivel esetünkben Statileo János, Gerendy Miklós és Macedóniai László egyházi személyként rendelkezett világi birtokokkal, ezért nekik – a jobbágyaik száma után – ugyanúgy katonákat kellett felszerelniük, mint bármely más, világi birtokos nemesnek. Gerendy Miklóst és Macedóniai Lászlót a Mohács előtt született utolsó összeírás a főméltóságok (prelati) közé sorolta. Thurzó Elek XVI. századi forrása alapján tehát kettejükét – a XXI. századi történelmi vélekedéstől eltérően – a főméltóságok közé kell sorolni!” (460. o.)

Statileo János, Gerendi Miklós és Macedóniai László valóban birtokolt jobbágycsoportokat, a probléma azonban az, hogy Gerendi 1526-ban nem prépost, hanem fehérvári őrkano-nok volt.²⁵ Macedóniai személyéhez nincs mit hozzáfűznünk, őt maga Lajos küldte vissza Máriához. Nagyobb baj azonban, hogy a Turzó Elekhez köthető felsorolásban egyikőjükét sem nevezték prelatus-nak, ráadásul a Botlik által idézett rész éppenséggel az életben maradtak névsora után következik, és általánosságban említik azokat, akik meghaltak a csatában.²⁶

„A vármegyei zsoldos katonák számát az aktuális megye pénzügyi súlyának, nemeseinek, és a megye területén fekvő, világi birtokokat igazgató egyházi előjáróinak száma határozta meg. Így kár azon töprengeni, hogy »a korszakból egyedül Nógrád megye által kiállított bandérium létszámát ismerjük – az 1505 és 1508 közötti időszakban évente csupán 60 lovast számlált.«²⁷ Nehéz lenne összehasonlítani Nógrádot például a hasonló méretű, de igen tehető Pozsonnyal.” (462. o.)

Megnyugtatóképpen közöljük, nem is tettünk ilyen összehasonlítást, csupán felhív-tuk a figyelmet az egyetlen ismert adatra, amely egy létező megyei bandériumról maradt fenn, s amelyet „valamiért” Botlik Richárd nem tartott fontosnak megosztani olvasóival a könyvében – nekünk köszönhetően viszont már akár „töprengeni” is lehet rajta ebben a diskurzusban. (Ahogy azon is lenne mit „töprengeni”, hogy ezek után vajon hogyan sikerült Botliknak most meg összekötnie Posony megye bandériumát a budai vár őrzésére hátrahagyott 50 katonával és a pozsonyi vár – ismeretlen létszámú – későbbi őrségével.)

„A szerzők azt állították, hogy még augusztus 11-én sincs együtt az erdélyi sereg.²⁸ Ha ez így megállja a helyét, akkor a következő kérdés okoz fejtörést: mégis mivel akarta Szapolyai János bekeríteni a támadó török sereget Radu havasalföldi vajda támogatásával, ha erre az akcióra 1526. június végén még nem állt készen – az ilyen hadjáratoknál szoká-sos, és a mohácsi csatában is hatékonyak tartható – 6-8 ezer fős erdélyi sereg?” (463. o.)

Ez esetben pontosabb lenne azt állítani, hogy a Botlik által is használt Szapolyai-oklevéltárban közölt dokumentumok „állították” ezt, amelyeket azonban ő – most sem megnevezett okból –, valamiért nem használt fel a könyvéhez.²⁹ Természetesen erről a témáról ezek után is lehet újabb kérdéseket feltenni: amennyiben pedig Botliknak a spekuláción kívül netán más is a rendelkezésére állna a saját kérdései megválaszolásához, nagy örömmel olvassánk az idevágó forrásokat.

²⁵ Köblös 1994. 293. o.

²⁶ „Alii omnes domini, comites, barones, prelati et officiales maiestatis regie et reginalis sunt in expeditione et conflictu preterito interfecti” MNL OL DF 276 121.

²⁷ B. Szabó – C. Tóth 2018. 294. o.

²⁸ B. Szabó – C. Tóth 2018. 292. o.

²⁹ Szapolyai oklt. 527–531. o.

„A szerzők itt rossz hasonlattal éltek kritikájukban: az általuk említett cseh urak Bécsből valóban kocsin siettek előre Mohácsra, de ők időben odaértek, és kíséretük is megérkezett augusztus 29-éig, harci méneikkel és társzekerikkel együtt.³⁰” (465. o.)

Ez esetben természetesen mi nem valamiféle „hasonlattal” éltünk, viszont felhívtuk a figyelmet arra, hogy Szapolyai Mohács felé tartó kocsizásáról szóló forráshelyet önmagában és önmagáért hiteltelennek minősíteni – mint Botlik tette – önkényes és megalapozatlan dolog, hiszen mások is akadtak, akik épp így jártak el, s akiknek az eljárását – mint most kiderült – maga Botlik Richárd sem vonja kétségbe. Ezen túl már szinte apróság-nak tűnik, hogy a szerzőnek ezt a dokumentumot sem „sikerült” végigolvasnia, hiszen az általa hivatkozott forrásból világosan kitűnik az is, hogy az említett cseh urak felszerelése, lovai és katonái valójában épp hogy nem értek oda időben, s ők tulajdonképpen ennek köszönhetőek az életben maradásukat.³¹

„Kritizált munkám fő tézise, hogy az 1526. évi mohácsi csatában felsorakozott királyi sereg kiállása jóval elmaradt a Magyar- és Cseh Királyság tényleges hadipotenciáljától.” (465. o.)

Csak hogy épp ez volt az állítás a „kritizált” munkában, amit senki sem vitatott – legfeljebb az tűnt meghökkentőnek, hogy vajon a források és a hadtörténeti szakirodalom ismeretében mitől lenne ez a „tézis” újdonság? Illetve hogy egy hadtörténeti probléma tárgyalására vállalkozó kutatónak hogyan okozhat ekkora problémát a hadipotenciál, a mozgósítható haderő és az az adott időpillanatban adott helyen ténylegesen összehasonlítható haderő fogalmának megkülönböztetése?

Így továbbra is értelmezhetetlen maradt számunkra Botlik azon állítása: „ha valóban teljesítette volna a kötelességét a magyar-, horvát- és cseh elit, valamint a magyar köznemesség, akkor a mohácsi síkon – beszámítva a sereggyűjtés nehézségeit és a számolás esetleges átfedéseit is – minimum 60 ezres seregnek kellett volna felsorakoznia.” (466. o.) Hiszen ennek az erőnek jó része már köztudottan így is úton volt a király táborába, így ha a csatára valamely oknál fogva kb. 10-14 nappal később kerül sor, mire ez a haderő már összegyűlik, akkor a szerző vajon most azt írná, hogy az akkori elit „teljesítette kötelességét”?

Ráadásul maga Botlik most külön ki is emelte, hogy „Szakály Ferenc történész kutatása szerint 1521. augusztus 22-én, három – egymástól távol fekvő táborban levő magyar – sereg összlétszáma 60 ezer fő körül mozgott.”³² „B. Szabó János – Szakály állítását

³⁰ B. Szabó 2006. 121. o. Vö.: B. Szabó – C. Tóth 2018. 292. o.

³¹ „A négy lovag, Albrecht és Albin Schlick urak, Johann úr és Heinrich Kuttner úr, igen nagy gondban voltak, mivel csatába kellett vonulniuk, de se lovuk, se páncéljuk, és semmi egyébük nem volt, ami a viadalhoz szükséges, mert mindent a társzekereken hagytak, és vitézeik sem voltak velük, mivel még azok is úton voltak... Aznap, amikor végre megérkeztek a táborba, már elkezdődött a csata, és már mindenki felöltötte a fegyverzetét, ugyanígy a törökök is felkészültek. Minden jámbor szívű ember elképzelheti, milyen bátran és merészen szálltak szembe a halállal a keresztény hitért és uraikért; tisztelendő anyám beláthatja, milyen fáradtak, éhesek és szomjasak voltak a lovaglástól, az éjjel-nappal tartó utazástól; tehát fáradtan és majdhogynem erőtlennül értek a csatarend utolsó sorához. Teljesen kétségbeestek uraik miatt, hiszen tudták, hogy semmi sincs náluk, se páncéljuk, se jó lovaik, ezért megkérdezték, merre lehetnek uraik, hogy odamehessenek hozzájuk... Albrecht úrnak és Albin úrnak egyetlen embere sem volt, nem volt se páncéljuk, se lovuk, és azt sem tudták, megjön-e a poggyászuk. De a mindenható Isten könyörületessége és szerencsájük mutatkozott meg abban, hogy nem volt rajtuk páncél, és nem voltak nehéz harci ménjeik sem, különben nem tudtak volna elmenekülni, s nem tudtak volna átkelni a vízen fegyverrel és nehéz vértzetben.” B. Szabó 2006. 123. o.

³² Szakály 1981. 16. o.

megerősítve – az 1521. évi tolnai királyi táborot 20 ezer főre taksálta.”(465. o.) Jól látható hát, hogy II. Lajos kormányzatának 1521. évi erőfeszítése a szerző számára pozitív, 1526. évi teljesítménye pedig a megbélyegzett negatív példa. Holott nyilvánvaló módon 1526. augusztus 22-én is nagyjából az volt a helyzet, mint öt évvel korábban: az ország különböző pontjain álló különböző táborokban akkor is fegyverben állt körülbelül 60 000 katona, de Mohács környékén nem voltak többen 20 000 főnél. Hogyan lehetséges akkor, hogy Botliknak mégsem „tűnik fel” a két felvonulás strukturális hasonlósága? Pedig az általa hivatkozott B. Szabó János-könyv következő lapján már azt is olvashatta volna, hogy Szapolyai hová is érhetett el augusztus 22-ig Erdélyből: no, nem Mohácshoz, hanem a Tiszához.³³ Lehetséges lenne, hogy Botlik Richárdnak ez az „apró” különbség még aztán sem tűnt fel, hogy immár nemcsak Szakály Ferenc 1981. évi könyvének rövidke utalását hivatkozta meg ez ügyben, hanem jelen írás egyik szerzőjének művét is? Ha pedig C. Tóth Norbert még 2012-ben megjelent munkája is lett volna kezében, akkor világos lehetne számára, hogy ugyan Szapolyai János vajda 1521. július végén még az erdélyi seregek szokásos gyülekezőhelyén, Szászvárosban tartózkodott, innen pedig csak augusztus végére érkezett Kolozsvárra, ahonnan pár napos időzés után Lippán át a Bodrog megyei Vannához vonult – s seregét otthagya –, csak szeptember 13-án jelent meg személyesen II. Lajos bátai táborában.³⁴

Előzetesen sem volt túl sok illúziónk e tekintetben, de legújabb szövege végképp világossá teszi: munkamódszerei jótányit sem változtak a könyv megírása óta, így valószínű, hogy már az „árnyékseregekről” írott műve sem hirtelen felindulásból, idő hiányában elkövetett „kisiklás” volt csupán.

Mindezen túl Nemes doktor mostani felvetéseihez nem kívánunk hozzátenni semmit, mivel egyrészt a felmerült egészségügyi kérdésekben nem valljuk magunkat szakértőnek, másrészt nem nagyon értjük, hogy például a Mária királyné mesterséges meddővé tételéről szóló spekulációk – amelyre egyelőre még olyan forrásutalások sincsenek a körből, amelyeket modern orvosi vizsgálati eredmények híján Nemes doktor más esetekben minden további nélkül megbízhatatlannak tart – milyen módon kapcsolódnának Botlik Richárd „árnyékseregekről” írott könyvének voltaképpeni témájához.

Azt azonban talán mégis érdemes megemlíteni, hogy a Magyar-Kossa Gyula által emlegetett Báthori István biztosan nem volt erdélyi vajda 1503-ban – mivel az ilyen nevű vajda már 1493-ban meghalt, a későbbi hasonló nevű nádor meg nem volt erdélyi vajda –, „a címét névlegesen viselő, de effektív munkát a királyi udvarban nem végző Báthory Györgyöt” békeidőben pedig biztosan nem „a másik főlovászmester, Batthyány Ferenc helyettesítette Budán”, mivel ő – Fögel József Fraknoi Vilmos alapján hivatkozott téves adata dacára – nem (fő)lovászmester, hanem pohárnokmester volt.³⁵

Végezetül: a mohácsi csatavesztés ügyében rengeteg nyitott kérdés van még, ezekről bárkivel bármikor szívesen eszmét cserélünk, vitatkozunk akár szóban, akár írásban, hiszen a hazai szakmára e téren váró feladatok nyilvánvalóan komoly csoportos munkát kívánnak. De ennek van néhány alapfeltétele, így például, hogy a felek használják a kor-

³³ Vö.: B. Szabó 2013. 47. o.

³⁴ C. Tóth 2012. 453. o.

³⁵ Azt pedig, hogy Nemes István orvosdoktorként nincs tisztában a méltóságokkal és funkciókkal az udvarban, nehéz lenne felróni neki, ha e téren történész végzettségű szerzőtársa sem jár előtte a jó példával.

szak adattárait (a fentebb már idézett világi és egyházi archontológiákat), hiszen az egyes személyek méltóság- és tisztségviselésére a jelenlegi tudásunk szerinti legjobb adatokat tartalmazzák. (A kötetek megjelenése óta előkerült új adatokat pedig folyamatosan közöljük az MTA BTK TTI honlapjának vonatkozó oldalain.)³⁶

Természetesen mindenkinek, így Botlik Richárdnak is joga van egyetérteni, illetve nem egyetérteni az azokban felsorolt adatokkal, ám egyhez nincsen: tudomást sem venni létezésükről (eljárása már csak azért is érthetetlen, mivel tanulmányunkban felhívtuk figyelmét ezekre). Aki történésznek vallja magát, annak a forráskiadványok, adattárak használata kötelező. Ha nem ért egyet ezek egy-egy adatával, akkor jelezheti azt a megfelelő helyen, de úgy tennie, mintha azok nem léteznének és ezzel szemben tíz-húsz-harminc évvel ezelőtti – általunk is nagyra becsült szerzők – tanulmányait „adattárként” használnia – hogy finoman fogalmazzunk –, nem túl praktikus lépés.

Az újraközölt 1. táblázat: Megyésispánok 1526-ban

	A megye neve	Az ispán neve	Mohácsnál jelen volt-e			Forrás	
			igen	nem	n. a.		
1.	Abaúj	Perényi Péter örökös ispán	+			Kalous 2007. 612. o.	
2.	Arad	Paksi Gáspár			+		
3.	Árva	Szapolyai György és János	++	+		Kalous 2007. 611. o.	
4.	Bács	Tomori Pál érsek	++				
5.	Baranya	Csulai Móré Fülöp püspök	++				
6.	Bars	Dóci Ferenc			+		
		Lévai Zsigmond		+		Kalous 2007. 613. o.	
7.	Békés	Brandenburgi György örgróf (Gerlai Ábrahámfi Sebestyén)		+	+	Brodarics 1976. 30. o.	
8.	Bereg	Mária királyné	Ártándi Pál		+	+	
			somlyói Bátor István		+		MNL OL DF 247 835.
9.	Bihar	Perényi Ferenc püspök	++			Kalous 2007. 611.	
10.	Bodrog	Várdai Mihály	+			Zárai levele 115. o. ³⁷	
		Tatárrévi Zoltai János			+		

³⁶ <http://www.tti.hu/181-archontologia-kiegeszites/3123-archontologia-kiegeszitesek-javitasok-2.html> és <http://www.tti.hu/181-archontologia-kiegeszites/3122-archontologia-kiegeszitesek-javitasok.html> (A letöltés időpontja: 2018. december 9.)

³⁷ A levélfírő ugyan úgy tudta, hogy Várdai Mihály Imre nevű testvérével együtt meghalt, de Mihály szerencsésen túlélte a csatát. *Simon* 2008. 53. o.

	A megye neve	Az ispán neve	Mohácsnál jelen volt-e			Forrás
			igen	nem	n. a.	
11.	Borsod	Mária királyné (Gallinczer Lénárd)		+	+	
12.	Csanád	Macedóniai Miklós (?)			+	
13.	Csongrád	n. a.			+	
14.	Esztergom	Szalkai László érsek	++			<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
15.	Fejér	Szerdahelyi Imrefi Mihály	+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
16.	Gömör	Szapolyai György és János	++	+		<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
17.	Győr	Paksi Balázs püspök	++			
18.	Heves	Várdai Pál püspök		+		
19.	Hont	Gúti Ország Ferenc	++			
20.	Komárom	Korlátkövi Péter	++			
21.	Középszolnok	Drágfi János	++			
22.	Kraszna	Drágfi János	++			
23.	Külsőszolnok	Gyalui Vas László	++			
24.	Liptó	Szapolyai György és János	++	+		<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
25.	Máramaros	Mária királyné (Ártándi Pál)		+	+	
26.	Moson	Mária királyné (Várkonyi Amadé István)		+	+	
27.	Nógrád	Balassa Ferenc	++			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
		Ráskai Gáspár	+			<i>Kalous</i> 2007. 613. o.
28.	Orbász	nincsen adat			+	
29.	Nyitra	Podmanicki István püspök	+			<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
30.	Pest	nincsen ispánja				
31.	Pilis	nincsen ispánja				
32.	Pozsega	Kerekszállási Markos Péter			+	
		Cserneki Dezsőfi János			+	
33.	Pozsony	Bornemissza János (Acél István)	+	+		<i>Brodarics</i> 1976. 24. o.; <i>Kalous</i> 2007. 612. o.
34.	Sáros	Tárcai Miklós	++			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.

	A megye neve	Az ispán neve	Mohácsnál jelen volt-e			Forrás
			igen	nem	n. a.	
35.	Sebesi kerület	nincsen adat			+	
36.	Solt	Paksi János	++			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
37.	Somogy	Bátori György		+		<i>Kalous</i> 2007. 613. o.
		Bátori István	+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
38.	Sopron	n. a.			+	
39.	Szabolcs	Bátori András	+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
40.	Szatmár	Bátori András	+			
41.	Szepes	Szapolyai György és János	++	+		<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
42.	Szerém	n. a.			+	
43.	Temes	Perényi Péter	+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
44.	Tolna	Paksi János	++			
		Szerecsen János	+			<i>Brodarics</i> 1976. 24. o.
45.	Torna	Szapolyai György és János (Derencsényi Miklós)	++	+	+	<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
46.	Torontál	n. a.			+	
47.	Trencsén	Szapolyai György és János	++	+		<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
48.	Turóc	Szapolyai György és János	++	+		
49.	Ugocsa	Perényi Gábor	++			
50.	Ung	Homonnai Ferenc	+			<i>Brodarics</i> 1976. 25.o.
51.	Valkó	Tomori Pál érsek	++			<i>Kalous</i> 2007. 611.o.
52.	Vas	Szécsi Tamás	++			
		Battyányi Ferenc	+			<i>Kalous</i> 2007. 612.o.
53.	Verőce	Alsólendvai Bánfi János	+			<i>Kalous</i> 2007. 613.o.
54.	Veszprém	Szalaházi Tamás püspök	+			<i>Brodarics</i> 1976. 24.o.
55.	Zala	Bátori István	+			<i>Kalous</i> 2007. 612.o.
		Ákosházi Sárkány Ambrus	++			<i>Kalous</i> 2007. 611.o.
56.	Zaránd	Bátori István	+			<i>Kalous</i> 2007. 612.o.
57.	Zemplén	Pálóci Antal	++			<i>Kalous</i> 2007. 611.o.
58.	Zólyom	Mária királyné (Beheim Bernát)		+	+	MNL OL DF 248 785.
58 megye		79 személynév	42	18	19	

BIBLIOGRÁFIA

- Arch. 1458–1526. I. *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak). Budapest, 2016.*
- Arch. 1458–1526. II. *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, 2017.*
- Botlik – Nemes – Tolvaj* 2016. *Botlik Richárd – Nemes István – Tolvaj Balázs: Kétségeink II. Lajos cseh- és magyar király (1506-1526) holttestének azonosításával kapcsolatban. Orvostörténeti Közlemények, 62. (2016) 5–21. o..*
- Botlik* 2017. *Botlik Richárd: Az 1526. évi mohácsi csata árnyékseregei. Budapest, 2017. E-book. ISBN 978-963-88734-1-5 [https://www.academia.edu/34807761/Az_1526_%C3%A9vi_moh%C3%A1csi_csata_%C3%A1rny%C3%A9kseregei._Bp._2017._Shadow_Militaries_of_the_Battle_of_Moh%C3%A1cs_-_1526_ (A letöltés időpontja: 2018. március 9.]*
- Botlik – Illik* 2018 *Botlik Richárd – Illik Péter: A mohácsi csata (1526) másképpen. Budapest, 2018.*
- Brodarics* 1976. *Brodarics István: Igaz leírás a magyaroknak a törökkel történt mohácsi összecsapásáról. Ford. Kardos Tibor. In: Mohács emlékezete. Szerk. Katona Tamás. Budapest, 1976. 10–31. o.*
- Kalous* 2007. *Antonín Kalous: Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. Hadtörténelmi Közlemények, 120. (2007) 2. sz. 603–621. o.*
- Köblös* 1994. *Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával) (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) Budapest, 1994.*
- Simon* 2008. *Simon Zoltán: A kisvárdai vár inventáriuma. (A Rétközi Múzeum Füzetei 10.) Kisvárd, 2008.*
- B. Szabó* 2006. *Mohács. Szerk. B. Szabó János. (Nemzet és Emlékezet.) Budapest, 2006.*
- B. Szabó* 2013. *B. Szabó János: A mohácsi csata. Budapest, 2013.*
- B. Szabó – C. Tóth* 2018. *B. Szabó János – C. Tóth Norbert: „Árnyékboksz az árnyékseggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. Hadtörténelmi Közlemények, 131. (2018) 2. sz. 287–320. o.*

- Szapolyai oklt. A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja *Neumann Tibor*. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak.) Budapest, 2012.
- C. Tóth 2012. *C. Tóth Norbert*: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. *Századok*, 146. (2012) 443–463. o.
- C. Tóth 2017 *C. Tóth Norbert*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győr, 2017.
- C. Tóth 2018. *C. Tóth Norbert*: Mária királyné és udvara. In: Nagyvárad és Bihar az Anjou-korban. Tanulmányok Biharország történetéről 5. Szerk. *Zsoldos Attila*. Nagyvárad, 2018. 240–245. o.
- Zsoldos 2005 *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Budapest, 2005.

A *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztősége ezzel a vitát lezárja. Elnézést kérünk B. Szabó Jánostól és C. Tóth Norberttől, hogy a folyóirat 2018. évi 2. számában megjelent vitaindító tanulmányban a megyésispánok 1526. évi névsorából technikai okok miatt két sor kimaradt!

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

ZSOLDOS ATTILA
VITÉZEK, ISPÁNOK, OLIGARCHÁK

— ◆ — ◆ — ◆ —

Tanulmányok a társadalom- és
a hadtörténetírás határvidékéről

SZEMLE

RÉFI ATTILA

CSÁSZÁRI-KIRÁLYI KARABÉLYOS ÉS VÉRTES TÖRZSTISZTEK A FRANCIA HÁBORÚK IDEJÉN (1792–1815)

(Életrajzi lexikon I. kötet A-H. Jókai Mór Városi Könyvtár Pápa, 2015. 130 o.
ISBN 978-963-9818-35-4; II. kötet L-Z. Pápa, 2018. 182 o. ISBN 978-963-9818-50-7)

Réfi Attila 2014-ben jelentette meg huszár törzstiszti archontológiáját,¹ amit a karabélyos és vértés csapatnem törzstiszti enumerációjának első része követett,² de kényszerítő pályázati okokból ezután a császári-királyi ulánus törzstiszteket állította elénk.³ Ezért üdvözölhetjük most a második részt a hátramaradt bajtársak felzárkóztatásával, mivel együtt célszerű bemutatni őket.

A szerző két, eltérő jelentőségű és súlyú, de egyaránt a császári-királyi elit lovassághoz számító, Magyarországon kevésbé ismert nehézlovas csapatnem törzstiszteit mutatja be a francia forradalmi és a napóleoni háborúk időszakára vonatkozóan, életrajzi lexikon formájában.

A páncélos lovagok utódaiként a vértések a császárinak, majd 1745-től császári-királynak nevezett Habsburg-haderő egyik meghatározó csapatnemét alkották a XVII. század elejétől egészen a XIX. század második feléig. A lovasított lövésznak számító karabélyosok noha csupán rövid életű, átmeneti csapatnemnek bizonyultak a XVIII. század második felében, történetük nagymértékben összefonódott a vértesekével, s együttes bemutatásukat a két csapatnem tisztikara közötti jelentős átfedés is indokolja.

A lexikon a szükséges történeti és szervezeti áttekintést nem mellőzve, az említett csapatnemek felső vezetését alkotó törzstiszti karok vizsgálatára terjed ki. Ennek során mindazon személy vizsgálatra került, aki 1792 és 1815 között ezen ezredek valamelyikében törzstiszti rangfokozatban szolgált, függetlenül annak időtartamától.

A leszűkítést az is indokolja, hogy míg az adott csapattestek (ezredek) legénységét általában meghatározott területekről egészítették ki, így azok többé-kevésbé megfeleltek az ottani lakosság etnikai összetételének, addig a tisztikar esetében a kép jóval vegyesebb volt, ők ugyanis a Monarchia különböző tartományaiából, sőt a Monarchián túlról is érkezhettek. Ily módon jóval változatosabb, heterogénebb csoportot alkottak. Nevesítésük során nemzetiségi, vallási, társadalmi viszonyaikra, illetve a katonai pályafutás révén történő társadalmi felemelkedésükre vonatkozóan is átfogó képet kaphatunk.

¹ Réfi Attila: A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815) (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nádasy Ferenc Múzeum.) Budapest–Sárosvár, 2014.)

² Réfi Attila: Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon I. k. A-H (Jókai Mór Városi Könyvtár) Pápa, 2015.

³ Réfi Attila: A császári-királyi ulánuszerekek törzstisztejei a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon (Jókai Mór Városi Könyvtár) Pápa, 2016.

Bár a vértés- és a karabélyosezredek legénységének hadkiegészítése az osztrák–német örökös tartományokból és a Vencel-korona országaiból történt, származásilag összetett tisztikarukban jó néhány magyarországi származású személy is szolgálatot teljesített. Nem utolsósorban pedig gyakran állomásoztatták őket a magyar korona országaiban, így sok esetben szoros kötődés jött létre, illetve erőteljes kulturális transzfer zajlott le a tisztikar, valamint a helyi társadalom között. Gyakran választottak például magyar feleséget, de adott esetben idegen származású, nőtlen tisztiek is letelepedtek hazánkban katonai szolgálattuk lezárultával. Így nem meglepő, hogy sokan nyertek közülük magyar honosságot, úgynevezett indigenátust is. Helyenként magyar vonatkozású kultúrtörténeti adalékokkal is találkozhatunk, mint például Johann Kaspar Danzer őrnagy esetében, aki katonai szolgálattán túl a magyarországi gyorsírás megalapozója is volt.

Az első kötet „A”-tól „H”-ig 80 fő életrajzát tartalmazza. A második kötetben „I”, illetve „J” betűs személyek hiányában, a „K” kezdőbetűs családnevüektől a „Z” betűs-ig további 124 törzstiszt pályafutását dolgozza fel a szerző. Mivel kutatásai során négy, az első részbe tartozó személy előkerült, őket kiegészítő fejezetben ismerhetjük meg. Összességében tehát a tárgyalt időszakban 208 fő közül 24 szolgált karabélyos törzstisztként, vértesként pedig 124. Közülük tízen mindkét csapatnemet megírták.

Az egyes életrajzok felépítése lehetőség szerint a következő struktúrát követi (amitől helyenként, főként az adatok hiánya miatt lehetnek kisebb eltérések): név (több keresztnév esetén, amennyiben ismert, aláhúzással van jelölve a ténylegesen használt); zárójelben a pályafutás során elért legmagasabb rangfokozat; születés ideje, helye – halálozás ideje, helye; társadalmi, nemzetiségi, vallási hovatartozás; a katonai pályafutás többnyire adatszerű ismertetése, amelynek során bemutatásra kerül a katonai szolgálat kezdetének ideje és helye, majd a pályafutás legfontosabb állomásai, vagyis az egyes rangfokozatok megszerzésének, illetve amennyiben ismert, akkor az erről szóló rendelet(ek)nek az időpontja és a szolgálatteljesítés mindenkor helye; a katonai pályafutás lezárásának időpontja és módja; egyéb, az esetleges ezredtulajdonosságra, elszenvedett hadifogságra, kitüntetésekre, címekre vonatkozó megjegyzések; a katonai kitüntetések sorában, ha van, akkor első helyen kerül említésre a Mária Terézia Katonai Rend elnyerésének időpontja, továbbá esetenként megszerzésének körülményei; más nem katonai jellegű elismerés(ek), esetleges rangemelés(ek), honosítás; családi állapot, valamint ha ismert, akkor a feleség(ek) és a gyerekek neve, illetve utóbbiak száma.

Noha csak kevés esetben állnak rendelkezésre adatok, ezek kiegészíthetik még az egyes törzstisztek családi hátterére, a szülőkre és ritkán a tanulmányokra vonatkozó ismereteinket.

Az egyes életrajzokban a különböző harccselekményekben (háborúkban, csatákban) való részvételre a szerző csak indokolt esetben utal részben forrástermészetű és terjedelmi okokból, másrészt a törzstiszti karok tagjainak kariertörténeti, társadalmi, szociológiai hátterének bemutatása volt a cél, s nem a heroizálás. Réfi Attila józan megfontolásból ebben a munkájában sem szolgál származási és mobilitási statisztikai elemzésekkel, mivel ezek a nem jelentős magyar részarányt (mintegy 9 fő) képviselő karabélyos és vértés törzstisztek esetében irrelevánsak lennének.

A köteteket igényes és impozáns forrás- és irodalomjegyzék zárja, igazolva, hogy ismét megbízható, a korszak kutatói, de az értő közönség számára is megkerülhetetlen adattárat kaphattunk kezünkbe, mellyel Réfi Attila eredeti szándékainak megfelelően kiteljesítette és trilógiává bővítette nagy vállalkozását.

Lenkefi Ferenc

ÁGYÚCSŐ ÉS PUSKAPOR

Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó

*(Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Mentor Könyvek Kiadó, Marosvásárhely, 2017. 332 o.
ISBN 978-606-8861-08-1)*

Kevés hálásabb téma van az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc története kapcsán, mint Erdély, és azon belül is a Székelyföld önvédelmi küzdelmének bemutatása. Míg azonban a Háromszék harca és Gábor Áron tevékenysége mára már elég jól ismert, addig a Csíkszék és Bodor Ferenc működése jobbára az ismeretlenség homályába burkolózik. Ezen változtat most ez a tanulmánykötet, amelynek írásait Pál-Antal Sándor rendezte sajtó alá. Ahogy a bevezetőben az erdélyi történész is megjegyzi, a kötettel egy méltatlanul elfelejtett személyre, Bodor Ferencre, a balánbányai rézbánya üzemvezetőjére akarták ráirányítani a figyelmet, akinek 1848 novemberében kulcsszerepe volt Gábor Áron első három ágyújának az elkészítésében. 1849 tavaszán Csíkmadarason löporgyárat hozott létre, amely jelentős részben biztosította a székelyföldi hadosztály lőszerellátását a nyári hadjáratban. A szabadságharc leverése után azonban méltatlanul elfeledték, érdemeit pedig utóbb letagadták, hogy Gábor Áron kultusza annál fényesebben ragyoghasson. Az újabb kutatások eredményeként azonban most lehetőség nyílt Bodor 1848–1849-es tevékenységének feltárására és érdemeinek legalább utólagos elismerésére.

A kötet első tanulmánya a csíkszéki forradalmi eseményeket mutatja be 1848 tavaszán és nyarán. Az írást jegyző Pál-Antal Sándor előbb vázolja, milyen kép is alakult ki a magyar történetírásban a terület '48-as szerepéről, majd részletesen ismerteti a korban egy törvényhatóságnak számító Csík-, Gyergyó- és Kászon székely székek földrajzi elhelyezkedését, településszerkezetét, népességét és bonyolult társadalmi viszonyait. A lakosság 66–67%-át ugyanis az 1764-ben létrehozott cs. kir. határőri szervezetben, a csíkszeredai központú 14. (1. székely) határőr-nyolcezredben, illetve a 11. (Székely) huszárezred 1. őrnagyi osztályában szolgáló székelyek tették ki, így döntő fontosságú volt, hogy e jelentős katonai erővel bíró réteg támogatását kinek sikerül végül elnyernie. Pál-Antal Sándor részletesen bemutatja a '48-as reformokat támogató, a nemesi, értelmiségi, papi és a felszabaduló jobbágyi réteg támogatását élvező polgári vezetés, illetve a változásoktól jobbára elhatárolódó, többnyire idegen nemzetiségű katonatiszti kar küzdelmét a szék és a határőrök irányítása felett 1848. március végétől egészen augusztus közepéig. Végül megállapítja, hogy ebben az időszakban, ha nehézségek árán is, de a polgári vezetésnek általában sikerült érvényesítenie az akaratát.

A következő tanulmány Háromszék önvédelmi harcának előzményeit ismerteti 1848. október–novemberében. Süli Attila írásában előbb röviden bemutatja az eseményekről a történetírásban kialakult álláspontot, majd 1848. szeptember végétől egészen november végéig ábrázolja a székben történeteket. Cikkéből kiderül, hogy Háromszék vezetése már a román lázadás kezdetét jelentő harmadik balázsfalvi nemzetgyűlés végétől (1848. szept-

tember 25.) előkészületeket tett az önvédelemre, amit az agyagfalvi székely nemzetgyűlés (1848. október 16–17.) és a székely tábor azt követő, végül vereséggel végződő támadó hadjárata idejére sem függesztett fel. Így sikerült az ellenálláshoz szükséges személyi és anyagi feltételeket megteremteni, és ezért dönthetett végül november 28-án a székelyülés a fegyveres harc vállalása mellett.

A következő tanulmányt is Süli Attila jegyzi, amelyben az előző írás egyfajta párhuzamként a Csíkszék 1848. novemberi pacifikációját mutatja be. Csík ugyanis Háromszékkal ellentétben nem vállalta fel a cs. kir. erőkkel való harcot; ugyanakkor ennek fejében a katonai megszállást, illetve a román felkelők betörését sikerült elkerülnie. A szerző előbb röviden ismerteti a történetekkel kapcsolatban kialakult történelmi álláspontot, majd az agyagfalvi székely nemzetgyűléstől egészen december elejéig követi nyomon az eseményeket. Végül megállapítja, hogy a Háromszékhez képest jóval felkészültebb Csíkban ugyanúgy megtették az ellenálláshoz szükséges lépéseket, de a tárgyalásokat nem szakították meg a cs. kir. szervekkel, akik végül elfogadták a november 21-én a megegyezés feltételéül a székelyülés által megfogalmazott pontokat. Az így december 3-án létrejövő oláhfalvi egyezmény – amelynek keresztülvitelében Franz Dorsner ezredesnek, a 14. határőrezred parancsnokának, illetve a császárhű tisztikarnak valóban komoly szerepe volt – pedig nagyjából hasonló feltételekkel biztosította a szék biztonságát, mint a háromszékiek és a cs. kir. fél között 1849. január 2-án, jó egyhónapos harc után megkötött árapataki szerződés.

A következő fejezet Csíkmadaras 1848–1849-es történetét ismerteti. Pál-Antal Sándor előbb röviden bemutatja a település elhelyezkedését, történetét, lakosságát, illetve a forradalom előtti viszonyait, majd a felcsíki falu életét 1848–1849-ben. A szerző ábrázolásában egyfajta „alulnézetből” ismerhetjük meg a „Nagy év” történéseinek lecsapódását egy alig 1500 lelkes helységben a dicsőséges márciusi forradalomtól egészen a szabadságharc leveréséig. Végül Pál-Antal Sándor megállapítja, hogy Csíkmadaras lakossága mind a katonai állítás, mind pedig a helyi löpörgyár felépítésével és működtetésével kivette a részét a szabadságharc erdélyi küzdelmeiből.

Az ezt követő tanulmány Süli Attila tollából már az erdélyi hadsereg tüzéségének megszervezését mutatja be a szabadságharc időszakában. A szerző ennek kapcsán előbb ismerteti a történetírásban ezzel kapcsolatban kialakult, olykor kifejezetten „heroizáló” képet, majd rátér a legújabb kutatási eredményeket is hasznosító ismertetésre. Leírásából plasztikusan kirajzolódik a cs. kir. hadsereg tüzészervezete, majd ebből 1848-ban kinövő nemzetőri, illetve honvéd tüzéség. Ezt követi az erdélyi hadsereg tüzéségének a bemutatása a kezdetektől egészen a szabadságharc leveréséig. Süli Attila részletesen ismerteti a szervezés különböző fázisait, és a korábbi leírásoktól eltérően mind a magyar kormány, mind az Erdélyt körülvevő magyar vármegyék erőfeszítéseit is a jelentőségüknek megfelelően kezeli. Természetesen nem marad el az erdélyi, illetve a székelyföldi löveg- és lőszergyártás bemutatása sem Gábor Áron, Turóczi Mózes és Bodor Ferenc szerepének megfelelő ábrázolásával. A számos legendával leszámoló szerző végül megállapítja, hogy noha a székelyföldi löveggyártásnak valóban jelentős szerepe volt az erdélyi hadsereg tüzéségének kialakításában, az korántsem volt olyan meghatározó, mint ahogy eddig az ismeretes volt.

Komán János tanulmánya már a kötet névadójának, Bodor Ferencnek, a csíki ’48-as ágyúöntőnek és löpörgyártónak az életét és tevékenységét ismerteti. A felvidéki Torna vár-

megyéhez tartozó Lucskán született, majd 1804. november 9-én Barkán megkeresztelt, eredeti nevén Krausz Ferenc Xavér valószínűleg egy bányászattal foglalkozó, német–magyar nyelvű családban jött a világra, így ő maga is ezt a hivatást választotta. Tanulmányai befejezése után, végzett bányatisztviselőként előbb Kapnikbányán, majd Nagybánya körzetében lévő bányáknál dolgozott; végül 1843–1844 fordulóján a Zakariás Antal tulajdonában lévő Csíkszentdomokosi Rézbánya Hivatal-balánbányai üzeménél alkalmazták, ahol 1848-ban már üzemvezető volt. Az 1832-ben megházasodó és népes családdal rendelkező tisztviselő fokozatosan elmagyarosodott, amit vezetéknevének 1844-ben Bodorra való változtatása is jól jelzett. Így nem csoda, hogy 1848-ban a magyar oldalra állt, és kulcsszerepe volt a Bodvajon elkészített első három székely ágyú megalkotásában, majd a cs. kir. erők által lerombolt bodvaji üzem újjáépítésében, illetve a kézdívasárhelyi ágyú-, és lőszergyár anyagellátásában. 1849 tavaszán Gál Sándor ezredes, Székelyföld katonai parancsnoka megbízta egy lőporgyár létesítésével, amelyet Csíkmadarason sikeresen végre is hajtott. 1849 nyarán már ez a gyár biztosította a székelyföldi hadosztály működéséhez a megfelelő mennyiségű lőport. A szabadságharc leverésekor a cs. kir. és cári csapatok az üzemet lerombolták. Mivel a családi vagyont a gyár működtetésére fordította, korábbi kenyéradója pedig elfordult tőle, így Bodor családjával koldusbotra jutott. A szabadságharc alatti tevékenysége miatt két évig vizsgálati fogságba kerülő tisztviselő szabadulása után különböző hivataloknál, majd 1870-től a m. kir. Honvédelmi Minisztériumnál dolgozott, és végül nélkülözések között hunyt el Budán 1872. október 21-én.

A soron következő, Süli Attila által írt tanulmány Csíkszéknek a székelyföldi hadiparban betöltött szerepével, illetve a csíkmadarasi lőporgyár történetével foglalkozik. A szerző 1849. január közepétől egészen a szabadságharc végéig foglalja össze vázlatosan a csíki hadianyaggyártás történetét, ezen belül pedig a korabeli források segítségével részletesen bemutatja a csíkmadarasi lőporgyár felépítését és működését. Végül pedig megállapítja, hogy a gyár működése és termelése alapján – az állandóan fennálló nyersanyagellátási problémák dacára – országos jelentőségű üzemnek számított.

A kötet utolsó három tanulmánya forrásközléseket tartalmaz. Az elsőben Süli Attila egy, a „Bodor-kérdés” történetét feldolgozó alapos bevezető után közli a tisztviselő tevékenységéről 1849-ben készített jegyzőkönyvet, és cáfolja az azzal kapcsolatban felmerülő hitelességi aggályokat. A másodikban Bodor Ferenc életével és pályafutásával kapcsolatban összesen 49 okmányt és cikket olvashatunk, a bevezetőben pedig megismerhetjük a források első összegyűjtőjének, Böződi Györgynek a munkásságát. Végül a harmadikban szintén ő Hermann Róberttel közösen Kiss Antal őrnagynak, a 85. honvédszászlóalj parancsnokának az elsősorban 1849. évi nyári erdélyi hadjáratra vonatkozóan értékes adatokat tartalmazó visszaemlékezését közli le.

Az igényes színvonalú, számos képpel és térképpel illusztrált kiadványt személy- és helynévmutató, rövidítésjegyzék és bibliográfia, angol és román nyelvű rezümé, valamint képmelléklet zárja.

A kötetben, mint majdnem minden munkában előfordulnak nyomdahibák, elírások, és tévesztések is. Az „1. és 2. határőrszászlóalj” helyett inkább „1. és 2. határvédszászlóalj”, míg a „Magyar Hadügyminisztérium Hadtörténeti Intézete és Múzeuma” helyett „Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum” irandó (9. o.). Az első honvéd újoncösszeírások természetesen 1848 és nem 1849 őszén voltak (13. o.). A székely határőrgyalogezredek béke idején két és nem három zászlóaljból álltak (12 századdal), illetve a

„huszároezred” helyett inkább a „huszárezred” kifejezés használatos (19. o.) Gál Sándor természetesen 1849 és nem 1848 januárjától volt a 14. határőr-gyalogezered parancsnoka (45. o.). A 11. (Székely) huszárezred kapcsán „1. osztály” helyett inkább „1. őrnagyi osztály” írandó (123. o.). A cs. kir. tüzérség (egyedül a kontinensen) lovas-, és nem lovagló ütegekkel rendelkezett, így a tüzérek zöme nem saját lovon ült, hanem a lövegtalpon lévő „börhukán” (143. o.). A „15. (2. román) határőrezred” helyesen „17. (2. román) határőrezred” (146. o.). A 2. (Sándor) sorgyalogezerednek nem a 3., hanem az 1. zászlóaljja állomásozott Erdélyben 1849. januárjában, illetve Bem tábornok csak Nagyszében első ostromakor 5 löveget veszített (154. o.). József Bem 1794-ben és nem 1795-ben született (155. o.); a királynémeti ütközet pedig nem 1849. február 17-én, hanem 18-án volt (156. o.). A magyar röppentyűgyártás valóban hazai lábakon állt, mivel az 1849. február 2–3-án Iglónál zsákmányolt cs. kir. állványokat aligha sikerült volna február 11-ig eljuttatni Nagyváradra úgy, hogy a feldunai hadsereg csak február 10-én, Kassánál vette fel a kapcsolatot a felsőtiszai hadtesttel. Egy magyar röppentyűüteg ugyanakkor 4 és nem 8 állványból állt, így Erdélyben összesen nem 16, hanem csak 8 állvány volt (158., ill. 166–167. o.). A „HL, 28/409.” jelzet helyesen „HL 1848–49. 28/409.” (163. o.). Bodor Ferenc 1849. és nem 1848. szeptember 5-én írt levelet Zakariás Antalnak (188. o.). Végül: ha a Bodor ’48-as érdekeit kissé kiszínező cikk valóban 1870. december 23-án jelent meg, amire Turóczi Mózes aztán megkereste Pap Lajos képviselőt, akkor utóbbi Turóczinak írt válaszlevele aligha datálható 1870. december 1-ére (282–284. o.).

A fenti hibáktól függetlenül a recenzens csak ajánlani tudja e munkát minden történelem iránt érdeklődő személynek, szakmabelinek és egyszerű olvasónak egyaránt, aki csak meg akar ismerkedni egy jobb sorsra érdemes hazafi, illetve az 1848–1849-es székelyföldi események legendáktól megtisztított, de annál igazabb történetével.

Kemény Krisztián

UDOVECZ GYÖRGY

1848–1849 MAGYAR KATONÁINK ÖLTÖZETE, FELSZERELÉSE ÉS FEGYVERZETE

Segédanyag katonai hagyományörzők részére

*(A magyar katona – sorozat. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2018. 165 o.
ISBN 978-963-327-772-0)*

Már több mint négy éve, 2014-ben jelent meg először Udovecz Györgynek az 1848–1849. évi szabadságharc magyar katonáinak öltözetét, felszerelését és fegyverzetét részletesen bemutató munkája.¹ Ez a kötet akkor kifejezetten hiánypótlónak számított, mivel – ellentétben a Nyugat-Európában már évtizedek óta kialakult gyakorlattal – a rövid múltra visszatekintő magyar katonai hagyományörzés korántsem rendelkezett olyan szakkönyvekkel, amelyek részletesen leírják, hogyan kell egy „igazi” hagyományörző katonának

¹ *Udovecz György: A magyar katona. Öltözködési, felszerelési és fegyverzeti segédlet az 1848/49-es hagyományörzők számára. Barót, 2014.*

kinéznie. Azóta szerencsére több ilyen kötet is napvilágot látott a szerző tollából.² Mivel azonban ezek többnyire korlátozott példányszámban jelenhettek csak meg, így mára már nehezen hozzáférhetőek. Ezért is örvendetes, hogy az 1848–1849-cel foglalkozó munka most megújult formában, bővebb tartalommal, a Zrínyi Kiadó gondozásában ismét megjelenhetett.

Ahogy a bevezetőt és az ismertetőt jegyző Baczoni Tamás egyenruha- és viseletkutató is írja, 1848–1849 ikonikus időszaka a magyar történelemnek. Ekkor indult meg a magyar állam és társadalom a polgári fejlődés útján, a márciusi „vértelen” forradalmat követő fegyveres küzdelem, az önvédelmi, majd a szabadságharc, és az azt követő véres megtorlás eseményei pedig mélyen beépültek a köztudatba. Am a fenti időszak a viselettörténet terén is jelentős változásokat hozott: ekkor alakult ki az a magyaros „honvéd” viselet, amely alapvetően máig meghatározza a magyar katonai öltözködési tradíciót. Ehhez azonban eddig jobbra hiányoztak azok a pontos leírások és méretezések, amelyek alapján a kor katonáit képviselni, és egyben megjeleníteni akaró hagyományőrzők, illetve az azokat „felruházó” másolatkészítő mesterek dolgozhattak volna, hogy a többnyire nagy költséggel elkészített egyenruha tényleg korhű legyen. Ezen a problémán segít most ez a kötet.

A felvezető fejezetben Süli Attila hadtörténész foglalja össze röviden a korabeli cs. kir. haderő, illetve a magyar honvédsereg felépítését és szervezetét 1848–1849-ben. Először a cs. kir. hadsereg haderő- és fegyvernemeit, rendfokozatait, harcászati beosztásait mutatja be általánosságban, majd a gyalogság, a lovasság és a tüzérség csapatnemeit és felépítésüket összegzi. Ezt követi a szabadságharc magyar hadseregének az ismertetése. A szerző itt elsőként a nemzetőrség, majd az első 10 honvédszászlóalj megszervezésével foglalkozik; ezután jön az önkéntes nemzetőrség, illetve a katonaillesítési törvény alapján létrehozott honvéd tömeghadsereg bemutatása. Ahogy Süli Attila is megállapítja, a magyar oldalon maradó cs. kir. sorgyalog- és huszárezredek, illetve a honvéd-, önkéntes nemzetőr és szabadsapatbeli alakulatokból olyan haderő jött létre 1848 végére, amely fel tudta venni a versenyt a többszáz éves tradícióval rendelkező cs. kir. hadsereggel.

Ezt a szakaszt követi a tulajdonképpen öltözködési segédlet. Udovecz György hat részben, párhuzamosan mutatja be a kiindulási alapnak tekinthető, zömmel magyarországi kiegészítésű cs. kir. gyalogos, tüzér- és huszáralakulatok, majd a honvéd gyalogos, tüzér, és huszáregységek legénységi, valamint tisztii állományának viseletét, felszerelését és fegyverzetét. Elsőként az 1840–1848 közötti cs. kir. gyalogság öltözködése kerül ismertetésre. A szerző az 1837-es tisztii, és az 1840-es legénységi állományra vonatkozó öltözködési szabályzatok alapján összefoglalja, milyen viseleti tárgyakkal kell rendelkeznie egy hagyományőrzőnek, majd egyenként sorba veszi a felszerelési cikkeket. Alapos, pontos méretekkkel rendelkező leírásokat találunk itt a korban használatos egyenruházati cikkekről a csákótól a lábbeliig. A kötet egyik újítása az előző kiadáshoz képest, hogy a táblázatokba szedett méretek a ma használatos metrikus mértékegységekre vannak átszámítva, amely jelentős mértékben megkönnyíti a reprodukálásukat. Az egyenruházat bemutatását a felszerelés darabjainak, majd a szolgálati jeleknek és a rendfokozati jelzéseknek, illetve a fegyverzetnek az ismertetése követi. Külön esik szó a határőrezredekéről, ame-

² *Udovecz György: Az első világháború magyar katonáinak öltözete, felszerelése és fegyverzete. Segédanyag katonai hagyományőrzők részére.* Budapest, 2014.; *Udovecz György: A magyar katona. Öltözködés, felszerelés és fegyverzet 1788–1815. között.* Barót, 2015.

lyekből a két székely határőr-gyalogezred szintén a magyar oldalon harcolt. Ezt követi a '48-as honvédegyalogság hasonló mintájú bemutatása a szabályzatoktól a mindennapi gyakorlatig. A szerző itt mind a hasonlóságokat, mind az eltéréseket alaposan számba veszi, amelyek egy részét a kényszer (anyaghiány), más részét viszont a praktikum, illetve a nemzeti viseleti motívumok erőteljesebb érvényesítése okozta. Szintén újítás, hogy ennél a résznél külön szó esik a honvéd gránátosokról, vadászokról, a nemzetőrgyalogságról, valamint a külföldi légiók közül a német, a bécsi akadémiai, illetve a lengyel légiós gyalogságról is. Ezután következik hasonló felépítésben a cs. kir., illetve a magyar honvéd tüzérek bemutatása (kiegészítve a szekerészekkel); végezetül pedig a cs. kir., valamint a honvéd huszárság, illetve újításként a nemzetőr lovasság felszerelésének az ismertetése. Az utóbbiak egyenruhái, felszerelése és fegyverzete közti lényeges eltéréseket itt már egyértelműen az anyagi források hiánya okozta, hiszen az eredeti cs. kir. huszárruhák „magyar nemzeti stílusához” kétség sem fért.

Az alapos, a korabeli szabályzatokból vett, illetve a máig meglevő korabeli és rekonstruált ruhadarabokról, felszerelési cikkekről, fegyverekről, valamint viseletükről és mai viselőikről készített képekkel korábban is gazdagon ellátott kötetbe számos új kép és grafika került be, amelyek még inkább használhatóbbá és egyben szebbé is teszi a kiadványt. A kötetet rövidítés- és fogalomjegyzék, bibliográfia és képjegyzék, valamint a közreműködőknek szóló köszönetnyilvánítás zárja.

A kötetben, mint minden kiadványban, előfordulnak nyomdahibák, elírások és tévesztések is. Ez természetes; ugyanakkor a recenzort némi szomorúsággal tölti el, hogy a korábbi kötettel kapcsolatosan az akkori recenzióban tett észrevételei jelentős része valahogy elsikkadt, így a korábbi hibák a mostani szövegben is benne maradtak. Például: a „főparancsnokságok” helyett inkább „főhadparancsnokságok” irandók (12. o.). A cs. kir. lovasság 8 vértés- és 6 dragonyosezreddel rendelkezett, és nem fordítva (13. o.; a helyes beosztás egyébként a 119. oldali képen is jól látszik). A cs. kir. tüzérség (egyedül a kontinensen) lovas-, és nem lovagló ütegekkel rendelkezett, így a tüzérek zöme nem saját lovon ült, hanem a lövegtalpon lévő „börhurkan” (13. o.; utóbbi a 102. oldalon található képen jól látszik). A magyar oldalon működő huszárezredek mellé nem 8, hanem csak 6 új huszárezredet szerveztek, illetve igyekeztek újjászervezni a zömmel cs. kir. oldalon maradt 5., 7., és 12. huszárezredek is (15. o.). 1849. január 23-án Bodrogkeresztúrnál nem csata volt, hanem csak ütközet (21., ill. 163. o.). A cs. kir. határőrgyalogság 1848-ban nem 17, hanem 18 ezreddel rendelkezett; a cs. kir. 18. illír-bánsági határőr-gyalogezredet 1845-ben szervezték meg (61. oldali kép). A székely határőrszázadokban nem 12, hanem 16 fő rendelkező huzagolt löfegyverrel, amely nem vadászoktálya, hanem 1842 M kamrás puskával (62–63. o.); ugyanakkor a 62. oldali képaláírás (székely lövész) átcúszott a 64. oldalra is. A honvéd rendfokozati jelzések feloldása a 77. oldalon rossz sorrendben van. A kamrás puskák magyar gyártásának helyes évszáma 1849 (87. o.). A 88. és 89. oldalakon való képaláírások helyesen: lökiképzés helyett inkább szuronyvívás; illetve honvédek helyett pedig sorgyalogos katonák. Az Uracca-gránátoszászlóalj mindvégig a cs. kir. oldalon harcolt, míg Komáromban Klapka György tábornok csak egy gránátososztályt és nem egy teljes zászlóaljat állított fel (90. o.). A „honvéd vadászok” című résznél a szerző az 1–4. honvéd vadászrezredek tagjainak egyenruházatát és felszerelését mutatja be; a különböző (Újházi-, Beniczky-, selmeci, pozsonyi, stb.) vadászok ettől eltérő öltözettel és felszereléssel rendelkeztek (93. o.). A honvéd tüzérségnek nyargaló (lovagló) ütege lényegében

nem volt; egyet ugyan próbaképpen felszereltek, de a harctérre végül nem került ki, és hamarosan gyalogüteggé alakították (114–116. o.). A 116. oldalon lévő kép nem szekereseket, hanem tüzéreket ábrázol. A 145. oldalon a jobb kép nem a 8., inkább a 14. huszárezred tisztjét ábrázolja. Az újonc huszárezredek többsége valóban nem rendelkezett karabéllyal, de ennek az anyagiány, nem a korábitól eltérő szervezési elképzelés volt az oka. Erre utal, hogy 1849 tavaszán a 16. (Károlyi-) huszárezredet például felszerelték karabélyokkal (155. o.). Végezetül: *Bona Gábor* tábornokokról és törzstisztekről szóló munkájának 2015-ben jelent meg a negyedik, bővített kiadása; célszerű lett volna már ezt, és nem az 1983-as első kiadást használni (162. o.).³

A fentiekől függetlenül a recenziens csak ajánlani tudja ezt az egyébként igen kiváló és részletes munkát a hagyományörzőknek, illetve a '48-as hadtörténelem iránt érdeklődőknek egyaránt, és reméli, hogy hamarosan újabb kötetekkel bővül a magyar katonaság egyenruházatát, felszerelését és fegyverzetét bemutató sorozat.

Kemény Krisztián

KISS GÁBOR – MOLNÁR ANDRÁS (SZERK.)

CSÁNY LÁSZLÓ ÉS KORTÁRSAI

Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére

*(Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár Zalaegerszeg, 2017. 229 o.
ISBN 978-963-7267-35-2)*

Mindig öröm olyan kötetel találkozni, amely egy konferencia, emlékülés, vagy előadássorozat szerkesztett változata, így az ott elhangzottak jóval több érdeklődőt érhetnek el, akár szakmán belül vagy kívül is. Különösen igaz ez, ha az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc egyik méltatlanul hanyagolt személyéről, Csány Lászlóról van szó.

A Csány László és kortársai című emlékülésre 2015. október 8-án került sor Zalaegerszegen, a tanulmánykötet az emlékülésen elhangzott előadások szerkesztett változata. A könyvet 2017. november 7-én mutatták be annak szerkesztői Zalaegerszegen, a Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtárban. Az egyes művek az előadások sorrendjében követik egymást a könyvben, a szerzők maguk kivétel nélkül a korszak elismert kutatói. Mondhatnánk akár párhuzamos életrajzok gyűjteményének is, de ez csupán részszegség lenne, hiszen az egyes történelmi szereplők és Csány László egymás közti viszonya adja meg a művek tematikáját. A legtöbb esetben a hivatalos és baráti érintkezés fennmaradt forrásai kerültek a vizsgálódás középpontjába, ennek hiányában (és ezeket kiegészítve) pedig egyéb források bevonásával igyekeztek a szerzők teljes képet adni Csány szerteágazó kapcsolatrendszeréről.

A kötet puhafedeles borítású, fedőlapján a tanulmányokban vizsgált szereplők portréi láthatóak (a képek jegyzéke a kötet végén kapott helyet, illetve a portrék az egyes tanulmányok első oldalán is megtalálhatóak, színesítve ezzel is a kötetet). A cikkek egységes

³ *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. (Negyedik, bővített kiadás.) Miskolc, 2015.; *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1983.

rövidítéseit a könyv végén rövidítésjegyzék oldja fel, ezt követi a kötetben szereplőkről megjelent szakirodalom felsorolása. A sort a tartalomjegyzék zárja.

A szerkesztők által írt előszó Csány László rövid életrajzát tartalmazza, amely tárgyilagosan sorolja föl életének főbb eseményeit. Ezután egy rövid tartalmi ismertető következik magáról a kötetről és az emlékülésről.

A kötet nyitótanulmánya az egyik szerkesztő, Molnár András munkája, amely Csány és Deák Ferenc reformkori (közös) tevékenységét ismerteti (*Csány László és Deák Ferenc a zalai reformellenzék élén, 1832–1847*). A két politikus fiatalkori életútjának, tulajdon-ságaiknak összevetése után a Zala vármegye rendi ellenállásában betöltött szerepük, a liberális ellenzék helyi megszervezése, főként pedig az országgyűlési követválasztások körül folyó események kerülnek a középpontba. Csány, mint a helyi ellenzék aktív tagja és vezéregyenysége, több ízben is erőn felül kampányolt (korteskedett) Deák Ferenc követté választása mellett, meglehetősen nagy sikerrel. Együttműködésükben és barátságukban pont ez okozott törést, ugyanis Deák – megválasztásának körülményei miatt – a tisztet elvállalni nem akarta, megsértve ezzel Csány Lászlót, aki addigra már Kossuth Lajost tekintette az ellenzék vezetőjének. Ennek bizonyítéka a *Pesti Hírlap*ban megjelent *Cáfolat Zalából* című cikk, amelyet a szerző külön is említ (Ez az írás más cikkben is előkerül). Az Országos Védegylet létrehozásának köszönhetően kibékültek ugyan, de az országos politikában betöltött eltérő szerepük következtében kapcsolatuk megszakadt.

Béres Katalin munkájában, az első tanulmányhoz hasonlóan, Csány és Kossuth Lajos egymáshoz való viszonyulásának reformkori szakaszát elemzi (*Csány László és Kossuth Lajos kapcsolata a reformkorban*). A szerző részletesen bemutatja, hogy Csány hogyan ismerte meg Kossuthot, és miként vált számára követendő példaképpé. Az Országgyűlési Tudósításokon keresztül figyelt fel először Kossuth személyére, így amikor Kossuthot letartóztatták, nem csupán megakadályozni akarta azt, de hevesen ki is kelt ellene. Az 1840-ben szabaduló Kossuth (noha ekkori személyes találkozásukra nincs megbízható adat) teret adott Csány számára, hogy „Tisztelt Barátja” a *Pesti Hírlap* hasábjain keresztül fejthesse ki nézeteit. A szerző Csány több írásából is idéz, de a *Cáfolat Zalából* külön figyelmet kapott, hiszen Csány ezt követően vonult vissza rövid időre a közélettől. Külön említésre méltó, hogy Kossuth a cáfolatot kiváltó, Deákot méltató cikke, valamint a cáfolat közlésének halogatása ellenére is meg tudta őrizni Csány megbecsülését, bizalmát. Kettejük között ezt követően az Országos Védegylet teremtett kapcsolódási pontot, de szoros együttműködésükre csak a forradalom kitörése után került sor. Ez azonban már a soron következő tanulmány témája.

Solymosi József (*Csány László és Kossuth Lajos 1848–1849-ben*) felvéve a fonalat folytatja Csány és Kossuth a haza érdekében tett erőfeszítéseinek taglalását, egészen a szabadságharc leveréséig, elsősorban a Csány és Kossuth közötti intenzív levelezésre alapozva. Csány első kormánybiztosi kinevezését követően – a levelek tanúsága szerint – ugyan hivatalból érintkeztek egymással, viszonyuk mégis barátivá vált. A szerző a levelezésből szemelgetve vázolja fel Csány kormánybiztosi tevékenységét, rámutatva a közte és Kossuth közötti – mondhatni – függőségi viszonyra. Remekül kirajzolódik ugyanis, hogy Csány Kossuthot tekintette a haza áldozatkész vezetőjének, de Kossuth is felismerte, milyen jelentős mértékben támaszkodhat Csány munkájára. E megbecsültségnek jele Csány Erdélybe való kinevezése országos biztосként, amely tisztében leginkább a Kossuth iránt érzett lojalitás tartotta meg. Solymosi József külön alfejezetben emlékszik

meg Csány közmunka- és közlekedésügyi miniszterként betöltött szerepéről is. A cikket a szerző – a két politikai viszonyának megromlásának említése után – rövid, de tartalmas összeggel zárja.

Kemény Krisztián rendkívül részletes, ámde arányos tanulmányában szinte két életrajzot is papírra vetett (*Csány László és Mészáros Lázár kapcsolata a reformkorban, illetve 1848–1849-ben*). Első körben Csány és Mészáros életpályájának 1848-at megelőző összehasonlító elemzését végezte el, azaz két katonamester jellemét, sorsuk hasonlóságait és eltéréseit állította egymás mellé. Rendkívül részletesen kerül bemutatásra kettejük pályafutása a napóleoni háborúk alatt, amely kutatásért külön is hálásak lehetünk, hiszen a hasonló információk ritkák, vagy csak vázlatosak, ha a szabadságharc szereplői kerülnek előtérbe. A forradalom és a magyar kormány megalakulását követően feladatuknál fogva együttműködésük is szükségszerű, hiszen Mészáros hadügyminiszter, Csány pedig a hadsereg mellé rendelt kormánybiztosként működött. A szerző rámutat arra, hogy ebben a két minőségben a két elemzett személy a hadsereg megszervezésének ügyében igyekezett segíteni egymást, viszonyunk a szerző szavaival élve, „felhőtlennek” volt mondható. Ennek megromlását a horvát betörés és a magyar oldalon álló cs. kir. tisztek ingatag hűsége okozhatta, ami a hivatali viszonyukban ekkor még nem volt észlelhető. Csány bizalomvesztése 1848 októberétől erdélyi kormánybiztosi kinevezéséig tartott, ugyanis ebben az időben Csány elsősorban az Országos Honvédelmi Bizottmánynak közvetlenül küldte meg jelentéseit a hadügyminisztérium mellőzésével, de a tisztek a hadügyminiszter általi kinevezése kapcsán is ellenállást fejtett ki, fenntartva ennek jogát a polgári hatalom számára. Miután Csány Erdélybe került, egymást elsősorban magánlevelek útján tájékoztatták, amely jelzi, hogy kölcsönös bizalmuk megerősödött. A szerző ezt részben a Bem iránt érzett ellenszenvüknek is tulajdonítja, illetve feltételezi, hogy Csáynak köze lehetett Mészáros helyben maradásához a trónfosztás kimondását követően. A bekövetkező katonai kudarc árnyékában nézetkülönbségeik újra eltávolították őket egymástól, a szabadságharc bukását követően pedig a szerzőt idézve: „közös útjuk végképp véget ért.” A cikk a két sors újabb párhuzamos ütköztetésével (emigráció – mártírsors), valamint rövid összeggel ér véget.

Kedves Gyula tanulmánya egy különös barátság történetének leírása, amely a fiatal Perczel Mór és Csány László között a reformkorban alakult, és egészen a szabadságharc végéig (*Csány László és Perczel Mór*) tartott. A szerző külön felhívja a figyelmet, hogy két különösen erős akaratú személyiség együttműködése valósult meg, noha Perczel híres volt összeférhetetlenségéről. Hozzáteszi azonban, hogy ritkán kerültek olyan helyzetbe, ahol konfrontálódhattak volna egymással. Csány feltehetően fiatalkori önmagát láthatta Perczelben, ezért – még ha gyakran ellentétes állásponton voltak is – atyai megértéssel viszonyult hozzá. Ehhez példaként hozza a Perczel és Görgei közötti rivalizáló konfliktust, amelynek következtében Csány kénytelen volt több esetben mediátorként fellépni. Ez persze nem járt súrlódások nélkül, Perczel a Győr védelme körüli bizonytalanság idején például baráti hangnemből magázódásra vált barátjához írt leveleiben. Csány barátsága azonban időtállóan bizonyult, a szerző erre egy kevésbé ismert incidenst hoz fel: a Tiszántúlra való visszavonulást követően Perczel finoman szólva is, de erős kritikával illette a kormány tagjait. A kényes ügy elintézésére Kossuth Csányt kérte fel, aki olyannyira sikeresen végezte feladatát, hogy magáról az epizódról is alig tudunk valamit. Csány Erdélybe való távozását követően személyes levélváltásra nem került sor kettejük között,

de a kormánybiztos továbbra is figyelemmel kísérte Perczel pályafutását. Barátságuk szilárdságára a szerző találóan idézi: „Mi veszekszünk ugyan, de azért barátok maradunk.”

A következő (igen terjedelmes) tanulmány Hermann Róbert tollából származik. Munkája teljes részletességgel tárja föl Csány és Görgei Artúr pályafutásának közös pontjait (*A magyar Cato és az „áruló” – Csány László és Görgei Artúr*), kiemelve munkakapcsolatuk aktivitását, hiszen a hadseregszervezés ügyében szinte napi kapcsolatba kerültek egymással. Amikor 1848. október 13-án vagy 14-én először találkoztak, a fennmaradt iratok szerint kölcsönösen jó benyomást keltettek egymásban. Amikor Görgeit fővezérnek nevezték ki, kapcsolatuk értelemszerűen intenzívebb lett, még ha levélváltásuk zömét jelentések és egyéb hivatalos ügyek alkották. Együttműködésükben feszültség éppen a tiszti kinevezések szabályozatlanságából fakadóan keletkezett. A különböző kinevezési gyakorlatok ismertetését követően Hermann részletesen végigvezeti az olvasót a konfliktuson. A tisztázatlanságok miatt Görgei szerette volna magához vonni a kinevezések egy részének jogkörét, ez azonban Csány olvasatában egy, a polgári hatalomtól függetlenül létrejövő katonai hatalom létrejöttének veszélyét jelentette. A két ellentétes álláspontot Hermann egymás mellé téve hatásosan indokolta meg a két személy motivációit, rámutatva, hogy önmagát tekintve mind Csány, mind Görgei álláspontja a kérdésben teljesen érthető volt. A megoldás végül az lett, hogy a felterjesztéseket Csány is aláírta, csak ezután kerülhettek jóváhagyásra a Honvédelmi Bizottmány által. A kecske is jóllakott, a káposzta is megmaradt. A jó viszony helyreálltát jelzi az újfent megszaporodó levélváltás, valamint két közös kiáltvány kibocsájtása: egy válaszproklamáció a császári udvar vádjaival szemben, amely törvénytelennek nyilvánította a magyar kormányzervek működését, valamint a december 2-ai trónváltással kapcsolatos állásfoglalás. A következő alfejezetben Hermann a császári csapatok támadását követő csapatmozgásokat ismerteti 1848. december 16. és 31. között, Görgei tevékenységét Csány Kossuthnak írt jelentései alapján. Ezekből világosan kirajzolódik Csány véleménye a hadműveletekről. Ami külön figyelmet érdemel, az egy rövid kitérő Görgei és Perczel kapcsolatára, amelyet cikkében Kedves Gyula elemzett részletesen. Érdekes és érdemes Hermann elemzésével összehasonlítani, hiszen ez a polaritás a tanulmánykötet egyik fő erőssége. A következő rész az 1849. január 2-ai haditanácsot és a főváros feladásának körülményeit írja le, ahol a politikus Csány és a katona Görgei álláspontja eltérő volt ugyan, de az Országos Honvédelmi Bizottmány Debrecenbe való távozását követően mindketten viszonylag szűk mozgásterrel rendelkeztek. A főváros kiürítése után Csány is (utolsóként) Debrecenbe ment. Az ekkori válságos és bizonytalan helyzetben – köszönhetően részben Görgei váci kiáltványának, részben a seregéből hiányzó kormánybiztosok miatt – Csány bizalma megingott. Miután Csány Erdélybe került, véleménye Görgeiről továbbra is elmarasztaló volt, de ezt a szerző annak tudja be, hogy a kormánybiztos elsősorban Görgeit kritizáló tudósításokat kapott. A tavaszi hadjárat sikereit követően azonban véleménye kezdett megváltozni. A trónfosztást követően a megalakuló Szemere-kormányban mindketten miniszteri tárcát kaptak, ekkori megnyilvánulásaik alapján igyekeztek támogatni egymás munkáját. Csány egy alkalommal még védelmébe is vette Görgeit, amikor a hadügyminiszter levélben élesen bírálta a hadsereg ellátását és a függetlenségi nyilatkozatot. Kapcsolatuk a cári intervenciót követően kerül válságba. Hermann itt sikeresen tisztázta a hivatalos levelezés időrendbe állításával, hogy a komáromi összpontosítás feladását ugyan Görgei nem helyezte, de elfogadta. A levelek beérkezésének összevisszaságával magyarázza Görgei főve-

zéri posztról történő leváltását, és Csány csalódását is. Ennek következtében a Kossuth és Görgei között kialakuló konfliktusban Csány kezdetben a kormányzó mellé állt. Ennek bizonyítéka a fővezérség kérdése, ugyanis Csány eleinte Kossuth kinevezését javasolta, de a július 24-ei minisztertanácson már nem támogatta. A szerző számos korabeli beszámolóból idézve kimerítően ismerteti a kérdéskört. Kossuth Csányt augusztusban Görgei táborába küldte, ekkorra már Csány teljes mértékben Görgei kinevezése mellett tette le a voksát, de látszik, hogy bírta Kossuth bizalmát is. A végjáték idején Csány azonban eltávolodott korábbi példaképétől, a kialakult lehetetlen helyzetben némi reményt a kormány lemondásában és a hatalom Görgeinek történő átadásában látott. A fegyverletételt követően Görgei igyekezett felhívni Paszkevicz tábornagy figyelmét Csány védelmére, azonban ennél többet nem tehetett. Csány ekkor már elfogadta sorsát, de a szerző kiemeli, hogy ezért nem Görgei volt a felelős.

Kovács István Csány egy másik tábornokhoz, Józef Bemhez fűződő viszonyát közli annak erdélyi kormánybiztosi működése alatt (*Csány László és Józef Bem. Erdély főkormánybiztosának és a hadsereg főparancsnokának kapcsolata*). Csány elődjének, Beöthy Ödönnek a tevékenységére is kitért, ami röviden előrevetítette azokat a problémákat, amikkel Csány Erdélyben és Bessel kapcsolatban szemben találta magát. Ezek között Csány nagy nehézségnek látta, hogy a tábornokkal szót érteni igen nehezen lehetett, valamint hogy katonai parancsnokként gyakran a kormánybiztos nélkül hozott döntéseket polgári kérdésekben is. Csány megítélése azonban elsősorban attól függött, hogy Bem győzött-e, vagy vereséget szenvedett az erdélyi hadszíntéren. A cikket remekül egészíti ki 12 darab – eddig kiadatlan – Bem által Csányhoz írt levél, amelyeket Hermann Róbert tett közzé.

A sort Pelyach István zárja (*Csány László és Szemere Bertalan. A „lángkeblű hazafi” és az „örök második” szükre szabott kapcsolata*). A szerző pályájuk rövid bemutatását követően tért rá a szabadságharc során kifejtett tevékenységük alapos vizsgálatára. Rámutat, hogy a két egymástól életkorban és földrajzilag is távol álló személy levélváltására csak akkor került sor, amikor Csány kormánybiztosként Szemeréhez, mint belügyminiszterhez fordult hivatalos ügyekben. Azonban kiemeli, hogy Csány jelentéseit Batthyány Lajos miniszterelnöknek is megküldte, ugyanis eleinte nem sikerült szót érteni Szemerével. Mivel Csány leginkább a hadsereg ellátásával és szervezésével volt elfoglalva, így a belügyminiszterrel – mondhatni – kevesebb tennivalója akadt. Pelyach érdekes adalékként kitér Szemere Csányt érintő értékítéletére is, amelyet a Batthyány-kormány lemondását követően az új miniszteri kinevezések kapcsán fogalmazott meg. A szerző a negatív ítéletből leginkább féltékenységet olvasott ki, hiszen Csányt nehezen lehetett volna alkalmatlansággal vádolni. Mindenesetre egészen a Szemere-kormány megalakulásáig nem igazán érintkeztek, miniszterként Csány pedig túlságosan is el volt foglalva gyakorlati teendőivel. A szerző összegzőként állapítja meg, hogy Szemere soha nem tartotta Csányt egyenrangú félnek, Csány mégis képes volt felülemelkedni ezen és a kollegiális viszony fenntartásával szolgálta a haza ügyét. A tanulmányt újfent Hermann Róbert forrásközlése követi, amelyben Szemere Bertalan Csány Lászlóhoz intézett utasításait, leveleit tartalmazza.

A tanulmánykötet széles spektrumú vizsgálódásai, az egymás mellett futó, és egymást keresztező életutak ilyen szintű bemutatása méltán tarthat számot érdeklődésre. Noha a tanulmányok számos ismétlést tartalmaznak (egymáshoz képest), ez csupán színesíti a

kötetet, hiszen ugyanazon eseményt más-más szereplők szemszögéből világítják meg. Ez a több pontú szemlélet az, ami igazán olvasásra érdemessé teszi a tanulmányokat. És ne feledkezzünk meg arról se, hogy a kötet elsősorban Csány Lászlóról szól, aki bőven megérdemli, hogy életútját ilyen részletesen is megismerhessük.

Balogh Máté

JACQUES COUDRAY

**JOURNAL DU TEMPS DE GUERRE DE FRANÇOIS-XAVIER LOBRY,
LAZARISTE. SERVITEUR DE L'ÉGLISE ET DE LA PATRIE SUR LE FRONT
D'ORIENT (1914–1919)**

Analyse et commentaires

*(A lazarista François-Xavier Lobry Háborús naplója. Az Egyház és a Haza szolgálója a Keleti Fronton (1914–1919). Elemzés és magyarázatok. L'Harmattan, Paris, 2018. 228 o. ISBN 978-2-343-16152-)**

A történelemmel és főleg a hadtörténelemmel foglalkozó munkáknak az esetek többségében olyan hivatásos történészek a szerzői, akik egy adott korszak és témakör avatott kutatóiként számos közlemény megjelentetése után jelentkeznek egy-egy nagyobb lélegzetű, a kutatásaik eredményeit összefoglaló kötettel. A jelen kötet esetében más a helyzet, mivel bár a szerző rendelkezik történelmi végzettséggel, szakértelme nem elsősorban ebben a szakmában kifejtett tevékenységéhez kapcsolódik. Jacques Coudray ugyanis az orléans-i és bejrúti egyetemeken megszerzett történelemszociológusdiplomája után a libanoni oktatási rendszerben helyezkedett el, ezt követően pedig több közel-keleti, afrikai és óceániai államban dolgozott először oktatási, később pedig diplomáciai posztokon konzuli és tanácsosi beosztásban. A lazarista renddel az iráni forradalom alatt került közelebbi kapcsolatba, ezért nyugdíjba vonulása után elhatározta, hogy a rend levéltárában végzett kutatások segítségével igyekszik jobban megismerni és megismertetni a lazaristák történetét. Ennek a kutatómunkának az eredményeit mutatja be a jelen kötet, amely François-Xavier Lobry, a lazarista rend törökországi tartományfőnökének első világháború alatt írt naplóját adja közre kivonatolt formában kiegészítésekkel és magyarázatokkal ellátva.

François-Xavier Lobry 1848-ban született Észak-Franciaországban, és már fiatalon elkötelezte magát az egyházi pálya mellett. Belépett a lazarista rendbe, amelynek kötelékében teológiai tanulmányokat folytatott Párizsban, majd 26 évesen felszentelték és ezt követően a rend hagyományainak szellemében tanárként tevékenykedett. 1886-ban a lazaristák konstantinápolyi rendházába helyezték át, ahol hamarosan a törökországi rendtartomány vezetője lett, ebben a minőségében pedig a tartomány lazaristái mellett az Irgalmas Nővérek rendjének 25 rendháza is az ő irányítása alá tartozott. Tevékenysége során mindvégig jó kapcsolatot ápolt a törökországi francia diplomatákkal, akik elkötelezett támogatói voltak a rend működésének. Törökország 1914. októberi hadba lépése után azonban a helyi szervek számos rendházat lefoglaltak, majd pedig a francia állampolgárságú szerze-

* A közlemény az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának keretében meghirdetett Bolyai+ Felsőoktatási Fiatal Oktatói, Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

teseket kiutasították, ezért Lobry-nak székhelyét a görögországi Szalonikibe kellett áthelyeznie december elején. Törökországi tevékenységéről 1886-os érkezésétől kezdve naplót vezetett, ezt azonban 1914 augusztusától 1919 júliusáig megszakította, és helyette egy ún. *Háborús naplót* vezetett. A kétkötetes, összesen több mint 1400 oldalas napló fontos kortörténeti dokumentum, amely egy jó politikai kapcsolatokkal rendelkező egyházi vezető szemével mutatja be az első világháborús balkáni hadszíntér eseményeit. A sokáig diplomataként tevékenykedő Coudray elsődleges célja a napló bizonyos részeinek közreadásával és kontextusba helyezésével a tartományfőnök történelmi eseményekben játszott szerepének bemutatása, amelynek segítségével számos, korábban kevésbé ismert részlet kerül napvilágra a Francia Keleti Hadsereg tevékenységével kapcsolatban is.

A hat fejezetre osztott munka időrendben ismerteti a lazaristák tevékenységét a balkáni hadszíntéren a Törökországból történt kiutasításuktól kezdve a macedóniai harcokon át egészen a konstantinápolyi visszatérésükig. A szövegben felváltva követik egymást a kötet szerzőjének szintetizáló ismertetései és a napló szerzőjének eredeti bejegyzései, amelyek együtt teljes képet adnak a legfontosabb eseményekről. A vizitátor figyelmét alapvetően két meghatározó folyamat kötötte le: a régió háborús viszonyainak alakulása (a partra szállás a Dardanelláknál, az antantcsapatok berendezkedése Görögországban, a Macedóniában zajló küzdelmek stb.), valamint a keresztények helyzetének változása a Közel-Keleten ebben a feszült időszakban. Ez a kettősség – a szerző személyénél fogva érthető módon – végigkíséri a kötetet, ebből kifolyólag jól megfigyelhető, hogy a lazaristák és általában a keresztények helyzetének alakulása szorosan összefüggött az antantcsapatok katonai sikereivel. Amennyiben utóbbiak elmaradtak, a keresztények is nehezebb helyzetbe kerültek, elég csupán az örmények kárára elkövetett atrocitásokra gondolni, amennyiben azonban antantsikerek születtek a harcmezőn, a keresztények életkörülményei – és a lazaristák cselekvési lehetőségei is – jelentősen javultak.

Lobry nem csupán a Görögországba vezényelt francia expedíciós hadsereg vezetésével ápolta jó viszonyt, de franciaországi kapcsolatainak köszönhetően a hazai politikai vezetés körében is adtak a szavára a keleti helyzettel kapcsolatban, amelyről számos jelentésben beszámolt. Ennek köszönhetően kölcsönösen hasznos együttműködés alakult ki a Francia Keleti Hadsereg vezetői és a lazarista vizitátor között. A francia csapatok nem csupán fontos és gyakran életmentő egészségügyi segítséget kaptak a helyi higiénés viszonyokban járatos szerzetesrendtől, hanem legalább ilyen fontos morális támogatást is, amely komoly szerepet játszott a többségében katolikus katonákból álló haderő harckészségének fenntartásában. Természetesen ez maga után vonta a francia hadsereg háláját és gyakran kézzelfogható segítségét is a lazaristák és az Irgalmas Nővérek tevékenységéhez akár a keleti keresztények befolyásszerző kísérleteivel szemben, akár pedig a rend épületeinek újjáépítésében az 1917-es szaloniki tűzvész után. Mindemellett meg kell említeni azt a fontos közvetítő tevékenységet is, amelyet Lobry a helyi népekkel és politikai szervekkel fennálló több évtizedes együttműködésének eredményeképpen fejtett ki Franciaország érdekében, amelyért mind a politikai, mind a katonai vezetés hálás volt neki (a tartományfőnök a Becsületrend lovagi, tiszti és parancsnoki rangját is megkapta). Ez az elismerés a lazarista rendre is pozitívan hatott, mivel a háború lezárása után a francia kormány aktívan támogatta, hogy a szerzetesek visszakapják a konfliktus elején elkobzott törökországi ingatlanjaikat, és újrakezdhesék korábbi tevékenységüket. Noha a háború után Törökország Kemal Atatürk irányítása alatt nagy változásokon ment át, ame-

lyek nem kedveztek a szerzetesrendeknek, a vizitátor továbbra is aktívan részt vett a rend tevékenységében egészen 1931-ben bekövetkezett haláláig.

A kötet egyik legnagyobb érdeme, hogy több szempontból is betekintést nyújt az első világháború során a balkáni hadszíntéren zajló eseményekbe. Egyrészt kronologikus sorrendben alapos áttekintést nyújt az itt zajló hadműveletekről, miközben nem feledkezik meg a szélesebb kontextusba helyezésről sem, vagyis rendszeresen összefoglalja a többi hadszíntér fejleményeit is, ami már önmagában is hasznos forrássá teszi. Másrészt a vizitátor politikai és katonai körökbe való bejárásának köszönhetően számos fontos döntés hátterét is részletesen bemutatja, amelyek egyébként rejtve maradnának a korszak iránt érdeklődő olvasók előtt. Ilyenek például a Keleti Hadsereg parancsnoki posztján vagy a görög királyi trónon lezajlott személycseréket megalapozó döntések ismertetései, amelyek a nemzetközi nagypolitika kulisszái mögé engednek betekintést az olvasóknak. Mindemellett meg kell említeni azokat a történelmi epizódokat is, amelyek az egyházi személy szemszögéből kerülnek bemutatásra, mint például a különböző nemzetiségű és vallású katonák nyughelyéül szolgáló temető létrehozásának nehézségei, vagy az évek óta hazautazási lehetőség nélkül harcoló csapatok romló morálja, amely esetenként már a katonák parancsmegtagadását is maga után vonta.

A mű értékét emeli, hogy számos illusztrációt tartalmaz, amelyek segítségével a fontosabb történelmi szereplők közelebb kerülnek az olvasóhoz, ugyanakkor egy tárgy- és névmutatató megkönnyítené a téma iránt érdeklődők számára az adott helyek és személyek gyors megtalálását a szövegben. Mindezzel együtt a könyv fontos forrás egy olyan első világháborús hadszíntér eseményeinek jobb megismeréséhez, amelynek az elmúlt száz évben sajnálatosan kevés figyelmet szenteltek a kutatók.

Bene Krisztián

BOKODI-OLÁH GERGELY

NEMZETŐRSÉG 1956

(Argumentum Kiadó, Budapest, 2016. 209 o. ISBN 978-963-446-780-9)

A nemzetőrség történetével mindeddig csak érintőlegesen foglalkoztak az 1956-os forradalomról szóló szakkönyvek. Bokodi-Oláh Gergely kötete pótolja ezt a hiányt, mivel többéves kutatást követően jelentette meg disszertációját az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára.

A puha fedelű, igényes terjedelű könyv borítóján egy nemzetőrökről készült fénykép látható, s stílusosan vezeti a szemet a piros cím, a fekete-fehér kép és az oldal alján futó vékony zöld csík hármassága. A hátoldalon lévő fülszöveg jól tájékoztatja az olvasót, de a címloldalról átlógó képrészlet, mivel megtöri az oldal egységét, elmaradhatott volna.

A bevezetőből megtudhatjuk, hogy kiadását megelőzte a 2009 és 2014 között a nemzetőrsegről tartott konferenciasorozat, melynek a szerző egyik fő szervezője volt, és ő szerkesztette az évente *Nemzetőrjelvény* címmel kiadott konferenciaköteteket. Ezekon a tanácskozásokon a budapesti, valamint minden megye nemzetőrségéről és az országos szervezésről is hangzottak el előadások, melyek nagyon jó alapot jelentettek egy átfogó kutatáshoz és a témában való elmélyüléshez. Bokodi-Oláh Gergely munkáját segítette

továbbá, hogy a szervezési munka során megismerhette Király Bélát, és a konferenciákon beszélgethetett a volt nemzetőrökkel és a téma megyei kutatóival.

A hivatkozások között többször is megtalálhatóak a konferenciakötetek, de nemcsak ezek eredményeit használta fel, hanem minden megye tekintetében visszanyúlt a levéltári forrásokig és önálló kutatásokat végzett. Járt az Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és a Hadtörténelmi Levéltárban, emellett felhasználta a szakirodalom korábbi eredményeit is. A témában való széleskörű tájékozottságát bizonyítja a bibliográfia 80 tétele, valamint a több mint 700 hivatkozás. A jó stílusú, igényes fogalmazású munkában nincsenek az olvasást zavaró elírások, nyomdai hibák sem, egyedül a számok írása következtelen, mivel hol számmal, hol betűvel szerepelnek.

A kötet felépítése jól áttekinthető, a bevezetés után a nemzetőrségek létrejötte előtti állami rendfenntartást, majd a nemzetőrségek megszületésének előzményeit és budapesti megalakulásukat mutatja be. Ezt követi a könyv legnagyobb részét – több mint felét – kitevő fejezet a vidéki nemzetőrségek létrehozásáról és működéséről, végül a nemzetőrségek központi irányításának megszervezésével és összegzéssel zárul a kötet. Ezt két rövid szerzői összefoglaló kíséri, egy magyar, egy pedig angol nyelven, amit a rövidítésjegyzék és részletes bibliográfia egészít ki, mely a témában való további tájékozódást segíti. Ezen célból készült a személy és helynévmutató is, melyek révén kézikönyvként is jól használható, mivel könnyedén meg lehet benne találni az egyes települések nemzetőrségére vonatkozó információkat.

A bevezetőben a könyv létrejöttének és a témával kapcsolatos kutatásainak történetét ismerteti, valamint felteszi azokat a kérdéseket, melyek megválaszolására törekszik: milyen szerepet játszottak a nemzetőrök az '56-os forradalom és szabadságharcban? Betöltötték-e funkciójukat, biztosították-e a közrendet? Mi volt Király Béla szerepe? Mennyiben azonosíthatók a nemzetőrök a szabadságharcosokkal? Ezután *Előkép* címmel, szintén a bevezető részeként kapott helyet az 1848-as nemzetőrség története, melyet már alaposan feldolgoztak. A szerző ezt csak a szükséges mélységben, és elsősorban az 1848-as és az 1956-os nemzetőrség közötti összefüggések tekintetében vizsgálja. Majd egy historiográfiai áttekintés következik, ahol részletesen vázolja Horváth Miklós és Szokolczai Attila eddigi kutatásainak eredményét. Rámutat a köztük lévő véleménykülönbségre is, hogy a nemzetőrség Budapesten a szabadságharcosokból szerveződött, vagy azok inkább a kormány rendfenntartó alakulataiként jöttek létre.

Az első fejezetben a hatalom arra irányuló kísérletéről olvashatunk, hogy egy rendőrség által irányított nemzetőrséget hozzanak létre a rendszer megvédésére és a rend fenntartására. Az erre felállított Katonai Bizottság azonban nem tudta ellátni a feladatát, hogy felfegyverezze a számára megbízható párttagokat és a munkásságot. Ezután fejti ki Kopácsi Sándor és a SZOT által elfogadott javaslatot, mely szerint a munkásokat, az egyetemistákat és az értelmiségieket is várták a nemzetőrségbe.

Végül a rendőrségi és egyetemi nemzetőregységek, valamint a munkásosztagok megalkotását is felvázolja. Megállapít egy nagyon fontos különbséget: míg a rendőrséggel hajlandóak voltak tárgyalni és együttműködni a szabadságharcosok, addig az államvédelmi dolgozókkal nem, ellenük mindvégig harcoltak.

A hatalom reakcióinak vizsgálata után a második részben a civil társadalom fővárosi kezdeményezéseibe nyújt betekintést. Először röviden ismerteti az országos politikának

a nemzetőrségre vonatkozó eseményeit, majd rávilágít arra az ellentétre, hogy míg a kormány a fegyverletételhez kötötte a szovjet csapatok távozását, addig a felkelők a szovjetek távozásához a fegyverletételt. Logikusan felépítve mutatja be azt, hogyan kötött megállapodást Király Béla és Nagy Imre, valamint hogyan igyekezett Maléter Pál közvetíteni a két fél között, hogy megszülessen az egység a szabadságharcosokkal, melynek révén ők is bekapcsolódhattak a nemzetőrség tevékenységébe. Ezután tér rá a fővárosi nemzetőrség egységeire, kerületenként tárgyalva az eseményeket. Ezek során mindvégig arra törekszik, hogy elválassza a kiegészítő parancsnokság által behívottakat és a szabadságharcosokat, valamint arra is, hogy idézzon a személyes visszaemlékezésekből. Ezek révén az olvasó közelebb kerülhet az eseményekhez, rálátva egy-egy nemzetőr helyzetére.

Nagyban segíti az események közötti tájékozódást a szöveg tördelése, hogy minden budapesti kerület és az ezeken belüli fontosabb helyszínek is külön bekezdést alkotnak. A fejezetet a nemzetőrségre vonatkozó létszámadatok zárják. Esetleg még hasznos lett volna egy Budapest térkép vagy táblázat, hogy egységben láthassuk a nemzetőrségek fővárosi központjait.

Ezek után érkezik el a könyv leghosszabb, harmadik részéhez, melyben a vidéki nemzetőrségek történetével foglalkozik. Mivel az évente megjelenő konferenciakötetek tanulmányaiiban már részletesen megírták a meghívott előadók az egyes megyék eseményeit, így csak azok rövid, tömör összefoglalására és levéltári forrásokkal, valamint interjúkkal való kiegészítésére törekszik. A személyes visszaemlékezések, például Sárbogárd, Gellénháza vagy Berettyóújfalú esetében még inkább közel hozzák az olvasóhoz az eseményeket. Ebben a fejezetben szerepel a kötet egyik legfontosabb megállapítása is, mely szerint míg a fővárosban a szabadságharcosokból lettek a nemzetőrök, addig vidéken a nemzetőrökből lettek a szabadságharcosok.

A nemzetőrségek mellett a katonai alakulatok helyzetéről is áttekintést ad, melyek nagyban befolyásolták az egyes nemzetőrségek megalakulását. Kitér a sortüzekre, valamint a megtorlás eseményeire is, így az olvasó teljes képet kaphat az adott megyéről. Továbbá nagyon informatív az is, hogy minden megyénél lábjegyzetben szerepel, hogy összesen hány településen alakult meg a nemzetőrség. Ez az információ kerülhetett volna akár a főszövegbe is, hiszen a megyei elemzések alapját képezi. A megyei nemzetőrségek közötti összefüggésekre és hasonlóságokra a fejezet végén, *Közös vonások* címmel tér ki. Itt foglalja össze a létrehozásuk okairól, megalakulásukról, tagságukról, működésükéről, feladataikról, fegyverhasználatukról és feloszlásukról rendelkezésre álló információkat.

A könyv negyedik, utolsó fejezetében a központi irányítás létrejöttéről, valamint Király Béla szerepéről olvashatunk. A forrásokat felhasználva mutatja be azt, hogyan integrálta Király Béla a különböző elképzeléseket: Nagy Imre nyilatkozatát, a már meglévő nemzetőr egységeket, a rendőrséget, a katonaságot és a szabadságharcosokat. Kulcsfontosságú felismerés volt a későbbi parancsnok részéről, hogy olyan vezetőséget javasolt, melyet a nemzetőrök és a szabadságharcosok is elfogadtak, továbbá, hogy az elképzelést Nagy Imrével is egyeztetette. Így biztosította az október 31-én a Kilián lakatnyában megalakított Forradalmi Karhatalmi Bizottság legitimációját, melynek alakuló ülését részletesen és érzékletesen ismerteti Bokodi-Oláh Gergely.

Mindezek mellett nagy előnye a fejezetnek, hogy a történeteket Király Béla szemszögéből is újratárgyalja, ezzel azonban nem törli meg az események sorát, mivel ez a rész a fejezet végén található. Király Bélának valóban kulcsszerepe volt a nemzetőrség megszer-

vezésében, ugyanakkor kicsit túlzásnak tűnnek a pozitív jelzők: határozottság, magabiztosság, önbizalom és bátorság.

Mindvégig nagyon informatívak és értékesek a szerző által írt összegzések, melyek rávilágítanak az összefüggésekre és felvázolják az egyes események mögött a jellemző tendenciákat. Ugyanakkor nagyon jól kihasználta a lábjegyzetek adta lehetőségeket is: idézte az elemzett szövegeket, valamint bővebb tájékoztatást nyújtott az események háttéréről, mellyel hitelesítette a főszövegben tett megállapításait. Bemutatta más történészek nézeteit, s világos, logikus érveléssel fejtette ki saját álláspontját.

A könyv mellékleteként esetleg bekerülhettek volna még a konferencia kiadványaiból a megyei, városi nemzetőrnévsorok, és szerepelhetne néhány nemzetőrökről készült fénykép is. Mindezen apróságok felsorolása a recenzens kötelessége, hiányuk azonban nem von le a kötet értékéből, melyet a történészek és a téma iránt érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatnak.

Marschal Adrienn

MAGYAR OKTÓBER

(magyaroktober.hu)

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc online térképes adatbázisa

Az Országos Széchenyi Könyvtár (OSzK) szándéka egy olyan új virtuális közgyűjtemény létrehozására irányult, amely tartalmazná különböző levéltárak, könyvtárak, kutatóintézetek, sajtó- és filmarchívumok 1956-os vonatkozású dokumentumait. A jelenlegi verzió azonban alapvetően a Magyar Nemzeti Filmarchívum és az Open Society Archives digitalizált filmjeire, a Fortepan fényképeire, a Szabad Európa Rádió hanganyagaira épül. A honlap felsorolja a további közreműködő intézményeket is, ezek közül az Associated Press feldolgozott filmjei érdemelnek említést. A gyűjteményhez elvileg várják további közgyűjtemények csatlakozását is – ezzel a felhívással elkerülve, hogy a használó számon kérje a többi szóba jöhető adatörző hely (Magyar Nemzeti Múzeum, Hadtörténeti Múzeum, Budapest Főváros Levéltára fényképgyűjteményei) és azok anyagának hiányát. A munkában közreműködő munkatársak között többen az OSzK 1956-os Intézet dolgozói, de maga a könyvtári osztály nincs nevesítve, mint létrehozó.

Az online adatbázisban térkép alapján, illetve szabad szavas kereséssel lehet kutatni. A térkép a Google közismert szolgáltatására épül, méretaránya tetszőlegesen módosítható. A térképen láthatjuk, hogy az adott földrajzi helyhez hány filmrészlet, illetve fénykép tartozik. Túl nagy nagyítás esetén azonban a filmek, fotók ikonja „elcsúszik”, a valódi helytől elszakad. Minden filmhez, fényképhez tartozik egy szűkszavú szöveges leírás is. A szerkesztők feltüntették azokat a kulcsszavakat is, amelyek szerintük a leginkább jellemzőek az adott dokumentumra.

Az egy helyszínhez köthető filmeket összekapcsolták, így gyakran különböző archívumokban őrzött, olykor pár másodperces felvételrészletek kerültek egymás mellé. Zavaró, hogy ezeknek a snitteknek a vetítése egymás után történik, és nehéz visszaállni mondjuk egy nyolc részből álló sorozatnak a felhasználó figyelmét felkeltő harmadik részére.

Minden fotónak, filmrészletnek van egy kissé általánosnak tűnő címe. Ezt azért érdemes a felhasználónak lejegyeznie, mert ezek a dokumentumok nem rendelkeznek egyedi azonosítóval, tehát a visszakeresésük igencsak nehézkes. Érdemes lett volna egy négy-

jegyű filmes azonosítót használni, illetve a Fortepan fényképek esetén az eredeti ötjegyű azonosítót feltüntetni. Nagyon időigényes például a forradalom idején rengeteg képet készítő Nagy Gyula Fortepan fényképeit visszakeresni az eredeti honlapon található sok száz felvétele közül, pedig későbbi hivatkozás során azt megkívánják a digitális fénykép-gyűjtemény szerkesztői. Ráadásul nem valamennyi 1956-os Fortepan felvétel került fel a vizsgált honlapra, a válogatás szempontjairól nem tájékoztatják a felhasználót. A tájékoztatás különben sem erős oldala a magyaroktober.hu honlapnak. Nincs rövid történeti összefoglalás, vagy legalább egy kronológia, amely orientálná a felhasználót.

A szabad szavas keresés részben a helyszínek korabeli és jelenlegi elnevezései (például Köztársaság tér, illetve II. János Pál pápa tér) szerint történik. Minden dokumentumhoz (fényképhez, illetve összekapcsolt filmrészletekhez) tartoznak kulcsszavak is. Ezek meglehetősen általánosak: tömeg, harckocsi, napsütés (!), személygépkocsi. Az általánosság azonban gyakran félreviszi a keresőt. Ha például a Tatra típusú személygépkocsi szereplése érdekel minket, és beütjük a „Tatra” szót, négy találatot kapunk. Három a Tátra mozit érinti, egy pedig a Krisztina körút 45. szám előtt álló két személygépkocsit mutató elmosódott filmrészletet, amelyből a hátsó autóról elképzelhető, hogy Tatra típusú. Ugyanakkor a „Konverta gyár előtt” címet viselő filmrészlet egyikén láthatunk egy Tatraplan gépkocsit (kapcsolt kulcsszavak: esős idő, felirat, gyár, helyreállítás, járókelő, teherautó), miközben ez a mozgókép nem szerepelt a korábbi keresés eredményei között. A személygépkocsi kereső-szóra viszont 186 találatot kapunk, ebből nekünk kell külön válogatnunk a Pobjeda, Buick, Simca stb. típusúakat, ami meglehetősen időigényes feladat.

A harcjárművek terén különösen nagy a zűrzavar. Előfordul a harckocsi – rohamlőveg kifejezések összekeverése. Létezhet valamilyen rejtett tezaurusz is, mert találatokat kapunk a T-34, T-54, BTR kifejezésekre is, holott ezek nem szerepelnek az adott dokumentum címében, rövid leírásában, vagy hozzárendelt kulcsszavaiban. Egy példa a BTR-re: „Tüntető egy szovjet páncéloson [sic!] a Tanács körúton” című kép. Leírása: „A páncélozott szállító harcjármű az Astoria felől a Deák tér felé tart az október 25-i tüntetésen”. Kulcsszavak: „barátkozás, szovjet katona, szovjet páncélozott csapatszállító, tüntetés, tüntető”. Látható, hogy egyikben sem szerepel a BTR kifejezés!

A keresőprogram néha teljesen tévútra viszi a felhasználót. A „Köztársaság tér” keresés például kiadja a „Zászlók kitűzésével jelzik az osztrákok a határnál a záróövezet létrehozását” című filmet is, aminek természetesen nincs köze a budapesti pártháznál történetekhez!

Nagyon ritkán, csak néhány közismert fotó, film esetén történik meg az azokon szereplő személyek név szerinti azonosítása. Ilyenek a politikusok, ismertebb felkelők (például Wittner Mária a Köztársaság téren, néhány itt készült, ugyanezen a helyszínen történetekkel kapcsolatban később kivégzett felkelő személye.) De nem azonosították a „Harcképtelen rohamlővegek a József körúton, az Üllői út sarkánál” című összeállítás utolsó, hetedik részletében feltűnő Lévi Istvánt, a Corvin közti felkelők páncélos parancsnokát! Filmek esetén azokat megtekinthetjük a Youtube-n is, ahonnan azok segédprogram használatával letölthetők.

Összefoglalva megállapítható, hogy hiánypótló, de számos hiányossággal küzdő digitális adatbázis jött létre. A honlap legfőbb hiányossága az adott filmrészlet, fotó pontos azonosításának elmaradása. Nehézkes a keresés, túl általánosak a keresési kulcsszavak.

Esetleges a személyek azonosítása. Ugyanakkor jól használható például egy középiskolai tanár számára, aki a gimnázium környékén lezajlott eseményeket ismertető órán tudja a letöltött filmekkel színesíteni előadását. Helytörténészek egy kiállítás összeállításához szintén hasznosíthatják a honlapon található filmeket, illetve fényképeket, hanganyagokat. Természetesen a történelem iránt nem hivatásszerűen érdeklődő személyek is órákat eltölthetnek az adatbázisban való kereséssel, bővíthetik a forradalommal kapcsolatos ismereteiket.

Markó György

ÖTVÖS ISTVÁN – TRIEBER PÉTER (SZERK.)

A DOLGOZÓ NÉPET SZOLGÁLTÁK?

Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban

(Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018. 272. o., ISBN 978-6155-65-615-6)

A könyvvel azonos cím alatt rendezett nemzetközi konferenciát a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) még 2017 márciusában, ahol – az eseményről készített fényképek tanúsága szerint – szép számú érdeklődő előtt három szekcióban tizenegy előadás hangzott el. Ezek közül állította össze Ötvös István és Trieber Péter az alább ismertetett kötet anyagát. A címválasztás még annak a figyelmét is megragadja, aki nem igazán érdeklődik a magyar hadtörténelem részletkérdései iránt. A könyv külalakja azonban lehetett volna „ütösebb” is, ha felhasználják például a konferenciára, majd a kötet bemutatójára invitáló meghívó kép- és színanyagát. De – a szerkesztők tájékoztatása szerint – mivel egy könyvsorozat egyik darabjáról van szó, nem lehetett eltérni az egységes könyvborítótól. Ugyanakkor elismerően kell szólni a kötet gazdag képanyagáról, amelyet a Hadtörténeti Múzeum fotógyűjteményéből válogattak a kiadvány összeállítói.

Ötvös István nem csak a konferencia szervezője és jelen kiadvány egyik szerkesztője volt, de ő maga jelölte ki a kötet kereteit indító *Szervezés – újjászervezés. Hadsereg és fegyveres erők a kommunista Magyarországon 1945–1958.* című tanulmányában. Némileg történelemfilozófiai megközelítésben mutat rá arra a jelenségre, ahogyan az állami erőszak-monopólium kialakult a modern Európában. Írhatott bármit Lenin az állam elhalásáról, egyik diktatúra sem épített ki olyan, a társadalom minden szegmensét átfogó és ellenőrző erőszakszervezet-rendszert, mint a bolsevik. Ötvös azt a folyamatot elemzi, hogyan lett – szovjet mintára és elvárások szerint – Magyarországon ez a monopólium a pártállam zsákmánya. A NEB katonai munkacsoportjának vezetőjeként elsősorban az 1945 utáni hadseregben lezajló folyamatokat vizsgálja, kiemelve a kommunista parancsnokok irányítása alatt álló Katona-politikai osztály és a személyügyi szervek szerepét a m. kir. Honvédségtől „örökölt” tisztikar „megrostálásában”. Szerinte a második felvonás 1956 után kezdődött, amikor a forradalomban – a hatalom szempontjából legalábbis – csődöt mondott hadsereget és rendőrséget kellett újjászervezni. Helyesebben: először a „piszkos” munkát kellett a karhatalomnak elvégeznie, hiszen eltiporhatta brutális túlerejével a szovjet hadsereg a forradalmat, de valakinek meg kellett törnie a sztrájkoló munkásokat, szétzavarni a tüntető tömegeket, vezetői letartóztatásával megszüntetni a munkástanácsokban folytatott ellenállást. Persze Kádár János túl jó realpolitikós volt már akkor is ahhoz, hogy sokáig engedte volna garázdálkodni szabadsapatait. Idővel leállította a bosszú-

szomjas ÁVH-sokat, és sokszor a forradalom melletti kiállásukat feledtetni igyekvő és ezért a rendteremtés terén túlteljesítő honvédtiszteket, mert azok egy „keményvonalas” visszarendeződés személyi bázisául szolgálhattak volna.

Az elméleti felütésre rimel Okváth Imre tanulmánya *A párt- és a politikai tisztii apparátus újjászervezése a Magyar Néphadseregben 1956-1958.* címmel, amelyben alapvetően a pártszervezetek és a politikai tisztii intézmény ismételt kiépítését elemzi konkrét adatok alapján. Ez az újjászervezési folyamat 1957 nyaráig lezárult, de a végeredmény nem mindenben nyerte el az egykori politikai tisztek tetszését, hiszen a pártszervezeteknek immár fontosabb szerep jutott a Magyar Néphadsereg életében, mint az egykori társparancsnokoknak.

Trieber Péter nehéz feladatra vállalkozott, amikor *A Magyar Néphadsereg újjászervezése 1957-ben* című tanulmányát megfogalmazta. E tanulmánykötetnek a szűkre szabott keretei között kellett olyan bonyolult történéseket elemeznie, mint a karhatalom megszerzésének okai, körülményei és tevékenységük leírása. A karhatalom létrejöttével szinte párhuzamosan megindult a Honvédelmi Minisztérium újjászervezése is. Trieber külön elemzi a Tisztii Nyilatkozat szerepét a régi-új tisztii állomány kialakulási folyamatában, végezetül kitér arra, hogyan jutalmazta a kormányzat a mellette „tűzben-vízben” kitartó kádereket. A szerző kitűnően megoldotta feladatát, munkája nem csak adatokban gazdag, de olvasmányos stílusú is.

Bár ha stílusról van szó, a szemle készítőjét mindig lenyűgözték Illésfalvy Péter szövegei, aki a kötetben *A Munkásőrség legfelső vezetői 1957-ben* címmel közölt egy tanulmányt. Az olvasónak most sem kell csalódnia, pedig egy alapvetően szociológiai megközelítésű elemzést nem könnyű gördülékenyen megfogalmazni. Nem csak elgondolkodtató volt olvasni remek elemzését a felső vezetők előéletéről, iskolázottságáról, pályafutásáról stb., de jól lehet „szórakozni” például Arató Jenő ezredes Pest megyei parancsnok viselt dolgain. Helyesebben nincs itt kacajnak helye, sokkal inkább sirnivaló, hogy ilyen alakok voltak ekkor élet-halál urai a maguk szemétdombján.

Visszatérve a tanulmányoknak a kötetben elfoglalt sorrendjére Maruzs Roland következik, aki *Különleges feladatok a karhatalomban, avagy „a kommunista szülők gyermekeinek felhasználása” valamint a „munkás álarcot öltött osztályidegenek” felkutatása* címmel írt egy anyagot. A szerzőt a szakma eddig inkább mint rendkívül hasznos, de meglehetősen száraz nyelvezetű életrajzi gyűjtemények összeállítóját ismerte, most a budapesti honvéd tisztii karhatalmi ezredek „iskolalátogató” és felderítő csoportjai tevékenységének leírásával tett tanúbizonyságot jó témaválasztási képességéről csakúgy, mint a rendelkezésre álló dokumentumok szakértő feldolgozásának magas színvonaláról.

Gulyás Martin szintén nagyon izgalmas témát választott, amikor megírta *„A karhatalom nem más, mint az MSZMP védő hadserege”*. *A honvéd tisztii karhatalom és a forradalmi üzemőrségek fővárosi konfliktusai* című tanulmányát. A fejezet alcímében jelzett konfliktust alapvetően az okozta, hogy a forradalom alatti üzemőrségek irányítása kicsúszott az azok felállítását részben szorgalmazó állampárt kezéből. A hatalom szempontjából nem volt jobb a helyzet 1956 novemberétől kezdve sem, mert kezdetben azok a munkástanácsok voltak megbízva az üzemőrségek megszerzésével, amelyek azután a bábkormányval szembeni ellenállás legfontosabb elemei lettek.

A kötetben ezután egy nemzetközi blokk következik: Lönhárt Tamás a Román Néphadseregtől függetlenített pártállami fegyveres erőszakszervekről értekezik, a Borsa

Sanda – Croitor Mihai kettős esettanulmányokat közöl a romániai mezőgazdaság kollektivizálását kísérő megtorló akciókról az 1949–1962 közötti időszakból. Kissé kilóg a sorból, de a kötet tematikájából is Wladislaw Bulhak tanulmánya, aki – ahogy írása címében fogalmazott – „a szovjet dominancia időszakában” Lengyelország katonai és a polgári hírszerzése közötti kapcsolatait veszi górcső alá. Ezek az írások – még ha nem is fedik le minden tekintetben a tanulmánykötet címében megjelölt témakört – hasznosak, hiszen rávilágítanak történelmünk közös vonásaira csakúgy, mint a nemzeti sajátosságokra.

A kötet záró tanulmánya Kiss Dávid munkája, aki *A Munkásőrség a pártállami struktúrában 1957–1989.* címmel foglalta össze korábbi kutatásait. A szerzőt – akárcsak eddigi publikációit – a források teljes körű felhasználása, és emiatt az adatgazdagság jellemzi, ugyanakkor az olvasóra zúduló információáradatban való eligazodást nehezíti, hogy a szerző nem súlyoz eléggé: ugyanolyan részletességgel ismerteti egy működési szabályzat tervezetét, mint magát a megvalósult változatot.

Összességében megállapítható, hogy a NEB katonai munkacsoportjának összetétele jól reprezentálja az 1945-öt követő időszak magyar hadtörténetével foglalkozó tapasztaltabb történészeket csakúgy, mint egy tehetséges ifjú történész generáció tagjait. Évek óta tartó közös munkájuk eredménye immáron egy kiadványban is helyet kapott, amelyet remélhetően ennek a tudományos műhelynek további produktumai is követni fognak

Markó György

„ZALA” 1968

AZ MN 8. GÉPKOCSIZÓ LÖVÉSZHADOSZTÁLY
HADMŰVELETI NAPLÓJA CSEHSZLOVÁKIA
MEGSZÁLLÁSÁNAK IDŐSZAKÁBÓL

KRÓNIKA

POLGÁR BALÁZS

HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM (II.)

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2019. február 22-én, a 2016. év után újabb alkalommal rendezte meg a *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem* elnevezésű tudományos ülést. Jóllehet az 1711. esztendő után jogi értelemben nem beszélhetünk régészeti lelőhelyről, régészeti leletről, vagy régészeti ásatásról, ez azonban nem jelenti azt, hogy a régészetnek ne lennének olyan ágai, amelyek ne futnának túl az 1711. esztendő jelentette kronológiai határon. Ilyen irányzat például a tájrégészet, a néprajzi régészet, az iparrégészet és a hadtörténeti régészet vagy más néven a konfliktusrégészet. A modern értelemben vett hadtörténeti régészet hazánkban közel két évtizedes múltra tekint vissza, intézményi keretei elsőként a Hadtörténeti Múzeumban alakultak ki. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum ma a konfliktusrégészet valamennyi jelentős ágát, így a hadszíntér- és csataterkutatót, a katonai létesítmény-kutatást, a roncskutatást és a hadisír kutatást egyaránt lefedi.

A Hadtörténeti Múzeum konferenciáján három tematikus blokkba rendezve tíz előadást hallgathattak meg az érdeklődők, az előadások témakörei időrendileg a bronzkortól – a közép- és kora újkoron keresztül – az I. és a II. világháborúig vezettek.

A konferencia első szekcióját Závodi Szilvia (Hadtörténeti Múzeum) vezette. A nyitó előadást a vendégek köszöntését követően Kovács Vilmos ezredes (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) tartotta meg *Az első világháború épített kulturális öröksége Magyarországon* címmel. Az értekezés a Nagy Háború hazai épített kulturális örökségének kronológiai és funkcionális szempontokat követő felosztásával vette kezdetét. A csoportosítás alapját a laktanyák, laktanyaszerű épületek/iskolák, kiképzőtáborok, gyakorlóterek/lőterek, hadiipari létesítmények, hadifogolytáborok, katonai hősi temetők és világháborús emlékművek képezték. Elhangzott, hogy az országos laktanyaépítő program következtében, illetve a háború alatt emelt építmények egy része napjainkig megőrizte eredeti funkcióját, míg más épületkomplexumok funkcióváltáson estek át. Ma is laktanyaként működik például a Budaörsi úti volt IV. Károly laktanya (Petőfi laktanya), a funkcióváltáson áteső épületekhez a budapesti Károly laktanya (Főpolgármesteri Hivatal épülete), a Pálffy Miklós tüzerlaktanya (Nemzeti Községi Egyetem Hungária körúti kampusza) vagy a pécsi Hadapródiskola (Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karának épülete) szolgáltathat szemléletes példát. Ezt követően az előadó a kiképzőtáborok és központi gyakorlóterek konjunkció-teremtő és presztízsértékű szerepkörét mutatta be Várpalota/Hajmáskér esetén keresztül. A hadiipari létesítmények kapcsán a csepeli Weiss Manfréd Művek és a jelentős lőtérrel és munkásteleppel is rendelkező győri Magyar Ágyúgyár példája lett említve. A hadifogolytáborok kisszámú épített emlékeiből a mosonmagyaróvári „olasz kápolna” került kiemelésre. Az előadás zárásaként Kovács Vilmos a 2016-ban elkezdődő első világháborús hadisír-programra is reflektált: a pályázati program keretein

belül 350 településen megközelítőleg 2500 (magyar és nem magyar) katonai temetési hely újult vagy újul meg a közeljövőben.

Aranyossy-Péter Máté és Stier Márk a 2018. évi magyarországi hadisír feltárásokról értekezett (*A HM HIM KEHI Belföldi Hadisírgondozó Osztály által 2018 során teljesített feltárási feladatok*). Az előadók a régészeti feltárások, így a leletmentés, a megelőző feltárás és a tervásatás fogalomkörének mintáját követve ismertették terepi kutatásaikat. A mentő jellegű feltárásokhoz a Magyar Nemzeti Múzeum kertrekonstrukciójához fűződő kiszállások szolgáltattak példát: a földmunkálatok során 6 különböző temetési helynél ment végbe exhumálás. Az építkezéshez kötődő, beruházó által tett, illetve rendőrségi bejelentést követő mentő feltárásokat egy budapesti (Tárogató út) és egy pilisborosjenői esettel szemléltették. A tervezett, hitelesítő célú terepkutatások kapcsán a rákoscsabai (Budapest) és a szentgyörgyemezei (Esztergom) temetők második világháborús parcelláinak visszaazonosításáról és feltárásáról, valamint a Fiumei úti Sírkertben (Budapest) levő Horváth Imre altábornagy (†1936) sírhelyének lokalizációjáról beszéltek az előadók. Összegzésként elhangzott, hogy a BHO 2018-ban 26 különböző helyszínen, összesen 145 (55 magyar, 79 német, 11 szovjet) katona földi maradványait exhumálta.

A szekció befejező előadását (*A Hadtörténeti Múzeum 2018. évi régészeti kutatásai*) Polgár Balázs tartotta, amelyben három XIX. századi összecsapáshoz kapcsolódó, több intézményen átívelő és a 2019. évben is folytatódó projekt eredményei kerültek bemutatásra. A sort az 1809. évi kismegyeri csatával kapcsolatos vizsgálatok nyitották meg. A kutatások első fázisában a csatatér legjelentősebb épített topográfiai pontjának, a kismegyeri, volt majorsági magtárnak (Arató utca) a vizsgálata vehette kezdetét. A kismegyeri összecsapás helyszíne az egyetlen magyarországi, napóleoni háborúk korabeli csatatér, így kutatása kiemelten fontos hadtörténeti régészeti vállalkozás. Ezt követően az 1849. évi segesvári ütközet 2018. évi terepkutatásának az ismertetése következett. A Petőfi Irodalmi Múzeum 2018-ban kezdeményezte az összecsapás helyének próba jellegű, fémkereső műszeres terepbejárását. A PIM a munkálatokba a területileg illetékes Maros Megyei Múzeumot (Marosvásárhely, Románia), valamint a Hadtörténeti Intézet és Múzeumot vonta be. Az Ördög-erdő és az Ördög-patak térségében, a magyar balszárny felállási helyénél zajló terepbejárások eredményeként az ütközet több tárgyi emléke, így tűzérségi emlékek és kézi tűzfegyverlövődékek láttak napvilágot. Az 1849. évi komáromi kitérés herkálypusztai harcainak emlékhelyénél, az „ulánus temetőnél”, „A bátor bajtársaknak” állított kő emlékműnél található sírhelynél zajlottak további régészeti munkálatok a Klapka György Múzeum és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem közreműködésével 2018-ban. A kutatás fő célja a feltételezett katonai temetési hely térbeli kiterjedésének meghatározása volt. A szondázó jellegű feltárásnak köszönhetően sikerült azonosítani a sírgödör kiterjedését, illetve az egyik szondában egy ló csontvázának részletét dokumentálták az ásatók.

A tudományos ülés második szekcióját Veszprémy László alezredes (Hadtörténeti Intézet) vezette. Az első előadást Tarbay János Gábor (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár) tartotta *Kardok és sisakok a hajdúböszörményi kincsből* címmel. Az értekezés középpontjában a bronzkori Kárpát-medence egy egyedülálló összetételű, 2 sisak, 6 edény és 30 kard alkotta depóelele állt. A Hajdúböszörménytől délre levő Csege-halom környezetében, 1858-ban talált együttes, ma múzeumban levő darabjai alapján jelentős, reprezentatív megállapítások tehetőek a bronzkori sisakok és kardok deponálási szokásaira

vonatkozóan. Az előadó nagy részletességgel tekintette át a különböző tárgycsoportok lehetséges regionális és interregionális kapcsolatrendszerét, a fegyver- és edényleletek párhuzamait, valamint az együttesre vonatkozatható deponációs szokásokat.

A következőkben Tóth János Attila (Árpád Múzeum) tartott értekezést *Százra került hajóroncsok és építmények a Duna 2018. évi alacsony vízállásánál* címadással. Az előadás nemcsak az újabb hazai víz alatti régészeti kutatások bemutatására vállalkozott, hanem az a kulturális örökségvédelmet érintő kihívásokra is reflektált. Említésre került a Komáromnál azonosított PASSAU csavargózós roncsának, az ercsi szovjet átkelésnek és a Tökölnél lokalizált B-24G LIBERATOR roncsalemnak a terepkutatása. (Utóbbi esetben civil kezdeményezésre a Magyar Roncskutatók Egyesülete az Árpád Múzeum és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szakmai segítségével ástott meg, majd szállított a Szolnoki Repüléstörténeti Kiállítóhelyre egy 1944-ben lezuhant amerikai repülőgéphez tartozó roncsdarabot.) Az előadó felhívta a figyelmet, hogy a tartósan vagy rövidebb ideig víz alatt levő lelőhelyek speciális (kronológiailag gyakran több történeti korszakon átívelő), a kulturális örökség különösen sebezhető elemeinek számítanak. Kutatásukat a nagyfokú interdiszciplinaritás jellemzi, hiszen a használt munkamódszerek között az írásos kútfők, az emlékeztörténeti munkák, a képi ábrázolások és térképészeti vonatkozású források vizsgálata mellett a szonaras lelőhely-felderítés, a hitelesítő bűvármerülés és régészeti feltárás egyaránt helyet kap. Az értekezés zárásaként Tóth János Attila hangsúlyozta, hogy a hazai folyók, tavak 2018. évi extrém alacsony vízállása sajnálatos módon nemcsak a tudományos igényű múzeumi kutatásokhoz, hanem az illegális fémkereső műszeres kincskereséshez is kedvező feltételeket teremtett.

A következő előadást (*Hol és mi történt? – A muhi csata földrajzi és régészeti lenyomatai*) Laszlovszky József (Közép-európai Egyetem Medievisztikai Tanszék) és Pusztai Tamás (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti és Örökségvédelmi Igazgatóság) tartotta. Az 1241. évi muhi csata hadtörténeti vizsgálata jelentős múltra tekint vissza, ugyanakkor a kutatóknak nagyon hosszú ideig csak kevés, a tatár invázióval összefüggésbe hozható régészeti vonatkozású adatot sikerült gyűjteniük. Új fordulatot az autópálya-építkezésekhez kapcsolódó megelőző feltárások hoztak. „A tatárjárás Magyarországon és a mongol hódítás eurázsiai összefüggései” elnevezésű, több tudományos intézmény kutatóit is magába tömörítő projekt 2018-ban vette kezdetét az Eötvös Loránd Tudományegyetem koordinációjával. A beszámoló hangsúlyozta, hogy a munkacsoport komplex módon, az írásos források újraelemzésén, a tájtörténeti és a régészeti vizsgálatok eredményeinek együttes felhasználásával, szűkebb, illetve tágabb térbeli és kronológiai megközelítésekkel vizsgálja a mongol hódítás kérdésköreit. A prezentáció kitért rá, hogy a muhi csata a legjobban adatolt kora-középkori összecsapásunk, ezzel párhuzamosan pedig a mongol invázió magyarországi pusztításainak több, a középkori eredetű hagyományokat újra értelmező rétege mutatható ki az emlékeztörténetben. Az értekezés fontos részét képezte a tatárjárás régészeti emlékeinek (elpusztult településnyomok, kincsleletek, emberi maradványok) az újra rendszerezése és a tájrégészetre, továbbá a „közösségi fémkeresőzésre” épülő kutatási perspektívák bemutatása.

Az szekció előadásait a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Pécsi Tudományegyetem „Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet” elnevezésű projektjének részeként megvalósított sátorhelyi Törökdomb (Hünkár tepesi, Császárdomb) 2018. évi régészeti kutatásának a bemutatása zárta. A Pap Norbert,

Fodor Pál, Hancz Erika, Kitanics Máté, Szalai Gábor, Nagy Levente és Polgár Balázs nevével fémjelzett előadás a Törökdombnál végzett felszíni leletgyűjtés, a szisztematikus fémkereső műszeres kutatás és a lelőhely környezetrekonstrukciójának eredményeit ismertette. A Törökdomb az 1526. évi csata emlékezettörténetének fontos, írásos és térképészeti forrásokkal is jól adatolható helyszíne: 1630/1631 és 1687 között itt egy, az oszmán-török győzelemnek emléket állító, fából emelt pavilonszerű épület (kioszk) állt. A Törökdomb a Mohács-kutatások régi-új helyszíne, ugyanis a lelőhelyen Gergely Endre 1924-ben már végzett feltárásokat, azonban az általa keresett oszmán-török sírokra nem sikerült rábukkannia. Ugyanakkor 1974-ben Kiss Attila itt egy, az emlékhelyhez köthető török kutat azonosított. Elhangzott, hogy a magaslat keleti és déli oldalában jelentős károkat okozott napjainkra a földkitermelés és a suvadás tájformáló hatása. A domb keleti oldalában a kutatócsoport 2018-ban három objektumot azonosított, a terepi munkálatok révén pedig római és kora újkori kerámia, valamint 66 fém tárgy (köztük 27 pénzérem) került elő. A kutatás jelenlegi állásában a Törökdomb valamennyi jelentős történeti korszakához, így a római kori burgus, az oszmán-török kioszk és a keresztény kápolna periódusához is rendelhető lelet. Az értekezés (*A sátorhelyi Törökdomb régészeti kutatása, 2018*) a lelőhely 2019. évi kutatási tervének a felvázolásával fejeződött be.

A konferencia harmadik részét Tóth János Attila vezette, az újabb előadások sorát Gondos László (Hadtörténeti Múzeum) kezdte az *Egy XIX. századi katonai lőtér kutatása a Hírvösvölgyben* című ismertetésével. Az előadó kifejtette, hogy a vizsgált lőtér jelentősége abban rejlik, hogy az nem épült be a többi, a XIX. századi Pest-Budához, illetve Budapesthez kapcsolódó (Soroksár környéki) lőtér területeivel ellentétben. Az Ördögárok melletti lőtér területéről ismertek már jelentős tárgyi emlékek: osztrák 1842 M. Augustin-rendszerű gyalogsági puskákhoz, osztrák 1844 M. Augustin-rendszerű kamrápuskákhoz, osztrák 1849 M. Augustin-rendszerű kamrápuskákhoz, valamint osztrák 1854 M. gyalogsági puskákhoz tartozó ólomlövedékek. Befejezésként Gondos László kifejtette, hogy a térképészeti források elemzését a jövőben szisztematikus fémkereső műszeres kutatás árnyalhatja tovább.

Gondos Lászlót követően Zeller Zoltán őrmester (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) az első világháborús nyugat-galíciai katonai hősi temetők programját, valamint az abban részt vevő katonaművészek tevékenységét tekintette át (*Egyenruhás művészek a Monarchia szolgálatában – az osztrák–magyar hősi temetők tervezőinek munkássága a Nagy Háborúban*). Az értekező kifejtette, hogy a Krakói Helyőrség Parancsnokság Katonai Temetők Osztálya 1915/1916-ban kezdte meg munkáját, aminek az eredményeként tíz adminisztratív körzetben, mintegy 400 hősi temető létesült 1915 és 1918 között. A 4000 ezer szakember (mérnökök, szobrászok, festők, kő- és fafaragók), illetve hadifogoly bevonásával végbemenő program során 40 ezer osztrák–magyar és orosz katona földi maradványait exhumálták és helyezték végső nyugalomba. A katonai temetők művészi programjában részt vevők közül Dusan Jurkovic (1868–1947), Szabolcs Ferenc (1874–1959), Lamping József (1881–1939), József Wilk (1881–1957) és Róth Miksa (1865–1944) tevékenységét ismertette az előadó a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumából származó gazdag képanyaggal kísérve. A legrepresentatívabb helyszínek közül a regetowi, małastowski, a luznai és a przemyśli temetők lettek bemutatva.

A harmadik szekció utolsó előadását Kordé Nóra (Türr István Múzeum) és Polgár Balázs tartotta *A második világháborús bajai hadifogolytábor* címmel. Az előadás első

felében Kordé Nóra a fogolytábor 1941 és 1945 közötti történetét ismertette gazdag írásos forrásanyag áttekintésével. Az Erzsébet királyné úti (Szabadság út) határvadász lakatanyával szemben, eredetileg jugoszláv hadifoglyok számára létesült egy megközelítőleg 13 ezer m²-es kiterjedésű, hat nagyméretű barakképületből álló tábor 1941-ben. Majd 1944–1945-ben a szovjet Vörös Hadsereg a laktanya és a barakk-tábor területén alakított ki 15-20 ezer ember állandó elhelyezésére szánt fogolytábort. A tábor négy temetési helyén egy jól dokumentált, ugyanakkor a kegyeleti és a tudományos szempontokat teljes mértékben nélkülöző exhumálás zajlott le 1948-ban. Az ekkor exhumált 1023 személy földi maradványait a barakk-tábortól délre temették újra, az újabb tömegsírok helyét 1949-től emlékmű is jelezte már. Az előadás második felében a barakk-tábor régészeti módszerekkel zajló 2018–2019. évi kutatásának az ismertetésére került sor. A Baja városi Polgármesteri Hivatal 2018 őszén kezdeményezte a tábor régészeti módszereken alapuló kutatását. A feltárások során a Hadtörténeti Intézet és Múzeum a Türr István Múzeum közreműködésével a barakk-tábor területén több kutatóárkot nyitott, majd a tábortól északra kezdődött hitelesítő terepkutatás. Elhangzott, hogy egy, a HIM Térképtárában fennmaradt, 1950. évi légi felvétel segítségével sikerült azonosítani a barakk-tábortól északra levő – írásos forrással is kísért – katonai temetési helyet. Ezt követően kezdődött meg 2019-ben az 1948-ban már bolygatott hadisírok újra feltárása, a teljességre törekvő régészeti feltárást az a tény indokolta, hogy az exhumáláskor jelentékeny mennyiségű emberi maradvány maradt vissza a sírgödörökben.

A *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem* című konferencia fontos célja volt a hazai hadtörténeti régészeti kutatások számára való tudományos igényű fórum kialakítása. Fontos törekvés, hogy a második alkalommal megtartott ülés a jövőben évenként megrendezésre kerülő konferencia-sorozattá fejlődjön.

FIUME

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR
MONARCHIA CSATAHAJÓI

1904-1914

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

BIBLIOGRÁFIA

MOHÁCSI ZOLTÁN

A 2016. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények
A hadtörténelem határterületei

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet
A hadművészet és a fegyveres erők története
Csapattörténetek
A katonaság kiképzésének története és a haderő résztvevői
Hagyományápolás, emlékezetkultúra
Haditechnika
Katonai jog, háborús bűnök
Veszteségek, hadifogság, menekültek
Helytörténet
Életrajzok, visszaemlékezések, naplók

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig
XVI-XVII. század
XVIII. század
1848-1849
1850-1913
1914-1918
1919-1938
1939-1945
1946-1989
1990-2016

IV. NÉVMUTATÓ

V. TÁRGYMUTATÓ

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. *Amaczi Viktor*: Az amerikai Nemzeti Lőfegyver Múzeum. Haditechnika. 2016. 4. 41-44. o.
2. *Andaházi Szeghy Viktor*: Szakály Sándor munkásságának bibliográfiája. 1981-2015. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 345-366. o.
3. *Antal Ferenc*: Remény és pokol. Bemutatták a harmadik dobozkönyvet. Magyar Honvéd. 2016. 12. 56-57. o.
4. *Balázs-Legeza Borbála*: „A mi 56-unk”. Az 1956-os forradalom 60. évfordulós rendezvénye a szentendrei Skanzenben. Honismeret. 2016. 6. 41-44. o.
5. *Balogh Tamás*: Az ország legöregebb hadihajója. BBC History. 2016. 6. 15. o.
6. *Bolyósné Ujjfalusi Éva – Fodor Veronika – Mohácsi Zoltán*: A 2013. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 923-982. o.
7. *Csatáry György*: Magyar katonai- és kémelhárítási iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárban, 1938-1944. Beregszász–Ungvár, RIK-U Kiadó, 2016. 127, [6] o.
8. *Dalos Tibor*: Élő történelem. In: *Történelemtanításról a 21. század elején*. Szerk. Péterfi Gábor – Fekete Bálint. Bp., L'Harmattan, 2016. 197-213. o.
9. *Domenová, Marcela*: Tlače z obdobia prvej svetovej vojny v historických fondoch a knižniciach mesta Prešov. In: *Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vojna v Karpatach*. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. 221-271. o.
10. *Feith László*: Csúcstartat. Ha megérinted, megérint. Magyar Honvéd. 2016. 7. 52-55. o.
11. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodí Szilvia*. Bp., Hadtörténelmi Múzeum, 2016. 381 o.
12. *Haraszi György*: „Magyar hősiességgel és zsidó hűséggel”. Néhány ecsetvonás a Magyar hadviselt zsidók aranyalbumának háttéréhez. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 41-49. o.
13. *Hermann Róbert*: A magyar katonai hagyomány(ok). Szélgjegyzetek egy kiállítás-hoz. In: *Történelemtanításról a 21. század elején*. Szerk. Péterfi Gábor – Fekete Bálint. Bp., L'Harmattan, 2016. 163-179. o.
14. *Hidvégi András*: A 20. század kiállításokon keresztül. In: *Történelemtanításról a 21. század elején*. Szerk. Péterfi Gábor – Fekete Bálint. Bp., L'Harmattan, 2016. 180-196. o.
15. *Kárpáti Endre*: Rozsdatemető. Az SS-24-es Scalpel föld alatti birodalma. Regiment. 2016. 4. 62-66. o.

16. *Kedves Gyula — Szabó Magdolna*: A szabadság kódjai. A „Jelek és jelképek a függetlenség jegyében” című kiállítás a Néprajzi Múzeumban. Honismeret. 2016. 6. 38-40. o.
17. *Keir, John*: Inside the Military Museum. Magyar front. 2016. 3. 3-9. o.
18. *Kovács S. Tibor*: Maces, War-Hammers and Topors from Hungarian Collections. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum–Martin Opitz, 2016. 247 o.
19. A Nagy Háború öröksége. Szerk. *Sallay Gergely*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 231 o.
20. *Polgár Balázs*: Beszámoló a „Háború, régészet és kulturális örökségvédelem” című konferenciáról. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 287-294. o.
21. *Polgár Balázs*: Jekelfalussy (Piller) György és a modern magyar vívósport megszületése (időszaki kiállítás). In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 317-322. o.
22. *Ságvári György*: A háború muzealizálása. Harctéri műtárgyak, frontgyűjtemények információs értéke. In: Az első világháború információ-történetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 63-86. o.
23. *Sallay Gergely Pál*: Magyarország a Nagy Háborúban, 1914-1918. A Hadtörténeti Múzeum első világháborús állandó kiállítása, 2016. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 323-332. o.
24. *Sallay Gergely Pál – Szoleczky Emese – Závodi Szilvia*: Beszámoló a „Háborús hét-köznapi II.” című konferenciáról. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 295-305. o.
25. *Szoleczky Emese*: Egy Kratochvil Károlyról szóló időszaki kiállítás – újragondolva. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 333-352. o.
26. *Szőts Zoltán Oszkár*: Volt egyszer egy évforduló. Válogatás az utóbbi két év első világháborús szakirodalmából. Múltunk. 2016. 2. 120-146. o.
27. *Toldi Miklós*: Bye-bye Szása! Az ideiglenesek állandó kiállítása. Aranysas. 2016. 8. 69-71. o.
28. *Törös István*: Időutazás. Az utolsó Tango Hamburgban. Regiment. 2016. 2. 40-43. o.
29. *Trautmann Balázs*: Gábor Áron utódai. A magyar hadiipar érdekességei. Magyar Honvéd. 2016. 12. 44-47. o.
30. *Závodi Szilvia*: A kiskunmajsai ‘56-os emlékmúzeum új állandó kiállítása. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 309-316. o.
31. *Zsig Zoltán*: A taszári szentély. Kézrel fogható repüléstörténet. Aranysas. 2016. 5. 65-69. o.

A hadtörténelem határterületei

32. *Bacsoni Tamás*: „A király új ruhája”. A Magyar Honvédség átöltöztetése a rendszer-változás után. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 221-239. o.
33. *Bognár Katalin*: Az első világháború és harmadik dimenziói. Német Neue Photographische Gesellschaft világháborús sztereofénykép-sorozatának magyar vonatkozásai. In: Az első világháború információ-történetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 195-207. o.
34. *Czompóné Deli Zita*: Székesfehérvár és a Fricsay Richárd Regionális Katonazenekari Fesztivál. Seregszemle. 2016. 3-4. 126-135. o.
35. *Csiszár Mirella*: Sohse akar már ez a rongy háború befejeződni. A pályakezdő Bajor Gizi. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 155-173. o.
36. *Demeter Zsuzsanna – Stemplerné Balog Ilona*: Müllner János (1870-1925). A háborús Budapest fotóriportere. Bp., Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, 2016. 197 o.
37. *Džujko, Ján*: Reflexia bojov 1. svetovej vojny v rokoch 1915-1915 na území dnešného slovenska na základe analýzy dobovej tlače. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. 210-220. o.
38. Az első világháború információ-történetéhez. Szerk. Z. *Karvalics László*. Bp., Gondolat, 2016. 336 o.
39. *Füreder Balázs – Irimiás Anna*: Ételek, ételsorok a fronton és a hátszág éttermeiben. Avagy mi került a magyar katonák és a civilek tányérjába a Nagy Háború időszakában. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 217-236. o.
40. *Galambos Sándor*: Örömtelen örömlányok. Szabályzatba foglalt szex. Magyar Honvéd. 2016. 9. 56-59. o.
41. A harcok könnye és vére. Költők az első világháborúról. Szerk. Solti Gabriella. Előszót írta és a verseket válogatta *Bedécs Gyula – Trukáné Katona Zsuzsa*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 345 o.
42. *Hermann Attila*: „Él magyar, áll Buda még!” A magyar Szent Korona országaiból sorozott lovashadosztályok és dandárok, huszár- és ulánusezredek, rohamfélezredek jelvényei a Nagy Háborúban. Hajdúszoboszló, Népművelők Hajdú-Bihar Megyei Egyesülete, 2016. 227 o.
43. *Hermann Róbert*: A „nyakravaló-ügy” - új értelmezési keretben. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 643-669. o.
44. *Hermann Róbert*: Petőfi halála és a túlélés költői. Hová tűnt a márciusi ifjú? Múltkor. 2016. 4. 62-67. o.

45. *Kerekes Amália – Teller Katalin*: Bretliművészet és népművelés. A tömegkultúra értelmezései az első világháborús budapesti tárcairodalomban. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 191-202. o.
46. *Kótyuk Erzsébet*: Miről tanúskodik a József Hadikórház műtéti naplója? In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 87-102. o.
47. *Molnár István, D.*: Lengyel költők és írók az 1956-os magyar forradalomról, előzményeiről és következményeiről. Valóság. 2016. 10. 16-28. o.
48. *Nagy Anikó, S.*: Csepp tej a vízben. Élelmiszerhamisítás a Nagy Háborúban. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 103-118. o.
49. *Pap Norbert – Kitanics Máté*: Mekkára tájolva. A szigetvári Szulejmán-türbe kutatása. Múlt-kor. 2016. nyár. 72-76. o.
50. *Petercsák Tivadar*: Isten vélek és vélem is... A Nagy Háború képeslapjai. Élet és Tudomány. 2016. 17. 528-530. o.
51. *Péter László*: Három katonanóta a népdallá válás kezdetén. Honismeret. 2016. 4. 26-34. o.
52. *Polgár Balázs*: A Nagy Háború régészete. „Szórvány leletek” az ostffyasszonyfai hadifogolytábor területéről. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 163-176. o.
53. *Polgár Balázs*: Újabb terepkutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 393-414. o.
54. *Prohászka László*: Egry József első világháborúval kapcsolatos alkotásai. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 153-162. o.
55. Propaganda az I. világháborúban. Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2015. október 16. - 2016. április 9. Szerk. *Ifj. Bertényi Iván – Boka László*. Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2016. 372 o.
56. *Révész Béla*: Lapkelte. A Magyar Honvéd 1956-ban. Magyar Honvéd. 2016. 10. 8-11. o.
57. *Sallay Gergely Pál*: 1916 az osztrák-magyar kitüntetéstörténetben. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 795-807. o.
58. *Sallay Gergely Pál*: Stockholmi talány. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 331-336. o.
59. *Sallay Gergely Pál – Szentváry-Lukács János*: Az aransarkantyús vitézek jelvénye. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 33-60. o.
60. *Somogyi Győző*: The honvéd army 1848-1849. / A honvédsereg 1848-1849. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 116 o. (A Millennium in the Military / Egy ezredév hadban)
61. *Somogyi Győző*: Horse archers' weapons. / Lovasíjász-fegyverzet. 1-2. kötet. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 74+80 o. (A Millennium in the Military / Egy ezredév hadban)

62. *Somogyi Győző*: Hungarian Soldiers of Maria Theresa 1740-1768. / Mária Terézia magyar katonái 1740-1768. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 100 o. (A Millennium in the Military / Egy ezredév hadban)
63. *Szabó János, B.*: Magrebiták, úzok - kunok, berendek és besenyők. Egy XII. századi keleti betelepülés nyomában. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 1. 148-159. o.
64. *Szűts Zoltán Oszkár*: Katonai tábori újságok az első világháborúban. 16-os honvéd, Négyes honvédek háborús lapja, Cibo viccek. In: Az első világháború információ-történetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 323-336. o.
65. *Takács Ferenc*: Sportunk az első világháború alatt 1914-1918. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 401-413. o.
66. *Tamás Ágnes*: Háborús hétköznapiak a Borsszem Jankó rajzainak tükrében. A Borsszem Jankó életképei. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 203-216. o.
67. *Tomsics Emőke*: Háborúképek. Amatőrök és haditudósítók harctéri felvételei az első világháborúból. Bp., Kossuth–Magyar Nemzeti Múzeum, 2016. 133 o.
68. *Tóth Orsolya*: Baghy Gyula és a berezovkai magyar hadifogoly színjátás 1917-1918-ban. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténelmi Múzeum, 2016. 61-88. o.
69. *Tóth Orsolya*: A przemysli erődben megjelent tábori újságok, 1914-1915. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 761-777. o.
70. *Tóth Sándor László*: A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9-10. században. Második javított kiad. Ópusztaszer, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark, 2016. 632 o.
71. *Turbucz Dávid*: A Horthy-kultusz, 1919-1944. Bp., Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016. 463 o. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
72. *Turbucz Péter*: Az Országos Hadsegélyező Bizottság szerepe a honi propagandában 1914-15-ben, különös tekintettel a Bizottság által rendezett előadásokra. In: Az első világháború információ-történetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 208-247. o.
73. *Valentyik Ferenc*: Száz éve nyitotta meg kapuit az Első Magyar Hadiárvház. Honismeret. 2016. 4. 5-10. o.
74. *Virágh Ajtony*: Csaták tigrisei. A Károly csapatkereszt története. Bp., Monarchia, 2016. 162 o.
75. *Závodi Szilvia*: A gyermekek helyzete és élete a tiszti családokban. A kisgyermekkor, Hübner Vilmos babakönyve. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténelmi Múzeum, 2016. 243-252. o.
76. *Závodi Szilvia*: Hazafias kerámiák a háborús propaganda szolgálatában. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 175-190. o.
77. *Závodi Szilvia*: A katonatiszti családok társadalmi megítélése és megbecsülése a XX. század első felében. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 4. 1055-1078. o.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

78. *Gyarmati György*: A világháborús hétköznapiak „belső frontja”. BBC History. 2016. 3. 50-53. o.
79. Háborús hétköznapiak. Szerk. *Török Róbert – Závodi Szilvia*. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2016. 239 o.
80. *Hajdu Tibor*: Mi maradt a háborús lelkesedésből, mire a fálevek lehullottak? In: Háborús hétköznapiak. Szerk. *Török Róbert – Závodi Szilvia*. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 29-36. o.
81. *Harbulová, Lubica*: Sté výročie veľkej vojny (K obrazu prvej svetovej vojny v slovenskej historiografii v rokoch 2013-2015) In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. 179-189. o.
82. Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. 1-3 kötet. Főszerk. *Martinovich Endre*. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 413+437+367 o.
83. *Hóvári János*: Mohácstól Szigetvárig 1526-1566. Gyász és megdicsőülés a magyar történetírásban és nemzeti emlékezetben. Magyar Tudomány. 2016. 9. 1067-1073. o.
84. *Jakó Zsigmond*: Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez. Bp., Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016. 884 o.
85. *Pollmann Ferenc*: Breit József és az ő „vörös háborúja”. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. *Martinovich Endre*. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 53-64. o.
86. *Révész Tamás*: Őrség a Karawankennél. Az 1918-1919-es karintiai Abwehrkampf megítélése az osztrák történetírásban. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. *Martinovich Endre*. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 147-160. o.
87. *Ságvári György*: Miféle történeti forrás a csendőr Távbeszélgetések könyve? In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. *Martinovich Endre*. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 205-220. o.
88. *Sipos-Forgon Szilvia*: Katonasorsok. Az első világháború magántörténelmi dimenziói. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. *Török Róbert – Závodi Szilvia*. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 9-28. o.
89. *Solymosi József*: A szuverenitás határai. A Varsói Szerződés és Magyarország. Nemzetközi tudományos konferencia. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp., 2016. április 8. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 4. 1163-1171. o.

90. *Tangl Balázs*: Ezredideológiák és ezredkultúrák a cs. (és) kir. hadseregben. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 670-694. o.
91. *Vörös Boldizsár*: Frontélmények a hátszorból. Szomory Dezső „harctéri levelei”. In: Háborús hétköznapok. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 49-60. o.

A hadművészet és a fegyveres erők története

92. *Bakos Csaba Attila*: A szárazföldi csapatok harcászata. Bp., Dialóg Campus, 2016. 174 o.
93. *Balla Tibor*: A katonai alakulatok karhatalmi alkalmazása Magyarországon az első világháború utolsó évében. Honvédségi Szemle. 2016. 2. 136-144. o.
94. *Balogh Tamás*: A cs. és kir. dunaflottilla az első világháborúban. Trianoni Szemle. 2016. évkönyv. 66-70. o.
95. *Balogh Tamás – Csonkaréti Károly – Danyikó László – Daruka Norbert – Kaiser Ferenc – Krámlí Mihály*: Hajózni szükséges! A magyar hadihajózás története. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 260 o.
96. *Bartók Ádám László*: A tengeri háború elméleti kérdései és az első világháború. Belvedere Meridionale. 2016. 4. 39-51. o.
97. *Békés Márton*: A gerilla-hadviselésről. Kommentár. 2016. 4. 3-32. o.
98. *Besenyő János – Prantner Zoltán – Speidl Bianka – Vogel Dávid*: Az Iszlám Állam. Terrorizmus 2.0. Történet, ideológia, propaganda. Bp., Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely–Kossuth, 2016. 254 o.
99. *Boda József*: A különleges titkosszolgálati eszközök alkalmazásának fejlődése. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 79-93. o.
100. *Boda József*: „Szigorúan titkos!”? Nemzetbiztonsági almanac. A felderítés és hírszerzés, valamint a titkos információgyűjtés elméleti és gyakorlati kérdései. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 395 o.
101. *Bokodi-Oláh Gergely*: Nemzetőrség 1956. Bp., Argumentum, 2016. 209 o.
102. *Bokros Tünde Ibolya*: A Magyar Honvédség katonai szerepvállalása Afganisztánban. Tapasztalatgyűjtemény. Bp., Nemzeti Közszerzési Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztviselői Kar–Nemzeti Közszerzési Egyetem Szolgáltató Nonprofit Kft., 2016. 107 o.
103. *Csepregi Oszkár*: Kicsit másképp az Osztrák - Magyar Monarchia hajóhadának 1918-as esztendejéről. In: Széljegyzetek Magyarország történetéhez. Szerk. Illik Péter. Bp., Unicus, 2016. 84-111. o.
104. *Csikány Tamás*: Székely határőrezredek az austerlitz-i csatában. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 351-379. o.

105. *Dávid Ferenc*: A magyar katonai elhárítás 1945-ös megszervezésének alapjai. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 197-209. o.
106. *Demeter Gábor*: Szpáhiktól a tömeghadseregig. Adalékok az oszmán haderő 1826 utáni reformjának társadalmi-gazdasági hátteréhez. In: *Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*. Főszerk. Juhász József. Bp., L'Harmattan–Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kelet-Európa Története Tanszék, 2016. 105-114. o.
107. *Dezső Tamás*: *The Assyrian Army. 2. Recruitment and logistics*. Bp., Eötvös University Press, 2016. 341 o. (*Antiqua et orientalia* 6.), (*Assyriologia* 9.)
108. *Fischer Ferenc*: Karl Pfeffer-Wildenbruch vezette rendőrségi misszió titkos közreműködése a chilei csendőrség, a „Cuerpo de Carabineros” felállításában (1928-1929). In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 171-183. o.
109. *Fórizs Sándor*: Események a határőrségi aknamezőkön az osztrák-magyar államhatáron (1949-51). *Hadtudomány*. 2016. 1-2. 52-64. o.
110. *Fröhlich Dávid*: A lovasság mint fegyvernem az első világháborúban. *Belvedere Meridionale*. 2016. 4. 25-38. o.
111. *Gondos László – Nagy András – Pap Péter – Hatala András – Bálint Ferenc – Magó Károly*: *Flying Aces 1914-1918. The Most Successful Aviators of the Austro-Hungarian Monarchy and their Equipment*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 335 o.
112. *Gőgh Gábor – Monostori Péter*: *A Magyar Királyi Légierő képes krónikája, 1890-1945*. Bp., *Militaria Hungarica*, 2016. 647 o.
113. *Hahner Péter*: Katonai és diplomáciai hírszerzés az újkorban. In: *Sed intelligere*. *Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. Slachta Krisztina – Bánkúti Gábor – Vonyó József. Pécs, Kronosz, 2016. 29-39. o.
114. A honvédség átalakulása a Magyar Honvédség parancsnokai, vezérkari főnökei szemével. Az interjúkat készítette és sajtó alá rendezte *Vogel Dávid*. In: *A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig*. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 263-375. o.
115. *Horváth Csaba János*: A szervezeti és katonai vezetési szintek változásai. In: *A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig*. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 67-81. o.
116. *Horváth Miklós*: *Magyar Néphadsereg – 1956. Honvédségi Szemle*. 2016. 6. 131-145. o.
117. *Horváth Zoltán*: A navahó indián híradósok. *Kódbeszélők. Regiment*. 2016. 3. 48-51. o.
118. *Hülvély Lajos*: A egyes hadkiegészítési rendszertől az önkéntességig. In: *A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig*. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 83-110. o.

119. *Karvalics László, Z.*: Az információtörténelem találkozik a Nagy Háborúval. In: Az első világháború információtörténetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 7-62. o.
120. *Kiss Álmos Péter*: Háború a nép között. Esettenulmányok a negyedik generációs hadviselés történetéből. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 186 o.
121. *Kiss Gábor*: Jelentőkutyák és postagalambok alkalmazása az osztrák-magyar haderőben az I. világháború során. In: Az első világháború információtörténetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 248-259. o.
122. *Kositzky Attila*: Vadászpilóták és bajtársaik. Száz év a haza szolgálatában. Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2016. 343 o.
123. *Limpár Péter*: Az önálló magyar katonai hírszerzés vörös hajnala. Információszerzés és feldolgozás a Tanácsköztársaság honvédő háborújában. In: Az első világháború információtörténetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 126-148. o.
124. A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig. Szerk. *Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 447 o.
125. *Mező Ferenc*: Lélektani hadviselés az I. világháború tükrében. Lélektani hadviselés korszakváltása. In: Az első világháború információtörténetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 180-194. o.
126. *Nagy Anikó, S. – Spekál József*: Csajkára emberek! Menázi a Nagy Háborúban. Múlt-kor. 2016. 4. 13-17. o.
127. *Németh István*: Stasi-ügynökök az NSZK-ban. Élet és Tudomány. 2016. 33. 1042-1044. o.
128. *Nóvé Béla*: Patria Nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban. Bp., Balassi Kiadó, 2016. 505 o.
129. *Okváth Imre*: A 2. vkf. osztály munkatársai a katpolon. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 185-195. o.
130. *Olasz Lajos*: Az Országos Légvédelmi Parancsnokság felállítása és kezdeti tevékenysége. 1933-1935. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 241-251. o.
131. *Parádi József*: Csendőrök a magyar határon. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 191-203. o.
132. *Pollmann Ferenc*: Magyar katonák Albániában. Honvédségi Szemle. 2016. 4. 119-123. o.
133. *Reszegi Zsolt*: Ejtőernyős leventék a források tükrében. 1941-1943. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 365-378. o.
134. *Sáry Zoltán*: A Köztársasági Gárda. Szaddám Husszein elit hadserege. Regiment. 2016. 2. 52-56. o.

135. *Somkutas Róbert*: A Magyar Királyi Honvédség páncélozott eszközökkel felszerelt felderítő csapatai. Haditechnika. 2016. 1. 53-58. o., 2. 64-69. o., 3. 43-47. o., 4. 52-56. o., 5. 48-53. o., 6. 50-52. o.
136. *Stenge Csaba, B.*: Egy kis „Puma” történelem. Repülő hagyományok, csapatszellem a magyar királyi honvéd légierőkben. Seregszemle. 2016. 2. 106-112. o.
137. *Szabó Szilárd*: Hírszerzés és elhárítás. Osztrák-magyar katonai titkosszolgálat az első világháborúban. In: Az első világháború információtörténetéhez. Szerk. Z. Karvalics László. Bp., Gondolat, 2016. 101-125. o.
138. *Tarján G. Gábor*: Az első lépések. Adalékok a budapesti rendőrség 1945. évi működéséhez. Belügyi szemle. 2016. 5. 20-39. o.
139. *Varga Csaba Béla*: Bravó kettő zéró. Az elátkozott bevetés. Regiment. 2016. 2. 57-61. o.
140. *Varga Csaba Béla*: Dracula az égből érkezett. A csalódott elbocsátott légió. Regiment. 2016. 4. 50-53. o.
141. *Varga Csaba Béla*: Horvátok a II. világháborúban. Megtizedelt légierő. Aranysas. 2016. 6. 74-77. o.
142. *Varga Csaba Béla*: Párbaj egy halottal. A kínai Sólymok Ura. Aranysas. 2016. 11. 74-77. o.
143. *Varga Csaba Béla*: Sonderkommando. A pokol rabszolgái. Regiment. 2016. 2. 62-66. o.
144. *Varga E. László*: Magyarok a lengyel légiókban 1914-1918. Trianoni Szemle. 2016. évkönyv. 119-127. o.
145. *Végh Ferenc*: A balatoni „hadiflotta” a török korban. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 1. 27-56. o.
146. *Zsig Zoltán*: Deltaszárnyú traktorok. Aranysas. 2016. 11. 48-51. o., 12. 58-61. o. 1. rész: Szovjet vadászok Kubában. 2. rész: Atomtámadásra készülve.

Csapattörténetek

147. *Bálint Ferenc*: A Magyar Néphadsereg 82. műszaki zászlóalj Komárom jelentése. In: Komárom 1956. A forradalom és szabadságharc komáromi eseményei a források és visszaemlékezése tükrében. Szerk. Számadó Emese. Komárom, Komáromi Klapka György Múzeum, 2016. 186-190. o.
148. „Becsület, bátorság, helytállás”. Az MH 5. Bocskai István Lövészdandár története. Szerk. *Tóthné Ilyés Edit*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 159 o.
149. *Bene János*: Nyíregyházi huszárok az I. világháborúban. Az 5. honvédhuszár ezred fogságba esése 1916. július 6-án. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve. Főszerk. Bene János. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, 2016. 329-346. o.
150. *Bene Krisztián*: A Nagy Károly hadosztály. A Waffen-SS francia önkénteseinek harcai a keleti hadszíntéren. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, 2016. 357 o. (MOSZT könyvek 9.)

151. *Bobay István*: Az Österreichische Freiwilligenkorps Habsburg Miksa mexikói császársága idején. In: „A szél fúj, ahová akar”. Bölcsészettudományi dolgozatok. Szerk. Fülöp József – Mészáros Márton – Tóth Dóra. Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2016. 201-214. o.
152. *Csécs István*: Bántapusztától-Dunaújvárosig. A Magyar Honvédség 167. Általános Műszaki Zászlóalj története 1966-1991. Dunaújváros „katona” története. Dunaújváros, Rolling Kiadó, 2016. 124 o.
153. *Gottfried Barna*: A Maros-védőállástól a Magyarosig. A m. kir. 10. (miskolci) honvéd gyalogezred Erdélyben. 1916. szeptember - 1917. március. Székelyföld. 2016. 8. 99-159. o.
154. *Illésfalvi Péter*: A 24. határvadász-zászlóalj megalakulása és részvétele az 1939. évi kárpátaljai harcokban. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 311-321. o.
155. *Kiss Gábor Ferenc*: Harcban született. A magyar királyi 24. gyalogezred a kárpátaljai hadművelet első szakaszában. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 299-310. o.
156. *Kranzieritz Károly*: A gorodoki lovasroham és előzményei. Az 5. honvéd lovas-hadosztály működése a világháború első napjaiban orosz területen. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 734-760. o.
157. *Molnár András – Szabó Péter*: Zalai honvédek Kárpátalján. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák-magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március-április. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, 2016. 152 o.
158. *Nagy József*: A cs. és kir. 82. „székely” gyalogezred az 1916. évi Bruszilov-offenzíva idején. Székelyföld. 2016. 8. 5-15. o.
159. *Németh Balázs*: „Ezek nem tudják, mi a háború”. Vas vármegyei katonák a nagy háborúban. Szombathely, Vasi Múzeumbarát Egylet, 2016. 96 o.
160. *Péterfi Bence*: A Fekete Sereg. Mátyás király sziléziai zsoldosai. Rubicon. 2016. 4. 70-72. o.
161. *Számvéber Norbert*: Combat history of the Panzer-Abteilung 103. September 1943 - August 1944. Translated by Tímea Tóthné Vágó. Keszthely, PeKo Publishing, 2016. 118 o.
162. *Számvéber Norbert*: Illustrated history of the Sturmgeschütz-Abteilung 202. Translated by Tímea Tóthné Vágó. Keszthely, PeKo Publishing, 2016. 396 o.
163. *Várhalmi Iván*: A m. kir. honvédség erőfeszítései a gépesítés terén 1920-tól 1941. 06-ig. A Kárpát csoport, majd az I. gyorshadtest hadműveletei a Szovjetunióban 1941-ben. Bp., Magánkiadó.–Várhalmi Iván, 2016. 271 o.
164. *Végh Ferenc*: Páncélosfészek az Aranyhomokon. A 145. harcokoszegred, önálló harcokosdandár története, 1958-1989. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 332 o.

165. Volt egyszer egy légvédelmi tüzérezred. Dunaföldvár, 1956. Dr. Tóth Miklós visszaemlékezése. Szerk. *Nagy Gáborné*. Dunaföldvár, Magánkiad.–Nagy Gáborné, 2016. 121 o.

A katonaság kiképzésének története és a haderő résztvevői

166. *Balla Tibor*: Generálisok csukaszürkében. A magyar tábornoki elit az első világháborúban. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 389-400. o.
167. *Bonhardt Attila*: Egy rendvédelmi szerv mögé rejtett honvédségi alakulat rövid története. A M. Kir. Államrendőrség központi újonciskolája. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 233-239. o.
168. *Borsos Árpád*: Az utolsó pillanatban. Adalékok a soproni M. Kir. „Rákóczi Ferenc” Gyalogsági Hadapródiskola történetéhez. Bp., Aposztróf, 2016. 255 o.
169. Felsőfokú vezetőképzés a haza szolgálatában, 2016. Bp., Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, 2016. 84 o.
170. Fialat tisztek zsebkönyve. Szerk. *Krizbai János*. Bp., Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar–Nemzeti Közszerződési Egyetem Szolgáltató Nonprofit Kft., 2016. 293 o.
171. *Kiss Gábor*: Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben 1868-1914. Bp., Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016. 244 o.
172. *Mujzer Péter*: A Magyar Királyi Honvédség páncéloscsapatainak képzési rendszere. Haditechnika. 2016. 5. 2-4. o.
173. *Németh Ildikó*: Adalékok a Habsburg Birodalomban és az Osztrák-Magyar Monarchiában működő tiszti leánynevelő intézetek történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 4. 1149-1161. o.
174. *Siposné Kecskeméthy Klára*: Honvédtisztképzés a Ludovika Akadémián. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 123-133. o.
175. *Siposné Kecskeméthy Klára*: A katonai felsőoktatás és a tiszthelyettesképzés/al-tisztképzés elmúlt negyedszázada. In: *A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig*. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 113-141. o.
176. *Széll Kálmán*: „Különb embert, teljesebb magyart”. A községi katonaiskoláról - történet és emlékezés. *Vasi Szemle*. 2016. 5. 531-548. o., 6. 651-666. o.
177. *Szoleczky Emese*: A nagy Duna-átúszás. Katonai és polgári úszó-intézetek a Habsburg-birodalomban. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16*. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 11-31. o.

178. *Varga Róbert*: A munkácsi Zrínyi Ilona gyalogsági laktanya (1911-1914). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 2016. 4. 69-72. o.
179. *Zsig Zoltán*: Ellenséges területen. Kutató-mentő és túlélőkiképzés. Regiment. 2016. 4. 54-57. o.

Hagyományápolás, emlékezetkultúra

180. *Antal Ferenc*: Berobbanó siker. Nyolc nemzet, ötszáz hagyományörző. Magyar Honvéd. 2016. 6. 58-61. o.
181. Debreceni köztemető – katonák. Háborúk Debrecenben temetett áldozatainak emlékére. Szerk. *Csákvári Sándor – Kovács Ilona – Horváth Attila*. Debrecen, Magyar Honvédség 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára, 2016. 196 o.
182. *Dóczi Jusztina*: Virág a nagymágocsi hősök sírjára. Nagymágocs, Nagymágocs Nagyközség Önkormányzata, 2016. 166 o.
183. Elfeledett emlékezet. Debrecen második világháborús katona és civil áldozatai és temetőik. Debrecen, Magyar Honvédség 5. Bocskai István Lövészdandár Könyvtára, 2016. 2 db DVD.
184. *Erdélyi Mónika Villő*: Az 1861. évi március 15-i ünnepségek. Honismeret. 2016. 2. 6-11. o.
185. *Feith László*: Mészárszék a Meuse-nél. Verduni vérszivattyú. Magyar Honvéd. 2016. 5. 52-55. o.
186. *Haladová, Silvia*: Vojenský cintorín v Trnave. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 272-280.
187. *Husvéth András – Szikla Gergő*: I. világháborús hősi emlékművek a Hajdúságban. In: Meghaltak ők, hogy éljen a haza. 1914-1918. A 2014. szeptember 16-án rendezett tudományos konferencia írásos anyaga. Hajdúböszörmény, Hajdúböszörmény város Önkormányzata, 2016. 33-56. o. (Közszolgálati füzetek 10.)
188. Isten elhozza az időt, honvédlevelek Szalárdra. 3. kötet. Közzéteszi *Nagy Béla*. Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó, 2016. 615-984 o.
189. *Kiss György*: Hősök emléke Jutaspusztán. 75 éve történt a magyar ejtőernyőzés leg-súlyosabb katasztrófája. Aero Magazin. 2016. 5. 64-65. o.
190. *Koselleck, Reinhart*: Háborús emlékművek mint a túlélők identitásteremtő aktu-sai. Ford. Hecker Béla. Sic itur ad astra. 2016. Nacionalizmus, nemzeti emlékezet. 21-52. o.
191. *Kurucz Ádám*: A nyíregyházi Hősök szobráról a Nyírvidék tükrében. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. 2016. 3. 56-71. o.
192. *Maruzs Roland*: Jeltelen sírban a Kárpátok földjében. Ágner Gyula főhadnagy maradványainak megtalálása, exhumálása és beazonosítása. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 291-300. o.

193. *Nagy Ágoston*: „Elestjeink’ oszlopa mellett új bajnokok fognak hazafiúi lángokra gyűladhatni?” A sátoraljaújhelyi inszurrekciós emlékmű tervezete és a nemesi patriotizmus nyelvei. *Sic itur ad astra*. 2016. 53-90. o.
194. *Paskuj Iván*: I. világháborús emlékművek Kiskunmajsán. Kiskunmajsa, Konecsni György Kulturális Központ Helytörténeti Gyűjtemény és Tájékház, 2016. 50 o.
195. *Prohászka László*: The Memorial of the Unknown Horse. *Magyar front*. 2016. 3. 14-15. o.
196. *Szikla Gergő*: Kaba I. világháborús hősi emlékműve és hősi halottai. Debrecen, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, 2016. 62 o.
197. *Veszprémy László*: Dózsa-képek, Dózsa évfordulók. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 29-39. o.

Haditechnika

198. *Arany László*: Az X-37-es katonai robot-űrrepülőgép. *Haditechnika*. 2016. 2. 40-43. o., 3. 20-22. o.
199. *Baranyai László*: Korszerű repülőeszközök a harci kutató-mentő alakulatok hazai gyakorlatán. *Haditechnika*. 2016. 2. 29-32. o.
200. *Barnaky Péter*: Panther on the battlefield 2. Keszthely, PeKo, 2016. 110 o. (World War Two photobook series)
201. *Blazsek Attila*: Tengeralattjárók, 1939-1945. Mártély, For Art Kiadó, 2016. 316 o.
202. *Cifka Miklós*: Az AgustaWestland AW101-es helikopter. *Haditechnika*. 2016. 4. 21-26. o.
203. *Cifka Miklós*: Az új T-14-es Armata orosz harckocsi. *Haditechnika*. 2016. 1. 19-25. o.
204. *Dombrády Lóránd – Germuska Pál – Kovács Géza Péter – Kovács Vilmos*: A magyar hadiipar története a kezdetektől napjainkig, 1880-2015. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 287 o.
205. *Fábián András – Ozsváth Sándor*: A magyar tervezésű és gyártású Levente II. kiképző repülőgép és légialkalmas másolatának megépítése. *Haditechnika*. 2016. 3. 58-63. o., 4. 65-71. o., 5. 59-64. o., 6. 40-44. o.
206. *Farkas Zoltán*: Magyar úszó páncélozott harcjárművek a V3-as harckocsitól napjainkig. Az első folyamátkelés úszó harckocsival Európában 1936-ban, és az első magyar tervezésű és gyártású harckocsi. *Haditechnika*. 2016. 1. 68-72. o.
207. *Farkas Zoltán – Hajdú Ferenc*: Tábori mozgó sütődék. A magyar katonai kenyérellátás eszközrendszerének fejlődése (1904-1987). *Haditechnika*. 2016. 3. 64-70. o.
208. *Finta László – Schmidt László*: Az RSO tüzérségi vontató és gyártásának magyar vonatkozásai. *Haditechnika*. 2016. 3. 30-34. o., 4. 35-40. o.
209. *Földi Ferenc*: Milyen mértékben származik az amerikai .50-es űrméretű Brophy-féle puská a szovjet PTRD-41 puskából. A katonai műszaki és fegyverszerkezeti jellemzők összehasonlítása. *Haditechnika*. 2016. 4. 45-48. o.

210. *Gáspár Tibor*: A honvédség logisztikai korszerűsítésének folyamata, haditechnikai és fegyverzeti rendszerek változásai. In: A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 143-165. o.
211. *Gerlei István – Major Balázs*: A Rába Jármű Kft. UNIMOG U5000-es bázisán kialakított védett sebesültszállító katonai járműve. Haditechnika. 2016. 3. 23-29. o., 4. 32-34. o.
212. *Hajdú Ferenc*: Az 1946-os Hold-radar kísérlet katonai háttere. Haditechnika. 2016. 2. 24-28. o.
213. *Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula – Hegedűs Ernő – Fröhlich Dávid*: Lovassági ágyúval a harcok ellen. Az 1915/31M és 1915/35M fogatolt hegyi ágyú és löszereinek fejlesztése a Haditechnikai Intézetnél (1931-1942). Haditechnika. 2016. 2. 54-56. o.
214. *Hatala András – Pap Péter*: További adalékok Király Pál munkásságához. Haditechnika. 2016. 5. 65-69. o., 6. 62-65. o.
215. *Horváth Balázs Zsigmond*: A Wehrmacht BR 52-es hadimozdony. Haditechnika. 2016. 2. 57-60. o., 3. 35-39. o.
216. *Horváth Zoltán*: A DUNKERQUE osztályú csatacirkálók. Haditechnika. 2016. 3. 48-52. o., 4. 57-64. o., 5. 54-58. o., 6. 58-61. o.
217. *Horváth Zoltán*: A repüléstörténet különleges típusai. Aranysas. 2016. 1. 44-49. o., 2. 44-49. o., 3. 44-49. o. 4. 44-49. o., 5. 44-49. o., 6. 44-49. o., 7. 44-49. o. 1. rész: Jó ötletnek tűnt. 2. rész: Csak egy maradt belőle. 3. rész: A Jumbo Jetek előfutára. 4. rész: Őrszem helyett pénznyelő. 5. rész: Tengerek mindenese. 6. rész: Az atommeghajtás büvöletében. Gyorsan elfújta a szél.
218. *Kálmán Piroska – Gondos László*: Savoya csillaga. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 177-220. o.
219. *Kárpáti Endre*: Nehézzvadász születik. Kaszás kilenc géppuskával. Aranysas. 2016. 6. 54-57. o.
220. *Kelecsényi István*: Harmincéves az utolsó deltaszárnyú, a Dassault Mirage 2000. Haditechnika. 2016. 3. 11-16. o., 4. 16-20. o., 5. 10-15. o., 6. 24-30. o.
221. *Kelemen Ferenc*: A Vulkan Gépgyár hadiipari tevékenysége Budapesten. Haditechnika. 2016. 6. 45-49. o.
222. *Kerekes András*: A Panzerkampfwagen (PzKpfw) IV-es harckocsi a német és a magyar páncélos fegyvernemben. Haditechnika. 2016. 1. 59-67. o.
223. *Keszthelyi Gyula*: A C-27J szállító repülőgép, a fél Hercules. Haditechnika. 2016. 2. 33-39. o., 3. 6-10. o.
224. *Klemensits Péter – Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula*: Hadseregreform és katonai modernizáció Kínában. A Népi Felszabadító Hadsereg a 21. században. Haditechnika. 2016. 1. 14-18.o., 2. 7-12. o.
225. *Klemensits Péter*: Magyar páncélosok a Szovjetunió elleni hadműveletekben. A Toldi könnyűharckocsi (1941). Haditechnika. 2016. 1. 48-52. o., 2. 49-53. o.
226. *Kovács házy Miklós*: Magyar páncélautó-gyártás és -fejlesztés 1916-2016. Haditechnika. 2016. 1. 26-30. o.

227. *Kovács Vilmos*: A magyar hadiipar az Osztrák-Magyar Monarchiában. Trianoni Szemle. 2016. évkönyv. 11-18. o.
228. *Kőszegi Szabina*: Torpedógyártás Fiumében. In: Széljegyzetek Magyarország történetéhez. Szerk. Illik Péter. Bp., Unicus, 2016. 112-147. o.
229. *Magó Károly*: Hősies harcok és hősi halottak. Boszorkánytánc. Aranysas. 2016. 1. 78-82. o., 2. 78-82. o., 3. 78-82. o., 4. 78-82. o., 5. 78-82. o., 6. 78-82. o.
230. *Magó Károly*: A légierő leventéje. Szárnyra kap a történelem. Aranysas. 2016. 9. 77-82. o.
231. *Margitay-Becht András*: Tank a Dunán! Az osztrák - magyar dunai hajóhad és a „Lajta Monitor Múzeumhajó” története. Bp., Éghajlat Könyvkiadó, 2016. 429 o.
232. *Marsai Viktor*: A Puma M-26-15-ös MRAP és szomáliai alkalmazásának háttere. Haditechnika. 2016. 6. 31-34. o.
233. *Molnár László*: A brizáns robbanóanyagok implóziója. Elméleti modell a robbanó harcanyagok / harcirészek hatásának és hatékonyságának növelésére. Haditechnika. 2016. 4. 13-15. o., 5. 5-9. o.
234. *Mujzer Péter*: A Magyar Királyi Honvédség páncéloscsapatainak végső szervezete 1942-1944. Haditechnika. 2016. 4. 2-7. o.
235. *Mujzer Péter*: A magyar páncélos fegyvernem kezdetei. Haditechnika. 2016. 1. 3-8. o.
236. *Mujzer Péter*: A magyar páncélos fegyvernem szervezeti és fegyverzeti fejlesztése 1938-1942. Haditechnika. 2016. 2. 2-6. o.
237. *Mujzer Péter*: Magyar páncélosok alkalmazása a II. világháborúban. Haditechnika. 2016. 6. 2-5. o.
238. *Pap Péter*: A Magyar Királyi Honvédség önműködő lőfegyver kísérletei, 1920-1935. Amikor Király nem volt „király”. Haditechnika. 2016. 2. 70-75. o., 3. 53-57. o., 4. 72-75. o.
239. *Pátrik Gábor*: Sasból jaguár. Aranysas. 2016. 3. 50-52. o., 4. 50-52. o., 5. 50-52. o., 6. 50-52. o., 7. 55-57. o. 1. rész: A csatarepülő fegyvernem korszerűsítése. 2. rész: Csapatrepülőkből vadászbombázók. 3. rész: Szép remények. 4. rész: A ragadozó karmai. 5. rész: Epilógus.
240. *Pogácsás Imre – Ocskay István*: A BTR-80-as és a BTR-80A harcjárművek korszerűsítésének lehetősége aroncszerével. Haditechnika. 2016. 6. 12-19. o.
241. *Punka György*: Csupaszárny gépek. Aero Magazin. 2016. 5. 54-57. o., 6. 54-57. o., 7. 52-55. o., 8. 54-57. o. 1. rész: Csupaszárny gépek. 2. rész: Keletiek, nyugatiak. 3. rész: Az üstököstől a repülő palacsintáig. 4. rész: Német és amerikai felsikerek.
242. *Punka György*: Páncélromboló repülőgépek a Magyar Királyi Honvéd Légierőben. Haditechnika. 2016. 1. 42-47. o.
243. *Punka György*: A tengelyhatalmak fedélzeti fegyverei. Aero Magazin. 2016. 3. 54-57. o.
244. *Remes Péter*: Barát vagy ellenség? Lehet-e szeretni a repülőorvosokat? Aranysas. 2016. 2. 61-65. o., 3. 58-63. o., 4. 60-65. o., 5. 54-59. o.
245. *Sárhidai Gyula*: A Magyar Királyi Honvédség páncélos csapatainak Tigris és Párduc harcokcsijai. Haditechnika. 2016. 1. 37-41. o.

246. *Sáry Zoltán*: Achtung Panzer! Mindenki másképp csinálta... Regiment. 2016. 4. 24-29. o.
247. *Sáry Zoltán*: A B-24 Liberator bombázócsalád. Aranysas. 2016. 3. 68-73. o.
248. *Sáry Zoltán*: Boszorkányok varrógépe. Az első lopakodó. Polikarpov Po-2. Aranysas. 2016. 8. 54-59. o.
249. *Sáry Zoltán*: Csúnya, de hasznos. A Breguet Alizé tengeri járőrgép. Aranysas. 2016. 9. 63-65. o.
250. *Sáry Zoltán*: A Fairey Barracuda : egy repülőgép, melyet senki nem szeretett. Aranysas. 2016. 2. 54-57. o.
251. *Sáry Zoltán*: A flotta szárnyai. Aranysas. 2016. 9. 66-71. o.
252. *Sáry Zoltán*: A halálhajó. A szovjet K-19 tengeralattjáró. Regiment. 2016. 2. 34-39. o.
253. *Sáry Zoltán*: A Liszunov Li-2-es. A szovjet Dakota. Aranysas. 2016. 9. 37-43. o.
254. *Sáry Zoltán*: A mindenés. A német „nyolcvannyolcas”. Regiment. 2016. 4. 36-40. o.
255. *Sáry Zoltán*: Nehézfűük. A harckocsizó hagyományok örökösei. Regiment. 2016. 4. 58-61. o.
256. *Sáry Zoltán*: Sugárhajtású útkeresés. A Vought F6-U Pirate. Aranysas. 2016. 6. 63-65. o.
257. *Sáry Zoltán*: Titkos fejlesztés. Az amerikai sugárhajtású korszak kezdete. Aranysas. 2016. 7. 32-35. o.
258. *Schmidt László*: A német Panzerkampfwagen (PzKpfw) VI. Tiger harckocsi. Hadi-technika. 2016. 1. 31-36. o.
259. *Sebők István*: 22 cm-es nehézaknavető az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében. Haditechnika. 2016. 5. 70-75. o.
260. *Szabó Miklós*: Az orosz Borej tengeralattjáró hajóosztály. Haditechnika. 2016. 2. 61-63. o., 3. 17-19. o.
261. *Toldi Miklós*: Tervezőasztal. A gall kakas életlen sarkantyúja. Regiment. 2016. 4. 20-23. o.
262. *Tóth Ferenc*: A Magyar Királyi Honvéd Légierő Bf 109-es vadászipülőgépének nyomában. Haditechnika. 2016. 6. 53-57. o.
263. *Töll László*: A rettenet fegyvere. A német lángszóró a nagy háborúban. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 193-204. o.
264. *Tőrös István*: Szürke farkasok ketrece. Franciaországi U-Boot-bunkerek. Regiment. 2016. 2. 30-33. o.
265. *Trautmann Balázs*: Zavarunk és védünk. Hadviselés az éterben. Aranysas. 2016. 9. 58-62. o.
266. *Varga Csaba Béla*: A bátorság nem elég. Olasz ászok halála. Aranysas. 2016. 2. 74-77. o.
267. *Varga László, Á.*: A csepeli csoda. Weiss Manfréd és vállalata a Monarchiában. Bp., Budapest Főváros Levéltára, 2016. 366 o.
268. *Vég Róbert – Hegedűs Ernő*: Dízelmotorok feltöltése és hűtése, különös tekintettel a katonai felhasználásra tervezett konstrukciókra. Haditechnika. 2016. 6. 6-11. o.

269. *Végvári Zsolt*: A Smart Energy koncepció és eszközei a CL15 logisztikai gyakorlaton. Haditechnika. 2016. 2. 44-48. o.
270. *Vincze Gyula*: Páncélvédelem kontra páncélelhárítás. Haditechnika. 2016. 4. 8-12. o.
271. *Völgyesi Zoltán*: Harctértől a hátorszáig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében. Bp., L'Harmattan–Magyar Nemzeti Levéltár, 2016. 243 o.
272. *Zsák Ferenc*: Elfelejtett repülőgépeink. Aero Magazin. 2016. 1. 72-73. o., 2. 60-61. o., 3. 58-59. o., 4. 58-59. o., 5. 58-59. o., 6. 58-59. o., 7. 56-57. o., 8. 58-59. o., 9. 60-61. o., 10. 58-59. o. 11. 58-59. o. 81. rész: AS 350-es Ecureuil (Mókuska). 82. rész: Etrich Taube (Galamb). 83. rész: Lloyd C V-ös gyorsfelderítő (csatagép). 84. rész: Maule Air M7-235-ös. 85. rész: Szebeny-Oraveczi iskolagépek. 86. rész: Az Udet U 12-esből kialakított Hungária. 87. rész: A Fokker C.V-ös. 88. rész: Heinkel He 46E-2/Un közelfelderítő. 89. rész: Fiat G-12T szállítógép. 90. rész: Büsker Bü 131A, B Jungmann iskolagép. 91. rész: Zlin Z-43-as többfeladatú futargép.
273. *Zsák Ferenc*: A Magyar Néphadsereg repülőalakulatai. Aero Magazin. 2016. 1. 74-79. o., 2. 62-67. o., 3. 60-63. o., 4. 60-63. o., 5. 60-63. o., 6. 60-63. o., 7. 58-62. o., 8. 60-63. o., 9. 62-65. o., 10. 60-63. o., 11. 60-63. o. 14. rész: Az 59. honi vadászpilóta ezred. 15. rész: A 86. vegyes repülőszázad. 16. rész: A 101. felderítő ezred (MN 1929). 17. rész: A 86., majd 87. szállítóhelikopter ezred. 18. rész: A 88. könnyű helikopter osztály. 19. rész: A 90. futárhelikopter ezred (MN 9548). 20. rész: Díszszemlék. 21. rész: Kormánygépek, kormányzati repülések. 22. rész: Vasvári Repülő Szakképző Tiszti Iskola. 23. rész: Repülőgép-javító üzemek. 24. rész: Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola.
274. *Zsaludek Endre*: Tényleg, mi a különbség? Li-2-es, DC-3-as és C-47. Aero Magazin. 2016. 9. 56-59. o.
275. *Zsig Zoltán*: Nukleáris őrjárat. Menet közben szállni szabad! Aranysas. 2016. 7. 36-39. o.
276. *Zsig Zoltán*: Szablyától a Phantomig. A rezsicsökkentő pilóta. Aranysas. 2016. 2. 50-53. o.
277. *Zsig Zoltán*: Szaddám játékszerei. Iraki fegyverfejlesztések. Regiment. 2016. 2. 44-47. o.
278. *Zsig Zoltán*: Szíriai harckocsik. Fegyverkísérleti terep. Regiment. 2016. 2. 48-51. o.
279. *Zsig Zoltán*: Vészhelyzet! Orosz rulett atombombákkal. Aranysas. 2016. 8. 60-63. o.

Katonai jog, munkaszolgálat, háborús bűnök, holokauszt

280. Akikért még a harang se szólt. A Túrkevéről Oroszországba elhurcoltak. Az egykor volt leventék, civil lakosok, frontharcos katonákból lett hadifoglyok és „málenkij robotos” áldozatok emlékére. Szerk. *Sallai Károlyné*. Második bőv. átdolg. kiad. Túrkeve, Beklen a Nagyunsági Civil Társadalomért Alapítvány, 2016. 214 o.
281. Apám levelei. Legendák, emlékek. 1942, Oroszország, 1926, Csehszlovákia. Szerk. *Kis Ádám – Kis Balázs*. Bicske, Szak Kiadó, 2016. 142 o.

282. Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940. Összeállította *Sáránci Tamás*. Csíkszereda, Pro-Print, 2016. 623 o.
283. Malenkij robot. Az orosz bányákba deportált gyulaiak emlékére / Malenkij robot. Zum Gedenken an die in russische Gruben deportierten Julaer. Az anyagot gyűjtötte és szerk. *Kovács Lajosné Murvai Zsuzsanna*. Harmadik javított kiad. Gyula, Német Kisebbségi Önkormányzat, 2016. 147 o.
284. *Almási Ferenc*: A magyar katonajogászok. Szolgálatuk történetének, helyzetének, kihívásainak, távlatainak áttekintése. Seregszemle. 2016. 3-4. 104-125. o.
285. *Bognár Zalán*: Délkelet-Dunántúl lakosságának deportálása német származás indokával Szovjetunióbeli kényszermunkára. 1944. december 22. - 1945. január. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 65-75. o.
286. *Fiziker Róbert – Terézia Mora*: Háborútól forradalomig. „Fertőrákos 274 hsz. Sopron vm.”. Soproni Szemle. 2016. 4. 370-387. o.
287. *Fónagy Zoltán*: Szacsvey Imre. Az elvhűség „példa-áldozata”. In: Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István. Bp., Országgyűlés Hivatala, 2016. 137-163. o.
288. *Fóris Ákos*: Orosz hadifoglyok Magyarországon 1919 januárjától a Tanácsköztársaság kikiáltásáig. In: Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére. Főszerk. Juhász József. Bp., L'Harmattan–Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kelet-Európa Története Tanszék, 2016. 224-232. o.
289. *Hahner Péter*: Az Iszlám Állam. Rubicon. 2016 1. 20-26. o.
290. *Hermann Róbert*: Az 1849-1850. évi megtorlás. Az elvek és a gyakorlat. In: Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István. Bp., Országgyűlés Hivatala, 2016. 11-63 o.
291. *Hilger, Andreas*: Német foglyok szovjet táborokban. 1941-1956. Rubicon. 2016. 5-6. 68-73. o.
292. *Hollósi Gábor*: Dr. vitéz ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944-es mentesítésekre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 113 o.
293. *Jobbágyi Gábor*: 1956 és a megtorlás fekete könyve. Bp., Kairosz, 2016. 443 o.
294. *Kedves Gyula*: Jeszenák János báró. Akit egy főhercegasszony sem menthetett meg. In: Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István. Bp., Országgyűlés Hivatala, 2016. 167-188. o.
295. *Kedves Gyula*: Országgyűlés és katonaság, hadseregszervezés törvényi alapjai 1848-49-ben. Aetas. 2016. 1. 5-20 o.
296. *Körösi Mihály*: „Mit vétettem?” Mezőberényiek malenkij roboton. Mezőberény, Mezőberény Város Önkormányzata, 2016. 254 o.

297. *Krausz Tamás*: A népirtás és a náci Németország Szovjetunió elleni háborúja, avagy hogyan írná át egy tanítvány a nagy honvédő háború történetét. In: Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére. Főszerk. Juhász József. Bp., L'Harmattan–Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kelet-Európa Története Tanszék, 2016. 378-388. o.
298. *László Dávid*: Himmler. Masszázs után kivégzések. A Harmadik Birodalom második emberének újabb naplórészletei kerültek elő egy orosz archívumból. Népszabadság, 2016. 182. 11. o.
299. *Lohn Annamária*: Málenkij robot Bonyhádön és környékén / Zwangsverschleppung aus Bonyhád und Umgebung. Ford. Vágyi Vata Mihály – Lohn Zsuzsanna – Köhler Adrienn. Bonyhád, Völgység Múzeum, 2016. 206 o.
300. *Magyar Kálmán*: Dokumentumok a somogyi diákokat ért iskolai és rendőrségi megtorlásokról az 1956-os szabadságharc miatt. Megemlékezés az elfelejtett és elhallgatott somogyi '56-os diák- és tanárügyekről. Valóság. 2016. 10. 34-50. o.
301. *Melkovics Tamás*: Perényi Zsigmond báró. Bírából vádlott és vértanú. In: Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István. Bp., Országgyűlés Hivatala, 2016. 107-133. o.
302. *Menczer Gusztáv*: A Gulág rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere. Bp., Századvég, 2016. 295 o.
303. *Mezey Barna*: Az első világháború jogi törvényhozói előkészítése. A kivételes hatalomról szóló 1912. évi 63. törvénycikk. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 11-18.
304. *Molnár András*: Csány László. Pártvezér, kormánybiztos, miniszter. In: Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István. Bp., Országgyűlés Hivatala, 2016. 85-104 o.
305. *Murádin János Kristóf*: „A magyarokat meg kell büntetni!” Elmondhatatlan történet. Erdélyi magyarok és németek deportálása a Szovjetunióba, 1944-1953. Rubicon. 5-6. 52-60. o.
306. *Neszményiné Gubacsi Erzsébet*: Fogságom története. *Gubacsi József* visszaemlékezése alapján. Kiskunlacháza, Press+Print Lapkiadó Nyomdaipari. Kft., 2016. 58 o.
307. *Pap Krisztián*: Elit katonák a bíróságon és a diktatúrában (1945-1963). A Szent László hadosztály egykori tisztjeinek, Szügyi Zoltánnak, Lajos Árpádnak, Meszlényi Róbertnek, Kiss Zoltánnak és Ugron Istvánnak a büntetőpereit. Valóság. 2016. 10. 51-95. o.
308. *Pásztai László*: A katonai jog harcászati vonatkozásai az 1848/49-es szabadságharc példáján. A katonai kötelességszegés jog által büntetett esetei. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 1. 92-120. o.
309. *Pelle János*: Auschwitz magyar szemmel. Bp., K. u. K. Könyvkiadó, 2016. 319 o.
310. *Pelle János*: A holokauszt utolsó felvonása a Józsefvárosban. Valóság. 2016. 9. 30-63. o.
311. *Rogut, Dariusz*: Lengyel civilek és a honi hadsereg katonái az NKVD-MVD szovjet táborokban. Rubicon. 2016. 5-6. 74-79. o.

312. *Schmidt, Ute*: Német polgári személyek deportálása és fogva tartása a Szovjetunióban. *Rubicon*. 2016. 5-6. 64-67. o.
313. *Simon Attila*: Hazatérésük nem kívánatos. Málenkij robot a szlovákiai magyarok között. *Rubicon*. 2016. 5-6. 61-63. o.
314. *Somogyi László*: Internálás Magyarországon az első világháború alatt. *Valóság*. 2016. 12. 79-87. o.
315. *Stark Tamás*: Sváb sors Magyarországon. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 77-103. o.
316. *Staveckaite-Notari, Ramona*: A Gulag litván foglyai. *Rubicon*. 2016. 5-6. 80-83. o.
317. *Szabados János*: „...Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens”. Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2016. 2. 559-581. o.
318. *Szécsényi András*: A Turul Szövetség és a munkaszolgálat kezdetei Magyarországon (1935-1936). *Valóság*. 2016. 6. 92-103. o.
319. *Szente Zoltán*: Magyarország második világháborús hadba lépésének alkotmányosságáról. *Századok*. 2016. 6. 1371-1406. o.
320. *Ungváry Krisztián*: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. *Diszkrimináció és társadalmpolitika Magyarországon, 1919-1944*. Harmadik javított, bőv. kiad. Bp., Jelenkor, 2016. 734 o.
321. *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos gróf – a Magyar Egmont. A miniszterelnöki kinevezéstől a hadbíróági ítéletig. In: *Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai*. Szerk. Kedves Gyula – Pelyach István. Bp., Országgyűlés Hivatala, 2016. 67-82. o.
322. *Zellei Gábor*: Nemzetközi hadijogi szabályozás a civil lakosság védelme érdekében az I. világháború időszakában. *Hadtudomány*. 2016. 1-2. 65-74. o.
323. *Zétényi Zsolt*: Katonai bíraskodás a Nagy Háborúban. *Trianoni Szemle*. 2016. évkönyv. o. 103-118.

Veszteség, hadifogság, menekültek

324. Apácai hősök. Első világháborús hősi halottak, hadirokkantak és a Vitéti Rend Csanádapácán. Szerk. *Bódán Zsolt*. Csanádapáca, Csanádapáca Község Önkormányzata, 2016. 77 o. (Helytörténeti füzetek. Csanádapáca. 4.)
325. *Bognár Zalán*: „A szegedi csillagbörtönben kb. 12000 hadifogoly...”. Szovjet őrizetű hadifogolytábor a Tisza-parti városban, 1944-1945. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarzvölcker Ádám. Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan, 2016. 515-527. o. (Károli Könyvek)
326. *Fekete István Csaba – Papp Gyula*: Hőseink a Zagyva völgyében. Hatvan, Magánkiad.–Fekete István Csaba, 2016. 206 o.

327. *Fekete István Csaba – Papp Gyula*: Hatvani hősök arcképcsarnoka. Hatvan, Magánkiad.–Fekete István Csaba, 2016. 298, [2] o. (A nagy háború emlékhelyei 1.)
328. *Fodor Pál*: A bólogató, halott szultán. Mikor halt meg Szulejmán? Múlt-kor. 2016. nyár. 50-53. o.
329. *Horváth Zoltán*: Jaj a legyőzötteknek! Vöröskatonák német fogságban. Regiment. 2016. 2. 16-21. o.
330. „Hova megyünk, bajtársak?” - „Világnak!” Szlovénia és az ’56-os magyar menekültek. / »Kam gremo prijatelji?« »V svet!« Slovenija in madžarski begunci v letih 1956 in 1957. Szerk. *Kovács Attila*. Ljubljana–Lendva, Etnikai Kutatóintézet, 2016. 240 o.
331. *Hushegyi János*: Hadifogolytáborok a Csallóközben. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert–Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 37-48. o.
332. *Keppel Csilla*: Hadisebesültek görbe tükörben. Bořivoj Rambousek első világháborús karikatúrái. Szombathely, Smidt Múzeum–Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2016. 111 o.
333. *Kovács Attila*: ‘56-os magyar menekültek Szlovéniában. In: „Hova megyünk, bajtársak?” - „Világnak!” Szlovénia és az ’56-os magyar menekültek. / »Kam gremo prijatelji?« »V svet!« Slovenija in madžarski begunci v letih 1956 in 1957. Szerk. *Kovács Attila*. Ljubljana–Lendva, Etnikai Kutatóintézet, 2016. 18-65. o.
334. *Murádin János Kristóf*: Megtizedelt közösség. Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban. Élet és Tudomány. 2016. 22. 681-683. o.
335. *Mysjuk, Mychajlo*: Rosijski vijskovopoloneni na terytoriji Zakarpatt’a (1915 - 1918 rr.). In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 102-109.
336. *Nagy-L. István*: Magyar csapatok részvétele, újoncai és veszteségei az első koalíciós háborúban, 1792-1797. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 315-350. o.
337. *Sebők János*: Sírba vitte a titkát. A spandaui börtön 7. számú foglya. Regiment. 2016. 2. 8-15. o.
338. *Stenge Csaba, B.*: Olimpiai éremszerzők tragédiája a Donnál. Petschauer Attila és Székely András, mint zsidó munkaszolgálatosok a magyar 2. hadseregnél. Sereg-szemle. 2016. 1. 108-114. o.
339. *Suslik Ádám*: Az északkeleti vármegyék veszteségei az első világháborúban a cs. és kir., valamint honvéd gyalogezredek adatai alapján 1914-1915 között. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. 52-74. o.
340. *Tóth Imre*: Ausztria nemzetközi helyzete és az osztrák menekültpolitika az 1956-os forradalom idején. Soproni Szemle. 2016. 4. 418-427. o.
341. *Tőrös István*: Egy tragikus baleset. Ágyban, párnák közt halt meg a Tábornok. Regiment. 2016. 3. 66-67. o.

342. *Víg Márta*: Kunhegyesiek az első- és a második világháborúban (1914-1945). A kötetet szerk. és írta: Víg Márta. Kunhegyes, Kunhegyesiek Baráti Köre, 2016. 456 o. (Kunhegyesi helytörténeti füzetek 14.)
343. *Zsig Zoltán*: Csak tanú ne maradjon! Bajtársi gyilkosságok Vietnámban. Regiment. 2016. 4. 46-49. o.

Helytörténet

344. '56. Monográfia az 1956-os forradalom és szabadságharc besenyszögi emlékeiről. Besenyszög, Besenyszögért Alapítvány, 2016. 96 o.
345. 1956 emlékezete Kisújszálláson. Főszerk. *Kovács Tibor*. Kisújszállás, Kisújszállás Város Önkormányzata, 2016. 312 o. (Helytörténeti füzetek 37.)
346. Az 1956-os forradalom és szabadságharc hajdúdorogi emlékei. Szerk. *Zováth György*. Hajdúdorog, Mészáros Károly Városi Könyvtár, 2016. 144 o.
347. Arcvonalak. Balatonfüred és Arács az '56-os forradalomban. Szerk. *Molnár Judit*. Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2016. 144 o.
348. *Bene János*: Nyíregyháza katonasága a II. világháborúban, 1938-1945. Nyíregyháza, Jósa András Múzeum, 2016. 204 o. (A Jósa András Múzeum kiadványai 71.)
349. *Csorba Erzsébet*: Akiért a harang szól.. Emlékezés az I. világháborúban harcoló noszvaji katonákra és családjaikra. Noszvaj, Noszvaj Község Önkormányzata, 2016. 24 o.
350. *Dávid Benjámín*: Endröd hősi halottai az első világháborúban. Belvedere Meridionale. 2016 4. 94-107. o.
351. *Deák Ernő*: Töredék történelem. Peresztég a II. világháború idején és az azt követő években. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 425-437. o.
352. *Endrész György*: Nemsokára hazamentek. Rátkaiak kényszermunkán. Rátka, Schwarzwald Hagyományörző Egyesület, 2016. 275 o.
353. *Eörsi László*: Kőbánya, 1956. Fegyveres ellenállás a X. kerületben. Bp., 1956-os Intézet Alapítvány, 2016. 92 o.
354. Forradalom és megtorlás Szarvason, 1956-1963. Szerk. *Kutas Ferenc*. Második átdolg. kiad. Szarvas, Szarvasi Krónika Alapítvány, 2016. 299 o. (A Szarvasi Krónika Kiskönyvtára 20.)
355. *Galambos István*: Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai eseményeihez. 1. kötet. Várpalota, Krúdy Gyula Városi Könyvtár, 2016. 134 o.
356. *Gyetvai Mária*: Nagyhatalmi játszmák a délszláv térségben. Somogy. 2016. 1. 35-56. o.
357. *Keppel Csilla*: Sebesültek karácsonya Szombathelyen az első világháború idején. Vasi Szemle. 2016. 6. 673-684. o.

358. „A kereszténység védőoszlopa” - Gyula 1566-ban. A gyulai vár 1566-os ostroma 450. évfordulójának emlékére 2016. május 27-én tartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. *Erdész Ádám*. Gyula, Erkel Ferenc Kulturális Központ és Múzeum, 2016. 135 o.
359. „Kívánom a jó Istentől...”. Kecskeméti katonák levelei az első világháborúból. Szerk., a leveleket válogatta és a bevezetőt írta *Péterné Fehér Mária*. Bp., Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, 2016. 161 o.
360. *Kovács József – Ari Géza – Gellértfy Péter*: Emlékkönyv az I. világháború kisújszállási áldozatairól. Kisújszállás, Kisújszállás Város Önkormányzata–Kisújszállási Művelődési Központ és Könyvtár, 2016. 440 o. (Helytörténeti füzetek 34.)
361. A mi forradalmunk. Szentgotthárdi és környékbeli szemtanúk visszaemlékezései. Szerk. *Horváth Zsuzsanna*. Gencsapáti, Szülőföld Könyvkiadó, 2016. 80 o.
362. *Miklós Péter*: Szikra, láng, hamu. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc Csongrád megyei emlékezete. Szeged, Csongrád Megyei Önkormányzat, 2016. 99 o.
363. A Nagy Háború zalai hősei és hátországa. Tanulmánykötet a Thury György Múzeumban 2014. október 2-án elhangzott tudományos emlékülés előadásából. Szerk. *Tugya Beáta – Kunics Zsuzsa – Száraz Csilla*. Nagykanizsa, Thury György Múzeum, 2016. 201 o. (Thury György Múzeum Kiskönyvtára 1.)
364. *Németh Csaba*: Tápiógyörgye története az első világháborúban. Id. Balázs Vendel háborús naplójával. Tápiógyörgye, Tápiógyörgyei Torockó Baráti Társaság, 2016. 185 o.
365. Orosháza és orosháziaiak az első világháborúban, 1914-1918. Szerk. *Koszorús Oszkár*. Orosháza, Nagy Gyula Területi Múzeum, 2016. 430 o.
366. *Sarkady Sándor, Ifj.*: Sopron és az egyetemi karok vértelen forradalma, 1956. Sopron, ERFARET Nonprofit Kft., 2016. 176 o.
367. *Stergericsné Bertalan Eszter – Szilágyi Dániel*: „Beöltöztünk rendes katonának” Dunakilitiek a második világháborúban. Dunakiliti, Dunakiliti Község Önkormányzat, 2016. 112 o.
368. *Szabó Sándor*: „...mindenki csak az elpusztulásra gondolt...”. Kunszentmártoni honvédek az első világháborúban. Kunszentmárton, Kunszentmártoni Általános Művelődési Központ, 2016. 50 o.
369. *Szecske Károly*: Emberi sorsok 1956. Eger, Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, 2016. 168 o.
370. *Szoleczky Emese*: Kis falu és tanítója a Nagy Háborúban. In: Háborús hétköznapok. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 61-86. o.
371. *Torma Attila*: Győr városa az I. világháború alatt. Győr, Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 2016. 335 o.
372. *Vájer Ákos – Zámbo István*: Erzsébetvárosi ősz. Az 1950-es évek mindennapjai és a forradalom a VII. kerületben. Bp., Erzsébetvárosi Összevont Művelődési Központ Nonprofit Kft., 2016. 167 o.

373. *Vándor László*: Hasan aga krónikája. Adatok az egerszegi és a környékbeli végvá-
rak 1664. évi pusztulásához. In: Zalai évszázadok. Tanulmányok és dokumentu-
mok Zala megye történetéhez. Szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg, Magyar Nemzeti
Levélár Zala Megyei Levéltára, 2016. 21-37. o.
374. *Vincze Gábor*: A békétlen Békés. Forradalom és megtorlás Békésen. Békés, Jantyyk
Mátyás Múzeum, 2016. 371 o.

Életrajz, visszaemlékezés, napló

375. A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (1956). Életinterjúk tükrében.
Szerk. és jegyzetekkel ellátta *Jancsák Csaba*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2016.
226 o.
376. A nagy háború alulnézetből. Vasvármegyei bakák harctéri naplói. Szerk. *Jagadic
Péter*. Gencsapáti, Szülőföld Könyvkiadó, 2016. 263 o.
377. *Babós Lajos*: Az első aradi vértanú. Tények és dokumentumok Ormai Norbert éle-
téről. Bp., Ad Librum, 2016. 104 o.
378. *Bálint Ferenc*: Katona-életrajzok. In: Komárom 1956. A forradalom és szabadság-
harc komáromi eseményei a források és visszaemlékezése tükrében. Szerk. Szám-
adó Emese. Komárom, Komáromi Klapka György Múzeum, 2016. 259-266. o.
379. *Bálint Ferenc*: Körtvély István - egy Horthy-kori katonai tisztviselő pályafutása és
hagyatéka. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp.,
Hadtörténelmi Múzeum, 2016. 253-264. o.
380. *Balla Tibor*: Zsidó tábornokek az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében, 1868-
1918. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 713-733. o.
381. *Bank Barbara*: A „Szügyi memorandum”. In: Historia est lux veritatis. Szakály
Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas
Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 21-49. o.
382. *Barna Sándor*: Alázatosan jelentem. Háborús visszaemlékezéseim. Második bőv.
kiad. Tiszaalpár, Magánkiadó.–Barna Sándor, 2016. 105, [4] o.
383. *Bebesi Zoltán*: Alfred Redl vezérkari (hírszerző és elhárító) ezredes pályafutása az
elmúlt száz év irodalmában. Szakmai szemle. 2016. 3. 5-23. o.
384. *Benkő Lajos*: Veszprémtől Pockingig. Napló, 1945. március 2 - október 2. Szerk.
Nagy Balázs Vince. Veszprém, Magyar Nemzeti Levélár Veszprém Megyei Levél-
tára, 2016. 208 o.
385. *Csarkó Imre*: Vitéz Kádár István és kora. Berettyóújfalu, Berettyó Kulturális Köz-
pont, 2016. 16 o. (Bihari értékek 5.)
386. *Csatáry György*: Lehoczky Tivadar krónikája az I. világháborúról „Világhábo-
rúnk” (1914-1915). In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpá-
tokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo
Prešovskej university, 2016. o. 190-198.
387. *Csepregi Oszkár*: Egy magyar királyi katonatiszt életútja. In: Széjjegyzetek Ma-
gyarország történetéhez. Szerk. Illik Péter. Bp., Unicus, 2016. 219-256. o.

388. *Dinyés László*: Virágh Gedeon. Kunszentmiklósi születésű 1848/49-es Nádor-husár főhadnagy, honvéd őrnagy, az utolsó aradi rab élete a dokumentumok tükrében. Bp., Magánkiad.–Dinyés család, 2016. 300 o.
389. *Diószegi György Antal*: Manno Miltiadesz. Élsportoló, huszártiszt és művész. In: Háborús hétköznapiak. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2016. 119-136. o.
390. *Dobos Erzsébet*: Alija. Izraelbe kivándorolt magyar Holocaust-túlélők visszaemlékezései. Bp., Magánkiad.–Dobos Erzsébet, 2016. 239 o.
391. *Facsar Mihály*: Aki megrajzolta a vitézek oklevelét. Vitéz Pataky Ferenc életrajza. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 833-878. o.
392. *Farkass Jenő*: Budapesti ostromnapló. 1944. december 10 - 1945. május 4. Szerk., a jegyzeteket és az utószót írta *Turbucz Péter*, Farkass Jenő életrajzát írta *Ságghy Marianne*. Máriabesnyő, Attraktor, 2016. 210 o. (Studia Militaria Hungarica)
393. *Feith László*: Hézagos életút. Az ember, aki kétszer is partra szállt. Magyar Honvéd. 2016. 2. 46-49. o.
394. *Fülöpszállási Székely Gábor*: Aki Petőfit látta Segesvárnál. Honismeret. 2016. 2. 3-5. o.
395. *Gróf Péter*: Görgei Artúr Visegrádon. Honismeret. 2016. 2. 19-27. o.
396. *Gyuricza Kata Sára – Gyuricza Péter*: Sorsfordító forradalom. Magyarország, 1956 / La revolución que cambió el destino. Hungría, 1956. Budapest–Madrid, Magyarország Nagykövetsége Spanyolország–Embajada de Hungría en España, 2016. 220, [19] o.
397. *Hajba Ferenc*: Napló a vagonból. Adalékok a Németországba elhurcolt magyar leventékről. Győr, Győr+Média Zrt., 2016. 63 o.
398. *Hegedűs Elemér*: Soproni születésű hősi halott tisztak Galíciában. Soproni Szemle. 2016. 1. 102-119. o.
399. *Hermann Antal*: A hadak útján 1914-1918. Szerk. *Somogyi Gréta*. Sajtó alá rendezte *Pollmann Ferenc*. Bp., Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2016. 285 o.
400. *Hermann Róbert*: Aggházy Kamil visszaemlékezése Görgei Artúrra. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténelmi Múzeum, 2016. 123-152. o.
401. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr (1818-1916). Magyar Tudomány. 2016. 7. 816-828. o.
402. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr mint hadvezér. Honismeret. 2016. 2. 11-19. o.
403. *Hermann Róbert*: Zámibelly Lajos honvédezered emlékirata az 1849. évi tavaszi hadjáratról. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 4. 1105-1139. o.
404. *Hernádi Ferenc*: Akikért a kereszt áll. Hernádi Ferenc visszaemlékezései. Lejegyezte *Gyönki Viktória – Prantner Zoltán*. Paks, Paks Város Önkormányzata, 2016. 205 o.
405. *Horthy László*: Monte Grappától a tengerig. Olasz front, albániai fogolytábor. Pilisszentiván, Fríg Kiadó, 2016. 207 o.
406. *Horváth Zoltán*: A közkatonák tábornoka. Omar Nelson Bradley. Regiment. 2016. 3. 52-55. o.

407. *Imre Gábor*: A pokol tornácán. Imre Gábor kadét doberdói naplója. Szerk., a tanulmányt és a jegyzeteket írta *Pintér Tamás*. Bp., Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, 2016. 247 o. (Nagy Háború könyvek 1.)
408. *Joó András*: Fedőneve: Jázmin. Adalékok Hatz Ottó tevékenységének megítéléséhez. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 353-364. o.
409. *Kajsza Tibor*: Katonakönyv. Bp., Ad Librum, 2016. 116, [3] o.
410. *Kanyó András*: Egy kirúgott hírszerző emlékei. Miként szippantott be az ÁVH? Fedésben Londonban. A Kádár-interjú igaz története. Bp., Ad Librum, 2016. 440 o.
411. *Kapronczay Károly*: Egy elfeledett ember a második világháborúból, Domszky Pál. Valóság. 2016. 7. 103-104. o.
412. *Kapronczay Károly*: A második világháború legendás lengyel futára, Karski. Valóság. 2016. 5. 104-106. o.
413. *Karsai László*: Szálasi Ferenc. Politikai életrajz. Bp., Balassi Kiadó, 2016. 524 o.
414. *Kincses Katalin Mária*: Levéltáros a fronton és a hátszágban. Házi Jenő emlékei az első világháborúról. In: *Háborús hétköznapiak*. Szerk. Török Róbert – Závodi Szilvia. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum. 2016. 137-153. o.
415. *Kincses Katalin Mária*: Markó Árpád hadtörténész visszaemlékezése Rátz Jenő honvédelmi miniszterre. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 253-263. o.
416. *Király Levente*: Visszaemlékezés civil deportált- és hadifogoly éveim jelentősebb eseményeire, 1945-1948. Miskolc, Herendi 2004 Kiadó, 2016. 190, [1] o.
417. *Kiss Roland*: Az Elit alakulat leghíresebb parancsnoka. Emlékét szobor is őrzi. Regiment. 2016. 3. 56-61. o.
418. *Kovács István*: „Érdek és szeretet”. Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra, 1848-1849. Bp., Magyar Napló, 2016. 524 o.
419. *Kováts Dániel*: A forradalom hullámverése - távol Budapesttől. Honismeret. 2016. 6. 29-33. o.
420. Kováts Mihály életének kutatója, Póka-Pivny Aladár (1881-1976). Összeállította *Elek György*. Karcag, Kovács Mihály Baráti Társaság Egyesület, 2016. 32 o.
421. *Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese*: Galván Károly emlékezete. Vác, 1929. január 27. - Bp., 2015. december 16. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 277-286. o.
422. *Kubassek János*: A Szahara bűvöletében. Az „Angol beteg” igaz története. Almásy László hiteles életrajza. Bp., Panoráma, 2016. 463 o.
423. *Kürti László – Papp Klára*: „Egy csöpp kultúra nincs az egész háborúban”. Kecskés József naplója 1915-ből. In: *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. Szerk. Lakner Lajos. Debrecen, Déri Múzeum, 2016. 45-94. o.
424. *Lehoczky Tivadar*: Világháborúnk. 1-2. kötet. I-IV. rész. Szerk. *Csatáry György – Molnár Ferenc – Orbán Melinda*. Beregszász–Ungvár, RIK-U Kiadó, 2016. 805 o.

425. *Lenkefi Ferenc*: „Macera Macerátánál” Adalékok gróf Széchenyi István huszárkapitány megmentéseihez az 1815-ös hadjáratban. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2016. 2. 415-429. o.
426. *Ligeti Dávid Ádám*: *Quieta non movere?* Arz Artúr vezérezredes viharos nyugdíjas évei (1918-1935). In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 221-232. o.
427. *Lőkös István*: „Ma megmutatták nekünk a lövészárkokat”. *Krleža naplójának* (1914-1921) háborús feljegyzéseiről. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2016. 3. 778-794. o.
428. *Lukács Fanni*: Király Gyula repülőhadnagy hagyatéka a Hadtörténelmi Múzeumban. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténelmi Múzeum, 2016. 265-274. o.
429. *Merényi-Metzger Gábor*: Tüköry Lajos exhumálási jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2016. 3. 916-921. o.
430. *Mester Katalin, M.*: „Mind elvitték a legények elejít...”. Második kiad. Devecser, Magánkiad.–M. Mester Katalin, 2016. 202 o.
431. *Molnár István*: Szovjet orvtámadás a záhonyi tüzérlaktanya ellen – 1956. Egy sor-katonra személyes visszaemlékezése. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*. 2016. 4. 24-34. o.
432. *Nagybacsoni Molnár Ferenc*: Erdővidék szabadságharcosa. Pályakép és életleírás, Száldobosi Borbáth László századosról. Második javított és bőv. kiad. Bp., Ordo Equestris, 2016. 80 o.
433. *Nagybacsoni Molnár Ferenc*: Az igazi Nagybacsoni Nagy Vilmos. Pályavázlat, kérdőjelekkel. Bp., Ordo Equestris, 2016. 146 o.
434. *Nagybacsoni Molnár Ferenc*: „Számítson a Haza teljes bizalommal ránk”. Az 1848/49-es honvéd törzstiszt Márkosfalvi Szabó tesvérek élete és hadi működése. Bp., Ordo Equestris, 2016. 170 o.
435. *Nagy Gyöngyi – Zeman Ferenc*: Összefogás a szabadságért. Hódmezővásárhelyi ötvenhatosok emlékezései. Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhely Város Önkormányzata, 2016. 199 o.
436. *Nagy-L. István*: Egy református lelkészdinasztia sarja a császári-királyi hadseregben a francia háborúk korában. 1. Batvai Komáromi Sülye Pál katonai pályafutása. *Acta Papensia*. 2016 1/2. 157-172. o.
437. *Németh István*: Az örökös császár. Ferenc József császár halálának 100. évfordulójára. *Élet és Tudomány*. 2016. 47. 1481-1483. o.
438. *Németh Miklós*: Emlékkönyv. A II. világháború borzalma a Kárpátokon át az Urálig. A hadifogság polka. Az otthon maradottak tisztességes helyállása. Igaz történet. Összeállította *Mezei Tiborné Németh Teréz*. Mosonmagyaróvár, Magánkiad. Mezei Tiborné Németh Teréz, 2016. 106 o.
439. *Nyáry Krisztián*: Ganz Ábrahám, a forradalom öntömestere. *BBC History*. 2016. 4. 54-57. o.
440. *Nyáry Krisztián*: „Mindig a magyarságomért és a hazámért verekedtem”. *BBC History*. 2016. 9. 44-47. o.

441. *Okváth Imre*: Egy hadmérnök életútja. Haris Béla, 1901-1979. Bp., L'Harmattan, 2016. 314 o.
442. *Ormos Mária*: Háborús hétköznapiak vidéken és Pesten. BBC History. 2016. 2. 52-55. o.
443. *Palásti László*: A bori halálút regénye. Bp., Scolar, 2016. 150 o.
444. *Pálffy Géza*: Közép-Európa közös hőse. A szigetvári Zrínyi Miklós a Magyar-Horvát Királyság és a Habsburg monarchia elítélésében. Magyar Tudomány. 2016. 9. 1048-1056. o.
445. *Páli Imre*: A forradalom egy ferencvárosi kisgyermek szemével. Honismeret. 2016. 6. 26-28. o.
446. *Páskándiné Sebők Anna*: Az erdélyi magyarok viszonya a forradalomhoz és azok következményei. Honismeret. 2016. 6. 33-37. o.
447. *Péteri Ferenc*: Szilánkok. Egy református lelkész visszaemlékezései. 1942-1943. Szigetvár, Szigetvári Várbaráti Kör, 2016. 41 o.
448. *Petmeki Áron*: A Pilsudski-kultusz és Magyarország. "A testvér lengyel nemzet halhatatlan vezére". Rubicon. 2016. 5-6. 46-51. o.
449. *Pozsony Ferenc*: Üzenet a frontról. Ferenc tüzér levelei, 1914-1918. Szerk. *Bereczki Ibolya – Pozsony Ferenc*. Szentendre, Skanzen–Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2016. 441 o.
450. *Réfi Attila*: A császári-királyi ulánuszredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792-1815). Életrajzi lexikon. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2016. 195 o.
451. *Reményi József*: A doni fotós. Reményi József főhadnagy életútja, háborús naplója és fényképei. Szerk., nyelvileg gondozta, a jegyzeteket írta és az indexet összeállította *Mezei Bálint*, a családi visszaemlékezéseket összegyűjtötte és válogatta *Véghné Reményi Mária*. Második bőv. kiad. Győr, Magánkiad.–Reményi József örökösei, 2016. 322 o.
452. *Riedel Miklós*: Az első magyar lipidkémikus. Görgey Artúr, a vegyész tábornok. Élet és Tudomány. 2016. 21. 658-661. o.
453. *Sarkady Sándor*: Az ász és a polihisztor. Vitéz nemes Molnár László emlékezete (1921-1944), Dr. nemes Molnár Gyula emlékezete (1882-1962). Feketeerdő, Mosonvármegye Könyvkiadó, 2016. 273 o.
454. *Sáry Zoltán*: A farkasfalkák atyja. Karl Dönitz tengernagy. Regiment. 2016. 3. 62-65. o.
455. *Sashalmi István*: A huszártiszt móri párbaja. BBC History. 2016. 3. 58-61. o.
456. *Sípos Ferenc*: Markó Árpád hadtörténész emlékezete. Honvédségi Szemle. 2016. 5. 150-158. o.
457. *Süli Attila*: Bíró Sámuel visszaemlékezése. In: A Hadtörténeti Múzeum Értésítője 16. Szerk. Závodi Szilvia. Bp., Hadtörténeti Múzeum, 2016. 91-122. o.
458. *Stenge Csaba, B.*: Elfelejtett hősök. A magyar királyi honvéd légiőrök ászai a második világháborúban. Második bőv., átdolg. kiad. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 402 o.
459. *Stenge Csaba, B.*: Egy magyar repülő századjelvény és annak készítője. Haditechnika. 2016. 6. 20-23. o.

460. *Stenge Csaba, B.*: Zuhanóbombázó és csatarepülő. Emlékezés Horváth Sándor második világháborús pilótára. Vasi Szemle. 2016. 1. 78-84. o.
461. *Süli Attila*: Ormai Norbert, az első aradi vértanú. Bp., Line Design, 2016. 240 o.
462. *Szabó Miklós, M.*: Egy egyedülálló hadinapló. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 379-389. o.
463. *Szabó Péter*: Adalékok Stefán Valér magyar királyi vezérkari alezredes életéről, tevékenységéről és részletek háborús visszaemlékezéséből. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 337-351. o.
464. *Szakály Sándor*: Nyugállományú altábornagy a magyar katonai ellenállási mozgalom élén. Vitéz Kiss János, 1883-1944. In: Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére. Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarzwölder Ádám. Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2016. 496-502. o. (Károli Könyvek)
465. *Szathmáry Géza*: Az én felszabadulásom és utóélete. Hogyan élte meg egy 10 éves kisfiú Budapest ostromát. Valóság. 2016. 6. 104-113. o.
466. *Széchenyi Viktor*: Hadi napló, 1914-1915, 1917-1918. Szerk. *Kas Géza*. Veszprém–Bp., Oktker-Nodus Kiadó–Gróf Széchenyi Család Alapítvány, 2016. 246 o.
467. *Szekeres Gyula*: „Hétköznapiok” az első világháborús frontokon, avagy a megélt történelem és az oral history. In: Meghaltak ők, hogy éljen a haza. 1914-1918. A 2014. szeptember 16-án rendezett tudományos konferencia írásos anyaga. Hajdúböszörmény, Hajdúböszörmény város Önkormányzata, 2016. 57-80. o. (Közszolgálati füzetek 10.)
468. „A szolgálat nehéz, az idő legtöbbször rosz” „barakkunk piszkos, sötét és nagyon sok benne a poloska” Egy cs. és kir. 52. gyalogezredbeli ismeretlen tartalékos tiszt I. világháborús és hadifogoly naplója, 1916-1920. Az előszót és a jegyzeteket írta, a mutatókat összeállította *Rainer Pál*. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 2016. 150 o.
469. *Szunomár Szabolcs*: Georgij Zsukov életpályája és katonai tevékenysége. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, 2016. 116. o. (MOSZT füzetek 3.)
470. *Tuzson Balázs*: Tuzson János 1848/49-es honvéd őrnagy élete és tevékenysége. Bp., Magánkiad.–Tuzson Balázs, 2016. 103 o.
471. *Varga Csaba Béla*: Cowboytempó. Jerry Collinsworth, a texasi fenegyerek. Aranysas. 2016. 9. 72-75. o.
472. *Varga Csaba Béla*: Midwaytől Vietnámig. Marion Carl tengerészgyalogos ász. Aranysas. 2016. 8. 72-75. o.
473. *Varga Csaba Béla*: Repülő sas nagyfőnök. Italo Balbo légi kalandjai. Aranysas. 2016. 3. 74-77. o.
474. *Varga Csaba Béla*: Sztálin mesterkéme. Dr. Richard Sorge, aki megjósolta a háborút. Regiment. 2016. 4. 41-45. o.

475. *Varga Szabolcs*: Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508-1566). Pécs–Bp., Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, 2016. 277 o.
476. *Vida Csaba*: Az Osztrák-Magyar Monarchia katonája, az oroszországi cseh-szlovák Légő egyik parancsnoka, az első szlovák tábornok és a Szlovák Nemzeti Felkelés katonai vezetője. Gondolatok Rudolf Viestről. Valóság. 2016. 6. 81-91. o.
477. Zrínyi-album. / Zrínyi Album. Szerk. *Hausner Gábor*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 413 o.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig

478. *Bácsatyai Dániel*: A burgundiai magyar kalandozások és forrásaik. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 1. 121-147. o.
479. *Cseh Valentin*: A nándorfehérvári csata, 1456. Második bőv., átdolg. kiad. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 243 o.
480. Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok, 6-16. század. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 456 o.
481. *Foot, Sarah*: Az angolszász katonakirály. Vasbordájú Edmund. BBC History. 2016. 6. 79-81. o.
482. Honfoglalás és megtelepedés. Szerk. *Sudár Balázs – Petkes Zsolt*. Bp., Helikon–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatócsoport Magyar Őstörténeti Témacsoport, 2016. 172 o. (Magyar őstörténet 4.)
483. *Kranzieritz Károly*: Havasalföld szerepe az 1396-os kereszties hadjárat előkészítésében és végrehajtásában. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 1. 3-26. o.
484. *Piti Ferenc*: Királyi hadoszlopok Károly Róbert uralkodása idején. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 381-392. o.
485. *Szávoszt-Vass Dániel*: A kereszties államok hanyatlása. Szentföldi harcok a XIII-XIV. században. Élet és Tudomány. 2016. 8. 233-235. o.
486. *Tóth Dominik*: Hastings és Nikápoly. A harcoló felek mozgásának összehasonlító vizsgálata a hadszíntéren. In: „A szél fúj, ahová akar”. Bölcsészettudományi dolgozatok. Szerk. Fülöp József – Mészáros Márton – Tóth Dóra. Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2016. 185-191. o.
487. *Veszprémy László*: Szent István. Források és mítoszok. BBC History. 2016. 3. 20-26. o.
488. *Weiszhár Attila*: Háborúk a Ruszban. Magyar - orosz összecsapások az Árpád-korban. 1099-1249. In: Széljegyzetek Magyarország történetéhez. Szerk. Illik Péter. Bp., Unicus, 2016, 11-33. o.
489. *Zsoldos Attila*: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Bp., Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016. 272 o. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

XVI-XVII. század

490. *Bagi Zoltán Péter*: Adolf von Schwarzenberg „villámhadjárata” 1598 júliusának végén és augusztusának elején. *Acta Papensia*. 2016. 3/4. 275-288. o.
491. *Bagi Zoltán Péter*: „Az mikor az vaspléhből csinált torony tetejére helyeztetett kaskas megszólalna”. Győr visszafoglalása 1598. március 28-29. In: *Győri tanulmányok*. 2016. 5-20. o.
492. *Bagi Zoltán Péter*: „Én alig voltam erősb és rettenetesb harczon és viadalon, mint ez vala” A keresztény és az oszmán főserg harca 1601-ben. *Iszkaszentgyörgy, Iszkaszentgyörgyi Községi Önkormányzat*, 2016. 215 o.
493. *Bagi Zoltán Péter*: A sváb kerületi segélycsapatok kiállításának nehézségei és részvételük az 1685. évi hadjáratában. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2016. 1. 193-210. o.
494. Emlékpajzs Szigetvárnak, 1566-2016. Válogatás a „Zrínyi Miklós - Szigetvár 1566” emlékévk történelmi, irodalomtörténeti tanulmányaiból, műalkotásaiból és ünnepi dokumentumaiból. Szerk. *Jánosi Zoltán*. Bp., Magyar Napló, 2016. 383 o.
495. *Fodor Pál*: Szigetvár 1566. évi ostroma: az előzményektől a következményekig. *Magyar Tudomány*. 2016. 9. 1041-1047. o.
496. *Fodor Pál*: A szigetvári ostromtól az oszmán emléktürebéig. *Élet és Tudomány*. 2016. 36. 1126-1128. o.
497. *Fodor Pál – Varga Szabolcs*: Zrínyi Miklós és Szulejmán halála. *Történelmi Szemle*. 2016. 2. 181-201. o.
498. *Hóvári János*: A szigetvári Hektor és a magyar Trója. *Zrínyitől Zrínyiig. Múlt-kor*. 2016. nyár. 44-49. o.
499. *Kruppa Tamás*: Nagyszőlős, 1662. január 23. Kemény János és Apafi Mihály csatája az erdélyi trónért. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2016. 1. 177-192. o.
500. *Lakatos Bálint – Varga Szabolcs*: Dózsa György, Jean Hannart és a „ceglédi kiáltvány”. Három újabb forrás az 1514. évi parasztháború eseménytörténetéhez. *Történelmi Szemle*. 2016. 2. 277-302. o.
501. *Molnár László, V.*: Szytepan Razin, a lázadó ataman. *Valóság*. 2016. 8. 52-61. o.
502. *Pálffy Géza*: Közép-Európa közös hőse. A horvát-magyar Leonidász a háromszáz élén. *Múlt-kor*. 2016. nyár. 54-59. o.
503. *Pálffy Géza*: Zrínyi Miklós nagy napja. Az 1663-1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye: a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én. *Második javított kiad. Budapest–Pápa, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet–Jókai Mór Városi Könyvtár*, 2016. 58 o.
504. *Seres István*: Források Thököly Imre udvartartásának és udvari katonaságának történetéhez, 1685-1686. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2016. 2. 453-505. o.
505. *Sudár Balázs*: Szigetvár ostromának török krónikásai. *Adatmentés a XVI. században. Múlt-kor*. 2016. nyár. 60-65. o.
506. *Sudár Balázs*: A zarnócai csata (1664) - török szemmel. *Történelmi Szemle*. 2016. 3. 475-481. o.
507. *Törös István*: A szigeti veszedelem. Szulejmán nem élte meg a kitörés napját. *Regiment*. 2016. 4. 8-13. o.

508. *Varga Szabolcs*: Europe's Leonidas. Miklós Zrínyi, defender of Szigetvár, 1508-1566. Translated by David Robert Evans. Bp., Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2016. 348 o.
509. *Varga Szabolcs*: A körülmények csapdájában. Szigetvár elestének okai. Múlt-kor. 2016. nyár. 66-71. o.
510. *Várkonyi Gábor*: Balassi Bálint a tizenöt éves háborúban. BBC History. 2016. 8. 78-83. o.
511. *Zila Gábor*: „Nem köllöne immár halasztani az törökkel való békességet elvégezni” Illésházy István és Thurzó György levelezése. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 1. 160-176. o.

XVIII. század

512. *Kis Csaba*: Gróf Bercsényi Miklós főgenerális instrukciója Vas Sándor egri várkapitányhoz és Rétey Ferenc alparancsnokhoz, 1706. szeptember 9. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 899-915. o.
513. *Lenkefi Ferenc*: Holló a hollónak... Kísérlet két császári-királyi tábornok befekettetésére. 2016. Hadtörténelmi Közlemények. évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. 2016. 1. o. 211- 218.
514. *Marjanucz László*: A Rákóczi-szabadságharc - porosz szemmel. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 227-236. o.
515. *Mészáros Kálmán*: A kormányzó szépapja. Horthy István erdélyi főpénztárnok, majd kancelláriai titkár II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 237-250. o.
516. *Sárközy Péter*: A római „magyarországi napló” tudósításai Savoyai Eugén herceg 1716-1717. évi temesközi hadjáratáról. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 582-598. o.
517. *Schramek László*: Háborús közigazgatás a Rákóczi-szabadságharc frontvonalán. Pest-Pilis-Solt megye esettanulmánya. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 1. 57-91. o.
518. *Sípos Ferenc*: Felvidéki hadi események 1704 tavaszán. Kiadatlan részlet Markó Árpád monográfiájából. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 506-531. o.
519. *Tóth Ferenc*: Magyar huszárok francia földön. Bp., Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2016. 264 o.

1848-1849

520. Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk. *Kedves Gyula – Pelyach István*. Bp., Országgyűlés Hivatala, 2016. 188 o. (Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban 1.)

521. *Hermann Róbert*: Görgei Debrecenben. 1849. május 31.-június 3. In: Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére. Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarzvöldey Ádám. Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2016. 181-195. o. (Károli Könyvek)
522. *Hermann Róbert*: Görgei és a békepárt debreceni „tárgyalása”. Avagy miért maradt el a katonai diktatúra Magyarországon? In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 251-264. o.
523. *Hermann Róbert*: Egy ifjú szónok szerepe és hatása 1848-ban. Vasvári Pál március 15-éje. Élet és Tudomány. 2016. 11. 326-329. o.
524. *Hermann Róbert*: Reformkor, forradalom, szabadságharc. Bp., Line Design, 2016. 307 o.
525. *Kemény Krisztián*: Erőviszonyok az észak-erdélyi hadszíntéren 1848. december közepén. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 430-452. o.
526. Komárom a szabadságharcban 1848-49. Válogatás a Komáromi Napok történetész konferenciáinak előadásaiból 1992-2016. Szerk. Kiss Vendel – Számadó Emese. Komárom, Komáromi Klapka György Múzeum, 2016. 199 o.
527. *Nagybacsoni Molnár Ferenc*: A remény hősei. A Makk-féle összeesküvés székely szerveződései, és ezekben részes későbbi elítéltek. Második javított és bőv. kiad. Bp., Ordo Equestris, 2016. 132 o.
528. *Rosonczy Ildikó*: Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért. Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról. Bp., Magyar Napló, 2016. 486, [32] o.
529. *Somogyi Gréta*: Dósa Elek, a kormánybiztos. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 548-558. o.
530. *Süli Attila*: Gábor Áron első csatája? A hídvégi ütközet 1848-november 30-án. In: Művelődés. 2016. 11. 23-25. o.
531. *Süli Attila*: Uzoni Béli Gergely „jegyzőkönyve” a magyar forradalom erdélyi eseményeiről 1849. január elejéig. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 2. 532-547. o.

1850-1913

532. *Balogh Tamás*: Ausztria, a tengeri hatalom. A lissai csata. BBC History. 2016. 7. 61-65. o.
533. *Krámlai Mihály*: A lissai csata. 1866. július 20. Honvédségi Szemle. 2016. 5. 139-149. o.

1914-1918

534. *Balázs Eszter*: Szó és cselekvés kettőssége, értelmiséggellenesség, értelmiségi felelősség Magyarországon az első világháború elején. Múltunk. 2016. 2. 4-53. o.
535. *Balla Tibor*: Az isonzói csaták. BBC History. 2016. 8. 22-29. o.

536. *Balla Tibor*: Magyar csapatok a Nagy Háború nyugati hadszínterén. Honvédségi Szemle. 2016. 3. 141-147. o.
537. *Balla Tibor*: Az Osztrák-Magyar Monarchia részvétele Románia katonai kormányzásában 1916-1918. Trianoni Szemle. 2016. évkönyv. 28-34. o.
538. *Balla Tibor*: A viláégés albuma. Magyarország első világháborús képes krónikája / The album of the Great War. An illustrated chronicle of Hungary in the First World War. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 271 o.
539. *Bariska István*: A Nagy Háború margójára. Nagyszüleink emlékére. Vasi Szemle. 2016. 5. 549-566. o.
540. *Benkő Levente*: Balázs Béla feljegyzései az 1916. évi menekülésről és következményeiről. Székelyföld. 2016. 8. 66-98. o.
541. *Bolek Zoltán*: A Monarchia muszlimjai avagy Elfelejtett muszlim háborús hőseink. Magyar Iszlám Közösség. Bp., Magyar Iszlám Közösség, 2016. 277 o.
542. *Czirók Zoltán*: Pillanatkép az osztrák-magyar repülőcsapatokról. Albánia, 1916. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 4. 995-1023. o.
543. *Derfűák, Patrik*: Výstavy, zbierky, koncerty. Aktivita obyvatel'ov Šariša v prospech vojakov, vdov a sirôt počas prvej svetovej vojny. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 138-178.
544. *Dózsa Katalin, F.*: Az első világháború hatása a polgári erkölcsök, a női szerepek és az öltözködés érdemi változásaira. Múltunk. 2016. 2. 54-82. o.
545. *Feith László*: Birodalmak alkonya. Magyar Honvéd. 2016. 9. 52-55. o.
546. *Feith László*: Gyors győzelem. Románia hadba lép. Magyar Honvéd. 2016. 8. 52-55. o.
547. *Feith László*: Háború vagy béke? Magyar Honvéd. 2016. 11. 52-55. o.
548. *Feith László*: Másodhegedűsök. Harc a tengereken. Magyar Honvéd. 2016. 9. 52-55. o.
549. *Feith László*: A somme-i húsdaráló. Hatalmas véráldozat a semmiért. Magyar Honvéd. 2016. 6. 52-55. o.
550. *Feith László*: Végre vége? Háború vagy béke. Magyar Honvéd. 2016. 11. 52-55. o.
551. *Fiziker Róbert*: Egy meghíúsított dinasztia. Ferenc Ferdinánd gyermekei. Élet és Tudomány. 2016. 25. 789-791. o.
552. *Garda Dezső*: Az 1916. augusztus 27-i román katonai támadás és Gyergyó. Székelyföld. 2016. 8. 41-65. o.
553. *Gorcsa Oszkár*: Szerbia megtörése, avagy kísérlet a balkáni front felszámolására. Belvedere Meridionale. 2016. 4. 52-70. o.
554. *Hewitt, Nick*: Jütland. A Nagy Háború döntő csatája. Ford. Litván Dániel. BBC History. 2016. 6. 72-78. o.
555. Hősök naptára. 1. kötet. 1914-1916. Szerk. *Illésfalvi Péter – Maruzs Roland – Szentváry-Lukács János*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 321 o.
556. *Jakus János – Sebestyén I. Elemér*: Harcok Orsova környékén 1916-ban. Honvédségi Szemle. 2016. 6. 114-130. o.
557. *Janek István*: Orosz betörések Magyarországra. A Kárpátokon át. BBC History. 2016. 7. 84-87. o.
558. *Juhász Dániel*: Az első világháború pénzügyi vonatkozásai. Valóság. 2016. 8. 77-91. o.

559. *Kiss Gábor*: Világháborús veszteségeink. BBC History. 2016. 8. 30-35. o.
560. *Kónya Péter*: Ruská okupácia v Šariši a Zemplíne r. 1914-1915. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 75-85.
561. *Kopács János*: Hajdúk a világháborúban. In: Meghaltak ők, hogy éljen a haza. 1914-1918. A 2014. szeptember 16-án rendezett tudományos konferencia írásos anyaga. Hajdúböszörmény, Hajdúböszörmény város Önkormányzata, 2016. 19-32. o. (Közszolgálati füzetek 10.)
562. *Kosztai István*: A román dilemma. Gorlice/Tarnów előtt és után. Székelyföld. 2016. 1. 79-108. o.
563. *Kótyuk Erzsébet*: A hadiorvoslás metamorfózisa az első világháborúban. Múltunk. 2016. 2. 83-119. o.
564. *Krámlí Mihály*: A Skagerrak-misszió. Osztrák-magyar haditengerészeti jelentés az 1916. május 31 - június 1-jei skagerraki csata német tapasztalatairól. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 4. 1025-1054. o.
565. *Markanič, Mihajlo*: Zakarpatta v roku prvé svetové vojny. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 44-51.
566. *Middlebrook, Martin*: A somme-i csata első napja. 1916. július 1. Ford. Glattfelder Béla. Bp., Saxum, 2016. XVII, 365 o.
567. *Mihály János*: Feljegyzések az 1916. évi román betörésről. Székelyföld. 2016. 8. 16-40. o.
568. *Nagy Szabolcs*: Az 1916. évi román betörés és annak székelyföldi következményei. Trianoni Szemle. 2016. évkönyv. 19-26. o.
569. *Pintér István – ifj. Pintér István*: Szerbia és Montenegró legyőzése és Albánia elfoglalása 1915-1916-ban. Hódmezővásárhely. Magánkiad.–Szerzők, 2016. 139 o.
570. *Pollmann Ferenc*: A Kárpátok és Magyarország védelme 1914-15-ben és az Osztrák-Magyar Vezérkar. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vijna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 37-43.
571. *Pollmann Ferenc*: A pancsovai polgármester jelentése az 1914. szeptember 10-i eseményekről. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 4. 1140-1147. o.
572. *Réti Balázs*: A Szezezi-csatorna az első világháborúban. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 695-712. o.
573. *Takaró Károly*: A jutlandi tengeri csata. Lángoló horizont. Élet és Tudomány. 2016. 27. 851-853. o.
574. *Tóth István*: Olasz és szlovén ajkú osztrák állampolgárok Szegedre internálása. 1915. május 31. - 1915. szeptember 10. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 355-364. o.

575. *Turik, Radoslav*: „Slovenské” pluky Rakusko-Uhorskej armády v Karpatskej kampani 1914/1915. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vojna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 19-36.
576. *Tutuskó Ágnes*: Az 1914-1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai következményei. In: Prvá svetová vojna v Karpatoch / Első világháború a Kárpátokban / Perša svitova vojna v Karpatach. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej university, 2016. o. 86-101.
577. *Varjasi Imre*: Böszörményi bakák a Nagy Háborúban. In: Meghaltak ők, hogy éljen a haza. 1914-1918. A 2014. szeptember 16-án rendezett tudományos konferencia írásos anyaga. Hajdúböszörmény, Hajdúböszörmény város Önkormányzata, 2016. 7-18. o. (Közszolgálati füzetek 10.)
578. *Watson, Alexander*: Acélgyűrű. Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914-1918). Ford. Makovecz Benjamin. Bp., Park Könyvkiadó, 2016. 814, [16] o.

1919-1938

579. *Bödők Gergely*: Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919-20-ban. Kommentár. 2016. 1. 68-86. o.
580. *Gulyás László*: A Horthy-korszak külpolitikája. 4. kötet. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése. 1937-1939. Máriabesnyő, Attraktor, 2016. 227 o. (Fiat Iustitia)
581. *Janek István*: A Magyar Kormány tevékenysége és tervei a Felvidék visszaszerzésére 1938-ban. Valóság. 2016. 4. 47-68. o.
582. *Janek István*: A szlovák-magyar „kis háború” nemzeti narratívái. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 287-297. o.
583. *Juhász Balázs*: Kísérlet a titkos olasz-magyar katonai és politikai együttműködésre 1922 őszétől 1924 januárjáig. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 808-832. o.
584. A szerbek Magyarországon, 1918-1921. Szerk. *Zombori István*. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2016. 180 o.
585. *Vizi László Tamás*: Székesfehérvár és Fejér vármegye román megszállása 1919-ben. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 35-52. o.

1939-1945

586. *Andaházi Szeghy Viktor*: A Magyar Királyi Honvédség részvétele a Szovjetunió elleni támadásban, 1941. június-december. Szeged, Belvedere Meridionale, 2016. 227 o.

587. *Babucs Zoltán*: „Szabadka, Zombor, Újvidék”. A Magyar Királyi Honvédség délvidéki hadműveletei a budapesti 2. honvéd gyalogezred történetének tükrében. Trianoni Szemle. 2016. évkönyv. 128-134. o.
588. *Barta Róbert*: Diplomáciai jelentések a háború utáni Magyarországról. BBC History. 2016. 4. 38-43. o.
589. *Cseh Valentin*: Légi harcok Zalaegerszeg térségében a második világháború idején. In: Egerszegi évszázadok. Fejezetek Zalaegerszeg történetéből. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata. 2016. 162-178. o.
590. *Dobos Dóra*: Az angol-magyar titkos diplomácia, a Special Operations Executive (Különleges Hadműveletek Bizottsága) angol titkosszolgálati szerv szerepe a magyar kiugrási kísérletben. Valóság. 2016. 9. 64-77. o.
591. *Dobos Dóra*: Veress László tevékenysége Törökországban, az előzetes fegyverszüneti egyezmény, illetve annak következményei. Valóság. 2016. 11. 59-79. o.
592. *Dombrády Lóránd*: Werth és Bárdossy ellentétei a háborúbalépésben. Részletek „A magyar katonai vezetés szerepe a Szovjetunió ellen hadbalépésben” című tanulmányból. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 323-336. o.
593. *György Sándor*: Kassai kérdőjelek. Kik bombázták a Felvidék fővárosát? Múlt-kor. 2016. 4. 68-73. o.
594. *Herczeg Marietta*: A D-nap H-órája. A normandiai partraszállás 10 ismeretlen története. Múlt-kor. 2016. nyár. 12-17. o.
595. *Holland, James*: A sorsfordító burmai brit diadal. Dzsungelháború. Ford. Gether Dénes. BBC History. 2016. 7. 56-60. o.
596. *Horváth Zoltán*: Az éhhalál szorításában. Leningrád ostroma. Regiment. 2016. 3. 18-23. o.
597. *Horváth Zoltán*: Két tűz között. Cserbenhagyott lengyelek. Regiment. 2016. 3. 4-9. o.
598. *Horváth Zoltán*: A kísértetváros. Oradour-Sur-Glane, a néma memento. Regiment. 2016. 3. 36-39. o.
599. *Horváth Zoltán*: A kurszki csata. Harckocsitemető. Regiment. 2016. 3. 24-29. o.
600. *Horváth Zoltán*: A véres Omaha part első áldozatai. A bedfordi fiúk. Regiment. 2016. 3. 30-35. o.
601. *Kerekes András*: A német III. páncélos hadtest a „Frühlingserwachen” hadműveletben, 1945. március 6-tól 15-ig. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 4. 1079-1103. o.
602. *Kiss Roland*: A 6. hadsereg harca a betonpokolban. Patkányháború. Regiment. 2016. 3. 10-17. o.
603. *Magó Károly*: A Boszorkányok hazajöttek, mi maradtunk... Frontnapló. Aranysas. 2016. 7. 78-82. o.
604. *Molnár András*: Zalaegerszegi honvédek Erdélyben, 1940. In: Egerszegi évszázadok. Fejezetek Zalaegerszeg történetéből. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata. 2016. 146-161. o.

605. *Németh István*: Vichy könnyei. A Résistance leszámolója a kollaboránsokkal. Élet és Tudomány. 2016. 14. 432-434. o.
606. *Oláh András Pál*: A magyar zsidók deportálása, a hadiszállítás és a szövetséges légitámadások összefüggései. Hadtörténelmi Közlemények. 2016. 3. 879-897. o.
607. *Ravasz István Dezső*: Az utolsó elsősege. Adalékok a magyarországi harcok befejezéséhez - 1945. április. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 413-424. o.
608. *Révai Tamás*: Leningrád átállása hadiállapotra. Bp., Agroinform, 2016. 125 o.
609. *Romsics Ignác*: Magyarország belépése a háborúba, avagy Ki bombázta Kassát? Bp., Kossuth, 2016. 45, [2] o. (A magyar történelem rejtélyei)
610. *Sarkady Sándor – Jankó Ferenc*: Amerikai és szovjet légitámadások Sopron ellen. Winkler Oszkár bombakár-felmérési jegyzéke. Soproni Szemle. 2016. 3. 317-335. o.
611. *Sáry Zoltán*: Az SS Ohio tankhajó hős tengerészei. Halálra ítélt konvoj. Regiment. 2016. 4. 14-19. o.
612. *Stenge Csaba, B.*: „Lázadás” a 101. vadászpilóta-ezrednél 1945-ben. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 397-411. o.
613. *Számvéber Norbert*: Királytigrisek „Kis-Varsóban”. Német nehéz harckocsik harci bevetése a budapesti Teleki László tér körzetében 1944. október 15-17. között. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 391-396. o.
614. *Tálosi Zoltán*: Háborús évek, 1941-1945. Légiesemények és harcok Tolna megyében. Második bőv. kiad. Szekszárd, Wosinsky Mór Megyei Múzeum, 2016. 605 o.
615. *Tálosi Zoltán*: Légi események a Völgység légterében a II. világháború időszakában. In: Források a Völgység tanulmányozásához. Előadások az VI. Völgységi Konferencián. 2015. október 30. Szerk. Szóts Zoltán. Bonyhád, Völgységi Múzeum, 2016. 165-174. o.
616. *Tőrös István*: Fegyverletétel. Kapituláció több felvonásban. Regiment. 2016. 3. 44-47. o.
617. *Ungváry Krisztián*: Az ostromlott Budapest két titka. A gettó megmentése. A szovjet hadikövetek. Bp., Kossuth, 2016. 45, [2] o. (A magyar történelem rejtélyei)
618. *Varga Csaba Béla*: Halál a Führerre! Három merénylet Hitler ellen. Regiment. 2016. 4. 30-35. o.
619. *Varga Csaba Béla*: A halál vasútja. Egyenruhás rabszolgák. 2016. 3. 40-43. o.
620. *Varga Csaba Béla*: A Horvát Légierő Légiója. A keleti front ászai. Aranysas. 2016. 7. 74-77. o.
621. *Varga Csaba Béla*: Sörrel töltött géppuska. Tom Blackburn kalózái. Aranysas. 2016. 5. 74-77. o.

1946-1989

622. Az 1956-os szabadságharc és utóélete. Szerk. *Döbör András – Kiss Gábor Ferenc – Zakar Péter*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2007. 151 o.
623. *Eörsi László*: A csepeli fegyveres ellenállás, 1956. Pécs–Bp., Kronosz–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–1956-os Intézet Alapítvány, 2016. 226 o.
624. *Frivaldszky János*: L'anima del '56 ungherese. Bp., Új Város, 2016. 251, [10] o.
625. Hatvan évvel a magyar forradalom után. Szerk. *Benkő Levente*. Kolozsvár, Polis, 2016. 183 o.
626. *Horváth Miklós*: Az 1956-os forradalom és szabadságharc nemzetközi vonatkozásai. In: Hatvan évvel a magyar forradalom után. Szerk. Benkő Levente. Kolozsvár, Polis, 2016. 9-37. o.
627. *Horváth Miklós*: Once again Sovereignty. Studies from the History of Hungary after 1945. Bp., Argumentum, 2016. 224 o.
628. *Horváth Miklós – Kovács Vilmos*: Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború korszakának had- és haditechnika-történetéből. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 390 o.
629. *Illik, Martin*: Magyarország és forradalma. Ford. Kiss Éva. Szerk. és a szöveget gondozta Illik Péter. Bp., Unicus, 2016. 111 o.
630. *Kapronczay Károly*: Lengyel segítség az 1956-os magyar forradalomnak. Valóság. 2016. 10. 29-33. o.
631. Komárom 1956. A forradalom és szabadságharc komáromi eseményei a források és visszaemlékezése tükrében. Szerk. *Számadó Emese*. Komárom, Komáromi Klapka György Múzeum, 2016. 354 o. (A Komáromi Klapka György Múzeum katalógusai 25.)
632. *Markó György*: Harcban a szovjet csapatokkal. Magyar felkelő csoportok 1956-ban Budapesten. In: Hatvan évvel a magyar forradalom után. Szerk. Benkő Levente. Kolozsvár, Polis, 2016. 39-51. o.
633. Pogány Sándor egykori magyar királyi honvéd ezredes naplója. 1956. nov. 4-től 1957. jan. 23-ig. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta *Forró Katalin*. Vác, Tragor Múzeum, 2016. 119 o.
634. *Rainer M. János*: A forradalom mérlege. BBC History. 2016. 10. 22-27. o.
635. *Horváth Miklós – Baczoni Tamás – Kovács Vilmos – Sallay Gergely – Tulipán Éva – Bokodi-Oláh Gergely*: Remény és pokol. 1956. Szerk. Horváth Miklós. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 66 o., 99 melléklet.
636. *Révész Béla*: Hadsereg és forradalom. A nép fiai vagyunk. Magyar Honvéd. 2016. 10. 4-7. o.
637. *Salamon Konrád*: Az első antikommunista forradalom leverése. In: Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére. Szerk. Anka László – Kovács Kálmán Árpád – Ligeti Dávid – Makkai Béla – Schwarzvölder Ádám. Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2016. 563-571. o. (Károli Könyvek)

638. *Schmidt Mária – Tallai Gábor*: A szabadságért és függetlenségért. Bp., Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2016. 72 o.
639. *Szilágyi István*: Új militarizmus, modernizációs modellek és kivételes államok Latin-Amerikában. In: *Historia est lux veritatis*. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Főszerk. Martinovich Endre. Bp., Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 205-217. o.
640. *Tabajdi Gábor*: Budapest a szabadság napjaiban, 1956. Bp., Jaffa, 2016. 271 o.
641. *Tápay Miklós*: 1956. Legyőzöttek is győztesek. Bp., Püski, 2016. 146 o.

1990-2016

642. *Besenyő János*: Dárfúr, a lángoló tartomány. Az Afrikai Unió szudáni missziójának története. Pécs, Publikon, 2016. 249 o.
643. *Dannreuther, Roland*: Nemzetközi biztonság. Ford. Baranyi Tamás Péter. Budapest. Antall József Tudásközpont, 2016. 395 o.
644. *Földi László*: Migráció. Gondolatok Európa védelméről. Köröstárkány–Kápolnásnyék, Kárpátia Stúdió, 2016. 159 o.
645. *Germuska Pál*: A megújuló honvédség – történeti áttekintés. In: *A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig*. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 11-24. o.
646. *A hadtudomány és a hadviselés komplexitása a 21. században*. Szerk. *Krajnc Zoltán – Csengeri János*. Bp., Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar–Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Szolgáltató Nonprofit Kft., 2016. 249 o.
647. *Isaszegi János*: A Magyar Honvédség feladatrendszerének változásai, képességeinek módosulásai a kihívások tükrében. In: *A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig*. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 167-205. o.
648. *Kelecsényi István*: A brit 1. páncélosadosztály tevékenysége a 2003. évi öbölháborúban. *Haditechnika*. 2016. 1. 9-13. o., 2. 18-23. o.
649. *A magyar fegyverzetellenőrzés 25 éve / 25 years of Hungarian Arms Control*. Szerk. *Andrejcsik Gyula – Benei Péter – Zsivkó Zsolt*. Bp., Magyar Honvédség Kiképzési és Doktrinális Központ, 2016. 95 o.
650. *Magyarország és a CSDP. Magyar szerepvállalás az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikájában*. Szerk. *Türke András István – Besenyő János – Wagner Péter*. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 392 o.
651. *Maras, Marie-Helen*: A terrorizmus elmélete és gyakorlata. Ford. Varga Tibor. Bp., Tudásközpont Tankönyvműhely–Antall József Tudásközpont, 2016. 576 o.
652. *Németh József Lajos*: Kihívások és válaszok a honvédség hazai és nemzetközi feladatrendszerében. In: *A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig*. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Bp., Zrínyi Kiadó, 2016. 27-65. o.

IV. NÉVMUTATÓ

- Aggházy Kamil 400
 Ágoston József 459
 Almási Ferenc 284
 Almásy László 422
 Amaczi Viktor 1
 Andaházi Szeghy Viktor 2, 586
 András Sándor 462
 Andrejcsik Gyula 649
 Antal Ferenc 3, 180
 Apafi Mihály 499
 Arany László 198
 Ari Géza 360
 Arz Artúr 426
- B**abós Lajos 377
 Babucs Zoltán 587
 Baczoni Tamás 19, 32, 635
 Bácsatyai Dániel 478
 Baghy Gyula 68
 Bagi Zoltán Péter 490-493
 Bajor Gizi 35
 Bakos Csaba Attila 92
 Balassa Imre 317
 Balassi Bálint 510
 Balázs Béla 540
 Balázs Eszter 534
 Balázs Vendel (id.) 364
 Balázs-Legeza Borbála 4
 Balbo, Italo 473
 Bálint Ferenc 19, 111, 147, 378, 379
 Balla Tibor 93, 166, 380, 535-538
 Balogh Tamás 5, 94, 95, 532
 Bán Attila 19
 Bank Barbara 381
 Baranyai László 199
 Baranyi Tamás Péter 645
 Bárdossy László 592
 Bariska István 539
 Barna Sándor 382
 Barnaky Péter 200
 Barta Róbert 588
- Bartók Ádám László 96
 Bebesi Zoltán 383
 Bedécs Gyula 41
 Békés Márton 97
 Bene János 149, 348
 Bene Krisztián 150
 Benei Péter 649
 Benkő Lajos 384
 Benkő Levente 540, 625
 Bercsényi Miklós 512
 Bereczki Ibolya 449
 Bertényi Iván (ifj.) 55
 Besenyő János 98, 642, 650
 Bíró Sámuel 457
 Blazsek Attila 201
 Bobay István 151
 Boda József 99, 100
 Bódán Zsolt 324
 Bognár Katalin 33
 Bognár Zoltán 285, 325
 Boka László 55
 Bokodi-Oláh Gergely 101, 635
 Bokros Tünde Ibolya 102
 Bolek Zoltán 541
 Bolyósné Ujfalusi Éva 6
 Bonhardt Attila 167
 Borbáth László 527
 Borsos Árpád 168
 Bödök Gergely 579
 Bradley, Omar Nelson 406
 Breit József 85
- Carl, Marion 472
 Cifka Miklós 202, 203
 Czirók Zoltán 542
 Collinsworth, Jerry 471
 Czompóné Deli Zita 34
- Csákvári Sándor 181
 Csány László 304
 Csarkó Imre 385

Csatáry György 7, 386, 424
Csécs István 152
Cseh Valentin 479, 589
Csengeri János 646
Csepregi Oszkár 103, 387
Csikány Tamás 104
Csiszár Mirella 35
Csonkaréti Károly 95
Csorba Erzsébet 349

Dalos Tibor 8

Dannreuther, Roland 643
Danyikó László 95
Daruka Norbert 95
Dávid Benjámín 350
Dávid Ferenc 105
Deák Ernő 351
Demeter Gábor 106
Demeter Zsuzsanna 36
Derfiňák, Patrik 543
Dezső Tamás 107
Dietz, Johann 317
Dinyés László 388
Diószegi György Antal 389
Dobos Dóra 590, 591
Dobos Erzsébet 390
Dóczi Juszta 182
Dombrády Lóránd 204, 592
Domenová, Marcela 9
Domszky Pál 411
Dósa Elek 529
Dózsa György 500
Dózsa Katalin, F. 544
Döbör András 622
Dönitz, Karl 454
Džujko, Ján 37

Edmund, II. 481

Egry József 54
Elek György 420
Endrész György 352
Eörsi László 353, 623
Erdélyi Mónika Villó 184
Erdész Ádám 358
Evans, David Robert 508

Fábián András 205

Facsar Mihály 391
Farkas Zoltán 206, 207
Farkass Jenő 392
Feith László 10, 185, 393, 545-550
Fekete István Csaba 326, 328
Ferenc József, I. 437
Finta László 208
Fischer Ferenc 108
Fiziker Róbert 286, 551
Fodor Pál 327, 495-497
Fodor Veronika 6
Foot, Sarah 481
Fónagy Zoltán 287
Fóris Ákos 288
Fórizs Sándor 109
Forró Katalin 633
Földesi Ferenc 124
Földi Ferenc 209
Földi László 644
Frivaldszky János 624
Fröhlich Dávid 110, 213
Fülöpszállási Székely Gábor 394
Füreder Balázs 39

Gábor Áron 530

Galambos István 355
Galambos Sándor 40
Galván Károly 421
Ganz Ábrahám 439
Garda Dezső 552
Gáspár Tibor 210
Gellértfy Péter 360
Gerlei István 211
Germuska Pál 204, 645
Gether Dénes 595
Glattfelder Béla 566
Gondos László 19, 111, 218
Gorcsa Oszkár 553
Gottfried Barna 153
Gögh Gábor 112
Görgei Artúr 395, 400-402, 452, 521, 522
Gróf Péter 395
Gubacsi József 306
Gulyás László 580

- Gyarmati György** 78
 Gyetvai Mária 356
 Gyönki Viktória 404
 György Sándor 593
 Gyuricza Kata Sára 396
 Gyuricza Péter 396
- Hahner Péter** 113, 289
 Hajba Ferenc 397
 Hajdú Ferenc 207, 212, 213, 224
 Hajdu Tibor 80
 Haladová, Silvia 186
 Hannart, Jean 500
 Haraszi György 12
 Harbuľová, Ľubica 81
 Haris Béla 441
 Hatala András 111, 214
 Hatz Ottó 408
 Hausner Gábor 477
 Házi Jenő 414
 Hegedűs Elemér 398
 Hegedűs Ernő 213, 268
 Herczeg Marietta 594
 Hermann Antal 399
 Hermann Attila 42
 Hermann Róbert 13, 43, 44, 290, 400-403,
 521-524
 Hernádi Ferenc 404
 Hewitt, Nick 554
 Hidvégi András 14
 Hilger, Andreas 291
 Himmler, Heinrich 298
 Hitler, Adolf 618
 Holland, James 595
 Hollósi Gábor 292
 Horthy István 462
 Horthy István 515
 Horthy László 405
 Horthy Miklós 71
 Horváth Attila 181
 Horváth Balázs Zsigmond 215
 Horváth Csaba János 115
 Horváth Miklós 116, 626-628, 635
 Horváth Sándor 460
- Horváth Zoltán 117, 216, 217, 329, 406,
 596-600
 Horváth Zsuzsanna 361
 Hóvári János 83, 498
 Hushegyi János 331
 Husvéth András 187
 Hübner Vilmos 75
 Hülvely Lajos 118
- Illésfalvi Péter** 154, 555
 Illésházy István 511
 Illik, Martin 629
 Illik Péter 630
 Imre Gábor 407
 Irimiás Anna 39
 Isaszegi János 124, 647
 István, Szent 487
- Jagadics Péter** 376
 Jakó Zsigmond 84
 Jakus János 556
 Jamrich Viktor 19
 Janesák Csaba 375
 Janek István 557, 581, 582
 Jankó Ferenc 610
 Jánosi Zoltán 494
 Jekelfalussy (Piller) György 21
 Jeszenák János 294
 Jobbágyi Gábor 293
 Joó András 408
 Juhász Balázs 583
 Juhász Dániel 558
- Kádár István**
 Kádár János 410
 Kaiser Ferenc 95
 Kajszta Tibor 409
 Kálmán Piroska 218
 Kanyó András 410
 Kapronczay Károly 411, 412, 630
 Károly Róbert 484
 Kárpáti Endre 15, 219
 Karvalics László, Z. 38, 119
 Karsai László 413

- Karski, Jan 412
Kas Géza 466
Kecskés József 423
Kedves Gyula 16, 294, 295, 520
Keir, John 17
Kelecsényi István 220, 648
Kelemen Ferenc 221
Kemény János 499
Kemény Krisztián 525
Keppel Csilla 357
Kerekes Amália 45
Kerekes András 222, 601
Keszthelyi Gyula 223
Keppel Csilla 332
Kincses Katalin Mária 414, 415
Király Gyula 428
Király Levente 416
Király Pál 214
Kis Ádám 280
Kis Balázs 280
Kis Csaba 512
Kiss Álmos Péter 120
Kiss Éva 629
Kiss Gábor 121, 171, 559
Kiss Gábor Ferenc 155, 622
Kiss György 189
Kiss János 464
Kiss Roland 417, 602
Kiss Vendel 526
Kiss Zoltán 124
Kiss Zoltán 307
Kitanics Máté 49
Klemensits Péter 224, 225
Kónya Péter 560
Kopács János 561
Koselleck, Reinhart 190
Kositzky Attila 122
Koszorús Oszkár 365
Kosztai István 562
Kótyuk Erzsébet 46, 563
Kovács Albert 393
Kovács Attila 330, 333
Kovács Géza Péter 204
Kovács Ilona 181
Kovács István 418
Kovács József 360
Kovács Lajosné Murvai Zsuzsanna 283
Kovács Tibor 345
Kovács S. Tibor 18
Kovács Vilmos 19, 204, 227, 628, 635
Kovács Mihály 420
Körösi Mihály 296
Körtvély István 379
Kőszegi Szabina 228
Krajnc Zoltán 646
Krámlai Mihály 95, 533, 564
Kranzieritz Károly 156, 483
Kratochvíl Károly 25
Krausz Tamás 297
Kreutzer Andrea 19, 421
Krizbai János 170
Krlježa, Miroslav 427
Kruppa Tamás 499
Kubassek János 422
Kun Béla 455
Kunics Zsuzsa 363
Kurucz Ádám 191
Kutas Ferenc 354
Kürti László 423

Lajtos Árpád 307
Lakatos Bálint 500
László Dávid 298
Lehoczky Tivadar 386, 424
Lenkefi Ferenc 425, 513
Ligeti Dávid Ádám 426
Limpár Péter 123
Litván Dániel 554
Lohn Annamária 299
Lőkös István 427
Lukács Fanni 428

Magó Károly 111, 229, 230, 603
Magyar Kálmán 300
Major Balázs 211
Makovecz Benjamin 578
Manno Militiadesz 389
Maras, Marie-Helen 651

- Margitay-Becht András 231
Marjanucz László 514
Markanič, Mihajlo 564
Markó Árpád 415, 456, 518
Markó György 632
Márkosfalvi Szabó Ferdinánd 434
Márkosfalvi Szabó Károly 434
Marsai Viktor 232
Martinovich Endre 82
Maruzs Roland 192, 555
Melkovics Tamás 301
Menczer Gusztáv 302
Merényi-Metzger Gábor 429
Mester Katalin, M. 430
Mészáros Kálmán 515
Meszlényi Róbert 307
Mezei Bálint 451
Mezei Tiborné Németh Teréz 438
Mezey Barna 303
Mező Ferenc 125
Middlebrook, Martin 566
Mihály János 567
Miklós, I. 528
Miklós Péter 362
Miksa, I. 151
Mohácsi Zoltán 6
Molnár András 157, 304, 604
Molnár Ferenc 424
Molnár Gyula 453
Molnár István 431
Molnár István, D. 47
Molnár Judit 347
Molnár László 233
Molnár László 453
Molnár László, V. 501
Monostori Péter 112
Mora, Terézia 286
Mujzer Péter 172, 234-237
Murádin János Kristóf 305, 334
Müllner János 36
Mysjuk, Mychajlo 335
- Nagy Ágoston 193
Nagy András 111
Nagy Anikó, S. 48, 126
Nagy Balázs Vince 384
Nagy Béla 188
Nagy Gáborné 165
Nagy Gyöngyi 435
Nagy József 158
Nagy Szabolcs 568
Nagy-L. István 336, 436
Nagybaczoni Molnár Ferenc 432-434, 527
Nagybaczoni Nagy Vilmos 433
Németh Balázs 159
Németh Csaba 364
Németh Ildikó 173
Németh István 127, 605
Németh István 437
Németh József Lajos 652
Németh Miklós 438
Neszményiné Gubacsi Erzsébet 306
Nóvé Béla 128
- Nyáry Krisztián** 439, 440
- Ocskay István** 240
Okváth Imre 129, 441
Oláh András Pál 606
Olasz Lajos 130
Orbán Melinda 424
Ormai Norbert 377, 461
Ormos Mária 442
Ozsváth Sándor 205
- Palásti László** 443
Pálffy Géza 444, 502, 503
Páli Imre 445
Pap Krisztián 307
Pap Norbert 49
Pap Péter 111, 214, 238
Papp Gyula 326, 328
Papp Klára 423
Parádi József 131
Páskándiné Sebők Anna 446
Paskuj Iván 194
Pászti László 308
Pataky Ferenc 391
Pátrik Gábor 239
Patton, George Smith 341

- Pelyach István 520
 Pelle János 309, 310
 Perényi Zsigmond 301
 Péter László 51
 Péterné Fehér Mária 359
 Petercsák Tivadar 50
 Péterfi Bence 160
 Péteri Ferenc 447
 Petkes Zsolt 482
 Petneki Áron
 Petőfi Sándor 44
 Petschauer Attila 338, 440
 Pfeffer-Wildenbruch, Karl 108
 Piłsudski, Józef Klemens 448
 Pintér István 569
 Pintér István (ifj.) 569
 Pintér Tamás 407
 Piti Ferenc 484
 Pogácsás Imre 240
 Pogány Sándor 633
 Póka-Pivny Aladár 420
 Polgár Balázs 19, 20, 21, 52, 53
 Pollmann Ferenc 19, 85, 132, 399, 570, 571
 Pósnán László 480
 Pozsony Ferenc 449
 Prantner Zoltán 98, 404
 Prohászka László 54, 195
 Punka György 241-243

Rainer M. János 634
 Rainer Pál 468
 Rambousek, Bořivoj 332
 Rátz Jenő 415
 Ravasz István Dezső 607
 Razin, Sztyepan 501
 Redl, Alfred 383
 Réfi Attila 450
 Reményi József 451
 Remes Péter 244
 Reszegi Zsolt 133
 Rétey Ferenc 512
 Réti Balázs 572
 Révai Tamás 608
 Révész Béla 56, 636
 Révész Tamás 86

 Riedel Miklós 452
 Rogut, Dariusz 311
 Romsics Ignác 609
 Rosonczy Ildikó 528

 Ságváry György 22, 87
 Sághy Marianne 392
 Salamon Konrád 637
 Sallai Károlyné 280
 Sallay Gergely Pál 19, 23, 24, 57, 58, 59, 635
 Sárándi Tamás 282
 Sárhidai Gyula 213, 224, 245
 Sarkady Sándor 453, 610
 Sarkady Sándor (ifj.) 366
 Sárközy Péter 516
 Sáry Zoltán 134, 246-257, 454, 611
 Sashalmi István 455, 455
 Savoyai Eugén 516
 Schmidt László 208, 258
 Schmidt Mária 638
 Schmidt, Ute 312
 Schramek László 517
 Sebestyén I. Elemér 556
 Sebők István 259
 Sebők János 337
 Seres István 504
 Simon Attila 313
 Sípos Ferenc 456, 518
 Sípos-Frogon Szilvia 88
 Siposné Kecskeméthy Klára 174, 175
 Solymosi József 89
 Solti Gabriella 41
 Somkutas Róbert 135
 Somogyi Gréta 399, 529
 Somogyi Győző 60, 61, 62
 Somogyi László 314
 Soós Péter 19
 Sorge, Richard 474
 Speidl Bianka 98
 Spekál József 126
 Stark Tamás 315
 Staveckaite-Notari, Ramona 316
 Stefán Valér 463
 Stemlerné Balog Ilona 36

- Stenge Csaba, B. 136, 338, 458-460, 612
Stergericsné Bertalan Eszter 367
Sudár Balázs 482, 505, 506
Suslik Ádám 339
Süli Attila 457, 461, 530, 531
- Szabados János** 317
Szabó János, B. 63
Szabó Magdolna 16
Szabó Miklós 260
Szabó Miklós, M. 462
Szabó Péter 157, 463
Szabó Sándor 368
Szabó Szilárd 137
Szacs vay Imre 287
Szakály Sándor 2, 82, 464
Szálasi Ferenc 413
Szárdobosi Borbáth László 432
Számadó Emese 526, 631
Számvéber Norbert 161, 162, 613
Szántó Nóra 19
Szár az Csilla 363
Szathmáry Géza 465
Szávoszt-Vass Dániel 485
Széchenyi István 425
Széchényi Viktor 466
Szécsényi András 318
Szecs kó Károly 369
Székely András 338
Szekeres Gyula 467
Széll Kálmán 176
Szente Zoltán 319
Szentváry-Lukács János 59, 555
Szikla Gergő 187, 196
Szilágyi Dániel 367
Szilágyi István 639
Szilágyi László (ákosfalvi) 292
Szoleczky Emese 19, 24, 25, 177, 370, 421
Szomory Dezső 91
Szóts Zoltán Oszkár 26, 64
Szulejmán, I. 49, 327, 497, 507
Szunomár Szabolcs 469
Szügyi Zoltán 307, 381
- Tabajdi Gábor 640
Takács Ferenc 65
Takaró Károly 573
Tallai Gábor 638
Tálosi Zoltán 614, 615
Tamás Ágnes 66
Tan gl Balázs 90
Tápay Miklós 641
Tarján G. Gábor 138
Teller Katalin 45
Thököly Imre 504
Thurzó György 511
Toldi Miklós 27, 261
Tomsics Emőke 67
Torma Attila 371
Tóth Dominik 486
Tóth Ferenc 262
Tóth Ferenc 519
Tóth Imre 340
Tóth István 574
Tóth Orsolya 19, 68, 69
Tóth Miklós 165
Tóth Sándor László 70
Tóthné Ilyés Edit 148
Töll László 263
Török Róbert 79
Törös István 28
Törös István (ifj.) 264, 341, 507, 616
Trautmann Balázs 29, 265
Trukáné Katona Zsuzsa 41
Tugya Beáta 363
Tulipán Éva 635
Turbucz Dávid 71
Turbucz Péter 72, 392
Turik, Radoslav 575
Tutuskó Ágnes 576
Tuzson Balázs 470
Tuzson János 470
Tüköry Lajos 429
Türke András István 650
- Ugron István 307
Ungváry Krisz tán 320, 617

- Urbán Aladár 321
Uzoni Béldi Gergely 531
- V**ájer Ákos 372
Valentyik Ferenc 73
Vándor László 373
Ványai Márton 19
Varga Csaba Béla 139-143, 266, 471-474, 618-621
Varga E. László 144
Varga László, Á. 267
Varga Róbert 178
Varga Szabolcs 475, 497, 500, 508, 509
Varga Tibor 651
Várhalmi Iván 163
Varjasi Imre 577
Várkonyi Gábor 510
Vas Sándor 512
Vasvári Pál 523
Vég Róbert 268
Végh Ferenc 145, 164
Véghné Reményi Mária 451
Végvári Zsolt 269
Veszprémy László 197, 480, 487
Vida Csaba 476
Viest, Rudolf 476
Víg Márta 342
Vincze Gábor 374
Vincze Gyula 270
Virágh Ajtony 74
Virágh Gedeon 388
Vizi László Tamás 585
- Vogel Dávid 98, 114
Völgyesi Zoltán 271
Vörös Boldizsár 91
- W**agner Péter 650
Watson, Alexander 578
Weiss Manfréd 267
Weiszhár Attila 488
Werth Henrik 592
Winkler Oszkár 610
Winters, Richard 417
- Z**akar Péter 622
Zámbelly Lajos 403
Zámbó István 372
Závodi Szilvia 11, 19, 24, 30, 75, 76, 77, 79
Zellei Gábor 322
Zeman Ferenc 435
Zétényi Zsolt 323
Zila Gábor 511
Zombori István 584
Zováth György 346
Zrínyi Miklós 444, 475, 477, 494, 497, 498, 502, 503, 508
- Z**sák Ferenc 272, 273
Zsaludek Endre 274
Zsig Zoltán 31, 146, 179, 275-279, 343
Zsivkó Zsolt 649
Zsoldos Attila 489
Zsukov, Georgij 469

V. TÁRGYMUTATÓ

1848/1849-es forradalom és szabadságharc 60, 287, 290, 294, 295, 301, 304, 308, 388, 401-403, 418, 470, 520-531

1956-os forradalom és szabadságharc 4, 30, 47, 56, 101, 116, 128, 293, 300, 330, 333, 340, 344-347, 353, 355, 362, 366, 369, 375, 378, 396, 431, 445, 446, 622-626, 629-638, 640, 641

A-Á

Afganisztán 102
 Afrika 642
 ágyú 213
 Albánia 132
 antiszemitizmus 320
 Auschwitz 309
 Austerlitz 104
 Arács 347
 Asszíria 107

B

Balatonfüred 347
 Békés 374
 Besenyszög 344
 bibliográfia 2, 6, 26
 Bonyhád 299
 Budapest 138, 310, 353, 372, 392, 613, 617

C-CS

család 75, 77
 Csanádapáca 324
 Csehszlovákia 281
 csendőrök 131

D

Debrecen 181, 183, 579
 diplomácia 113, 588, 590
 Dunakiliti 367

E-É

egészségügy 46, 563
 egyenruha, felszerelés 32, 60-62
 Egyesült Államok 1
 ejtőernyőzés 133, 189
 első világháború 19, 23, 37-39, 41, 45, 50, 52, 55, 57, 64-69, 72, 81, 85, 88, 93, 94, 103, 110, 111, 119, 121, 125, 126, 137, 144, 149, 153, 156, 158, 159, 166, 187, 194, 196, 263, 303, 324, 335, 339, 349, 350, 357, 359, 360, 363-365, 368, 370, 371, 376, 386, 399, 414, 449, 466-468, 534-578
 életrajz 377-380, 383, 385, 387-389, 391, 392, 393, 406, 411-413, 417, 420-426, 428, 432-434, 436, 439-441, 444, 448, 450-454, 456, 458-461, 464, 469-477
 emlékirat → visszaemlékezés
 Endrőd 350
 Erdély 84, 282, 342

F

fegyverzet 61, 210, 649
 felderítés, felderítő csapatok 135
 Felvidék 9, 581
 fénypé, fénypépezés 33, 36, 67, 451
 Fiume 228
 Francia Idegenlégió 128

G-GY

Gyergyó 552
Győr 371, 491
Gyula 283, 358

H

haderőszervezet 114, 115, 124, 295, 645, 647, 652
hadifogság 52, 68, 280, 288, 291, 306, 325, 329, 331, 334, 430, 438, 443
hadiipar, hadigazdaság 204, 208, 221, 226-228, 267, 271
hadisír 181-183, 186, 192
Haditechnikai Intézet 213
hadkiegészítés 118
hadsegélyezés 72, 73
hadszíntérkutatás 49, 52, 53
hadtápbiztosítás 39, 48, 126, 207
Hadtörténeti Intézet és Múzeum 5, 10, 14, 17, 19-21, 23-25, 231
hagyományápolás, emlékezetkultúra 180, 185, 187, 189-191, 193, 195-197
hajó, hadihajó 5, 94-96, 103, 145, 216, 231, 532, 533, 564, 611
harcászat, hadviselés 92, 97, 120, 125, 646
harckocsik → páncélosok, páncéloscsapatok
Harsány-hegy 53
határvadászok 154
határvédelem 104, 109, 131
hátsország 75, 77-79, 91
Hatvan 328
helicopter 202
híradás 117
hírszerzés 113, 123, 137, 410
Hódmezővásárhely 148
holokauszt 297, 298, 309, 310, 390, 606
honfoglalás 70, 482
huszárók → lovasság

I-Í

Isonzó 535
Iszlám Állam 98, 289

J

jelvény 42, 59
Jutaspuszta 189
Jütland 554, 573

K

Kaba 196
Kárpátalja 154, 155, 157
Kassa 593, 609
katonai elhárítás 7, 105, 137, 643
katonai jog 282, 284, 287, 290, 292, 294, 301, 303, 307, 308, 317, 319, 321-323, 520
katonai kiképzés, katonai tanintézetek 167-170, 172-179
katonai logisztika 210
katonai misszió 102
katonai vezetés, 129, 166, 171
katonadal 51
katonapolitika 129, 583, 650
katonazene 34
Kecskemét 359
kényszermunka 280, 283, 285, 286, 296, 299, 301, 305, 313, 316, 352
képzőművészet 54, 66, 76, 332
keresztes háborúk 483, 485
kiállítás, múzeum 1, 5, 10, 11, 13-19, 21-23, 25, 27-31, 55
Kína 224
Kiskunmajsa 30, 194
Kisújszállás 345, 360
kitüntetés 57, 58, 74, 555
Komárom 147
konferencia 20, 24, 89
könyv, könyvtár 3, 9, 12, 55, 87

Kőszeg 176

Kuba 146

Kunhegyes 342

Kunszentmárton 368

különleges alakulatok 139, 143

külpolitika 580, 583

L

Lajta monitor 5, 231

lángszóró 263

légierő → repülés, repüléstörténet

légió 144

légvédelem 130, 165, 254

levél, levelezés 50, 91, 281, 359, 449

levéltár 7

Lissa 532, 533

lovasság 61, 110, 149, 156, 519

lőfegyver 1, 209, 214, 238

lőszer 213

lövész csapatok 148

M

második világháború 133, 140, 143, 150,

154, 155, 157, 161, 163, 200, 201, 225,

234, 236, 237, 319, 342, 348, 351, 367,

411, 412, 438, 447, 458, 465, 586-621

megtorlás 293, 300, 311, 354

Mezőberény 296

Mohács 83

Munkács 178

munkaszolgálat 318, 338

műszaki csapatok 147, 152

N-NY

napló 298, 364, 376, 384, 397, 399, 401,

402, 405, 407, 423, 424, 427, 451, 462,

466, 468

Nagymágocs 182

Nagyszőlős 499

Nándorfehérvár 479

Nemzetőrség 101

népirtás 297, 298, 302

Noszvaj 349

Nyíregyháza 149, 191, 348

O-Ó

Orosháza 365

Oroszország 280, 281, 283, 586

Orsova 556

Ostffyasszonyfa 52

Oszmán birodalom 106

P

páncélosok, páncéloscsapatok 135, 161,

162, 164, 200, 203, 206, 222, 225, 232,

234-237, 240, 245, 246, 255, 258, 261,

270, 277, 278, 613

Pereszteg 351

propaganda 55, 72, 76

Przemysl 69

R

Rátka 352

régészet 52

rendőrség 138, 300

repülés, repüléstörténet 111, 112, 122, 136,

142, 146, 199, 205, 217-220, 223, 229,

230, 239, 241-244, 247-251, 253, 256,

257, 262, 265, 266, 272-276, 279, 458-

460, 542, 589, 607, 610, 612, 614, 615

robbanóanyagok 233

Románia 537, 546, 556

S-SZ

sajtó, media 56, 64, 65, 69

Sátoraljaújhely 193

Segesvár 394

Somme 549, 566

Sopron 168, 366, 398, 610

sport 21, 58, 65, 177, 338

Stockholm 58

szállító járművek 208, 211, 215, 223, 232,

240

Szarvas 354
Szeged 574
Székesfehérvár 34, 585
Szentgotthárd 361
Szentendre 4
Szigetvár 49, 83, 494-498, 505, 507-509
színház, színjátszás 68
Szlovénia 330, 333
Szombathely 357
Szovjetunió → Oroszország

T

Tápiógyörgye 364
Taszár 31
Tata 180
tengeralattjárók 201, 252, 260, 264
terrorizmus 98, 651
titkosszolgálat 99, 100, 127, 137, 590
történettudomány 82-84, 86, 87, 90
Túrkeve 280
tüzérség 208, 213, 254, 259

Ü-Ű

ünnep 184
űrhajózás, űrkutatás 198, 212

V

Várpalota 355
Varsói Szerződés 89
Vietnam 343
Visegrád 395
visszaemlékezés 159, 292, 306, 361, 381,
382, 390, 400, 403, 404, 410, 414-416,
418, 430, 431, 437, 438, 443, 445, 447,
451, 457, 463, 465
vontatók → szállító járművek

Z-ZS

Záhony 431
Zalaegerszeg 589, 604
zsoldos 160

NEKROLÓG

VARGYAI GYULA (1936–2018)

„A történetírás nem tudja vállatóra fogni úgy a múltat – nem is az a feladata –, hogy megrajzolja a jövőt vagy annak főbb kontúrjait, de mindenképpen lehetnek válaszaival a jelennek.”

(Vargyai Gyula)

„A nekrológ önmagában is különleges műfaj. Pályatársak és rokonszenvezők szomorú aktualitású tisztelegésének a műfaja. Az írott és elektronikus sajtó általában kötelességszerű megemlékezése ez valamely neves kortárs halálhíre alkalmából. A nekrológ meghatódott, érthető módon elfogódott és elfogult hangvételű, ugyanakkor nagyon sok tanulással szolgáló műfaj. Sokan (el)várják, méricskélik hosszát és szerzőjének őszinteségét, hitelességét, annál kevesebben olvassák és értelmezik annak tanulságait. Pedig a nekrológ adott esetben nagyon is fontos és meglehetősen pontos jelzés lehet egy éppen lezárult életút megítélésének várható alakulástörténetéről. A nekrológban a közösen átélt életesemények felidézésén túl rendre felmerül az életmű jelentőségének és jelentőségének kérdése is. A kérdés ugyanis mindegyre ugyanaz: a gyász- és kegyeletlen napok elmúltával adódhat-e kellő esély és igény arra, hogy az elhunyt költő – esetünkben professor Vargyai Gyula – élete és munkássága végre az őt megillető méltó elemzésben és elismerésben részesüljön.” – olvasható Vilcsek Béla Gyurkovics Tiborra emlékező írásában.

Életének 82. évében elhunyt Prof. Dr. Vargyai Gyula történész, nyugalmazott egyetemi tanár, a HM Hadtörténeti Intézet volt tudományos főmunkatársa, 1992–1995 között a Hadtörténeti Intézet igazgatója

Vargyai Gyula (*Budapest, 1936. április 10. – †2018. augusztus 5.) 1954-ben érettségizett a Madách Gimnáziumban és ebben az évben kezdte el egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1958-ban történelem szakos középiskolai tanár, majd 1961-ben jogász végzettséget szerzett.

Oktatói munkásságát 1958-ban gyakornokként kezdte az ELTE ÁJK-nak Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén. 1959-ben lett tanársegéd. 1961-től 1971-ig – 1964-től adjunktusként – a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományok Karának Jogtörténeti Tanszékén önálló kollégium keretében egyetemes állam- és jogtörténetet adott elő. Emellett rendszeresen tanított magyar állam- és jogtörténetet is.

Első tanulmányai a hatvanas években főleg a reformkor és az abszolutizmus korából jelentek meg. Az állam- és jogtudományok kandidátusi dolgozatát – a katonai közigazgatás 1919–1921-es időszaka témakörben – 1969-ben védte meg. A hetvenes évek elején fő

kutatási területei: Gömbös Gyula államtitkári tevékenysége, illetve honvédelmi minisztersége; a kormányzói jogkör létrejöttének katonai vonatkozásai; a katonai közigazgatás és az ellenforradalmi állam keletkezésének összefüggései; a Bécsben folytatott kutatásai alapján a Monarchia által az első világháború időszakában megszállt területek katonai közigazgatása. A fenti témakörökben jelentek meg publikációi például a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain.

A felsőoktatási intézményekben végzett oktatói tevékenységét a Bécsben, illetve a Hadtörténelmi Intézetben – utóbbi helyen főállásban rövidebb ideig – eltöltött időszakok szakították meg.

1971 januárjában azzal az indokkal kérte áthelyezését a Hadtörténelmi Intézetbe, hogy az egyetemen megnövekedett oktatási és nevelési feladatok ellátása egyre kevésbé teszi lehetővé a tudományos kutatómunka végzését. Polgári alkalmazottként hadtörténész tudományos főmunkatárs 1971. július 1-jétől. Ekkor választott szakmai területe: a Horthy-korszak katonapolitikai kérdéseinek vizsgálata.

Vargyai Gyula „igen sokoldalúan képzett történész”, aki jogi végzettséggel is rendelkezett, „így jelentősek az állam- és jogtörténelmi témakörben publikált eredményei. „Publikációiban szerencsés kézzel és tudományos elmélyültséggel alkalmazta, illetve elemzte a levéltári forrásokat, amelyeket külföldi tanulmányútján, így többek között a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként feltárt... Elmélyült szakmai tudással és felkészültséggel rendelkező, tehetséges kutató történész. Erényei közé tartozik ezenkívül problémalátási és kifejtési készsége, mondanivalója megfogalmazásában megnyilvánuló egzakt-tudományosság igényeinek megfelelő kifejező ereje” – olvasható egy 1972-ben készült jellemzésben.

1973. január 1-jétől 1977. március 31-ig Bécsben, a Collegium Hungaricum igazgatóhelyettesként dolgozott, ahol elmélyült levéltári kutatásokat folytatott. Az előljárói értékelése szerint munkáját ebben az időszakban is nagy munkabírással és elismerésre méltóan végezte. „A kutatásai során számos új történelmi tényrt tárt fel és publikált a magyar hadtörténelem területén”.

1977-ben visszatérve hosszabb külszolgálatról négy könyve jelent meg. Az 1986-ban az Akadémiai Kiadó által gondozott munkájával kiérdemelte a történelemtudomány doktora (azonos az MTA doktorával) fokozatot.

Oktatói munkáját 1977-től az ELTE BTK Új- és Legújabb kori Magyar Történelmi Tanszékén folytatta, majd 1981-től a kar Történelem Segédtudományai Tanszékén docensként dolgozott. 1981-től vezette a „Bevezetés a történettudományba” kollégiumot. Az 1980-as évek második felében jelentős eredményeket ért el a levéltáros képzés újkori „vetületével”, igen széles tematikával – zömében a XIX–XX. század magyar és egyetemes történetének témakörében speciális kollégiumokat tartott. Ezekben az években rendszeresen előadott a középiskolai tanárok részvételével rendezett konferenciákon.

Többször hosszabb ideig kutatót külföldi levéltárakban, hazai és külföldön rendezett nemzetközi konferenciákon gyakran tartott előadásokat.

Vargyai Gyula az egyetemi tanári pályázatát bíráló bizottság értékelése szerint is „igen jó, szuggesztív előadó, óráinak látogatottsága igen magas” volt. Elismerésre méltó „oktatói és tudományos tevékenységének összhangja”; Vargyai Gyula „kollegiális magatartása, segítőkészsége, az alkotói- és oktatómunkához szükséges tanszéki harmónia megtartásában játszott szerepe”.

1992. február 17-én az ELTE főállású egyetemi tanáráként kinevezték a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténet Intézet Igazgatójává, a főigazgató tudományos helyettesévé. E munkakörben 1995. december 31-ig az előírt kötelezettségeit messze meghaladva segítette az Intézet fiatal kutatóinak szakmai fejlődését, tudományos előmenetelét.

Vargyai Gyula tudományos közleményeinek a száma kb. 150. Fő munkái:

A katonai közigazgatás és kormányzói jogkör című könyvét a Jogi és Közgazdasági Kiadó 1971-ben jelentette meg. Volt tanítványa, Szakály Sándor történész recenzója szerint, a könyv tulajdonképpen két kérdés megoldására vállalkozott. Egyik a katonai szervezeteknek a közigazgatásba, természetesen elsősorban a belügyi közigazgatásba való beavatkozásának mértéke, főleg 1919 őszén és 1920 telén, de bizonyos mértékig figyelemmel kíséri ennek alakulását egészen 1921 végéig. A másik a kormányzóválasztás, a kormányzói jogkörrel szóló 1920: I. tc. és az ennek kibővítéséről szóló 1920: XVII. tc. megalkotása, az ezek körül zajlott viták.

A könyv lényegileg azt bizonyítja, hogyan szervezett a fővezérség olyan katonai közigazgatási, nyomozó stb. keretet, mely gyakorlatilag teljesen független volt a polgári közigazgatástól és igazságszolgáltatástól, de állandó nyomást gyakorolt rá úgy, hogy a hadsereg olyan hatalommá fejlődött, mely nemcsak a polgári közigazgatással és igazságszolgáltatással, de a nemzetgyűléssel szemben is teljesen érvényesíteni tudta akaratát. Gyakorlatilag ennek következménye volt Horthy Miklós kormányzóvá választása és a kormányzó közvetlen rendelkezési joga a hadsereggel a vezérkari főnökség (később a Honvédelmi Minisztérium VI. osztálya) útján, lehetővé téve a miniszternek kikapcsolását is, mert ez bármilyen gyengén és formálisan is, mégis függött a nemzetgyűléstől. Mindezt a szerző az tények végtelen sorával bizonyítja, akit az apró adatoknak a levéltárból kielemezett ezrei tesznek képessé arra, hogy a szintén igen szélesen felhasznált memoár irodalmat is jól használhassa, és azok felett nagyon gondos kritikát gyakorolhasson.

„Jogtörténetivé a munkát elsősorban az teszi, hogy szigorú jogi rendben tárgyalja előbb a fővezérség, majd a honvédelmi minisztérium viszonyát a különböző polgári szervezetekhez, a törvényhozáshoz, gazdasági kérdésekhez stb.” –írja Szakály Sándor.

Az Akadémiai Kiadó gondozásában 1983-ban jelent meg *A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években* című könyve, amelyben a szerző feltárta a magyar ellenforradalmi rendszer születésének döntően katonai jellegzetességeit. Vizsgálta továbbá, hogy a '30-as évek első felének kül- és belpolitikai értelemben egyaránt jobbra nyitó politikájában milyen szerepet játszott a katonai vezetés és a hadsereg, milyen keretek között és hogyan gyakorolhattak politikai funkciókat a fegyveres erők abban a periódusban, amikor a békeszerződés katonai rendelkezései megkerülhetőkké váltak, majd hatályukat veszítették. A kötetben összefoglalja a békeszerződés katonai előírásain túllépő döntések történetének fontosabb jellemzőit, a felsőbb katonai vezetés szervezettörténetét, a fegyveres erők, kül- és belpolitikai tevékenységét. A zárófejezetben bemutatja, hogy a katonai vezetés a 30-as évek második felében milyen szerepet játszott az államszervezet militarizálásában.

A Kosmosz Könyvek Én világom sorozatában három könyve jelent meg. *A Sisak és cylinder, A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén* című munkájának (1983) előszavában Vargyai Gyula a történész feladatának tartja, hogy lehetőleg „kevésbé hasznosított” források feltárása révén adjon választ a magyar

múlttal kapcsolatos kérdésekre. „Az ilyen jellegű és értelmű válaszokat már az is sürgetheti, hogy többször és többen nálunk a második lépést tették meg elsőként: az a legtermészetesebb, hogy magának a történetírásnak is szüksége van az emlékiratokra, a visszaemlékezésekre, hiszen a legfontosabb források gyakran csak töredékeikben maradtak meg. Az pedig, hogy ezeket a visszaemlékezéseket olykor maguk a szereplők készítették még fokozhatja – s joggal – a válaszok iránti keresletet. Az emlékiratokból, a memoárokból azonban a múlt csak akkor ismerhető meg, ha elvégezzük azt a szétszórt mozaikokból történő összerakósdit, amely lehet öncélú játék, vagy eredményezheti a valóságot. A valós képtől persze még mindig távol lehet tartania jelent. A történetírás nem tudja valatára fogni úgy a múltat – nem is ez a feladata –, hogy megrajzolja a jövőt vagy annak főbb kontúrjait, de mindenképpen lehetnek válasza a jelennek.”

E könyv folytatásaként 1985-ben jelent meg a *Tengelytörés*, „*Szövetséges*” államok a keleti fronton. 1941–1944 című kötet, amelyben Vargyai Gyula Magyarország második világháborús történetének néhány részletét „felvillantva”, új kutatási eredményekre támaszkodva Magyarország háborús részvételét egy munkában mutatja be Németország más kelet-közép-európai „szövetségesének” szerepvállalásával.

Az *Én világom* sorozat részeként három évvel később született meg a *Pusztai ország* című kötet. A *Pusztai ország* egy „történelmi trilógia” utolsó kötetének tekinthető. Szakály Sándor értékelése szerint a három kötet gyakorlatilag Magyarország 1938 és 1945 közötti „újragondolt” történetét adja ki, sajátos komparatistikai módszerek alkalmazásával kiterjesztve a vizsgálódást a Duna-medence más, a hitleri Harmadik Birodalom sajátos szövetségi rendszerébe tartozó országai – Horvátország, Románia, Szlovákia – történetének hasonló időszakára. A korábbi két könyvben nyomon követhettük a második világháborúba történt bekapcsolódások – és magyar vonatkozásban az azt megelőző visszacsatolások – történetét, majd a háborúból történő kiválás lehetőségének útkereséseit. A mostani kötet gyakorlatilag a végkifejlet, az összeomlás történetét dolgozza fel, szinte napról-napra követve az utolsó két háborús esztendő, 1944–1945 eseményeit. A kötet középpontjában a kiugrási kísérletek – Magyarország esetében a megszállás és a nyilas hatalomátvétel és uralom – bemutatása áll. Vargyai Gyula e kötetben keresi a választ: vajon miért sikerült az egyik országnak elkerülnie a megszállást, míg a másiknak nem, miért szerzett lépéselőnyt a kiugrás előkészítésében az egyik, és szenvedett hátrányt a másik, miért sikerült a kiugrás az egyiknek és miért nem a másiknak? Vargyai Gyula könyve, melyet elsősorban a magyar történetírásban nem túl gyakran alkalmazott összehasonlító módszer tesz különösen érdekessé, újabb lépést jelent Magyarország második világháborús szereplésének megismeréséhez. A *Kozmosz Könyvek*. Az *én világom* címet viselő sorozatában történt megjelentetése pedig feltételezi, hogy számos fiatal olvasót nyerhet meg a történelemnek, a történelmi munkák „forgatásának”, mert a múlt megismerése nélkül a jövőről beszélni felesleges.

A *Magyarország a második világháborúban – Összeomlástól összeomlásig* című könyv 2001-ben a Korona Kiadó gondozásában jelent meg. A Szerző e kötetében az első világháború befejezésétől 1945-ig vizsgálja a magyar történelmet és hadtörténetet. Áttekinti az 1918-as év eseményeit, szól a Károlyi-kormány tevékenységéről, a Tanácsköztársaságról, majd a katonai diktatúrát váltó konszolidációról. A könyv részletesen elemzi Trianon megrázkódtatásának katonai következményeit, az ezt ellensúlyozni igyekvő szándékokat és azok megvalósulását. Bemutatja a hadsereg kül- és belpoliti-

kát egyaránt érintő tevékenységét, a visszacsatolások katonai és közigazgatási vetületeit, a Győri Program megszületését és végrehajtását. Külön hangsúlyt kap Magyarország hadba sodródásának, a katonai és a politikai vezetés egymással vívott hatalmi harcának, a gyorshadtest, a Kárpátcsoport és a tragikus sorsú magyar 2. hadsereg történetének tárgyalása. Eddig még fel nem tárt vonatkozásokat közöl a német kegyekért folytatott magyar–román versenyfutás dokumentumaiból. A kiugrás sikertelensége, ennek okai és az 1944. október 15-ét követő államiság története zárja a nagy ívű, közérthető áttekintést. Figyelemre méltóak a szerzőnek a kötet előszavában olvasható gondolatai is: „Nem csupán a könyveknek van sorsuk. Ebben a szerzők is osztoznak. A monográfus és a szintézist készítő egyaránt. A historiográfia-elmélet nagy kérdése – mikor születhet, esetleg ráhatással is szintézis, ezt mikor teszi lehetővé a monográfia korszak – több választ vagy megközelítést kaphat. Ha pedig a szintézis rendhagyó, mert a kutatási eredményekkel indoklásként él (visszaél), az oly sok magyarázatot kívánna, amelyet a kizökent menetrendhez meghívott olvasó aligha viselne el. Forrásaink kényszerűen töredékesek... A mozaikok teljes összerakását persze sohasem lehet befejezni. Félbehagyni pedig nehéz. Kéziratunk egy 10-15 éves egyetemi előadás-sorozat terméke is. Így ennek hallgatói akár társszerzőként is említhetők.”

Egy, a kötet megjelenéséről a *Magyar Tudomány*ban 2002-ben tudósító könyvszemléből (szerzők: Vági Zoltán és Kádár Gábor) kiemelendő: a szerző nemcsak a magyar levéltárakban található iratanyagot, hanem az 1919–1945 közötti periódus magyar történelmével kapcsolatos, a német és osztrák archívumokban megbúvó dokumentációt is igen alaposan feldolgozta. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a szerző a bölcsészkart megelőzően az ÁJTK-n is tanított, személyében tehát egy olyan kiterjedt jogi ismeretekkel rendelkező jogtudós–történész szakember ült az íróasztalhoz, aki – nem mellesleg – az ország legismertebb hadtörténészei közé (is) tartozik. A korszak és a választott téma feldolgozásánál pedig eme tudományok (jog–történelem–hadtörténet) forrásainak, eszközeinek és eredményeinek együttes, kiegyensúlyozott színvonalú alkalmazása Vargyai professzor interpretációját sajátossá és az adott kort tárgyaló többi műhöz képest markánsan egyedivé formálta.

A biatorbágyi merénylet – Merénylet a merénylet ellen a Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok sorozatban, 2002-ben jelent meg. A szerző e kötetben „több helyszínt rekonstruált. A torbágyit, a bécsit, a budapestit. No, meg az ausztriai és a németországit. Az indíték felderítése eltért a nyomozást végzők „bravúros” teljesítményétől, amikor ezek egyedüli tetteket láttak Matuska Szilveszterben. Motivációt pedig nem találtak. A könyv szerzője viszont – úgy tűnik – sikerrel vágta át a gordiusi csomók halmazát. A harmincas évek eleje magyar társadalmának szinte egészét felkavaró bűncselekmény társtetteseit, bűntársait is eredménnyel kereste. A motívumot pedig a bethleni konszolidáció kifulladását kihasználni kívánók cselekvés-kényszerében találta meg... A szerző Horatiusnak tett eleget – kilenc évig rejtegesd, amit írtál –, amikor publikálja kéziratát. Világosabb lett a Matuska-alagútban, már többet láthatunk belőle – olvashatóak a volt tanítvány, Fehér József ajánló sorai.

Vilcsek Béla: Megkésett nekrológ. *Napút*, 2011/1. sz. 3–6. o. In: Napkút Kiadó honlapja: http://www.napkut.hu/naput_2011/2011_01/003.htm (A letöltés időpontja: 2019. március 12.); *Vági Zoltán – Kádár Gábor*: Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban. – Összeomlástól összeomlásig. Recenzió. *Magyar Tudomány*, 2002/5. sz. 680. o.; Vargyai Gyula egyetemi tanári pályázatának bírálata. A bíráló bizottság tagja: Kállay István, Galántai József és Izsák Lajos professzorok. 1989. március 2.; Az ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék ösztöndíjtervezésének jegyzőkönyve, 1989. március 2.; Dr. Vargyai Gyula személyi anyaggyűjtője. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár Központi Irattára. Száma: 99 465.; *Vargyai Gyula*: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. Bevezetés, 7. o.; *Vargyai Gyula*: Magyarország a második világháborúban – Összeomlástól összeomlásig. Korona Kiadó, Budapest, 2001. 391. o. (Előszó és fülszöveg); *Vargyai Gyula*: A hadsereg szerepe a magyar belpolitikában a harmincas évek első felében. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei*, 29. (1980) Akadémiai Kiadó, Budapest, 207–218. o.; *Vargyai Gyula*: Tengelytörés, „Szövetséges” államok a keleti fronton. 1941–1944. (Kozmosz könyvek. Az én világom sorozat.) Budapest, 1984.; *Vargyai Gyula*: Sisak és cylinder. A katonai vezetés és a politika Magyarországon a második világháború előestéjén. (Kozmosz könyvek. Az én világom sorozat.) Budapest, 1984.; *Szakály Sándor*: Vargyai Gyula – Pusztaság, recenzió. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990) 3. sz. 183–184. o.; *Vargyai Gyula*: Pusztaság. (Kozmosz könyvek. Az én világom sorozat.) Budapest, 1988.

Horváth Miklós

TARTALOM

	TANULMÁNYOK	
BALLA PÉTER	IV. Bogdán vajda lázadása a lengyel–oszmán diplomáciai kapcsolatok tükrében (1568–1572)	393
	KÖZLEMÉNYEK	
PROHÁSZKA LÁSZLÓ	Lux Elek első világháborúval kapcsolatos plasztikai alkotásai.....	415
	MŰHELY	
B. SZABÓ JÁNOS	II. Lajos halálának helyszíne: táj és orális hagyomány	443
	VITA	
BOTLIK RICHÁRD – NEMES ISTVÁN	Gondolatok az 1526. évi mohácsi csata távolmaradóiról, a hadkötelezettség törvényeiről és a tárgyalt kor orvosi kérdéseiről	455
B. SZABÓ JÁNOS – C. TÓTH NORBERT	Válasz Botlik Richárdnak és Nemes Istvánnak	475
	SZEMLE	
RÉFI ATTILA	Császári-királyi karabélyos és vértes törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815) Életrajzi lexikon I. kötet: A–H (<i>Lenkefi Ferenc</i>)	489
PÁL-ANTAL SÁNDOR	Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó (<i>Kemény Krisztián</i>)	491
UDOVECZ GYÖRGY	1848–1849 magyar katonáinak öltözete, felszerelése és fegyverzete. Segédanyag katonai hagyományörzők részére (<i>Kemény Krisztián</i>)	494
KISS GÁBOR – MOLNÁR ANDRÁS (szerk.)	Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére (<i>Balogh Máté</i>)	497
JACQUES COUDRAY	Journal du temps de guerre de François-Xavier Lobry, lazariste. Serviteur de l'Église et de la Patrie sur le Front d'Orient (1914–1919). Analyse et commentaires (<i>Bene Krisztián</i>)	502
BOKODI-OLÁH GERGELY	Nemzetőrség 1956 (<i>Marschal Adrienn</i>)	504
--	Magyar Október. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc online térképes adatbázisa (<i>Markó György</i>)	507
ÖTVÖS ISTVÁN – TRIEBER PÉTER (szerk.)	A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban (<i>Markó György</i>)	509

	KRÓNIKA	
POLGÁR BALÁZS	Háború, régészet és kulturális örökségvédelem II.	513
	BIBLIOGRÁFIA	
MOHÁCSI ZOLTÁN	A 2016. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája	519
	NEKROLÓG	
HORVÁTH MIKLÓS	Vargyai Gyula (1936–2018)	573

CONTENTS

	STUDIES	
PÉTER BALLA	The Rebellion of Voivode Bogdan IV in the Mirror of Polish–Ottoman Diplomatic Relations (1568–1572)	393
	PUBLICATIONS	
LÁSZLÓ PROHÁSZKA	Staus of Elek Lux Connected to World War I	415
	WORKSHOP	
JÁNOS B. SZABÓ	The Place of the Death of Louis II: Landscape and Oral Tradition	443
	DEBATE	
BOTLIK RICHÁRD – NEMES ISTVÁN	Thoughts about Those Who Were Missing from the Battle of Mohács in 1526, the Law of Liability for Military Service and the Surgical Issues of the Age	455
JÁNOS B. SZABÓ – NORBERT C. TÓTH	Answer to Richárd Botlik and István Nemes	475
	REVIEWS	
ATTILA RÉFI	Royal and Imperial Carabinier and Cuirassier Staff Officers in the Times of the French Wars (1792–1816). Biographical Lexicon Volume I: A–H [Császári–királyi karabélyos és vétérs törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815) Életrajzi lexikon I. kötet: A–H] (<i>Ferenc Lenkefi</i>)	489
SÁNDOR PÁL-ANTAL (Ed.)	Cannon Tube and Gunpowder. Ferenc Bodor, Cannon and Gunpowder Producer of Csík in 1848 [Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és lőporgyártó] (<i>Krisztián Kemény</i>)	491
GYÖRGY UDOVECZ	The Clothing, Equipment and Weaponry of the Hungarian Soldiers of 1848–1848. Guide to Military Traditionalists [1848–1849 magyar katonáinak öltözete, felszerelése és fegyverzete. Segédanyag katonai hagyományörzők részére] (<i>Krisztián Kemény</i>)	494
GÁBOR KISS – ANDRÁS MOLNÁR (Eds.)	László Csányi and His Contemporaries. Scientific Conference in Honour of the 225th Anniversary of the Birth of László Csányi [Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére] (<i>Máté Balogh</i>)	497
JACQUES COUDRAY	Journal du temps de guerre de François-Xavier Lobry, lazariste. Serviteur de l'Église et de la Patrie sur le Front d'Orient (1914-1919). Analyse et commentaires (<i>Bene Krisztián</i>)	502

GERGELY BOKODI-OLÁH	National Guard 1956 [Nemzetőrség 1956] (<i>Adrienn Marschall</i>)	504
--	Hungarian October. The Online Map Database of the Hungarian Revolution and War for Freedom of 1956 [Magyar Október. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc online térképes adatbázisa] (<i>György Markó</i>)	507
ISTVÁN ÖTVÖS – PÉTER TRIEBER (Eds.)	Did They Really Serve the Working People? Armed Bodies and Their Party Control in the Socialist Era [A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban] (<i>György Markó</i>)	509
	CHRONICLE	
BALÁZS POLGÁR	War, Archeology and Defence of Cultural Heritage	513
	BIBLIOGRAPHY	
ZOLTÁN MOHÁCSI	Selected Bibliography of Military History of 2016	519
	IN MEMORIAM	
MIKLÓS HORVÁTH	Gyula Vagyai (1936–2018)	573

INHALT

	STUDIEN	
PÉTER BALLA	Der Aufruhr des Woiwoden Bogdan IV. im Spiegel der polnisch-osmanischen diplomatischen Beziehungen (1568–1572)	393
	MITTEILUNGEN	
LÁSZLÓ PROHÁSZKA	Plastische Werke von Elek Lux im Zusammenhang mit dem Ersten Weltkrieg	415
	WERKSTATT	
JÁNOS B. SZABÓ	Schauplatz des Todes von Ludwig II. (Böhmen und Ungarn): Landschaft und orale Tradition	443
	DISKUSSION	
RICHÁRD BOTLIK – ISTVÁN NEMES	Gedanken über die Abwesenden in der Schlacht bei Mohács (Mohatsch) im Jahr 1526, die Gesetze der Wehrpflicht und medizinische Fragen der behandelten Zeit	455
JÁNOS B. SZABÓ – NORBERT C. TÓTH	Antwort an Richárd Botlik und István Nemes	475
	RUNDSCHAU	
ATTILA RÉFI	Kaiserlich-königliche Karabiner- und geharnischte Stabsoffiziere zur Zeit der Französischen Kriege (1792–1815). Biografisches Lexikon. Band 1: A–H [Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815) Életrajzi lexikon I. kötet: A–H] (<i>Ferenc Lenkefi</i>)	489
SÁNDOR PÁL-ANTAL (Hrsg.)	Kanonenrohr und Schießpulver. Ferenc Bodor, der Kanonengießer und Schießpulverhersteller aus Csík aus der Revolution von 1848 [Ágyúcső és puskapor. Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó] (<i>Krisztián Kemény</i>)	491
GYÖRGY UDOVECZ	Bekleidung, Ausrüstung und Bewaffnung der ungarischen Soldaten von 1848–1849. Hilfsmaterial für militärische Traditionspfleger [1848–1849 magyar katonáinak öltözete, felszerelése és fegyverzete. Segédanyag katonai hagyományörzők részére] (<i>Krisztián Kemény</i>)	494
GÁBOR KISS – ANDRÁS MOLNÁR (Hrsg.)	László Csány und seine Zeitgenossen. Wissenschaftliche Gedenksitzung anlässlich des 225. Jahrestages der Geburt von László Csány [Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére] (<i>Máté Balogh</i>)	497

JACQUES COUDRAY	Journal du temps de guerre de François-Xavier Lobry, lazariste. Serviteur de l'Église et de la Patrie sur le Front d'Orient (1914–1919). Analyse et commentaires (<i>Krisztián Bene</i>) 502
GERGELY BOKODI-OLÁH	Nationalgarde 1956 [Nemzetőrség 1956] (<i>Adrienn Marschal</i>) 504
--	Ungarischer Oktober. Die Online-Kartendatenbank der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes von 1956 [Magyar Október. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc online térképes adatbázisa] (<i>György Markó</i>) 507
ISTVÁN ÖTVÖS – PÉTER TRIEBER (Hrsg.)	Im Dienst des arbeitenden Volkes? Bewaffnete Körperschaften und ihre Leitung durch die Partei im Sozialismus [A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban] (<i>György Markó</i>) 509
	CHRONIK
BALÁZS POLGÁR	Krieg, Archäologie und Schutz des Kulturerbes II 513
	BIBLIOGRAFIE
ZOLTÁN MOHÁCSI	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2016 519
	NEKROLOG
MIKLÓS HORVÁTH	Gyula Vargyai (1936–2018) 573

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
PÉTER BALLA	La révolte du voïvode Bogdan IV à la lumière des relations diplomatiques polono-ottomanes (1568–1572)	393
	PUBLICATIONS	
LÁSZLÓ PROHÁSZKA	Les œuvres plastiques d'Elek Lux liées à la Première Guerre mondiale	415
	ATELIER	
JÁNOS B. SZABÓ	Lieu du décès de Louis II : paysage et tradition orale	443
	DÉBAT	
RICHÁRD BOTLIK – ISTVÁN NEMES	Réflexions sur les absents de la bataille de Mohács de 1526, les lois sur le service militaire obligatoire et les questions médicales de l'époque traitée	455
JÁNOS B. SZABÓ – NORBERT C. TÓTH	Réponse à Richárd Botlik et à István Nemes	475
	REVUE	
ATTILA RÉFI	Officiers supérieurs de carabiniers et cuirassiers de l'armée impériale-royale à l'époque des guerres françaises (1792–1815) [Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815)] Encyclopédie biographique, tome I : A–H] (<i>Ferenc Lenkefi</i>)	489
SÁNDOR PÁL-ANTAL	Canon et poudre. Ferenc Bodor, un fondateur de canons et fabricant de poudre de 1848 issu de Csík [Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és löporgyártó] (<i>Krisztián Kemény</i>) ...	491
GYÖRGY UDOVECZ	Habits, équipements et armes des soldats hongrois de 1848–1849. Manuel pour les gardiens des traditions militaires [1848–1849 magyar katonáinak öltözete, felszerelése és fegyverzete. Segédanyag katonai hagyományörzők részére] (<i>Krisztián Kemény</i>)	494
GÁBOR KISS – ANDRÁS MOLNÁR (Ed.)	László Csány et ses contemporains. Colloque de commémoration à l'occasion du 225 ^e anniversaire de la naissance de László Csány [Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére] (<i>Máté Balogh</i>)	497
JACQUES COUDRAY	Journal du temps de guerre de François-Xavier Lobry, lazariste. Serviteur de l'Église et de la Patrie sur le Front d'Orient (1914–1919). Analyse et commentaires (<i>Krisztián Bene</i>)	502
GERGELY BOKODI-OLÁH	La Garde nationale, 1956 [Nemzetőrség 1956] (<i>Adrienn Marschal</i>)	504

--	Octobre hongrois. La base de données cartographiques en ligne de la révolution et de la guerre d'indépendance de 1956 [Magyar Október. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc online térképes adatbázisa] (<i>György Markó</i>) 507
ISTVÁN ÖTVÖS – PÉTER TRIEBER (Ed.)	Servaient-ils le peuple des travailleurs ? Les forces armées sous la direction du parti dans le régime socialiste [A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban] (<i>György Markó</i>) 509
	CHRONIQUE
BALÁZS POLGÁR	Guerre, archéologie et protection du patrimoine culturel II. 513
	BIBLIOGRAPHIE
ZOLTÁN MOHÁCSI	Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2016 519
	NÉCROLOGIE
MIKLÓS HORVÁTH	Gyula Vagyai (1936–2018) 573

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

- ПЕТЕР БАЛЛА Мятёж воеводы IV. Богдана в зеркале польско–османских дипломатических отношений (1568–1572) 393

ПУБЛИКАЦИИ

- ЛАСЛО ПРОХАСКА Пластические скульптуры Элека Люкс, связанные с Первой мировой войной 415

МАСТЕРСКАЯ

- ЯНОШ Б. САБО Место смерти Лайоша II.: местная и устная традиция 443

ДИСКУССИЯ

- РИЧАРД БОТЛИК – ИШТВАН НЕМЕШ Размышления об отсутствующих в битве при Мохаче в 1526-ом году, о законах военной службы и о медицинских вопросах обсуждаемой эпохи 455

- ЯНОШ Б. САБО – НОРБЕРТ Ц. ТОТ Ответ Ричарду Ботлику и Иштвану Немешу 475

ОБЗОР

- АТТИЛА РЕФИ Императорско-королевские карабины и штабные офицеры кирасиры во время французских войн (1792–1815). Биографический лексикон, том I: А–Н [Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815)] Encyclopédie biographique, tome I : А–Н](*Ференц Ленкефи*) 489

- ШАНДОР ПАЛ-АНТАЛ Ствол пушки и пушечный порох. Ференц Бодор, 1848-ой чукский производитель пушек и пушечного пороха [Bodor Ferenc, a 48-as csíki ágyúöntő és lőporgyártó] (*Кристиан Кемень*) 491

- ДЁРДЬ УДОВЕЦЗ Одежда, снаряжение и вооружение венгерских солдат 1848-1849-их годов. Вспомогательный материал для хранителей военной традиции [1848–1849 magyar katonáinak öltözete, felszerelése és fegyverzete. Segédanyag katonai hagyományőrök részére] (*Кристиан Кемень*) 494

- ГАБОР КИШШ – АНДРАШ МОЛНАР (Изд.) Ласло Чань и его современники. Научно-мемориальная сессия в честь 225-ой годовщины дня рождения Ласло Чань [Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére] (*Мате Балог*) 497

JACQUES COUDRAY	Journal du temps de guerre de François-Xavier Lobry, lazariste. Serviteur de l'Église et de la Patrie sur le Front d'Orient (1914–1919). Analyse et commentaires (Кристиан Бене) 502
ГЕРГЕЙ БОКОДИ-ОЛАХ	Национальная гвардия 1956 [Nemzetőrség 1956] (Адриенн Маршал) 504
--	Венгерский октябрь. База данных онлайн-карт Венгерской революции 1956-ого года и Борьбы за свободу [Magyar Október. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc online térképes adatbázisa] (Дьёрдь Марко) 507
ИШТВАН ЭТВЁШ – ПЕТЕР ТРИЕБЕР (Изд.)	Служили ли они трудящимся, народу? Вооруженные органы и их партийное руководство в социализме [A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban] (Дьёрдь Марко) 509
	ХРОНИКА
БАЛАЖ ПОЛГАР	Война, археология и культурное наследие II. 513
	БИБЛИОГРАФИЯ
ЗОЛТАН МОХАЧИ	Избранная библиография венгерской военно-исторической литературы 2016-ого года 519
	НЕКРОЛОГ
МИКЛОШ ХОРВАТ	Дьюла Вардяи (1936–2018) 573

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címléírását közöljék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas 2012.* → *Farkas Katalin: Perczel Mór az emigrációban. Hadtörténelmi Közlemények, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.*).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emelik ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurzíválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztnéve és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társszerzők nevei között nagyködtőjelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmii Opera omnia; Zrínyi Miklós Válogatott művei*).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurzíválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézések az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyködtőjelet van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagyköjtőjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: (‘vesd össze’); uo. (‘ugyanott’); Uő: (‘ugyanő’ ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. (‘például’); stb. (és így tovább); r. (‘recto’); v. (‘verso’); fol. (‘folio’).

A személynevek között a nagyköjtőjelet betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2019. január 1.

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége